

din.

U.A.N.L.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN
DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

BD150

.B3

1793

v.4

c.1

009861

1080026417

11-7-91m

DE RECTA

HUMANÆ MENTIS

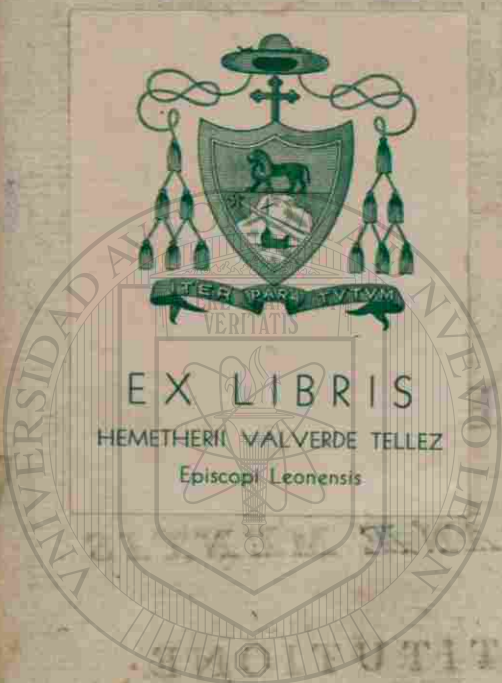
INSTITUTIONE.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN DE MANUEL SORIANO.

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

171.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN

DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS

COLECCIÓN DE BIBLIOTECAS

DE RECTA
HUMANÆ MENTIS
INSTITUTIONE.

LIBRI IV.

DE MANUEL SORIANO.

MATRITI MDCCXCIII.

Ex TYPOGRAPHIA BENEDICTI CANO

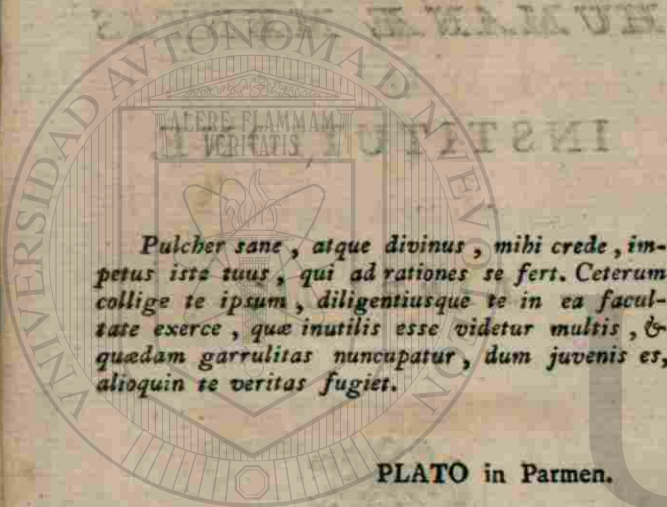
SUPERIORUM PERMISSU.

UNIVERSIDAD DE NUEVO LEÓN
Biblioteca Valverde y Tellez

BD 154

83

1793

Pulcher sane, atque divinus, mihi crede, impetus iste tuus, qui ad rationes se fert. Ceterum collige te ipsum, diligentiusque te in ea facultate exerce, quæ inutilis esse videtur multis, & quædam garrulitas nuncupatur, dum juvenis es, alioquin te veritas fugiet.

PLATO in Parmen.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE NUEVO LEÓN
DIRECCIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS
FONDO
EMETERIO VALVERDE Y T.

EXIMIO. AMPLISSIMOQUE. VIRO

NICOLAO. PECCIO

PATRICIO. SENENSI. EQUITI. STEPHANIANO

IMPERATORIS. JOSEPHI. II. P. F. A.

A. CONSILII. INTIMIS

INSUBRICÆ. AUSTRIÆ. PRÆFECTURÆ.

PRO. PRÆSIDI

CÆSAR. BALDINOTI. M. OLIV. TICIN. AC. P.

F.

Eximio, Amplissimoque Viro
munus adeo vulgare? Leve scilicet
ita, ut in prima juvenum versetur
eruditione, qua ad ceteras disciplinas
contendunt? *Tibi* summo, ac pro-
pe divino, quem vel ipse immor-

ta-

009861

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE BILBAO
BIBLIOTECA GENERAL DE BILBAO
talis *Galileus* suorum operum dignissimum reputasset, ego, cui Caelites cum hoc totius Etruriæ nostræ splendidissimo lumine nihil præter Patriam dedere commune, ego literis, & nomine prorsus incelebris *Tibi*, cui spectatissima Gens ob nova semper, & pulcherrima integritatis, sapientiæ facinora quotidie plaudit, volumen defero, de quo illud repente erit nostræ ætatis iudicium nihil novi adducturum? Hoc munusculi genus extra te unum ceteri quidem nimix confidentiæ, atque temeritatis arguerent, immo tamquam recipienti, ac offerenti plane indecorum. Et cui, quæso, genere, dignitate præstantissimo quidquam ejusmodi posset offerri, nisi æquali, ac vere tua doctrina excelleret? Qua cum à communi judicandi ratione longissime distes,
&

& de rebus, non ex vulgatis opinionibus, sed ut revera sunt, statuas; horum quoque librorum pretium, utilitatem, necessitatemque apprime animadvertis; cur optimis elementis quacumque in facultate pene careamus vides egregie, quæque in iis elucubrandis occurrant impedimenta tenes omnino. Hæc, quæ me neque vitasse, neque vicisse probe scio, ab opere perpetuo retraxissent, nec umquam tuo perillustri Nomine tenuis hic labor præfulsisset. Sed onus jamdiu impositum opus ipsum extorsit; alterum, quippe grati animi specimen, tot publice, privatimque accepta beneficia, & commoda reposcebant. Enimvero tantum me tibi debere omnes norunt, quantum me noverint. His accessit tuum in hanc nostram toto Orbe celeberrimam Academiam,
meum

meum in te studium, & candidum obsequium ob præclaras, atque innumeras virtutes, quibus summa es consecutus, quibus semper devinctissimum fuisse, ac fore profiteor. Quin sancte pronuncio sensus pingui hactenus minerva editos tam verissime, tamque alte animo insidere; quam infrequens, & singulare est, virum potentem, primum plurima humanitate, ac benevolentia homunculum humilem, obscurum complecti.

PROÆ.

PROÆMIUM (1).

I. Si mores hominum, qui nunc sunt, eorumque curæ, & labores inspiciantur, & perpendantur, in medio erit positum, illorum, qui litteris dediti, magnam partem in angulis, & circulis, in punctis cujusdam curvæ, quam nullum corpus motum umquam describit, assignandis, multam operam collocare, totumque tempus insumere. Alios invenias stirpibus, fruticibus, herbisque omnibus undique implexos, eas cupide indagantes, & minutatim describentes. Alios, qui in conchis, papilionibus, & araneis, aliisque animalculis toti sunt; arcana nominum, classium, generum scientia summo opere elatos. Multos denique, qui in experimentis plerumque levibus, & exsuccis, licet jucundis, & splendidis versantur adeo, ut naturam ludant, non ipsam interpretentur.

II. Ac si non apud se constituent, me Mathe-
sim, amplissimam quidem, & præstantissimam, aliasque frugiferas omnium experimentorum, & observationum disciplinas contemnere; ab ipsis eorum studia avertere, & animos alienare, immo facile patior, & pulcherrime factum edico, si in iisdem se erudiant, easque sequantur, & colant (2). Sic porro intelligent, quam inani doctrina delectentur, & inflati fuerint; ac quam absurdum sit ad illas

(1) Proœmium vocabulum latinis est, quod nonnullis recentiorum *introductio*: utrisque satisfeci, hic latinis, alibi recentioribus.

(2) V. L. IV. C. VI. V. etiam Proœm. n. LVI.

meum in te studium, & candidum obsequium ob præclaras, atque innumeras virtutes, quibus summa es consecutus, quibus semper devinctissimum fuisse, ac fore profiteor. Quin sancte pronuncio sensus pingui hactenus minerva editos tam verissime, tamque alte animo insidere; quam infrequens, & singulare est, virum potentem, primum plurima humanitate, ac benevolentia homunculum humilem, obscurum complecti.

PROÆ.

PROÆMIUM (1).

I. Si mores hominum, qui nunc sunt, eorumque curæ, & labores inspiciantur, & perpendantur, in medio erit positum, illorum, qui litteris dediti, magnam partem in angulis, & circulis, in punctis cujusdam curvæ, quam nullum corpus motum umquam describit, assignandis, multam operam collocare, totumque tempus insumere. Alios invenias stirpibus, fruticibus, herbisque omnibus undique implexos, eas cupide indagantes, & minutatim describentes. Alios, qui in conchis, papilionibus, & araneis, aliisque animalculis toti sunt; arcana nominum, classium, generum scientia summo opere elatos. Multos denique, qui in experimentis plerumque levibus, & exsuccis, licet jucundis, & splendidis versantur adeo, ut naturam ludant, non ipsam interpretentur.

II. Ac si non apud se constituent, me Mathe-
sim, amplissimam quidem, & præstantissimam, aliasque frugiferas omnium experimentorum, & observationum disciplinas contemnere; ab ipsis eorum studia avertere, & animos alienare, immo facile patior, & pulcherrime factum edico, si in iisdem se erudiant, easque sequantur, & colant (2). Sic porro intelligent, quam inani doctrina delectentur, & inflati fuerint; ac quam absurdum sit ad illas

(1) Proœmium vocabulum latinis est, quod nonnullis recentiorum *introductio*: utrisque satisfeci, hic latinis, alibi recentioribus.

(2) V. L. IV. C. VI. V. etiam Proœm. n. LVI.

II

PROCEMIUM.

illas contendere, si mentem nondum habuerint ad verum recte informatam (1).

III. Enim vero qui non ex opinione, & levi conjectura, sed ex veritate, & ratione res pendunt, vident, præcipuum eorum munus esse, mentem, qua nihil præstabilius, nihil divinius datum homini fuit, nec umquam dabitur, ad veritatem informare, ab omni perpurpare errorum colluvie, illius capacitatem augere, & perspicaciam acuire.

IV. Ad quod munus nos revocat voluptas non solum, atque utilitas, quæ ex veri cognitione oritur, sed etiam consideratio in hominis naturam, ejusdemque facultates intenta. Nam maximo quidem supremi Numinis beneficio rationis compotes, atque participes facti sumus; minime tamen illico rectum rationis usum accepimus: ipsum nostra industria, & labore debemus comparare. Quod cum negligimus, mens longo intervallo à veritate aberrat, nullum rerum delectum habere potest, nosque belluis inferiores efficimur.

V. Hunc autem rectum rationis usum impedit vulnus per peccatum humanæ intelligentiæ in primis illatum. Maxime vero ab eo nos abducunt educationis vitia, & deliciæ, quæ animum enervant, præjudicatæ opiniones, vulgi errores, quos cum nutricis lacte suxisse videmur. Quibus vehementer, & forti animo obsistendum est, ne judicia longius evagentur, & ut à ratione detineantur.

VI. Præterea rationi humano generi tributæ, quasi materia, quam tractet, subjecta est veri in-

(1) Magnæ qualibet artes exercitatione Dialectica indigent. PLATO in Phædro. Qui summas Dialecticæ partes tribuerunt, atque inde fidissima scientiis præsidia comparari putarunt, verissime, & optime viderunt, intellectum humanum sibi permissum merito suspectum esse debere. BACO in Præf. ad Nov. Org.

PROCEMIUM.

III

dagatio, & inventio; quibus si abstineat, nec pro donatoris O. M., nec pro ejus dignitate exercetur, atque inutiliter, immo ad perniciem concessa fuisset. Rursus igitur constat ad verum esse informandam, atque instituendam, ut non adumbratam imaginem, sed eminentem veritatis effigiem in omnibus possit exprimere.

VII. Adhibenda ergo est præparatio diligens, & omni studio enitendum, ut disciplinam mentis moderatricem, plenam consilii, atque rationis, non solum persequamur, sed teneamus adeo, ut nostris animis infusa, iisdem penitus adhærescat. Ejus namque præsidio, quid verum, sincerumque in quaque re sit, cernere possumus; sequimur & id, quod acutum, ac perspicax natura est; rerum, & doctrinarum congruentes delectus habemus; in omni sermone, & actione considerati, prudentes, recti, castigati quidem non solum videmur, sed revera sumus.

VIII. Atque hæc disciplina latissime patet in regimine morum, & vitæ, in re familiari, in hominum fovenda consuetudine, in negotiis gerendis, in Republica administranda. Mens ab ea rite instructa obscura, & abdita non dubia trutina explorat; apparentiis non cedit; de dubiis dubitat; falsa rejicit; probabilia cum veris non miscet; de iis solum decernit, de ceteris opinatur. Nihil præjudicat; nihil revocat ad arbitrium; non sibi imprudens arrogat, quod extra sui facultatem positum est; querendi modum, & inveniendi exitus non ignorat.

IX. Quare cum ceteræ disciplinæ suis quæque finibus contineantur, ea, quæ mentem regit, & adjutrix est ingeniorum, facem reliquis præfert; ad eas uberiores aditus pollicetur; ipsas omnes latissime pervagatur. Qui ejus adjumenta habent, aliarum rerum scientiam facile, expedite, cumulate adipiscuntur; iisdem qui carent, veluti imparati,

IV

PROCEMIUM.

& inermes ad illam scientiam accedunt, nec ejus fastigium umquam attingunt.

X. Sed optima mentis ad cogitandum institutio, qua nihil homini melius, nihil homine dignius, quanto optabilior, atque præstantior, tanto difficilior & rarior est. Namque antiquos debet expellere errores; subrepentes arcere; mentis omnes recessus explorare; demonstrandi, & inveniendi modos præbere; quid in quolibet cognitionum genere humanum ingenium possit plane constituere, & accurate præfinire. Quæ cum incredibilem vim scientiæ requirant, qua mentis humanæ indoles, ejusque facultatum, & operationum generatio, incrementa, modus, nexus, dependentia mutua perspecta sit, quis umquam mirabitur, si illa institutio tantum laboris, tantamque difficultatem præseferat?

XI. Quæ quidem difficultas multos absterret ab egregia, qualis esse deberet, opera eidem navanda: multos etiam ab ipsa removet fastidium, atque contentus (1) quo rudimenta ab imperitis negligi plerumque solent. Cum autem difficillimum, magnique ingenii sit, animum a sensuum consuetudine abducere, eumque in rerum meditatione, & contem-

(1) Logica plerumque contempta, quia ignorata, quia manca, perversa, futilis excepta. Sed tu, qui contemnis, eam ne calles? Quam? Quomodo? Logicam sane non irrises SOCRATES (ap. PLAT. in *Phil.*); qui eam appellat *Donum Deorum*; non PLATO (v. n. 11. not. 2.); non Stoici, à quibus *virtus scientiæ* eam dixit (II. *Metaph. C. 3.*); non TULLIUS, qui *Dialecticam esse artem omnium maximam* (in *Bruto* 41.), & *per omnes sapientiæ partes manare*: ac fundi asserit (*Tusc. V. C. 25.*), quique ipsam de *Fin. III. 25.* & in *Bruto* laudibus divinis ornat; non BACO, non CARTESIUS, non LOKIUS, qui multum studium, magnamque operam in ea collocarunt.

PROCEMIUM.

V

templatione defigere; ad ea se se convertunt, quæ oculis conspiciuntur, & manibus contrectantur, in nomenclationibus, in descriptionibus omnino consistunt, verborum memoria solum utuntur. Ac quasi nobilioribus, & præstantioribus facultatibus essent destituti, de illis regendis, perficiendis non cogitant; quod si præstarent, majora, atque graviora, ad quæ facti sumus, perciperent.

XII. Ex quibus emergit, quam utile sit, & necessarium, naturæ ingeniorum parenti succurrere, atque artis accessione efficere, ut acutiora, celeriora, ad intelligendum aptiora reddantur. Enim vero in maxima rerum difficultate, & obscuritate versamur; multa perplexa sunt, & ambigua; opinionum, & sententiarum pugna huc illic distrahimur; innumeris pene erroribus detinemur. Nil facilius, quam mentis facultatibus perverse uti; nil certius, si leges, quibus foveri debent, & moderari, plane ignorentur. Erit ne canendi ars, intelligendi ulla non erit?

XIII. Sunt autem, & fuere (1), qui mentem aut ad veri cognitionem natura informatam defendunt, aut institutione, & arte informari non posse blaterant; ex quo hanc omnino inutilem esse conficiunt. Multos insuper adducunt de quaque re subtiliter disputantes, & recte decernentes, quin artis præcepta calleant, quin umquam ad Dialecticorum scholas accesserint. Contendunt denique e severiorum disciplinarum studio, cogitandi, & disserendi fa-

(1) PLUCHIUS in primis (*Spect. de la Nat. Disc. prelim.*). Contra BIELFELDO in *Instit. Polit.* sola Logica inter universas Philosophiæ partes omnibus, etiam Reipublicæ moderatoribus necessaria videtur. TULLIUS à DIODOTO Stoico studiosissime in Dialectica exercitabatur, sine qua eloquentiam consequi non posse censebat. V. *De Cl. Or.* 90.

facultatem quemlibet uberius haurire, quam si ad artem ex aridis, & exilibus præceptis compactam detrudatur.

XIV. Quos in primis TULLII sententia admonem (1), artem certiorē esse ducem, quam naturam; arte naturam excoli, & perfici. Quæ profecto non ita ad verum hominem informavit, ut nullo illius, doctrinæque præsidio indigeat (IV. V.). Ac ii, quibus tanta vis ingenii, ut accurate definiant, bene dividant, apte disponant, præclare, & apposite disserant, quin hæc ullo artificio, & via acceperint, nec, cur recte faciant, intelligunt; nec semper recte facient, præsertim si paululum à rerum genere discedant, in quo diu, multumque fuerint versati (2).

XV. Ergo neque iis, qui divinum quemdam ingenii afflatum exceperint, artis instrumentum excutiendum è manibus est, quo suorum laborum uberes fructus percipiant: ac si bona natura, fortiora, non inutilia artis subsidia evadunt. A summa præterea ingeniorum ubertate quædam amputanda sunt, nonnulla radicitus extirpanda, multa etiam corrigenda, & reddenda meliora: quæ solius artis maxime proprium erit efficere.

Sed

(1) *De Finib. IV. 4. & ad Heren. L. III. In arte, & doctrina plus esse præsidii, quam in natura. Ac in Bruto c. 41. rationem assignans TULLIUS quare S. SULLICIUS omnium sui temporis in jure civili princeps fuisset, ait: hic enim attulit hanc artem, omnium artium maximam, quasi lucem ad ea, quæ confuse ab aliis, aut respondebantur, aut agebantur; Dialecticam scilicet, quam antea descripserat.*

(2) *Quid dicam, opus esse doctrina? Sine qua, etiam si quid bene dicitur adjuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. CIC. in Bruto C. 29.*

XVI. Sed non omnes natura magnis ingenii præditi; plerisque mediocre, aliis veluti infensa, atque inimica ingenium hebes & nullum dedit: ii à litterarum domicilio secedant, otio, sin minus honesto, saltem necessario fruuntur; atque unice caveant, ne ab officiorum mediocritate, & communi vitæ cultu abhorreant. Ceteri vero artem cum natura consentientem, & pene conspirantem nequaquam recusant, & ipsis auxilia, non auxiliis ipsi deesse possunt.

XVII. Quæ porro auxilia à severioribus disciplinis, à Mathesi videlicet, inepte quærent. Earum studio quidam ratiocinandi modus in propriam naturam vertitur, qui objecto, quod tractant, mirifice congruit: qui cum ab aliarum disciplinarum indole tantum distet, quantum Mathesis ab ipsis discriminatur; rebus metaphysicis, & multo minus historicis nequaquam convenit. In iis enim non semper, immo raro ad evidentiam pervenimus; in hac mathematici semper versantur. Eorum evidentia ex idearum claritate, & distinctione, & aptissima comparatione oritur; aliorum vero plerumque à sensu intimo, ab experientia, ab auctoritate proficiscitur.

XVIII. Tantum vero abest, Matheseos disciplinam mentem ad reliqua comparare, ut qui illi unice operam dederint, ad rerum administrationem, easque disciplinas, quæ conjectura, & probabilitate maxime nituntur, minus idonei reperiantur. Illis namque, cum summæ evidentie assueti fuerint, idem prorsus accidit, ac iis, qui in meridiano splendore versantur; languida, & pallida oblata luce cæcutiunt. Quare probabilia nihili faciunt, & tamquam incerta explodunt. Denique cum non una eademque sit via, qua in omni cognitionum genere summum apicem attingere possumus, cumque in illis acquirendis eadem instrumenta non valeant,

sed sua singulis cognitionibus aptata sint; jam Geometra licet probabilis, & egregius, cui Mathesis vias illas non monstrat, nec ea instrumenta suppeditat; si à facultate, quæ mentem ad omnia instituit, non fuerit instructus, tantam in reliquis, quantam in geometricis rebus scientiam sibi nunquam comparabit (1).

XIX. Necessaria igitur est quædam ars, quæ omnium cognitionum fontes aperiat; earum diversam indolem declaret; mentem in omnibus nitide, & constanter dirigat; viam ostendat, qua augeantur & perficiantur; universamque errorum pravitatem submoveat. Quæ ars non in verborum aucupis retexendis, non in callidis, artificiosis propositionibus, inversionibus acute machinandis, non in syllogismis enucleandis, aliisque quisquiliis consistit; sed ab intimis, & sublimioribus Philosophorum doctrinis, ab earum studio, & sedula comparatione, ab animi notitia, & sui ipsius contemplatione, res ad discendum utiles, ad cognoscendum præclaras expromit.

XX. Ad hanc cum veteri, & recenti memoria viri summis ingeniis, exquisitaque doctrina præditi magna animi contentione se se applicuerint, nihil novi adduci, aut elici posse videtur; eam nec emendari, nec perfici, suppleri demum non posse. Ergo ne ceteræ rerum omnium disciplinæ, ipsa etiam Mathesis, quæ clarissima luce lætatur, quæque à phænomenis omnium seculorum industria oblati non pendet, perfectionem adhuc desiderant; ea, quæ mentis est, inter omnes amplissima quidem, ac difficillima, summum perfectionis cacumen attingit? omnium ne fere scientiarum optima, & in omnes partes absoluta Elementa deerunt, iisdem in ea, quæ mentem ad omne illarum genus instituit,

(1) V. CLERICI *Præf. in opera Phil.*

tuit, jam utimur? *Credat Judeus Apella, non ego*, qui noverim, quantum hæc præ multis ardua, quantum in quaque re optimi perfectio sit, quid pene divinum hominibus vix, aut ne vix quidem concessum.

XXI. Qui vero artem mentem instituentem, & emendantem tractant, plerique idipsum spondent, nec fillem liberant. Ii, qui minus confidunt, tantum se non potuisse ingenue fatentur. Revera multi in multis deficiunt, in plurimis multi redundant; alii, quæ comprimenda erant dilatant, quæ amplificanda extenuant, & contrahunt; alii nulla è Metaphysica præsidia petunt; alii in intimis, & reconditis Metaphysicæ doctrinis perpetuo versantur. Nonnulli dum mentem emendant, & instituunt, suis opinionibus, & systematibus indulgent; nonnulli instituunt, non emendant, vel in utroque munere leves se præbent, angustos, incultos, aridos. Alios reprehendas, quippe nimios in syllogismis, nimios in malis sophistarum artibus; alios, quia inveniendi rationem neglexerint, quia probabilium doctrinam, & conjecturalem artem omiserint, quia verborum scientiam, & criticam non excoluerint. Sunt, qui nulla fere demonstrant, qui contra in minutissimis hærent. Qui novandi libidine omnia miscent, omnia turbant, bona, gravia, utilia, si vetera, respuunt; quod pravum, ineptum, futile, dummodo novum, consectantur. Denique ii, qui minimum hisce vitis, urgentur, splendidam, facilem præcipiendi rationem infra se positam despiciunt, majora petunt, & disserendi modum, qui adolescentum ingenio, & eruditione longe præstet, tenere solent (1).

Nec

(1) V. *infra Hist. Phil. Adumbrationem* n. 28, 32, 51, 55, 59, 60, 77, 85, 94, 105, 126, 136, ad 151;

XXII. Nec vero nihil tantum arrogo, ut omnia hæc vitia à me abesse putem, ut confidam, me sæpe non decipi, nusquam labi conatus quidem sum; ac si non potui, certe volui, & in hac scribendi opera omne studium, curamque collocaui. Neque etiam ita me insolentius effero, quasi sapientiæ officinas instruxerim, & omnia è meo penu deprompserim: multa quidem è Philosophorum doctrinis excerpti, multa à Metaphysica sum mutuatus, nonnulla demum usus me docuit, nonnulla meditando compertus sum. Hisce omnibus ita uti constitui, ut in rectam humanæ mentis institutionem symbolam conferrem, eique aliquam perfecti particulam adjicerem.

XXIII. Ac dum id consilii cœpi, perspexi quidem difficultatem, notavi pericula, expallui, timor totum meum pectus offudit. Sed ad faciendum impulit sapientia, & voluntas CÆSARIS, qua omnes quotquot in hac TICINENSI ACADEMIA præcipiendi munere fungimur, jubemur, aut libros scientiam, vel artem, quam quisque profitetur, complectentes emitte, illosque exponere, aut typis jam evulgatos adhibere, ut Auditores omnigenam eruditionem percipiant, quin illam magna rerum, & temporis jactura exscribere teneantur. Ac ii, & nos majora, illustria beneficia, commoda à CÆSARE accepimus, cujus favore, & numine nostræ litteræ florent, ac meliora semper auspiciantur.

XXIV. Porro in aliorum operibus explicandis, plurima mihi impedimenta se se objecissent. Cum enim doctissimorum virorum sententia nullum hæ-

151, 154, 156, 157, in quibus summam Logicæ historia perscribitur, & ii notantur, qui hæc in facultate excellunt, quique uno, aut alio ex hisce vitisi laborant.

tenus sit, quod tamquam perfectum Logicæ exemplar spectare, & probare debeamus; multa profecto frequenter occurrerent, quæ nihil saperent, quæ immerito prætermittenda, traciata jejune, quæ, exigui licet usus, prolixius fluere. Hinc perpetuo refellere, supplere, amplificare, contrahere: ex quo tædium, molestia, perturbatio, labor pene infinitus.

XXV. Ergo & nos manum operi admovimus. Ac mecum ipse reputans, seculo superiore, cum adolescentes in scholis, non rebus adeo exquisitissimis, ut nunc temporis, operam darent, summos, ac divinos pene viros undique surrexisse, quibus vix ullum fortasse habemus, quem opponamus; in eam libenter sententiam discedebam, magnam hanc laudem, si modo prima institutio ullam in ea partem habere volumus, non tantum ex rebus, quæ traduntur, quantum ex modo, quo tradi solent, esse repetendam.

XXVI. Duplex enim est ratio, qua possunt adolescentes ad sapientiæ disciplinam institui. Alia eo spectat, ut quamdam cognitionum complexionem eorum mentibus ingerat, quin eas in sanguinem, & succum convertat; quin ingenii vires exerceat; quin ullo critices lumine tradita illustret. De numero, & qualitate cognitionum sollicita, unice curat, ut quos instruxerit in conviviis, & circulis exulti, & eruditi videantur. Alia ad graviora, & uberiora contendit, menti scilicet vires addit, acuit ingenium, ad egregium facultatum intellectus usum nos parat. Neque enim studet solum in mentem cognitiones immittere, sed ipsam ita comparare, & munire, ut per se omnia apprehendere, & in immensum scientiarum campum se se injicere, perque ipsum late vagari possit.

XXVII. Hæc ratio in eo rerum tradendarum modo consistit, qui discipulos labore, & mentis con-

contentione non eximit; qui mentis vim, atque celeritatem multa percurrentem, & invicem ea comparantem requirit, fovet, & alit; qui à rebus non omnem difficultatem tollit, sed eam solum, quam non possent adolescentum ingenia haud erecta, atque corroborata superare. Ipsa namque difficultate eorum animi ad sapientiæ studium excitandi sunt; difficultate, quæ non deterreat, non avertat; sed spem injiciat, voluntatem inflammet, propriam perfectionem, & ingenii acumen commonstret, nosque voluptate ex parte difficultatis victoria permulceat.

XXVIII. Quare non fastidiosa, non impedita, non anceps, non abstrusa hæc, quam probo, & commendo, præcipiendi ratio erit; sed perspicua, splendida, coherens, juncta, electis verbis exposita. Quæ ut hujusmodi sit, non id quod leve, & exile debet afferre; non in medio posita consecrari; aliqua fere à rivulis, & summis labiis haurire: sed poterit ad Philosophiæ fontes ducere, eosque aperire, & multa ore pleno gustare.

XXIX. Ita quidem ad sapientiam latiore, rectissima via adolescentes accedunt, à qua deflectere prorsus erit exitiosum. Ut enim vires corporis exercitatione, ac labore augentur, & confirmantur, mollisque vitæ usus fictum valetudinis colorem, & roboris mendacem speciem afferre solet; sic gracilis illa, & languida docendi facilitas sapientiæ nervos elidit, umbratilem, inconditam, indigestam eruditionem complectitur.

XXX. Ab hac certe abhorrebant doctissimi viri, quibus, dum verissima erat ex litteris ITALIÆ laus, summusque splendor, juventutis eruditio committebatur. Il non compendiis, non scientiarum, & artium curriculum in nonnullorum definitum mensium, aut dierum spatium distributis, ac si u id aliud est barbarum, teterrimum, perniciosum,

sum, quod Dii avertant, & faxint, ne ad nos umquam commigret, discipulorum greges distinebant; sed maximum Philosophorum, PLATONEM, aut ARISTOTELEM, ut magis arriserat, & tempora ferebant, veluti exemplar intuentum, imitandum proponebant; ipsumque statis, ac alternis fere diebus, quia auditores accepta digererent, & excoquerent, interpretabantur, & illustrabant: quæ ab eo profunde hausta expromebant; eaque ab iisdem, ut absolutissima evaderent, doctrinis undique excerptis, varia, multiplici eruditione communiebantur, & condebantur; atque effusa, & grandiore oratione in auditorum animis inserebant, atque imprimebant.

XXXI. Et quoniam in difficili hoc loco versor, dicam plane quod sentio. Adolescentes à rerum contemplatione perverse, exitiose avocantur, pestifere ad ea semper traducuntur, quæ corporis utilitates, & vitæ commoda præparant. Namque animorum etiam propriæ sunt indigentia, oblectamenta, atque appetitus, eorumque naturale quasi quoddam pabulum est contemplatio. Quis autem ita erit excors, ut corpori indulgeat, numquam animo satisfaciatur, ei numquam provideat? Ergone animi bona, & quæ secundum ejus naturam sunt, nihil curabimus, de veritate inventa haud gloriabimur; excogitatum, seu potius ad libidinem fictum commodum, fluxam utilitatem allatam summis laudibus efferemus? Nimium quidem demissi animi id esset, atque abjecti, & ejus, qui hominem ab homine tolleret.

XXXII. Nec vero solum mens cum ea speculatur, quæ ratione, & intelligentia tenere potest, insatiabilem veri videndi cupiditatem explet, ac mirabili voluptate perfunditur; sed etiam se ipsa major quodammodo efficitur, utilitates inde maximas percipit. Namque facilitatem acquirit, & habi-

bitum contrahit, quo ad omne studium aptissime se se convertat; quo rerum relationes, atque discrimina prompte, celeriter intueatur; quo singularia ad primas quasdam universales rationes revocet; quo demum abstracta in concretis, & concreta in abstractis pervideat (1). Inde mentis excellens magnitudo, celeritas, incredibile robur existit.

XXXIII. Hæc probantem, & perfectam illam, atque uberem docendi rationem pro viribus amplectentem, mentis rectam institutionem sublimioribus, atque arcanis metaphysicarum rerum doctrinis me totam contexere quisque arbitrabitur; atque mihi jam succensebit, quippe qui duabus amplissimis, & nobilissimis disciplinis unam prope immensam, altius exaggeratam, difficultatibus undique obsitam, obscuritate, & tenebris circumfusam compegerim. Sed qui ita umquam ageret, illudque sibi persuasum haberet, non bene meam cogitandi, & sentiendi rationem divinasset. Longius ab eorum mente discedo, qui Logicam, & Metaphysicam unam, eandemque facultatem esse opinantur; neque cum illis convenio, qui Metaphysicæ tractationem, ad mentem recte instituendam, necessariam præciunt. Ac illi quidem nimis imperite, nimis inconsiderate decernunt; objectum, & finem utriusque illius disciplinæ videntur prorsus ignorare; quæ si animadverterent, profecto sentirent, quantum una ab alia latissime discriminetur.

XXXIV. Cum reliquis igitur habenda res est, qui sententiam quodam modo probabilem proferrunt, nec in tanta opinandi absurditate versantur.

Ajunt

(1) Postremum hoc magni esse Philosophi, mentemque acrem indicare censebat LEIBNITIUS. V. BONNET *Ess. Anal. Ch. XV.* GERDIL *Considerazioni sopra gli studi della Gioventù.*

Ajunt mentem ad verum non posse informari, nisi animus animum viderit; ejus non posse cognitiones augeri, perfici, ab erroribus emendari, earum origine, & indole ignota; amplificari denique mentis facultates non posse, si earumdem temperies, dependentia, affinitates, dissimilitudines perspectæ non fuerint.

XXXV. Hæc quidem sæpius mecum ipse reputans animo revolvebam, atque ita nonnumquam iisdem movebar, ut Logicam Metaphysicæ implexam traderem, & unam ab alia haud sejungerem. Diutius autem, & attentius eadem perpendens, & meditans, atque ad experientiam respiciens, in eam postremo adductus sum opinionem, ut Logicam à Metaphysica segregem, & rectam earum præcipiendarum rationem illam esse statuo, quæ separatim utraque persequitur.

XXXVI. Eorum vero ipsorum, qui contraria opinione tenentur, nunc imploro fidem, peto ut adeant, adsint, ac mecum videant, quanta illis rationibus, quibus magnopere nituntur, vis sit tribuenda. In primis eos diffiteri non posse puto, hæc duo, disciplinam mentem instituentem, & errores emendantem conficere, illam antea confectam tradere, & aliorum animis imprimere, quam quæ maxime, inter se differre. Porro ad primum absolutam, atque perfectam è Metaphysica acquisitam doctrinam, ut liberalius agam, necessariam intelligo, absque ea, quomodo illud consequi possit, pene non video.

XXXVII. Quamquam si verum dicere volumus, non è Metaphysicæ fontibus disserendi, & judicandi ars, omnisque ratio inveniendi derivata est; sed ex attenta, & sedula animadversione in eorum opera, qui divinitus missi, ut genus humanum erudirent, multa apposite disseruere, &

re-

rectissime judicarunt, plurima acute invenere, quin ullo artis præsidio adjuvi fuissent.

XXXVIII. Oratorias quidem, & poeticas institutiones præcesserunt Oratores, atque Poetæ; & omnes artes operibus posteriores sunt. Qui ad ea studium omne, & operam contulerunt, intellexere, quænam illi summi viri in iisdem efficiendis observaverint, quænam via progressi fuerint, quibus modis ad finem pervenerint, quæ fuerint sequuti, quæ vero vitaverint: Inde effictæ leges artium, institutionum præcepta.

XXXIX. Atque ut de ea loquar, in qua nunc totus sum, qui in præstantissima illa recti iudicii (XXXVII.), & ratiocinii acuti præclara specimina omnes ingenii vires intendunt, seque ipsos inveniunt, quando aliquod excellentioris rationis lumen affulget, eaque animadvertunt, quæ erroribus depravantur, causas demum, quæ nos ipsos in eosdem errores tan frequenter abripiunt; omnino persentiunt, quæ in iudicando, & disserendo sequi, aut fugere maxime debeamus.

XL. Postremo ii, qui sibi inventionis semitam sapiunt, aliis eandem monstrant, nosque ipsam eorum laboribus veluti descriptam cernimus; quam, quin aberremus, possumus peragrarè, &, quæ inveniendâ supersunt, detegere.

XLI. Quod si artem, quæ iudicia regit, & moderatur, ac disserendi vim peperit humanæ mentis notitia; cur non eas omnes, quæ nos delectant, & movent, quæ temperata sonorum varietate, & musicorum cantibus nos permulcent; cur non omnes, quæ bonæ, & liberales artes nominantur? Cur earum prima institutio, & quasi disciplina non à Metaphysicâ exorditur? Cur à Metaphysicâ latere divellitur? Cur artifices à Metaphysica suis operibus præsidia non petunt? Cur ad eam maxime non confugiunt?

Nec

XLII. Nec vero is sum, qui in hisce artibus, & præcipue in mente instituenda nihil Metaphysicæ tribuam; quænam sint ejus partes probe intelligo, atque ad ipsas potius augendas, quam extenuandas inclinarem. Intelligo quidem, Metaphysicam omnium ingenuarum artium esse caput, & columen; à Metaphysica, ut de mea nunc agam, inveniendi, & disserendi principia esse mutuanda; in ipsa ultimam rationem legum, quibus in duplici illo munere regimur, esse positam; quæ leges experimento, ex facto ipso deprehendi possent, numquam autem demonstrari, nisi è media Metaphysica ducerentur.

XLIII. Quæ si fere ad illarum legum inventionem, & complexionem cumulatissimam absolvendam nequaquam requiritur; quanto minus ad illam in aliorum animos transfundendam erit necessaria! Quid est, quod ad idearum integritatem, & distinctionem parandam, ad earum congruentiam cum suis exemplaribus obtinendam, necessarium suadeat nosse, aut præfinire, quidnam anima singulis sensibus debeat, qualis sit vera idearum efficiens causa, qualis earum natura, an à perceptionibus distinguantur, an in iis percipiendis mens patiat, vel agat, an semper percipiat? Quid de Philosophorum systematibus loquar? Oportebit ne, ea acute, & subtiliter excogitata, mirabiliter juncta, & convenientia præ manibus habuisse, ad sanam, accuratam, severam criticam expendisse, ut recta informatione animum possimus imbuerè?

XLIV. Sed alia multa circa ideas Metaphysicâ investigatur, & disserit, multa de iudiciis, atque animi facultatibus universis, à quibus logicus jure potest, ac prudenter debet abstinere. Metaphysici inquirunt, an duas, vel plures ideas mens simul percipiat, an in earum perceptione aliqua revera sit successio. Erit ne ergo opus de hoc disputasse ad logicam iudicii doctrinam, ad cognitionis huma-

næ analysim, ad illius gradus, extensionem comprehendendam, ad omnia ejus impedimenta eliminanda? Quis est, qui non plane percipiat, qui non probet præcepta omnia de attentione intendenda, adhibenda reflexione, imaginatione compescenda, augenda memoria, licet harum facultatum generationem, ordinem, incrementa, cognationes, varietates, dependentiam, quam habent à corpore, & cur, & quomodo habeant, penitus ignoraverit? Hæc erant logica, quæ ad Metaphysicam se se maxime referunt, quæque si hujus luminibus non indigent, cur indigeant reliqua, quæ vix cum Metaphysica copulantur?

XLV. Læteri autem debemus summo pore, quod adolescentes Logicæ, & Metaphysicæ fontes una simul animo, & memoria continere non obstruantur; siquidem non largiores haustus iisdem pollicerer, sed exiguos, turbidos. Quomodo enim illarum fontium magnitudinem ferre possent mente imparata, & inermi, quæ ad alios minores antea non accessisset? Ac dum multa simul molirentur, nihil perficerent; cum Logicam, & Metaphysicam sibi vellent comparare, neutram consequerentur.

XLVI. Non inde vero Metaphysicam à Logica exterminandam arbitror; nec quidquid ejus saporis est, quidquid ex ea fuerit depromptum, à Logica exulare jubeo. Sunt enim aliqua illius disciplina propria, quæ non solum huic alteri ornamentum, ac lumen afferunt, sed etiam subsidium; quorum accessione perfecta erit, & absoluta. Atque hæc sunt ex primo veluti Metaphysicæ limine eductæ; nec ita postulant pertractari, quemadmodum ab eo, qui illam profiteretur, quique vellet arcanis, reconditis doctrinis ceteros initiare. Hæc piaculum mihi esset prætermittere; etsi enim in animo habeam aliena ad Logicam non traducere, eique splendorem ex nobilioribus, si intempestivis, rebus

non

non quætere, tamen illud non ago, ut eam minuat, & aridam, atque sterilem declarem (1).

XLVII. Totam autem ea partitione complector, quæ ex rei natura, quam tractat, sponte nascitur (2); tractat vero mentem, quatenus ipsa cognos-

nos-

(1) Qui ad hæc animum non adverterunt, potius quam extranea, & difficiliora nec necessaria à Logica excludere, disciplinamque, mentem ad verum informantem efficere, cogitarunt Logicam post Metaphysicam, & Physicam tradere, & ita earum ordinem pervertere, ne scilicet illam tunc auditoribus propinarent, cum eam ferre non possent. Hi quidem discipulos, ut Logicam assequantur, ad Metaphysicam, & Physicam imparatos adducunt, eosque in utraque hac sublimiore, & recondita facultate plane hæere cogunt: ac ut minus periculum vident, in alterum longe majus cadunt. Ita è veteribus POSSIDONIUS, PANÆTIUS, alique (V. DIOG. LAERT. L. VII. Sect. 41.), è recentioribus WINKLERUS. Sunt, qui eadem ancipiti cura exagitati, Logicam, & Metaphysicam in unum coire volunt. Sic, ut vidimus, difficultatem alienam Logicæ adjungunt, nativam non adimunt. Quæ revera tanta non est, ut præceptores apto, & egregio rerum delectu, discipuli studio, & diligentia eam nequeant superare. Hinc Stoici, ARISTOTELES, EPICURUS, BACO, omnesque, qui hisce in rebus alte senserunt, ceteris disciplinis Logicam præmittunt, eamque aliarum veluti instrumentum, & organum habent.

(2) Logicæ nomen à Græca voce, quæ rationem, & sermonem significat: ac sapienter quidem; nam rationis disciplina est, & dum ratiocinamur, nobiscum loquimur (V. L. I. n. LXXXVI., LXXXIX.), de quo interno sermone mentionem fecit ARISTOTELES (I. Poster. Anal. c. 8.). Nec à PLATONE, nec ab ARISTOTELE Logica substantivè usurpata fuit; Logicam vocabant propositionem, logicum problema, syl-

noscit; eamque ab erroribus purgandam & ad verum dirigendam suscipit, ut ipsum possit invenire, ostendere, aliis enucleate communicare. Quare à cog-

sylogismum, argutias denique logicas (*Top. I.*) PLATO (*in Phædro*), quam Logicam dicimus, artem Dialecticam appellabat; quamquam id nominis (*De Rep. L. 7.*, & *in Philabo*) rerum divinarum scientiæ imposuerit. Dialecticæ nomine utebantur etiam Stoici, & ARISTOTELES; illi Logicam, & Rethoricam eo comprehendebant; ARISTOTELIS autem Dialectica de probabili unice disputabat, cum de vero Analytica: utramque PHILOPONUS, & SIMPLICIUS syllogisticam. Logicam EPICURUS à canonibus mentem moderantibus canonicam; alii à munere criticam (ap. ATHENÆUM, & LUCIAN.). Peripatetici Philosophiam Instrumentalem, Instrumentum, instrumentorum & Organum; quod nomen renovavit BACO aliud vero BUDDEUS. TULLIUS disserendi artem Logicam nominavit (ipsum sequuti sunt PLUTARCHUS, ALEXANDER *Aphrodiseus*, denique omnes). Artem vero disputandi Dialecticam, quam etiam *disceptatricem* ipse, *disputatricem* QUINTILIANUS. Veteres, quibus Stoici adhæserunt, Rethoricam, & Dialecticam copulabant; earum divisio SOCRATE non videtur antiquior, & separatas dolent TULLIUS (*De Orat. L. I. & III.*) QUINTILIANUS (*in Proem. & l. II. cap. 21.*)

Jam Stoicorum, & ARISTOTELIS divisio Logicæ indicata est. Ex TULLIO (*Top. c. 2.*) omnis ratio diligens disserendi duas habet partes, unam *inveniendi*, alteram *judicandi*. Logicam *in abjectam* à rebus, & *conjunctam cum rebus* partiebantur ARISTOTELIS interpretes Græci, à quibus Arabes, & Scholastici suam *docentem*, & *utentem*, seu *Theoreticam*, & *Practicam* THOMASII, RUDIGERII, WOLPHII, MAKI, DE FELICE. RAMUS in Logicæ divisione CICERONEM imitatus est. BACO (*De Augm. Sc. L. V. c. 1.*) ex quadruplici fine eam di-

vi-

cognitionum elementis exorsus sum, à quibus ad cognitiones progressus, & ad instrumenta earumdem, in ipsarum fontibus constitui.

XLVIII. Jam cognitionum elementa statuo, ideas esse in primis, & voces, cognitionum nempe, quæ in rerum, vel idearum pugna, aut convenientia percepta consistunt, non quæ simplici apprehensione contineantur. Namque harum non elementa sunt idæ, quæ immo illæ ipsæ cogni-

tio-

vidit in artem *inveniendi*, *judicandi*, *retinendi*, *tradendi*.

Sed nulla celebrior divisio est ea, quæ Logicæ partes ex mentis circa verum operationibus desumit. Inde primum Peripatetici suæ utenti, & docenti partes assignabant: sed tres solum mentis operationes faciebant, *apprehensionem*, *judicium*, *ratiocinium*: quartam addidere recentiores, nempe *methodum*: ita GASSENDUS, *Ars cogitandi*, REGIS, CLERICUS, BUDDEUS, GUNDLINGIUS, BÆLIUS, CROUSATIUS, DALHAM; hi tamen non omnes ultimam illam adjungunt; præsertim HEINECCIUS, qui id ipsum determinare totius Logicæ fundamentum putat.

Verum dum ex mentis operationibus Logicam dividunt, cur ejus partes non amplius augment? Mens profecto verum attendit, reflexione circa illud utitur, ejus reminiscitur, ipsum imaginatur. Insuper quinam in hac divisione erit Arti Criticæ, & conjecturali opportunus locus? Quinam doctrinis ad humanarum cognitionum fontes pertinentibus, sine quibus ex his fontibus errores facile hauriremus? V. Ger. Io. VOSSIUM *de Nativa*, & *Constit. Log.* GASSENDUM *de Orig. & Var. Log.* WALCHIUM *de Progressu, ac Fatis Log. L. II. c. 2.* Hinc fortasse permulti adducti, ut hæc omitterent; nonnulli, ut eadem, & alia, uni vel alteri operationi pro arbitrio attexerent earum; & rerum non concedente natura. Hinc aliam nos divisionem aggressi sumus.

tiones sunt. Cum vero nexus arctissimus voces inter, & ideas habeatur; cum menti nulla idea suppetat, quin ejus nomen taciti apud nos proferamus, & de iis, quæ mente revolvimus; nobiscum colloquamur; cum denique incredibilis sit vocum in ideas, & cognitiones universas influxus; jam verba jure ad cognitionum elementa pertinent, & eorum doctrinam ab illa idearum absurde separassem.

XLIX. Quam idearum doctrinam explicans, earum originem, & generationem indico, quin de efficiente causa, ut Metaphysicum docet, pronunciem. Inde idearum affectiones, quæ maxime ad falsitatem judiciorum vitandam, & veritatem obtinendam attinent, expono, illustro, & adjectis animadversionibus expendo. Eandem ferme operam in verbis colloco, de eorum vi, interpretatione, usu, abusu præsertim sollicitus.

L. Ita aperta via, qua ad cognitiones delaberer. Harum analysi absoluta, diversos gradus, realitatem, extensionem, seu amplitudinem earumdem persequor, illud semper agens, ut mentem ad veritatem comparem, ac non solum errores, sed etiam eorum causas ab ea defendam.

LI. Amplissimus quidem, atque uberrimus locus ille est, in quem cognitionum instrumenta congero. Hæc omnia enumero; quare nonnulla in alium locum rejiciam, expono; omnium usum, præstantiam, cognitiones administratas, recenseo; quomodo eadem maximum fructum afferre possint, præcipio.

LII. Postremo ad fontes humanarum cognitionum accedo, eosque omnino quatuor esse statuo, Conscientiam, Rationem, Sensus, Auctoritatem: quomodo à singulis cognitiones sint hauriendæ, & quænam hauriantur præscribo; earum veritatem, cognitionem, certitudinem vindico, diversos certitudinis gradus dimetior. Rationem, qua illi

fon-

fontes copiosi, limpidi latissime fluant, doceo, & quinam errores ex singulis manare possint, declaro.

LIII. Hæc quatuor libris complector, in quibus aptissimum locum omnia, quæ necessaria sunt ad mentem bene instituendam, nanciscuntur; illum quidem locum, qui ordinem à rerum natura inter ipsas positum non pervertit; qui rebus lucem, menti facilitatem affert; ad quem rerum indoles, & antecedentia revocant. Ac libro, qui de cognitionum instrumentis inscribitur, Ars Conjecturalis sponte se se offert; illi vero, qui Fontes aperit, Ars Critica adstipulatur, quin una, vel altera longius adscita, aut per vim illata videatur.

LIV. Porro qui cognitionum Elementa, Cognitiones, Instrumenta, Fontes perlustrat, de singulis notat, quæ ad erroris fugam, & veritatis consecutionem cavenda, observanda sunt, is cumulate mentem instituendi munus explet; nulla siquidem alia præter illas est via, qua possint errores erumpere, aut veritates comparari.

LV. Sæpius autem accidit, ut vel nos instrumentis, vel instrumenta nobis desint; sæpius accidit, ut cognitionum fontes angusti sint, vel non ita eos possimus reserare, quemadmodum ad veritatem ex iisdem deducendam oporteret. Tunc enim vero non despondendus animus, & si minus veritas apparet, illam conicere, aut divinare nitamur, probabiliter scilicet eam cognoscere, & veri consequi similitudinem. Ac quidem ad veritatem accedere, quando ea longius à nobis distat, magnam planè admirabilitatem complectitur (1). Non solum

(1) CARTESIUS, & MALEBRANCHIUS cognitiones probabiles non curant, easque nihili faciunt; ac ille (*Reg. II. ad Direct. Ing.*) non recte præcipit,

lum igitur in cognitionum elementa, instrumenta, & fontes, ac in cognitiones ipsas inquirendum est, quatenus ad veri cognitionem pervenimus, sed etiam quatenus probabilitatem dumtaxat attingimus (1).

LVI. Non is vero sum, qui spondeam, ea, quam adumbrabam, bene percepta doctrina, quemlibet sagaciter investigantem, & acute disserentem evasurum. Res est hæc majoris operis, & gravioris momenti, quam ut possimus primæ institutionis ope eam plane adipisci. Usus, & exercitationem requirit, sine qua præcepta, legesque inanes prorsus, & steriles reperirentur. Qua de re optimum erit geometricis studiis incumbere, in quibus accuratior methodus, severior demonstratio caste, incorrupte servetur. Enimvero ex defectu usus oritur, ut permulti, etsi Logicorum præcepta in eorum animis insederint, nec recti, nec

ut in iis semper versemur, de quibus certitudinem geometricis, & arithmetici demonstrationibus æqualem acquirere possamus. MALEBRANCHIUS vero cognitione probabili, quia falsa esse potest, mentem perfici, & cognitionum limites extendi inficiatur. Qui quidem cum summo bono frui non possint, minus non satis prudenter repudiant. Nos hoc libenter amplectimur; atque, ne è manibus excidat, auctores sumus de severioribus studiis mitioribus nonnumquam leniendis, quia, si evidentiae perpetuo assueti, probabile cum incerto facile confundimus.

(1) Hisce omnibus à n. XLVII. recensitis, ea continentur, quæ Logice finis expostulat, quæ ad ejus objectum pertinent, quæ demum illius materiam constituunt. Hæc ab aliis resecata, ab aliis ampliata, nunc onerata alienis, nunc propriis orbata; ut non minus vere, quam salse CLITOMACHUS (ap. STOBÆUM *Serm.* 97.), Logicam esse adinstar Lunæ, quæ alternis vicibus crescit, decrescit,

expediti ratiocinatores sint; sint vero alii, qui, negotia præsertim gerere ad illum cum mirifice habent, doctrinam autem non tenent.

LVII. Hunc igitur usque adolescentes à Geometris, & ex attenta oppositorum scriptorum lectione sibi debent comparare. Postquam longa eorum meditatione quærendi, & disserendi ratio familiaris ipsis facta fuerit, sæpius, & iterum tentare debent, ut illorum vestigia premant, & proprio Marte eadem, vel similia aggrediantur. Quod mei erat, perfeci; atque ut usum etiam aliquo modo præberem, exempla rebus non raro adjunxi, quæ veluti sub oculos ponunt, quomodo præceptis traditis parere debeamus.

LVIII. Neque vero exempla nimium multiplicavi, neque rebus non flagitantibus intrusi, ea solum, quæ necessaria erant, apposui; cetera, quæ apta, opportuna, viva voce expositurus. Quod consilium multa injecere: in primis voluminis moles, quæ si ingens, absurda: deinde exemplorum inutilitas, si modo hoc opus ad eorum manus pervenerit, qui aliqua de rebus in eo comprehensis audiverint. Tironibus autem non scripto, sed verbo eadem exempla utilis, & uberius traduntur; namque vehementer eos ad attentionem præstandam movent, atque memoriæ exercendæ jucundam, & facilem necessitatem adducunt.

LIX. Summos quidem, & nobilissimos veteres illos Philosophos vidisses sedentes in Academia, vel in Stoa, aut in Lyceo inambulantes sapientiæ oracula copiosissime fundere, ac ab eorum ore intentos pendere magnos auditorum exercitus, quos nec perfectius erudire, nec aptius docere se posse arbitrabamur: ii vero aliam docendi rationem non expetebant; immo multum proficiendo eam summo opere confirmabant. Quis igitur umquam ita erit imprudens, ut consuetudinem aliqua, licet neces-

saria, sola viva voce explicandi penitus explodat?

LX. Exempla ergo permulta omisi: multa quæ iis, qui primo in hanc disciplinam traduntur, non essent accommodata. Ex duplici enim rerum genere censeo quamlibet confici; aliæ ad disciplinarum elementa pertinent; aliæ supra ipsa attolluntur, & sublimiorem, atque reconditam earum partem componunt. Unæ aliis miscendæ non sunt, ne earum catena abruptatur, & ordinata series perturbetur; quæ non solum postulat, ut suo quæque loco ponantur, & subsequentes antecedentium locum occupare vetat; sed insuper jubet, ne quæ sunt alterius generis invicem substituantur, aut inserantur.

LXI. Quia vero maxime præstat aliquod criticæ philosophicæ specimen præbere, & studiis librorum adolescentes initiare, quasdam nec adeo infrequentes adnotationes addidi, in quibus discrepantes Philosophorum sententias nonnumquam dijudico, atque illorum systemata attingo; quorum qui omni notitia carerent, inepte Philosophiæ rationalis libros in manibus sumerent.

LXII. Adolescentibus autem opitulari oportet, ut in scriptoribus adeundis illos maxime seligant, qui & ubertate doctrinæ, & ingenii acumine florent. Plerumque quo se verrant, nesciunt. Ergo in adnotationibus præterea indicavi, quosnam in quaque re maxime probabiles repperim. Nec eos unice protuli, qui meis opinionibus faverent, sed illos etiam, qui contraria sentirent: ex quo meditationis, comparationis, examinis via adolescentibus demonstratur, & sternitur.

LXIII. Hæc est tota ratio, quam in humanæ mentis institutione tenendam censeo: hæc sunt, quæ in eandem institutionem, ut occasio admonebat, contuli. Per eam ad Philosophiam aditus patet, ea in Philosophiæ studio nos regit, per eam Phi-

Philosophiæ fructuose, & frugifere incumbimus. Omnes eam in totius humanæ sapientiæ partitionibus primam recensent, & LOGICÆ nomen eidem imponunt.

LXIV. Quare non abs re erit de Philosophia paulisper disserere, partitiones, & indolem illius exponere, vix quædam historiæ Philosophicæ lineamenta describere. Turpiter namque dedeceret, eos, qui Philosophiam à prima ejus parte auspicantur, hæc omnia, quæ aliquam ejus notionem ingerunt, prorsus nescire.

LXV. Philosophia, si interpretari velis, quidquam aliud non est, quam amor, seu studium sapientiæ. Re autem est scientia rerum omnium, quæ divino rationis munere investigari possunt, & percipi (1): scientia quidem, quia universa, quæ tra-

dit

(1) Amplissimum hoc, atque gravissimum Philosophiæ nomen à PYTHAGORA primum fuisse inductum videtur. Is enim, cum vetustissimis temporibus, qui rerum contemplationi se darent, & in aliquo excellenter, SOPHI appellarentur, idest sapientes, nominis arrogantiam, atque invidiam declinare studens, maluit se Philosophum appellari, nempe studiosum, aut amatorem sapientiæ. *Sapientia autem est (TULLIUS Off. L. II. c. 2.), ut à veteribus Philosophis definitum est, rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia.*

Hanc ipsam definitionem PLATONI tribuit AMMONIUS (in PORPH. *Tag.*); & præterea (in *Euthyd.*) Philosophia dicitur esse animi ad id, quod vere est, sincera conversio: quæ alteram longe celebriorem explicat ab ipsomet PLATONE (in *Phædone*) traditam, nempe Philosophiam esse *exercitationem, seu commentationem mortis*, ut TULLIUS interpretatur. In quam definitionem si quidam nostræ ætatis veneri, calamistratique Philosophi inciderent, cum illius

dit, demonstrat, quia non in res solum, sed etiam in rerum rationes inquirat. Ex quo cognitio philo-

so-

illius sensum non assequerentur, profecto mortis horrore commoti, illud honoris nomen ab ipsis adeo inquinatum statim repudiarent. Sed PLATO suum philosophandi modum utraque illa definiendi ratione spectabat. Vere enim sunt, quæ ideas universales contemplando cernuntur, deque iis tantum, quippe immutabilibus, & necessariis, scientia potest obtineri; non de ceteris, quæ labuntur, semperque fluunt. Mens autem ad illas ideas se se nequit convertere, si à corpore se ipsam non avocet, quo illius cursus tardatur: ac dum id conamur exequi, & mortem veluti commentamur, & philosophamur.

Sunt vero (CLEMENS Alexandr. I. Strom.) qui PYTHAGORAM eodem modo Philosophiam declarasse contendunt, atque quinquenni silentio mentis à sensibus avocationem significasse. Stoicorum (ap. S. EMP. & PLUTARCH.) hæc erat Philosophiæ definitio, *exercitatio artis convenientis*, sapientiæ scilicet, quæ hominem maxime decet. Ita fere EPICURUS ajens (ap. S. EMPIR. adv. Eth.) Philosophiam esse *exercitationem, quæ rationibus, mutisque sermonibus, vitam beatam parit*. Qui quidem sapienter monent, Philosophiam non in sterili facultate, sed in operatione, & actione præsertim consistere. Philosophiam solum contemplativam definit ARISTOTELES, dum (Metaph. II. c. 1.) *veritatis esse scientiam statuit*: revera subdit, hujus finem esse veritatem, activæ artium vitæ, ipsum opus. Eodem omnino recidunt aliorum veterum Philosophiæ definitiones, & descriptiones.

II autem omnes cum divina revelatione carerent, nullamque profiterentur disciplinam huic maxime innixam, Philosophia quidquid ad Deum, & religionem pertinet, comprehendebant; ac statuentes ipsam esse rerum omnium scientiam, non apponebant, quæ lumine naturali potest acquiri: ex quo omne Philosophiam inter, & Theologiam discrimen exoritur.

sophica supra vulgarem longius excellit (1).

LXVI. Pulcherrime autem Philosophia latissime accipitur, nec limitibus coercetur, quibus eorum cognitiones, qui Philosophiam excoluere. Aliquid novi audendum est, & abjiciendum *Auctoritatis* impedimentum (2), ne animus earum rerum investigationem refugiat, quas ceteri, aut prorsus ignoraverint, aut vero neglexerint.

LXVII. Multa tamen sunt, quæ homini semper erunt ignota, in quibus inutiliter tempus, & operam perderet. Atque hæc sunt veræ causæ, rerumque fines, earum nexus, primariæ, & intimæ substantiarum essentia, tota earundem agendi ratio.

LXVIII. Effectus quidem videmus, quibus alii effectus junguntur, ex quibus alios rite inferimus; effectus, qui se invicem explicant, & substantiarum temperiem declarant. Rerum proprietates agnoscimus, earum mutuam dependentiam perspicimus; sed tum proprietatum, cum effectuum veras causas (3) minime assequimur. Intelligimus primam quam-

(1) Ut enim res scire dicatur, exploratam esse oportet causam, propter quàm ita est. ARIST. I. post. Analyt. c. 2.

(2) Hoc cum tenerentur Scholastici; siquidem ipsis ARISTOTELES erat humani ingenii apex, quem putabant omnia vidisse, quæ sciri possunt; ne latum quidem unguem in Philosophia progressi sunt.

(3) Vera alicujus effectus causa, ea est, cujus actio, effectum gignens, in ipsa non ab alia re excitatur. Mutua corporum attractio, ac ipsa corpora, veræ non sunt omnium naturæ motuum causæ, cum in quolibet corpore per rem ab eo diversam attractio insideat, & hæc sit illius rei effectus. Revera NEWTONO sacrum erat, attractionis causam nos ignorare V. L. I. n. LX. not. 2.

dit, demonstrat, quia non in res solum, sed etiam in rerum rationes inquirat. Ex quo cognitio philo-

so-

illius sensum non assequerentur, profecto mortis horrore commoti, illud honoris nomen ab ipsis adeo inquinatum statim repudiarent. Sed PLATO suum philosophandi modum utraque illa definiendi ratione spectabat. Vere enim sunt, quæ ideas universales contemplando cernuntur, deque iis tantum, quippe immutabilibus, & necessariis, scientia potest obtineri; non de ceteris, quæ labuntur, semperque fluunt. Mens autem ad illas ideas se se nequit convertere, si à corpore se ipsam non avocet, quo illius cursus tardatur: ac dum id conamur exequi, & mortem veluti commentamur, & philosophamur.

Sunt vero (CLEMENS Alexandr. I. Strom.) qui PYTHAGORAM eodem modo Philosophiam declarasse contendunt, atque quinquenni silentio mentis à sensibus avocationem significasse. Stoicorum (ap. S. EMP. & PLUTARCH.) hæc erat Philosophiæ definitio, *exercitatio artis convenientis*, sapientiæ scilicet, quæ hominem maxime decet. Ita fere EPICURUS ajens (ap. S. EMPIR. adv. Eth.) Philosophiam esse *exercitationem, quæ rationibus, mutisque sermonibus, vitam beatam parit*. Qui quidem sapienter monent, Philosophiam non in sterili facultate, sed in operatione, & actione præsertim consistere. Philosophiam solum contemplativam definit ARISTOTELES, dum (Metaph. II. c. 1.) *veritatis esse scientiam statuit*: revera subdit, hujus finem esse veritatem, activæ artium vitæ, ipsum opus. Eodem omnino recidunt aliorum veterum Philosophiæ definitiones, & descriptiones.

II autem omnes cum divina revelatione carerent, nullamque profiterentur disciplinam huic maxime innixam, Philosophia quidquid ad Deum, & religionem pertinet, comprehendebant; ac statuentes ipsam esse rerum omnium scientiam, non apponebant, quæ lumine naturali potest acquiri: ex quo omne Philosophiam inter, & Theologiam discrimen exoritur.

sophica supra vulgarem longius excellit (1).

LXVI. Pulcherrime autem Philosophia latissime accipitur, nec limitibus coercetur, quibus eorum cognitiones, qui Philosophiam excoluere. Aliquid novi audendum est, & abjiciendum *Auctoritatis* impedimentum (2), ne animus earum rerum investigationem refugiat, quas ceteri, aut prorsus ignoraverint, aut vero neglexerint.

LXVII. Multa tamen sunt, quæ homini semper erunt ignota, in quibus inutiliter tempus, & operam perderet. Atque hæc sunt veræ causæ, rerumque fines, earum nexus, primariæ, & intimæ substantiarum essentia, tota earundem agendi ratio.

LXVIII. Effectus quidem videmus, quibus alii effectus junguntur, ex quibus alios rite inferimus; effectus, qui se invicem explicant, & substantiarum temperiem declarant. Rerum proprietates agnoscimus, earum mutuam dependentiam perspicimus; sed tum proprietatum, cum effectuum veras causas (3) minime assequimur. Intelligimus primam quam-

(1) Ut enim res scire dicatur, exploratam esse oportet causam, propter quàm ita est. ARIST. I. post. Analyt. c. 2.

(2) Hoc cum tenerentur Scholastici; siquidem ipsis ARISTOTELES erat humani ingenii apex, quem putabant omnia vidisse, quæ sciri possunt; ne latum quidem unguem in Philosophia progressi sunt.

(3) Vera alicujus effectus causa, ea est, cujus actio, effectum gignens, in ipsa non ab alia re excitatur. Mutua corporum attractio, ac ipsa corpora, veræ non sunt omnium naturæ motuum causæ, cum in quolibet corpore per rem ab eo diversam attractio insideat, & hæc sit illius rei effectus. Revera NEWTONO sacrum erat, attractionis causam nos ignorare V. L. I. n. LX. not. 2.

quamdam præpotentem esse debere, omnia producentem, & procreantem, quæ universorum effectuum successioni, & multitudini alias secundarias causas præfecerit. Intelligimus, rerum proprietates omnes ex intima earum structura, & temperie manare, quæ sit ratio, cur res his potius, quam aliis proprietatibus polleant (1). Hæc est essentia rerum primaria, & intima; hæc nos prorsus latet, nec umquam veras illas causas deprehendimus.

LXIX. Quare si nobis adblandiri nolumus, me-

(1) Res quælibet suum quoddam esse habent, & inter se longe differunt: esse igitur debet hujus discriminis ratio, ex qua sunt id, quod sunt. Hæc ratio dicitur essentia *primaria*, sive *realis*, ut placet LOKIO. Reposita autem est in interna subjecti, ex quo res constant, temperie, & habitu, qui pro rerum indole diversus est. Essentias primarias haud possumus assequi, nullumque ad id modum habemus; non sensus, qui res intimius non introspiciunt; non reflexionem, quæ sensuum subsidia desiderat. Quod tamen de rebus sensibilibus extra mentem nostram existentibus intelligendum est. Nam de illis, quæ reflexione formantur, ut entia mathematica, ac reliqua artis, & mentis opera, in nobis est essentiam primariam percipere.

Quia hæc essentia primaria ita in profundo latet, eam Philosophi aliqui ne suspicari quidem sunt, & essentiam totam ex uno, aut pluribus attributis effecere. Recentiores cum LOKIO attributorum collectionem pro essentia *secundaria*, vel *nominali* solum habent. Qua in re primo tantum nomine utendum censeo, ne collectio illa, perinde ac si realiter non existeret, cum nominibus confundi videatur. LOKIUM revera putat aliqui, nec forte injuria, essentias illas nominales pro ingenio effectas censuisse. V. LOCK. L. III. c. 3. & 6. LEIB. *Nouv. Ess. ibid.* CONDIL. *Art. de Raisonner* L. I. Ch. 3.

meri facti (1) cognitionem omnem nostram esse ingenue confiteamur. Est tamen quod Philosophus supra indoctum vulgus modeste se efferat; quod illius industriam requirat; in quo libenter, & alacri animo labores multos impendat. Magnum enim est discrimen inter aliorum cognitiones, illasque Philosophi, quæ mirabiles utilitatis fructus tum sibi, cum humano generi præbent. In primis facta quamplurima vulgus ignorat: inde non eadem est ratio factorum, quorum scientia Philosophus jure gloriatur, & eorum, quæ ante pedes omnium sunt posita. Magna quidem est, & multiplex series effectuum, ex quibus universi conservatio viget, ex quibus perpetuæ, & continuæ rerum corruptiones, ac frequentes interitus perennibus generationibus sibi succedentibus reparantur. Quæ series ordinata est, & gradatim effectus in ea progrediuntur. Jam qui antecedunt, subsequentium rationem continent, licet eos non efficiant, cum vis omnis efficiens sit in quibusdam primis causis, quæ seriem capitibus præsent. Has causas Philosophus, ut antea fatebar, non pervidet; tamen totam fere effectuum colligationem, & catenam prospicit, subsequentes in antecedentibus intuetur, eos conjicit, & divinatur. Effectus effectibus copulat, eorum multiplices comparationes instituit, multa elicit, quæ vitam, & artes commodis, perfectione locupletant (2).

LXX. Eodem fere modo in cognitione proprietatum excellit. Extimas, & quæ, ut pateant, nullo tentamine indigent, omnes aspiciunt; intimiores, qui-

(1) V. ENCYCL. *Discours Prelim.* D. ALEMB. *Elem. de Phil.* III. IV.

(2) Exemplum sit *factum* attractionis, ex quo universi systema, omnesque fere physice veritates manant.

quibus indoles potentia est, quæ sensibus non semper apparent, & experimentis, ut ita dicam, debent excuti, Philosophus solus scrutatur, detegit. Et quamvis cunctarum causam non videat, quasdam ex aliis fluere, nonnulla, quæ immediate non fluunt, in aliis originem habere remotam intelligit (V. L. III. n. CCXLII.). Quæ cum ita sint, nonne erit, cur ad Philosophiam matrem omnium artium confugiamus, cur nulli parcamus labori, & incommodo, ut ipsam adipiscamur, cur non vehementer eandem exoptemus?

LXXI. Quid de rerum nexu dicam? Quid de finibus, de viribus, de ipsarum rerum agendi modo? Nihil est in universa natura, licet minimum, exiguum, vile etiam nobis hominibus videatur, quod cum nobilioribus, & splendidioribus, quæ in ea eminent, non sit consonum, atque harmonicum. Nihil est in natura superfluum, nihil extraneum, nihil intrusum. Omnia ad universi fabricam, & conservationem pro sua parte conferunt, omnia excellentiore sapientia, providentiori consilio colligata inter se sunt, & connexa. Atque in hoc cuiusvis machinæ licet artificio mirabili elaboratæ immensa hæc rerum universitas tantum præstat, quantum imbecillitati humanæ vis, mensque divina, sine qua ea esse non potuit.

LXXII. Nos quidem istiusmodi nexum late omnia complectentem ex summa Conditoris sapientia colligimus. Ex Universi duratione, ex perpetuis cursibus, conversionibusque cælestibus ad numerum machinatis, ex tempestatum moderatione, & reversione ordinem etiam, pulchritudinem in tota rerum universitate mirabiliter elucere deducimus. At qualia hæc sint, ubinam erunt, qui præter illum, à quo omnia disposita & ordinata sunt, cogitatione assequantur?

LXXIII. Similiter ex iisdem fere principiis effici-

cimus Universi constructionem, generalem, primum finem esse rebus omnibus designatum: fines autem secundarii, & peculiare omnes fere nobis impervii sunt. (1) Ex actionibus vires inferimus, cum actio ex nihilo esse non possit. Quid autem in se sint vires, earumque natura nos fugit. Solum ex quantitate actionum, atque discrimine, vires pariter quantitate, & natura inter se differre nobis permissum est judicare. Atque natura ita hæc addidit, ut adhuc Philosophi disputent, an vires sint quid mechanicum, vel quid aliud sui generis in rebus insitum, aut ex earum natura ortum: quærunt an in actione virium aliquid reale in subiectum, in quod fit actio, transeat; an vires, motrices præsertim, sint rebus creatis tributæ: an semper agant, an cessent; an denique principium sit quoddam *archeon*, & anima mundana, quæ omnia moveat, atque vivificet.

LXXIV. Sed operosus nimis, & molestus esset labor.

(1) A finium investigatione Philosophia per VERULAMIUM primo abdueta; quem multi secuti sunt, obtinentes, Dei consilia ignorari. Rectius causarum finalium usum à physica rerum consideratione rejecit CARTESIUS. NEWTONO autem ad Dei existentiam, & providentiam suadendam maxime præstans visum fuit in causas finales inquirere; LEIBNITIO præcipuum Philosophiæ munus easdem assignare. Certum porro esse debet, Deum omnia summo consilio, & sapientia effecisse, omnia ad quosdam usus fuisse comparata, ut oculus ex. gr. ad videndum. Qui usus si de aliquibus rebus cogiti, cur fines earundem occultos dixeris?

Dolendum autem est, nos aliquarum fines partium dumtaxat comprehendere, ex quibus nostri hujus Mundi individua, puta animalia constant; ignorare vero quem finem relate ad constructionem, & conservationem universi eadem individua habeant.

labor omnia recensere, à quibus humani ingenii vires longius absunt. Eas maxime augent, & reficiunt analysis usus, experimentorum, atque observationum subsidia. Omne igitur compositum particulatim considerare debemus; nec principiis abstractis nitamur, sed vestigia sequendo naturæ spem omnem in iis collocemus, quæ experimur, vel quæ ex nobis ipsis per reflexionem elicimus.

LXXXV. Hæc pauca universam methodum philosophandi comprehendunt. Nulla autem omnino res est, de qua multis non possimus philosophari; ex quo licet omnis disciplina, omnisque ars philosophicum quemdam habeat adspectum, tamen omnes quasi Philosophiæ partes habendæ non sunt. Namque aliquæ totum id, quod illas constituit, non à Philosophia repetunt, sed solum primas rationes, & generaliora principia ab ea mutuuntur, de quibus cum non disserant, videntur ea Philosophiæ restituere.

LXXXVI. Et en nos jam ad Philosophiæ partitionem adductos. Ejus vetus divisio est in Contemplativam, seu Theoreticam, & Activam seu Practicam; sunt scilicet, quæ intellectus cognoscat, & quæ voluntas sequatur, vel fugiat (1). Theoretica res

(1) Hanc divisionem Veteres omnes probabant, Stoici, EPICURUS, PLATO, ARISTOTELES (II. *Metaph.* 1. PLUTARCH. *De Plac.* 1. 1. ALCI-NOUS *de Doctr.* PLAT. II. SENECA *ep.* 95.). Ad activam solum actiones, quæ ab electione proneiscuntur, revocabant; ejusque partes statuebant Ethicam, Politicam, Economicam. Nonnulli ex Peripateticis actionum genus ampliarunt, adeo ut mentis etiam actiones comprehenderet, & Logicam ad Philosophiam activam retulerunt. Sed veteribus familiare fuit, Logicam, & Mathesim Philosophiæ veluti ap-

res incorporeas, & corporeas considerat; hinc ejus partes Metaphysica, Physica. Cum autem in rebus corporeis multa sint, quæ æstimari possunt, & au-

paratum habere, unde notissima illa pro Academiæ foribus posita inscriptio.

Stoicorum tamen erat Philosophiæ divisio in Logicam, Physicam, Ethicam; hanc animæ, Physicam carni, & sanguini, nervis Logicam assimilabant: in Physica de omni natura, etiam incorporea, & de rebus divinis disserebant. A PLATONE (CIC. *Acad.* I.) fuit accepta philosophandi ratio triplex, una de vita, & moribus; alia de natura, & rebus occultis; tertia de disserendo: in arte disserendi seu Dialectica Theologica omnia tractabat (ex *Philebo*; APULEJUS *de Dogm.* PLAT.). ARISTOTELI (*Metaph.* V. c. 1. tres erant Philosophiæ contemplativæ partes Mathematica, Physica, & Theologia, quam sapientiam, primam Philosophiam etiam vocabat (*Metaph.* I. c. 2.) & ea est, quæ postea, quia ANDRONICUS Rhodius illius libros post Physicam conjecit, vel quia sit supra Physicam, Metaphysica nominata fuit. CICERO (*de Fin.* V.) formam referens Peripateticæ disciplinæ ait; una pars est natura, disserendi altera, vivendi tertia; qui profecto Mathematicam, & Theologiam ad naturam referebant; Philosophiæ vero organum pro ejus parte accipiebant, simul contemplativæ, & activæ Philosophiæ partes copulabant. *Epicurei* (SENECA *ep.* 80.) duas partes Philosophiæ putaverunt esse, naturalem, atque moralem; rationalem removerunt...eam esse accessionem naturalis existimant. LAERTIUS vero (L. 10.) tres EPICURI Philosophiæ partes recenset, Canonicam, Physicam, Ethicam.

Non omnes Philosophiæ singulas partes excoluere, sed Physicam Jonici, Eleates; Ethicam SOCRATES, Cyrenæici, Cynici; Megarici Logicam: de aliis partibus nonnulla habebant. Plerique in Logica, Physica, Ethica versati sunt; & quidem paucis exceptis (V.

augeri, vel minui, motus ex. gr. vires, extensio, similia; efficitur, ut geometricæ, & physico-mathematicæ disciplinæ omnes ad philosophiam referantur.

LXXXVII. Philosophiæ vero practicæ objecta sunt Intellectus, qui dirigendus ad verum, Voluntas ad bonum informanda, incolumitas tandem nostra, conservatio, commodum. Igitur Philosophiæ partibus adnumerandæ Logica, Ethica, omnisque justî, & injusti scientia; Medicina demum, & quæ Politica sunt, atque Œconomica: namque Logica intellectus, voluntatis vero directionem Ethica suscipit; cetera circa nostrum commodum, & conservationem versantur (1).

Por-

n. XLVI. not. 10.) hoc ordine; præsertim PLATO, Stoici, Peripatetici, EPICURUS; Mathematicam in Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam divisam Philosophiæ anteire jubebant. V. GASS. V. I. L. Proœm.

(1) Non una Philosophiæ partes derivandi ratio est: nos ex objectorum natura; alii æque ex felicitate, ad quam philosophando respicimus. *Omnis summa Philosophiæ ad beate vivendum refertur*, ait TULLIUS: beata autem vita frui non possumus nisi intellectus, & voluntas perficiantur; primum præstat Logica, Metaphysica, & Physica; alterum Ethica, ac reliqua, quæ actione continentur. Sed ut aliquid de recentiorum Philosophiæ partitionibus dicam ALAMBERTUS (*Elém. de Phil. IV.*) animadvertit objecta omnia, quæ mente complecti possumus esse spatium, tempus, spiritum, & materiam; spatium Geometriæ objectum est, tempus Astronomiæ, & Historiæ, spiritus Metaphysicæ, materia Physicæ: his simul junctis secundariæ emergunt disciplinæ; ex materia, tempore, & spatio Mechanica; ex spiritu, & corpore, nempe homine Ethica, omnesque scientiæ, &

LXXXVIII. Porro primum, & maximum est, mentis facultatibus expedite, optime uti, idque ad omnem disciplinam colendam summopere pertinet. Quare, universi à Logica, sive à recta humanæ mentis institutione Philosophiæ tractationem optimo, atque amplissimo quoque dignissimam aggrediuntur; inde rerum inspecta utilitate, & præstantia ad reliqua accedunt.

LXXXIX. Atque ego quidem cum illud muneri habeam, ut mentem instituam, eodem nunc magno animo, nulla intermissa mora libentissime fungerer. Sed duo adhuc me detinent, unum, quod sponderam (LXIV.), aliud, quod ipsa res exigit; sunt scilicet historiæ philosophiæ lineamenta effingenda, & absolvenda operationum mentis analysis, quæ alias ab aliis distinguat, singularem naturam aperiat, omnium claram, atque distinctam notionem tribuat. Qui enim fieri posset, ut hisce omnibus ignoratis, ea, quæ de operationibus intellectus moderandis, fovendis, & amplificandis tradenda sunt, plane perciperentur?

LXXX. Ita autem hæc duo expediam, ut Historiæ Philosophicæ primam, & expeditissimam adumbrationem vix subijciam: operationum vero illarum analysim suscipiam, quantum ad Logicum pertinet, eique est necessarium (XLIV.). Quis enim usque eo erit difficilis, atque morosus, ut ipsi necessarium non satisfaciat, & quid amplius expectat?

& artes liberales. Sed jam locupletissimum scientiarum stemma delineaverat BACO (*De dign. & aug. sci.*), quod perficere, ampliare conati sunt Encyclopedistæ (*Disc. Prélim.*). Il rerum inspecta indole, & nostrarum facultatum relationibus cum earundem rerum studio, ac peritia, universarum scientiarum, & artium partitiones enumerant. V. STELLINI Op. T. V. *Nuovo Sistema delle Cognizioni Umane.*

tat? Ac si erit, cur non Metaphysicos potius, quam nos obtundit? Ab ipsis scilicet, non vero nunc à nobis illud jure quæreret, & etiam flagitaret.

LXXXI. Quod autem sunt historiæ Philosophicæ scriptores egregii, luculenti, elegantes, accurati, doctissimi! Ac ii quidem in omnium manibus sunt, & Philosophiæ initia, progressus, facta, Philosophorum sectas, dogmata, systemata dilucide exponunt; quæ, ne ab instituto discedam, nec possum, nec debeo omnia enarrare, neque perpetuis citationibus munire; sub fine fontes indicabo, à quibus eae accipiuntur.

HISTORIÆ PHILOSOPHICÆ

PRIMA, ET EXPEDITISSIMA

A D U M B R A T I O .

I. **M**ihi quidem in hominum naturam, atque ingenium intuenti crebro in mentem venire solet, aliquam Philosophiæ formam apud omnes gentes humana quadam societate conjunctas, & artibus ad vitam necessariis præstantes, semper viguisse. Homo enim, qui per sylvas errare longissimis itineribus, magnisque laboribus ciborum sibi quærendorum necessitate durissima non compellitur; cuique cum sui similibus pugnandum non est, neque cum naturæ elementis, aut cum immani genere ferarum, ut ea paret, quæ ad se, suæque tuenda requiruntur; otio fruens siderum aspectu movetur; incredibilem, tantamque rerum pulchritudinem, ac varietatem admiratus, ipsarum investigatione exardescit, ad eam omni animi impetu incitatur. Hic res contemplatione dignissimas observat, & meditatur; corroborata mentis vi, animum secum esse cogit, & in Conditoris O. M. cognitionem intendit.

II. Revera nulla ex vetustissimis nationibus Philosophiæ prorsus experts. In ea suam habuere laudem Scythæ, Celtæ, Æthiopes, Indi, Chaldaei, Persæ, Arabes, Phœnices, Ægyptii, & Hebræi, qui Græcis videntur præluxisse. Hæ gentes scilicet quamdam scientiæ naturalis, & traditionalis Religionis doctrinam à Noachidis exceperere, cujus vestigia in EDDA Septentrionalium,

tat? Ac si erit, cur non Metaphysicos potius, quam nos obtundit? Ab ipsis scilicet, non vero nunc à nobis illud jure quæreret, & etiam flagitaret.

LXXXI. Quod autem sunt historiæ Philosophicæ scriptores egregii, luculenti, elegantes, accurati, doctissimi! Ac ii quidem in omnium manibus sunt, & Philosophiæ initia, progressus, facta, Philosophorum sectas, dogmata, systemata dilucide exponunt; quæ, ne ab instituto discedam, nec possum, nec debeo omnia enarrare, neque perpetuis citationibus munire; sub fine fontes indicabo, à quibus eae accipiantur.

HISTORIÆ PHILOSOPHICÆ

PRIMA, ET EXPEDITISSIMA

A D U M B R A T I O.

I. **M**ihi quidem in hominum naturam, atque ingenium intuenti crebro in mentem venire solet, aliquam Philosophiæ formam apud omnes gentes humana quadam societate conjunctas, & artibus ad vitam necessariis præstantes, semper viguisse. Homo enim, qui per sylvas errare longissimis itineribus, magnisque laboribus ciborum sibi quærendorum necessitate durissima non compellitur; cuique cum sui similibus pugnandum non est, neque cum naturæ elementis, aut cum immani genere ferarum, ut ea paret, quæ ad se, suæque tuenda requiruntur; otio fruens siderum aspectu movetur; incredibilem, tantamque rerum pulchritudinem, ac varietatem admiratus, ipsarum investigatione exardescit, ad eam omni animi impetu incitatur. Hic res contemplatione dignissimas observat, & meditatur; corroborata mentis vi, animum secum esse cogit, & in Conditoris O. M. cognitionem intendit.

II. Revera nulla ex vetustissimis nationibus Philosophiæ prorsus experts. In ea suam habuere laudem Scythæ, Celtæ, Æthiopes, Indi, Chaldaei, Persæ, Arabes, Phœnices, Ægyptii, & Hebræi, qui Græcis videntur præluxisse. Hæ gentes scilicet quamdam scientiæ naturalis, & traditionalis Religionis doctrinam à Noachidis exceperere, cujus vestigia in EDDA Septentrionalium,

XL HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
ac in Orientalium monumentis adhuc extare multi
opinantur (1).

III. Huic doctrinæ ab iisdem de suo aliquid
additum; nec vero Philosophiæ disciplina consti-
tuta. Eorum ratio simplicior, minus operosa; non
systemata instruebant, nec rationum contentione
res demonstrabant. In magnos naturæ effectus, &
in phænomena mundana inquirebant; rerum sin-
gularium examen contemnentes Mundi originem,
vicissitudines, conversiones, reversionesque pers-
crutabantur. Eorum denique intimior doctrina, ar-
cana, larvata litteris sacris, atque symbolicis, &
in Templorum adytis, quæ nemini, nisi Sacerdo-
tibus, ingredi permissum, latebat.

IV. Scythæ gentes, quæ Terram ad Septen-
trionem incolunt; Celtæ, quæ ad Occidentem;
Æthiopes, quæ ad Meridiem, & quæ ad Orien-
tem Indi. Hæc erat veteribus nationum derivatio,
& summa distributio. Nihil de Philosophia Scy-
tharum. Memorant ANACHARSIM SOLONIS
temporibus; ABARIM etiam Hyperboreum, qui
Theogonias, rerumque origines scripsit; ORPHEUM
Tracem, ZAMOLXIM denique Getam, PYTHA-
GORÆ supparem, vel ut alius placet, antiquiorem.

V. Druidæ Celtarum Philosophi; in Gallia
ordine amplissimi, vitæ instituto ab aliis separati.
Hos DIODORUS à PYTHAGORA derivat; an-
teriores facit LAERTIUS. Sui etiam Germanis, ac
Britannis Druidæ; sub TIBERIO, vel CLAU-
DIO defecere. In Hispania cultissimi Turdetani.
In tota fere Italia florentissimi, omni scientiarum,
& artium genere spectatissimi Etrusci.

VI. Æthiopes ex DIODORO, & LUCIANO
antecedunt Ægyptios, quibus doctrinam suam tra-

(1) V. *Proem. n. LXXXI.*

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. XLI
didere. Omnium primi astrorum scientiam perse-
cuti sunt; ATLAS Cælum: ipsis jam notum, Lu-
nam aliena luce fulgere. Veteres inter Græcos per-
multi rem litterariam Æthiopicam tractarunt; ex
quo indicium non egestate rerum, sed temporum
longinquitate, & iniquitate nihil nunc superesse.

VII. Indorum nomine Asiatici omnes veniunt,
& qui proxime accolunt. Serum litteræ antiquis
vix notæ. Nihil umquam ab exteris acceperunt. Morum,
& legum scientiam in primis excoluere. CONFU-
SIUS eorum SOCRATES, quo paulo vetustior.

VIII. In ea, quæ proprie India, Gymnoso-
phistæ, Brachmanes, genus Sapientum antiquis-
simum à BACCHO derivatum; contemplationi
unice intentum, magno semper in honore habi-
tum. In Assyria sapientes Chaldæi, & Magi As-
trogia summopere dediti, diuturna siderum
observatione præclari; de quibus apud DIODO-
RUM, & STRABONEM nonnulla.

IX. Ab his scientia ad Persas, & Arabes.
Persæ etiam Magis illustres, qui in Theogoniam
insuper studium contulere. Eorum princeps ZO-
ROASTER. Hic unus ne, an multiplex? Unus
quidem Chaldeus, alter Persa, & alii, cum id
nomine, ut Ægyptiorum HERMES, seu MER-
CURIUS *Trismegistus*, primis sapientibus com-
mune fuerit, SUIDAS plures ZOROASTRI libros
recenset, quorum fragmenta apud PLUTAR-
CHUM, EUSEBIUM, PORPHYRIUM. Magi
ad ALEXANDRUM Macedonem perdurarunt.

X. Inter Arabes primus JOB sapientia cla-
rus, qui MOSEN præcessit. Ad eos PYTHAGO-
RAS, DEMOCRITUS, ut PLINIUS, & POR-
PHYRIUS testantur, profecti; quasi divinassent,
per Arabes stare debere, ne litteræ medio ævo pe-
nitus extinctæ.

XI. Phœnices omni genere Philosophiæ divi-
tes

XLII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
tes ait STRABO. Ante bellum Trojanum litteras,
& numeros invenere. Astronomiæ, & Nauticæ
ex loci conditione maxime addicti. Phœnices scrip-
tores deperditos dolent eruditi. CADMI, SAN-
CHONIATONIS, MOSCHI nomen dumtaxat, &
fama vim temporum superarunt.

XII. Ægyptus stabilis sapientiæ sedes ad tem-
pora Saracenica. Ejus in scientiis cultura, MOY-
SE anterior, nec eo indigna. Græci Ægyptum
tamquam omnis sapientiæ fontem petebant; Ro-
mani omnium Philosophiæ disciplinarum paren-
tem vocabant. In Geometria præsertim, & Astro-
nomia Ægyptii studium, atque operam colloca-
runt. Sed cum THALES Eclipsim ante omnes fu-
turam prædixit, & ipse ac PYTHAGORAS
prima fere Geometriæ theoremata invenerit, non
multum in iis profecisse, vel praxim unice spec-
tasse colligitur. Theogoniam præterea, & Cos-
mogoniam tradebant, Musicam, & Medicinam,
quam ita, ut singuli singulos morbos curarent.
Verum Ægyptiorum Philosophia à Græcis eorum
discipulis haurienda; apud ipsos secreta, & hie-
roglyphicis occultata.

XIII. Quis umquam Hebræos ad sapientiam
capessendam adiit, quis non Ægyptios? Eorum
studia ad religionem, ritus, & ceremonias peni-
tus conversa. Cabbalistarum, & Thalmudistarum
sectæ inter Hebræos percelebres. Cabbalæ remo-
tissima origo. Ea fortasse doctrina arcana, lapsu,
& calamitatibus temporum, hominum ignorantia,
ineptiis, erroribus, delirantibus, & emotæ mentis
somnia offusa, commentitio traditionum favore,
inani, & horrissono verborum strepitu evulgata.
Sapientia Hebraica à destructione Templi ad nos-
tram fere ætatem horum complexio, Philosophiæ
Orientalis Platonico-Alexandrinæ, & Saracenicæ
excerptis amplificata.

He-

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. XLIII

XIV. Hebræi tamen divino revelationis mune-
re adjuti doctrinam longe præstantem, atque co-
piosam sibi comparare potuissent; omnia, quæ ad
Deum, & hominem pertinent, plane cognoscere;
in rerum universarum exponenda origine cunctis
erroribus abstinere.

XV. Contra ea Gentes cum creationis è nihilo
notitiam revelatione non accepissent, eamque ne
concipere quidem possent, omnes ad materiam
æternam vergere. Hæc vita, & vi generante præ-
dita rerum omnium principium; vel ex hoc à ma-
teria distincto principio, & supremo Numine ab
æterno manavit. Diu in cæcum cahos confusa; vi
sua, aut æterni Numinis consilio, & mente, Uni-
versi ordinem, formam adipiscitur. Ac Græcam
ante Philosophiam ubique per Orientem supremum
aliquod Numen agnitum fuisse, illudque omnes
fere ab Universo distinxisse, communis opinio est.

XVI. Hoc imaginabantur Cælorum penetralia
habitare, ex altissimo loco principio quodam acti-
vo, tamquam ministro uti. Istud materiam ordi-
ne disponit; alterius principii è sinu materiæ pro-
deuntis, & omnia susque deque vertentis vim
coercet, frangit. Sine eo omnia confestim cor-
rumperebantur, perirent. Hinc LUX, & TENE-
BRÆ Chaldæorum; OROMAZES, & ARIMA-
NIUS Persarum; Ægyptiorum OSIRIS, & TY-
PHON; AMOR, & NOX Græcorum; Poeta-
rum denique JUPITER, & genus TITANUM.

XVII. Hæc Philosophia, si Græcorum mo-
re loquaris, Barbarica; qua tamen horum doctri-
na posterior, & ab ea derivata. THALES nullum
præceptorem habuit præter Ægyptios. Summi Græ-
ci Philosophi apud Barbaros sapientiæ causa pe-
grinati sunt, PYTHAGORAS, SOLON, PLA-
TO. Aliorum nomina DIODORUS.

XVIII. Græcanicæ Philosophiæ duo veluti
tem-

XLIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

tempora, ante, & post sectas inductas. In illo occurrunt in primis Poetae, genus in Græcia Philosophorum antiquissimum, LINUS, AMPHION, MUSÆUS, HESIODUS, HOMERUS. Hi dissipatos homines in societatem vitæ convocarunt, ad Deorum cultum erudierunt. Inde en ecce septem Sapientes in civitatibus constituendis, & temperandis, legibusque condendis versati.

XIX. Horum primus THALES Milesius, à quo, & PYTHAGORA omnes Philosophorum sectæ manarunt. Hic Ægypti, & Asiæ doctrina refertur, PHERECIDIS etiam cujusdam Syri disciplina eruditus, primus Philosophi nomen usurpavit, non se sapientem, se amatorem, & studiosum sapientiæ declarans (1). Crotone in Italia TARQUINIO Superbo regnante gymnasium discipulorum copia, & præstantia clarum aperuit, & magnam Græciam exornavit. Inter eos eminent EMPEDOCLES Philosophus, Poeta, & Orator; EPICHRMUS comediæ auctor; TIMÆUS Locrensium legislator; ARCHYTAS Categoriarum inventor; PHILOLAUS, qui primus terram circa solem ferri docuit, atque alii Pythagorici, & Italici appellati. OCELUS Lucanus ante ARISTOTELEM de natura Universi, & hoc æternum asseruit.

XX. Duplici PYTHAGORAS philosophandi genere, aperto nimirum, & occulto utebatur. Interiori doctrinam solis initiatis tradebat; in vulgari ænigmaticum stilum adhibuit, ne novitate sententiarum superstitioni, & præjudicatis opinionibus opposita gentes offenderet. Id omnibus fere antiquitatis Philosophis commune; ex quo, & quia etiam pleraque illorum opera perire, fieri

(1) V. Proem. n. LXV. not. 14. & n. LXXVI. not. 22.

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. XLV

ri vix potest, ut integrum, & genuinum eorum philosophandi systema assequamur. Hinc judicia adeo diversa à viris ceteroquin doctissimis, & in antiquitatum studio longe versatis circa eorum sententias pronuntiata. Ob doctrinæ arcanum Pythagorei in suspicionem venerunt. Eorum secta, cum CC. circiter annis viguisset, ita ut nulli alii docti viderentur, sub ALEXANDRO Macedone extincta est.

XXI. Astronomicis, Mathematicis rebus PYTHAGORAS ipse, & Italici præcipue studuere, ac de iisdem optime promeriti sunt. Universi systema, etsi tubis opticis, quod verisimillimum est, aliisque præsiidiis carerent, sola mentis vi acutissime perspexerunt; Universum etiam à Deo genitum, corruptibilem, ejus substantiam æternam, formas instabiles.

XXII. PYTHAGORÆ Deum ætherem, & ignem ubique diffusum, animam Mundanam per omnia commeantem plerique interpretantur. His quidem summus ille vir utitur, sed non tamquam Deo; namque æther subtilissimus, & maxime lucidus Dei vehiculum, & suarum actionum instrumentum; in illo *Heroës* vivunt, & *Genii*, quos PYTHAGORAS ab Ægyptiis transtulit; ab eo hominum animæ emanant, non mens, quæ simplex, & spiritus: Deus vero prima *Monas*, vere simplex, efficiens, summa intelligentia præditus.

XXIII. Revera Monadem sive unitatem in efficientem, & materialem PYTHAGORAS distinguerebat; illa Deus est, & una; hæc multiplex, elementum simplex compositorum; ex qua primo binarius numerus, ternarius inde, & quaternarius. Monadi respondet punctum, binario linea, superficies ternario, quaternario solidum. Hæc infinitis pene rationibus coagmentantur, & innumera corpora existunt, quæ aptissime ex unitate

XLVI HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
tatiibus, & numeris conflata dicebat. Sed ARIS-
TOTELES PYTHAGORAM, quod corpora, non
ut Physicus, sed ut Mathematicus consideravit,
criminatus est.

XXIV. Hæc, & alia, quæ ceteras percurren-
do sectas attingam, cum ita breviter expediam,
cur prorsus omitterem? Si CUDWORTH, Hen-
rico MORO, LEIBNITIO, ROBINETO, BON-
NETO, aliisque summis viris licuit ex his syste-
mata sua adornare, cur non mihi ea paucis, &
historice referre? Immo erit maxime opportunum,
ut intelligamus, quanta originis nobilitate placita
recentiorum illustrentur.

XXV. Et quoniam de spiritu sermo incidit
(XXII.) illud nunc adnoto, quod in Philosophiæ
historia manat latissime; quosdam scilicet leves
nostræ ætatis criticos spiritualitatis notionem, qua-
lem nunc habemus, scholasticorum esse commen-
tum fidenter pronunciare; & à veteribus nomen
spiritus adhibitum fuisse, re autem illos caruisse,
ac eo tenuem quamdam auram, vel corpusculum
æthereum, & maxime mobile expressisse.

XXVI. Qui quidem, licet nominis (1) ety-
mologia nonnihil juventur, in turpissimo tamen
errore versari arbitror. Memorat enim PLATO à
primis usque Philosophiæ temporibus duas sapien-
tiam sectas oppositas, quarum una spiritus admit-
teret, alia inficiaretur; ex quo intelligitur, spi-
ritus non pro aura, nec pro tenui corpusculo ha-
bitos, cum fieri numquam possit, ut aliqui hæc
vehementer oppugnent. Neque profecto EPICU-
RUS, LUCRETIUS, qui corpusculis non solum
minimis, sed etiam invisibilibus, & nulla exten-
sione donatis adeo delectabantur, tanti umquam
fuissent, tamque multa argumenta excogitassent,
ut

(1) V. infra L. I. n. LXVII.

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. XLVII
ut spirituales naturas subverterent. Sed ad histo-
riam redeamus.

XXVII. Eleaticam sectam LAERTIUS, &
cum ipso plures veluti membrum Italiæ habent.
PARMENIDES enim, ZENO, LEUCIPPUS in
ea nobiliores PYTHAGORÆ fontibus hortulos
suos irrigarunt. Hi omnes Eleæ, quæ urbs Italiæ,
orti, ex eadem nomen sectæ dederunt. Universi
originem cum nullo ex vulgatis modo explicari
posse viderent, scilicet neque concursionibus ma-
teriæ fortuitis, neque rerum omnium à Deo ema-
natione, neque anima Mundana adhibita, omnia
esse unum, & Universum, quod æternum, infini-
tum, immutabile, nempe Deum, arbitrati sunt:
nihil revera nasci, nihil vere interire, individua
solum mutari. Sic Eleatæ præcipui inter Philoso-
phos Pantheismi assertores exitere. Ultimus eorum
ANAXARCHUS Abderites, qui a. an. CHRIS-
TUM CCCXX. occisus est.

XXVIII. ZENO Eleates floruit a. an. CHRIS-
TUM CDLX. Logicæ (1) inventor audit; huic
scilicet primus modum, & formam disciplinæ tri-
buit, ut PLATO, & ARISTOTELES scriptum
reliquere. Cum ZENONIS ætate surgere cœpissent
Sophistæ, qui quæstus, aut ostentationis causa
audebant quæstionem poscere, de qua ex tempore
dicerent, maxima erant in gratia loci quidam com-
munes, ad quos cujuslibet rei disputatio posset re-
vocari. Hinc subtilitates, cavillationes arridebant,
quibus nimium ZENONEM studuisse constat. Quare
disserendi scientiam Dialecticam appellavit. In
ea dialogi modum tenuit, qui Poesi substitutus,
quippe aliquod lenocinium præferens. Docebat
responsa ab adversario elicere, atque in ipsum con-
torquere. Mentem à sensibus esse avocandam, eos-
que

(1) V. Proem. n. XLVII. not. II.

XLVIII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

que nos decipere, nec scientiam umquam asserere, Eleatarum dogma erat, quod à PYTHAGORA usurpaverant.

XXIX. In Universi origine assignanda ab eorum opinione recessit LEUCIPPUS; ad Physicam corpuscularem confugit ipso sane antiquiorem. Hæc non informem materiæ molem à Deo, vel ab anima Mundana ordine dispositam adprobat; infinita inducit corpuscula, seu atomos, quæ figura, textura, magnitudine, qualitatibus nempe mechanicis, non internis discriminantur. His addidit motum vorticosum, quo ad Universum suis plexibus, & adhesionibus formandum concurrerent.

XXX. Eleaticam, & LEUCIPPI doctrinam DEMOCRITUS (natus ante CHRISTUM a. CDLVI.), qui prius Ægyptum, Æthiopiam, Indiam inviserat, & Pythagoricos audierat, perfecit, adornavit. Omnia risu perpetuo excipiens, veritatem in puteo aiebat demersam, nihilque aliud reale esse præter atomos, & inane. Is cum LEUCIPPO vorticosum motum tribuit; censuit pondere, ac vi quadam sensationis, & vitæ differre. Atomis igneis Deum conflabat, ex quo atheum, & fatalistam DEMOCRITUM reputavit TULLIUS. Anatonem primus excoluit.

XXXI. EPICURUS in Attica (natus a. an. CHRISTUM CCCXLI.) Philosophus nobilis, à quo non solum Græcia, & Italia, sed etiam tota Barbaria commota est; cujus imago non modo in tabulis, sed etiam in poculis, & anulis gestabatur, NAUSIPHANIS Pyrrhonii, & XENOCRATIS Platonici dogmata deseruit. Ad LEUCIPPUM, & DEMOCRITUM se se convertit, atomis pueriliter motum declinationis adjunxit. Ita atomi infinitæ per infinitum spatium casu, nullo consilio dirigente, nullo movente fine duplici motu percitate coagmentantur, & Mundi innumerabiles exoriantur.

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. XLIX

fiuntur; inter ceteros Terraqueus hic, qui discus, & in quo nulli Antipodæ. Spatia, quibus Mundi distant Intermundia sunt EPICURI; in his ær compressus Mundos sustinens, & Dii, qui non corpus, sed quasi corpus, non sanguis, sed quasi sanguis; perlucidi, perflabiles, Monogrammi, nihil agentes, quos jocandi causa induxit. Et hæc in secunda Philosophiæ suæ parte, Physica nempe disputabat EPICURUS.

XXXII. Prima disciplinam mentis moderatricem comprehendit. Eam ex canonibus, seu regulis appellare maluit Canonicam, non Dialecticam, quam contempsit: recte scilicet Logicam à contentiosa, & inani disputatione avocavit; ad verum inveniendum, atque ad errores fugandos adduxit. Quæri autem potest, an res sit, qualis sit, sequenda ne, an fugienda. Pro primo quæstionum genere criterium statuit sensationem, quæ numquam fallit; claras mentis anticipationes pro secundo; affectionem denique pro tertio, seu passionem. Cum nihil de dividendo doceret, multa quæ omitteret, quæ ad demonstrationem, rectamque methodum conducunt, in Logica plane inermis, & nudus inventus est.

XXXIII. In tertia autem parte, in qua de felicitate, & de moribus, malum dolore definit, bonum voluptate; quam etsi EPICURUS in officiorum conservatione aliquando, & in virtutis exercitatione collocaverit, sæpius vero in animi tranquillitate, & indolentia; tamen cum immortalitatem animarum, Dei providentiam, Numinis metum sustulerit, mirum esse non debet, si voluptatem illam homine dignam EPICURI discipuli in aliam, ad quam naturæ sunt belluæ, commutaverint. METRODORUS, HERMACHUS, POLYSTRATUS, DYONISIUS Epicurei celebriores fuerunt.

L HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
fuere, multisque aliis hæc secta floruit, quæ tertio
Ecclesiæ sæculo defecit.

XXXIV. A Pythagoreis ergo Eleatæ, ab iis
Democritici, & Epicurei, postremo Pyrrhonii.
PYRRHO (natus ante CHRISTUM. a. circiter
CCCLXXII.) ANAXARCHI auditor, cum alte
in ejus animo insideret Eleatarum illud, *Verita-
tem in puteo demersam, in occulto latere*, secta-
rum etiam pugna conturbatus unicum dogma po-
suit, verum nempe non comprehendi, nos illud
percipere numquam posse; in hoc, veluti in sco-
pum, totam suam philosophandi rationem direxit.
Innumeros pene habuit sectatores, qui etiam Scep-
tici, Acataleptici, Ephectici, Zetetici, Aporetici,
à consideratione incerta, ab universali, ac
perpetua dubitatione vocati. Horum doctissimus,
& ultimus SEXTUS EMPIRICUS circa tempora
TRAJANI, & HADRIANI. Adhuc ejus libri,
& permulti.

XXXV. Eodem ferme tempore, quo PYTHA-
GORAS, fuit etiam THALES Milesius sectæ Jo-
nicæ parens, è cujus sinu, tamquam ex Equo
Trojano, aliæ pene infinitæ prodire. THALES
primus omnium, ut ARISTOTELES observavit,
sumpto materiali principio, Physicum agens in
universi originem, & illius adspectabilem ordinem
inquisivit. Theogoniam à Physica separavit, &
Jonici illustre Physicorum nomen adscivit. Nec
vero principium efficiens à materia distinctum ne-
gavit; de eo non disseruit. Aquam dixit initium
rerum, Deum vero illam mentem, quæ ex aqua
cuncta fingeret. TULLIUS Epicureum inducit
refellentem THALETEM de animæ simplicitate,
& immortalitate recte opinantem.

XXXVI. Quis THALETEM Physicorum prin-
cipem non appellavit? Ejus in Geometria, & As-

tro-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LI
tronomia præclarissima inventa quis umquam ig-
norat? Longius eadem provexit ANAXIMAN-
DER, ANAXAGORAS; ille primus Geographiam
tabulis exaravit, obliquitatem Zodiaci ad Astro-
nomicos usus traduxit, quadrantem solarem con-
fecit; hic Lunam habitari, Cometas esse Planetas,
iridem à refractione lucis oriri mirabili sagacitate
vidit. Sed cum ANAXIMANDER, & ANAXI-
MENES THALETIS rationem corrumpere, &
excluso alio, præter materiam, principio, rerum
originem absurde, & impie exponerent; ANAXA-
GORAS, qui Scholam Jonicam Athenas transtu-
lit, iterum rerum omnium descriptionem, & mo-
dum mentis infinitæ vi, ac ratione designavit. Inde
nobilissimo MENTIS cognomine honestatus, quod
ad ejus gloriam sempiternam magnificentius, quam
si ex devictis gentibus illud Africani, aut Asiatici
assumpsisset.

XXXVII. SOCRATES (Athenis ortus an. a.
CHRISTUM CDLXVII.) ARCHELAUM ANA-
XAGORÆ discipulum audivit. Cum cœlestia pro-
cul esse à nostra cogitatione censeret, vel si maxi-
me cognita, nihil ad bene, beateque vivendum
conferre putaret, è rebus occultis devocavit Phi-
losophiam, & in vitam communem introduxit, ut
de virtutibus, & vitiis quæreret. Ab hoc principio
tota ejus disciplina de moribus, Deum scilicet
summe intelligentem pœnarum esse; & præmio-
rum justum retributorem. Summum bonum in vir-
tute constituit; virtutem autem esse, cognoscere,
quæ cognoscenda sunt, diligere, quæ diligenda.
De animis recte censuit. Ad Sophistarum vero im-
pudentiam arguendam nil frequentius habuit in
ore, quam se id unum scire, quod nihil sciret.
Litteram nullam reliquit; ejus ingenium, varios-
que sermones immortalitati scriptis suis XENO-
PHON, PLATO tradidere.

LII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

XXXVIII. Innumeris discipulis claruit SOCRATES, primus moralis Philosophiæ auctor, PLATONE præsertim, & ANTISTHENE, qui novarum sectarum principatum tenuere. Nec minus illustres, qui nulli sectæ addicti in litterarum studio, vel in Republica versati sunt, XENOPHON, PERICLES, ALCIBIADES.

XXXIX. Sectæ vel ex Auctoris nomine, & patria, ut Pythagorica, Eleatica denominationem nactæ sunt; vel à loco, in quem conveniebant, ut Academica ab Academia, Stoica à portico. Ex rebus etiam pertractatis nomen sectis impositum; hinc secta Atomistica, & Hædonica, seu voluptuaria. Demum ex docendi genere, ac modo Peripatetica, seu deambulatoria secta; Eristica, seu contentiosa; Sceptica quasi hærens, & semper suspensa.

XL. Sectæ præterea non omnes emergere, sed aliæ alias opprimere, aliæ ex locorum, in quibus vigeant, obscuritate, deficere; sic citius extinctæ sectæ Cyrenaica, Annyceria, Hegesiaca, Eliaca, Eretriana, Megarica.

XLI. Postremæ hæ omnes à SOCRATE proseminatæ sunt; Megarica ab EUCLIDE Megarensi orta, qui cum Eleatenses diu audivisset Socraticam doctrinam pervertit. Totus fere fuit in Dialectica, eaque sophismatum, & rixarum plenissima, ad futilem disputationem comparata. Ex ipsa EUBULIDES soritis inventor.

XLII. PHÆDO Eliacæ sectæ, quæ postea Eretriana, auctor, Socraticam sapientiam retinuit, propagavit: ARISTIPPUS, à quo Cyrenæici, corripit. Summum scilicet bonum sic instituit, ut nihil haberet cum virtute conjunctum, & in voluptate esse decrevit: ex quo ejus discipuli in atheismum tandem prolapsi.

XLIII. Ad nominis majorem gloriam, & ad lon-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LIII

longiorem temporis diuturnitatem crevere Stoici, & Cynici; utrique ab ANTISTHENE, qui è SOCRATIS fontibus largius potavit. Illius tamen præcepta exaggeravit, Philosophus pene fanaticus.

XLIV. Revera Cynici cum ipso aiebant, sapientem nihil egere, à nullo pendere, non teneri legibus, neque decoro: quare de illis vulgatum, tamquam canes latrare, aut mordere. Sic virtutem cum vitio miscebant, & ostendebant, inter opposita distantiam tolli, si ad summum apicem protrahantur.

XLV. DIOGENEM, qui ANTISTHENI successit, primum audivit CRATES; hic postea ad Platonicos XENOCRATEM, atque POLEMONEM se contulit; ad DIODORUM etiam, & STILPONEM Megaricos. Cynicam impudentiam abhorrens Stoicorum pater extitit, vir singulari continentia, incredibili morum integritate. CLEANthem, CHRYSIPPUM magnos, graves, & acutissimos discipulos habuit; ultimum POSIDONIUM, quem MAGNUS POMPEJUS, & TULLIUS audire, & suspexere.

XLVI. ZENO ita de rerum omnium origine. Principio erat chaos, ex quo Mundus actione æterna intelligente, præpotente: hujus vi alterum principium passivum, pessimum debellatur; ordo rebus imponitur. Mundus semper idem: actio namque illa æterna, & permanens; licet à rerum statu, & conditione modificetur. Rerum infinita series; singulæ eæ, quæ esse debent, nec aliæ esse possunt, subsequentes ab antecedentibus determinantur. En fatum Stoicum.

XLVII. Nihil perit, nihil fit ex nihilo. Finita est materia; limitatur à spatio. Mundus sphaericus, Terra in centro, cujus exhalationibus stellæ nutriuntur. Mundus maximum animal. Ignis omnia

LIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

sensim exurit, redibit cahos, novus ab integro sæculorum nascetur ordo.

XLVIII. Principium activum, & summus Deus ZENONI, & reliquis fere Stoicis ignis, aut æther mente præditus, omnia regens, omnia cingens, undique circumfusus. Animus præterea ignis; quod enim efficit, aut efficitur, non potest esse nisi corpus. Tum CLEANTHES Mundum Deum esse dicit, modo totius naturæ mentem, & animum.

XLIX. Homini fatum impendit, cui libenter obedit; agit enim ex sui relationibus cum Universo. Sapiens nihil magis expetit, quam, quæ insuperabilis rerum nexus adducit; omnia ipsi æque accepta, cum ex omnibus perfectio Mundi. Nihil ad se, sed se ad totum refert; nulla re commovetur; omnia, quippe necessaria, fortiter sustinet. Nihil improvisum, nihil inopinatum ipsi accidere potest. Quia in eo virtus, ille beatus, ille liber, solus dives, solus formosus, solus rex, sine metu, sine ægritudine; ceteri servi, & insani. Virtuti siquidem nihil deest, & quod honestum, id solum bonum est.

L. Sapiens anima post mortem ad ætherem ultimum, & altissimum revertitur; ceterorum per aërem volitant, & in Luna purgantur. Quæ cum Stoici acrius, & vehementius, & gravissime dicerent, apud Græcorum quemlibet magni, elati animi summo in honore fuere, atque Romanorum permultos ad severitatem, & grandia natos mirifice delectarunt.

LI. Stoici hæc omnia in naturali, & morali Philosophia disserebant; rationali vero, quæ altera ex eorum divisione Philosophiæ pars, Dialecticam, & Rethoricam comprehendebant, illam pugno, hanc palmæ similem. Logica Stoicorum longe omnium subtilior, spinosior: Ipsi inventendi artem nullam tradebant; cavillationibus, subti-

li-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LV

litatibus, argutiis Eleatas, atque Megaricos superarunt. Quare eos merito irridet LUCIANUS, vehementerque, & juste reprehendit SENECA, THEMISTIUS.

LII. Sed ab illo fonte, & capite SOCRATE nullus major PLATONE defluxit. Hic (ortus ant. CHRISTUM a. CDXXVIII.) vir doctissimus, idemque gravissimus, & omnium principes, HOMERUS, & quasi Deus quidam Philosophorum, non solum vitam, & mores, naturam, resque occultas, & disserendi modum triplici philosophandi ratione illustravit; sed etiam in Musicis, Geometria, numeris, astris se se contrivit. Acquirendæ sapientiæ gratia Ægypti Sacerdotes adiit, in Asiam perrexit, venit in Italiam, & in ea cum aliis multos, tum ARCHYTAM, TIMÆUM cognovit, ac Pythagoræ omnia didicit. HERACLITI insuper, & PARMENIDIS, Megaricam, Cyrenaicam Philosophiam gustavit.

LIII. De igne, & Æthere cum PYTHAGORA; de Deo, quem sine corpore ullo vult esse, cum eodem, & SOCRATE sensit. Præter hunc summum Deum alii minores, qui generationibus præsent, & sempiternum Mundanum opus absolvunt. Sed & anima Mundus est præditus, quæ à Deo manavit. Hæc ipsum inter, & materiam media est, cujus vim perturbatam, tumultuantem elidit.

LIV. Ab anima Mundana, tamquam ex eodem cratere, hominum animæ libatæ sunt; iisdem in stellis sedes tributa; universalibus ideis ornatæ. Primum corpusculo unitæ, per quod divisibilis, & materiæ natura participata originali labe inficiuntur; Deorum minorum opera, & cura in corpora, tamquam in angustissimos carceres, immittuntur. Earum pars divina in capite velut in arce residet, pro cujus immortalitate tot attulit PLA-

TO,

LVI HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

TO, ut eam velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur. Altera animæ pars irascibilis in corde, subter præcordia concupiscibilis. Si pravitati materiæ, ex qua malum omne Physicum, & morale, resistant, magisque non corrumpantur; labe, qua erant infectæ hujus ergastuli poena purgatæ ad suas stellas, vel ad animam Mundanam liberæ redeunt: sin vero pravitati materiæ obsequuntur, eique se tradunt, ex uno in aliud corpus imperfectius, & villius commigrant. Resistant autem contemplatione, cui dum vacant, sibi sufficiunt, & à corpore solvantur.

LV. Ex commercio cum corpore ad animam errores manant; his per Logicam liberatur, dummodo Philosophicam dubitationem, divisionis, definitionis, inductionis usum edoceat: hæc veritatis instrumenta præclara. Veri judicium omne non sensuum, sed mentis est, quæ visis debet obsistere, assensus firmè sustinere. Ea cernit id, quod est simplex, uniusmodi, & tale quale est, scilicet ideas, quæ quiddam divinum, immo Deus ipse, summa ratio, id quod solum intelligibile est, quod formas producit, rerum omnium, exemplar. De his in *Theæto*, *Parmenide*, *Philebo*, & *Timæo* disseruit PLATO; in *Cratylō* Philosophiam verborum persequitur. Oratoriis, ac quasi Poeticis ornamentis, exemplis cuncta tractabat, quæ postea ALCINOUS, copia, & floribus neglectis, severo artis stilo compressit.

LVI. PLATONI in Academiâ successere SPREUSIPPUS, XENOCRATES. Hunc CICE-RO ut Pantheistam traducit, licet revera solum minores Deos per universum distribuat. Inde PO-LEMO, CRANTOR, & CRATES Academiam tenere. Sextus ARCESILAS; qui cum à ZENO-NE, ab EPICURO, à Peripateticis eam aggredi videret, ne obrueretur, alios cœpit adoriri: om-

nia

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LVII

nia sustulit; illudque in primis posuit, se neque scire, quod nihil sciret. Ab hoc Academia media; vetus namque à PLATONE; nova à CARNEADE post ARCESILAM quarto. Is verum reliquit, cognosci negavit, verisimilitudinem dumtaxat arripi posse contendit. Cum DIOGENE Babylonio magno, & gravi Stoico, cum CRITOLAO Peripatetico ipse summa celeritate ingenii, dicendique copia præstans amplissima Atheniensium Romæ ad Senatum legatione anno U. C. DXCIX. functus est. CARNEADEM excepit CLITOMACHUS, PHILO, & ultimus Academicorum ANTIOCHUS, quem TULLIUS veteris Academicæ Philosophum nobilissimum, & prudentissimum vocat, quia novam à CARNEADE institutam ad illam PLATONIS veterem revocavit.

LVII. Non solum vero Academicorum, sed Peripateticorum etiam perfectissimam disciplinam PLATO reliquit. XX. enim annis auditorem habuit ARISTOTELEM Stagyritam scholæ suæ mentem, & animam. Hic ALEXANDRO M. doctor accitus, & per quinquennium ita instituto, ut fateretur, se à patre quod viveret, ab ARISTOTELE, quod bene viveret, habuisse; Athenas rediens lyceum à PERICLE juventutis militia exercendæ destinatum occupavit, ibique aureum orationis flumen fundens docuit.

LVIII. Singulari vir ingenio, & pene divino à scribendo PLATONIS amplitudine non fuit deterritus. Nullam disciplinam non attigit; Moralia, Politica, Œconomica, Poetica, Rethorica optime instruxit.

LIX. In utraque Logicæ parte princeps, ut mihi quidem videtur, ait TULLIUS, judicandi, & inveniendi vias diligenter indagat. Ad inventionem verisimilis pertinent *Analytici priores*, & *Topicarum libri*; ad inventionem veri *Analytici pos-*

te-

LVIII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

teriores. *Predicamentorum*, & *de Interpretatione*, & *Elenchorum libri* in judicandi ratione versantur. In libris *predicamentorum* de ideis, & vocibus agit, & viam parat divisioni, definitioni. Propositiones libri *de interpretatione* pettractant, Analytici priores syllogismos, & medii inventionem; demonstrationem Analyticorum posteriorum primus, Definitionem, Divisionem, Methodum secundis; Topici syllogismos Dialecticos, seu probabiles, eorumque loca; sophismata denique Elenchi. Hos ergo libros etsi magnifice, jure tamen Philosophiæ *Organum* nominarunt.

LX. Habes expletam dialecticæ formam, quam frustra apud ARISTOTELIS majores requireres. Utinam vero perfectam! At ea exilis rebus, quæ ad inventionem, jejuna rerum, quæ ad mentis emendationem conducunt, prolixior denique in syllogismis, in sophismatibus. Hoc vitium temporis tribuendum, in quo Sophistæ, & Megarici, ac majorum gentium Philosophi PARMENIDES, ZENO, PROTAGORAS argutiolis exultabant.

LXI. Philosophia prima, Sapientia, Theologia ARISTOTELI est ea, quam postea ALEXANDER Aphrodiseus Metaphysicam nuncupavit. Ad ipsam omnia incorporea, Deum, animam retulit. Ex motu primum movens, Deum nempe argumentatus est; sed modo menti tribuit omnem divinitatem; modo Mundum Deum dicit esse, & Cœli ardorem; modo quemdam alium præficit Mundo.

LXII. Anima est Entelechia, quasi quædam continuata motio, & perennis, præter quatuor elementa quinta quædam natura. Non una in homine anima, sed rationalis, sensitiva, vegetativa. Rationalis superstes corpori, intelligentiæ præest; sensationibus aliæ, nutritioni, vitæ corporis. Hoc soluto, rationalis ad intellectum quemdam universalem per omnes diffusum revertitur,

cum

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LIX

cum ab hoc, nec vero à Deo, nec ab anima Mundana manaverit. Rationalis anima omnia intelligit corporis instrumento, per quod rerum species excipit: hinc ideæ PLATONIS labefactatæ.

LXIII. Leviora sunt Physica Aristotelea. Unam excipias *Animalium Historiam* à nemine, BUF-FONIO judice, superatam. Mundus numquam ortus æterna omnia, quæ vivunt. Rerum principia, Materia, Forma, Privatio. Materia non quanta, non qualis; istiusmodi ex Forma. Privatio formarum interitus, & ex contrariis earum renovatio. Corpora gravia, & levia, ut aqua, ignis; cœlestia, cum non accedant, neque recedant à centro, non gravia, non levia: quintum ergo elementum, incorruptibilia, quia in iis nulla elementorum pugna.

LXIV. Hæc ex ARISTOTELIS operibus decerpta non indubitate eidem adstruerem. Mire ejus opera temporis, & locorum injuria corrupta, vitiata, depravata interpretationibus pessimis. A THEOPHRASTO in NELEI cujusdam Scepsii manus pervenere; inde ne Pergamum transferrentur CXXX. annis sepulta jacuere. Eruta, sed exesa, & lacera APELLICON Tejus C. circiter annis ante Æram Christianam restituit, pro ingenio, & arbitrio emendavit, amplas lacunas supplevit. SYLLÆ jussu Romam delata TYRANNIO Grammaticus, ANDRONICUS Rhodius eundem laborem, ac vim in eadem intulere.

LXV. Fatum ergo adversum experta sunt, & fortunam variam auctor ipse, & secta. Nullum unquam fuisse constat Philosophum tam summis laudibus ad cœlum usque sublatum, nullum tam indignissime vituperatum, atque depressum. Vetterum Peripateticorum successio in DIODORO CRITOLAI C. ante CHRISTUM annis defecit. In Italia CICERONIS temporibus, qui filium

CRA-

LX HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
CRATIPPO Peripatetico erudiendum tradidit,
plurimum eorum doctrina cum viguisset, brevi
elanguit. Subsequentibus sæculis alternis fere vici-
bus summo opere probata, & proscripta.

LXVI. Hanc non solum, sed alias omnes sec-
tas, tum litteras universas, & artes Græcia capta
Romam victricem intulit: sero tamen, & florente
Republica, quod animi robur censerentur molli-
re, & frangere, neglectæ, immo jussæ exulare. Re-
ligione, Moribus, Legibus, Armis Romani unice
intenti; ad quæ non vanas doctrinas, non fuitiles
contemplationes, sed exercitationem, magna, no-
bilissima exempla afferebant. Legimus solum, EN-
NIUM, & CATONEM Censorium Pythagoreæ
quædam agnovisse. Ergo ex illa celeberrima Athe-
niensium Legatione septimo U. C. sæculo ineunte
Philosophia, Romanis suboluit, eosque commovit,
& ad sui amore excitavit.

LXVII. Sed CATO Senatui auctor fuit, ut
Philosophi dimitterentur, & Romana juvenus ex-
perientissimos, ac omni virtutum genere probatis-
simos senes, magistratus, leges audire juberetur.
Romani autem frequenter, & plurimi in Græciam
cum commearant, ibique in exercituum imperio
manerent, Philosophos audiebant, admirabantur,
iisque adharebant; Stoicis in primis SCIPIO Afri-
canus, LÆLIUS, FURIUS. Inde multi in omnes
Philosophorum disciplinas ardore animi effert;
NIGIDIUS FIGULUS Pythagoreus; Stoici Q.
L. BALBUS, & CATO Uticensis; VARRO,
PISO, TULLIUS, BRUTUS Academici; Epi-
curei TORQUATUS, VELLEJUS, ATTICUS,
CASSIUS, LUCRETIUS, licet hæc schola Ro-
manis semper suspecta, & invisa. LUCULLUS,
qui ANTIOCHUM Ascalonitam secum & quæ-
stor, & imperator habuit, omnium maxime apud
suos Philosophiam promovit, ditissimam Biblio-
the-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXI
thecam confecit, Philosophis Romæ desiderium in-
cussit. Nihil Logica Romanis debet, nihil Me-
taphysica.

LXVIII. Romani me ad homunculum illum à
pulvere, & radio excitatum ad ARCHIMEDEM
rapiunt. Ipse diu MARCELLUM Syracusas ob-
sidentem scitissime impedivit, ipsum MARCEL-
LUS, heu frustra, salvum esse jussit (occisus a.
ant. CHRISTUM CCXIV.). ARCHIMEDIS se-
pulcrum ab eodem MARCELLO erectum, igno-
ratum à Syracusanis, septum undique vepribus
TULLIUS diligentissime indagavit, gloriosissime
reperit. Cœli, & siderum solertissimus contem-
plator, non omnis tantum operis bellici Archi-
tectus industrius, Lunæ, Solis, & quinque er-
rantium motus in sphæra illigavit. Quibus am-
plissimis monumentis æternam famam sibi condi-
dit. Ante ARCHIMEDEM eodem sæculo EU-
CLIDES, APOLLONIUS Pergæus; hujus Co-
nicorum Quintus VIVIANI divinationem prome-
ritus; illius elementa omnes omnium temporum
Geometræ pervolvere, meditari. Hos sequuntur
STRABO Geographus, DIOPHANTUS Algebræ
inventor, PTOLOMEUS in Astronomia, & Geo-
graphia sua ætate perfectus, THEON, PRO-
CLUS, PAPPUS, innumeri. Magnus siquidem
Mathesi habitus semper honos; eam & Saraceni
summo loco posuere; eam mediæ ævi scientiarum
Quadrivium complectebatur.

LXIX. Sub Imperatoribus Philosophia Romæ
non jacuit; in ipsam ibi permulti omne studium,
& operam attulere, ipsam summo cum plausu,
& magna auditorum frequentia ex omnibus fere
sectis professi sunt viri ea ætate principes, & gra-
vissimi: Q. SEXTIUS Pythagoricus, APOLLO-
NIUS Tyanaeus, qui sub NERONE Romam pe-
tuit, habitus alter PYTHAGORAS; PLINIUS à
non-

LXII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

nonnullis inter Epicureos adnumeratus vir incredibili eruditione, & industria; Platonici, PHAVORINUS sub HADRIANO, & TRAJANO, ac PLUTARCHUS omnigena doctrina refertus, sub ANTONINIS APULEJUS; SENECA. DIO, EPICTETUS Stoicorum nobilissimi, & SEXTUS Chæronensis M. AURELII præceptor, qui & ipse summus; GALENUS Mathematicus, Medicus, Dialecticus sane acutus, etsi quartam syllogismi figuram non invenisset, eidem M. AURELIO commendatissimus; demum Eclectici PLOTINUS sub GALLIENO, AMELIUS, PORPHYRIUS.

LXX. Sed non diu licuit Romanis esse Philosophis. En barbari undequaque ingruunt, omnia diruunt, omnia vastant, in homines sæviunt, Imperium, & litteræ concidunt, malæ cædium, & rapinarum artes unice vigent. SEVERINUS BETHIUS Consul sub sæculi V. finem, & VI. initium ultimus in Occidente Philosophorum, ætatis suæ ornamentum, in libris *de Consolatione Philosophiæ* insigne Peripatetæ doctrinæ specimen ad nos demandavit.

LXXI. In Oriente res magis prosperæ: multa adhuc ibi probabilis sapientiæ lumina, quæ, ut vidimus, Romam illustrarunt. ALCINOUS præterea, NUMENIUS, MAXIMUS Tyrinus, CHALCIDIUS Platonici valde docti. DIOGENES LAERTIUS, CELSUS, LUCIANUS gregi Epicureorum adscripti, à TIBERIO ad COMMODUM vitam agentes. Plures, & nomine illustriores Peripatetici, AMMONIUS PLUTARCHI magister, ALEXANDER Aphrodisæus ARISTOTELIS interpretum fidus, atque doctissimus, THEMISTIUS, OLYMPIODORUS, PHILOPONUS, SIMPLICIUS, qui sæculo sexto, vel septimo Philosophiam Peripateticam Saracenis consignarunt.

LXXII. Sedem autem, & domicilium litteræ,

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXIII

earumque cultores PTOLEMÆORUM munificentia, favore Alexandriæ, ubi Bibliotheca mirifica, habuere. Secta Eclectica excitatur, quæ licet antiquissima videri possit, fuit tamen nova. ZENO quidem, PLATO, ARISTOTELES, EPICURUS, quæ probabant, undique assumebant, non in unius magistri verba jurabant, sua etiam adhibebant, ex his, atque ex alienis unum corpus doctrinæ conflabant apte compositum, in quo omnia congruerent. Eclectici vero alienis tantum utebantur, dissidentia per vim coagmentabant, & in unum coalescere adigebant.

LXXIII. Hæc secta sub ejus ortu in duas divisa; uni Christianus POTAMO, AMMONIUS transfuga alteri præfuit. Dissensiones Philosophorum tollere finis POTAMONI fuit; AMMONIO Christianam Religionem prostendere, novum Philosophiæ ædificium opponere, quod marte æquiore contra illam staret. Hinc Christiana dogmata, si permittebant, philosophicis placitis attemperabat; quæ repugnabant, acrius impetebat, sectas omnes in subsidium vocabat, Epicurea, & Sceptica, quippe quæ ad finem non ducerent, exclusis. Senserant scilicet Philosophi, per Christianam Religionem eorum auctoritatem, & famam imminui, eam jam jam videbant de Philosophia triumphantem.

LXXIV. Eclectici omnes Syncrētistæ; qui ab AMMONIO Platonici juniores vocari auebant, verius sequiores: omnes à loco Philosophi Alexandrini. Ex Christianis, præter POTAMONEM, CLEMENS Alexandrinus, ATHENAGORAS Eclectici illustres; ORIGENES insuper Adamantius AMMONII discipulus. Hic aliis pene innumeris claruit LONGINO, HERENNIO, ORIGENE altero, PLOTINO. ORIGENES, & HERENNIUS de arcano prodito in AMMONIUM rei. PLOTINUS Alexandrinorum Platoniorum prin-

LXIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA, princeps; ejus discipuli Antiochiam primum, inde Athenas sectam advexerunt; AMELIUS, & PORPHYRIUS Romam deflexerunt, JAMBlichO, qui hunc audivit, Alexandriae gloriam sectae tuente.

LXXV. In hos infensus CONSTANTINUS, quippe in Christianos ipsi. Novam vitam à JULIANO accipere, immo auctoritatem, amplitudinem. JULIANI præceptor MAXIMUS Ephesus, qui illum omnibus superstitionibus imbuit. Præceptor Imperator addictissimus, & AEDESIO, EUSTATHIO, CRISPO, EUSEBIO, CRYSTANTIO, cum quibus Imperii administrationem, majestatemque dividebat.

LXXVI. In Græcia cum libertate Philosophia defecit, nec HADRIANI, & M. AURELII curis reffloruit. Restituta quidem Stoica, Platonica, Epicurea, Peripatetica, sed præ veteribus exiles, & vanæ. PLUTARCHUS quidam non Chærensis sæc. IV. Eclecticam scholam Athenas transtulit. Successorem habuit SYRIANUM, PROCLUM commentario in *Timæum* percelebrem, MARINUM, ISIDORUM, DAMASCIUM ad JUSTINIANI usque tempora.

LXXVII. Eclecticis, & alterius cujusvis sectae fere omnibus nunc temporis libido fuit discrepantes Philosophos conciliare. Peripatetici sua cum Stoicis, & Platonici copulabant, quæ & Pythagoræ Platonici; Christiani Platonica cum divinis dogmatibus. Ad hæc omnia Eclectici Zoroastrea, Hermetica, Orphica, Theurgica, cunctaque Philosophiæ Orientalis deliria, emanationes, purgationes, ad infinitum Divinitatis oceanum ascensus, gradus atrehebant, & quidquid aliud, quod emote mentes fanatico œstro percussæ somniassent. In iis, quæ ad Deum, Universum, & animam spectant PYTHAGORAM, & PLA-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXV PLATONEM sequebantur, Stoicos in scientia morum, ARISTOTELEM in dialecticis. Sed universim multa detorquebant, & corrumpabant.

LXXVIII. Ac non modo Philosophiam, sed fanatico furore perciti rempublicam conturbabant, in Christianos acrius invehebant. Quare JUSTINIANUS jussit eos, aut solum vertere, aut Philosophia abdicata religionem amplecti. Omnes ad CHOSROEM in Persidem. JUSTINIANO extincto reduces, eorum studia elangescere; ferventibus armorum tumultibus, Latinos inter, & Græcos odiis, furore demum LEONIS *Isaurici* evanescere.

LXXIX. Septimo ergo vertente sæculo schola Eclectica extincta. Saracenis quippe Ægyptum, & Asiam depopulantibus, cuncta pervertentibus bibliothecæ incensæ, academix, & Scholæ exturbatæ. Sæculo IX. MICHAELE, & BARDA imperantibus lux aliqua illuxit; clarior. X. CONSTANTINI *Porphirogeniti* studio. Horum temporum majora nomina JOANNES *Damascenus*, PSELUS, PHOTIUS. Crassiores tenebræ subsequutæ sunt; XI. omnino ferreum. XII. XIII. & XIV. ad medium XV. aliquos vix invenias, qui PLATONI, aut ARISTOTELI non sinceris, sed fere Alexandrinis operam dederint, ipsosque misere fuerint interpretati, & commentati. Magnæ autem contemporaneis admirationi fuere, à quibus illustria, sed vana cognomina reportarunt: scilicet semper hæc magnificentiora, & amplissima, quo magis literæ tenues, & depravatæ. Ac tum tanta temporum calamitas, atque perversitas, ut magna vis fortunæ fuerit, eas jacuisse solum, non interisse.

LXXX. Quod Doctoribus Ecclesiasticis maxime tribuendum est; quamvis enim ipso Ecclesiæ ortu institutio Christiana in moribus informandis, in

LXIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA, princeps; ejus discipuli Antiochiam primum, inde Athenas sectam advexerunt; AMELIUS, & PORPHYRIUS Romam deflexerunt, JAMBlichO, qui hunc audivit, Alexandriae gloriam sectae tuente.

LXXV. In hos infensus CONSTANTINUS, quippe in Christianos ipsi. Novam vitam à JULIANO accipere, immo auctoritatem, amplitudinem. JULIANI præceptor MAXIMUS Ephesus, qui illum omnibus superstitionibus imbuit. Præceptor Imperator addictissimus, & AEDESIO, EUSTATHIO, CRISPO, EUSEBIO, CRYSTANTIO, cum quibus Imperii administrationem, majestatemque dividebat.

LXXVI. In Græcia cum libertate Philosophia defecit, nec HADRIANI, & M. AURELII curis reffloruit. Restituta quidem Stoica, Platonica, Epicurea, Peripatetica, sed præ veteribus exiles, & vanæ. PLUTARCHUS quidam non Chærensis sæc. IV. Eclecticam scholam Athenas transtulit. Successorem habuit SYRIANUM, PROCLUM commentario in *Timæum* percelebrem, MARINUM, ISIDORUM, DAMASCIUM ad JUSTINIANI usque tempora.

LXXVII. Eclecticis, & alterius cujusvis sectae fere omnibus nunc temporis libido fuit discrepantes Philosophos conciliare. Peripatetici sua cum Stoicis, & Platonici copulabant, quæ & Pythagoræ Platonici; Christiani Platonica cum divinis dogmatibus. Ad hæc omnia Eclectici Zoroastrea, Hermetica, Orphica, Theurgica, cunctaque Philosophiæ Orientalis deliria, emanationes, purgationes, ad infinitum Divinitatis oceanum ascensus, gradus atrehebant, & quidquid aliud, quod emote mentes fanatico œstro percussæ somniassent. In iis, quæ ad Deum, Universum, & animam spectant PYTHAGORAM, & PLA-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXV PLATONEM sequebantur, Stoicos in scientia morum, ARISTOTELEM in dialecticis. Sed universim multa detorquebant, & corrumpabant.

LXXVIII. Ac non modo Philosophiam, sed fanatico furore perciti rempublicam conturbabant, in Christianos acrius invehebant. Quare JUSTINIANUS jussit eos, aut solum vertere, aut Philosophia abdicata religionem amplecti. Omnes ad CHOSROEM in Persidem. JUSTINIANO extincto reduces, eorum studia elangescere; ferventibus armorum tumultibus, Latinos inter, & Græcos odiis, furore demum LEONIS *Isaurici* evanescere.

LXXIX. Septimo ergo vertente sæculo schola Eclectica extincta. Saracenis quippe Ægyptum, & Asiam depopulantibus, cuncta pervertentibus bibliothecæ incensæ, academix, & Scholæ exturbatæ. Sæculo IX. MICHAELE, & BARDA imperantibus lux aliqua illuxit; clarior. X. CONSTANTINI *Porphirogeniti* studio. Horum temporum majora nomina JOANNES *Damascenus*, PSELUS, PHOTIUS. Crassiores tenebræ subsecutæ sunt; XI. omnino ferreum. XII. XIII. & XIV. ad medium XV. aliquos vix invenias, qui PLATONI, aut ARISTOTELI non sinceris, sed fere Alexandrinis operam dederint, ipsosque misere fuerint interpretati, & commentati. Magnæ autem contemporaneis admirationi fuere, à quibus illustria, sed vana cognomina reportarunt: scilicet semper hæc magnificentiora, & amplissima, quo magis literæ tenues, & depravatæ. Ac tum tanta temporum calamitas, atque perversitas, ut magna vis fortunæ fuerit, eas jacuisse solum, non interisse.

LXXX. Quod Doctoribus Ecclesiasticis maxime tribuendum est; quamvis enim ipso Ecclesiæ ortu institutio Christiana in moribus informandis, in

LXVI HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

explicanda Religione unice versaretur; cum postea Sapientes, Nobiles accessissent, & Patres universum Orbem alloquerentur, ipsosque Philosophos, cum quibus decertarent, jam à II. sæculi initio experta necessitas eruditionis, & totius Græcanicæ Philosophiæ; ut, quæ bona probantes, quæ prava refellentes, eam in subsidium religionis advocarent. A Christianis igitur Philosophia numquam neglecta; immo studiose exculta, præsertim Platonica, quippe visa eorum dogmatibus accommodata: series doctorum virorum inter Christianos numquam abrupta; nec vero Philosophia supra religionem sublata. Dum unum, vel aliud videntur facere, aut ejus rectum usum commendant, aut abusum vituperant.

LXXXI. Suis ramen & ipsi nævis, ac maculis laborant, suis erroribus urgentur; sed non Platonismo, & Syncretismo fanatico Alexandrino, non iis omnibus, quos iisdem opprobrant CLERICUS, BARBEYRACUS, BRUKERUS, BÆLIUS, & cum hoc nostræ ætatis semi-Philosophi. Syncretismo quidem illo imbuti, & infecti hæretici, Gnostici præcipue immensa familia, quos contra bellum Patres perpetuum. Ac verbis à recto sensu detortis; locis obscuris ex clarioribus non explicatis; numquam æqua interpretatione adhibita; ex duabus pari modo probabilibus ea, ex qua plures, & teterrimi errores nascuntur, prælata; iis denique, quæ Patres ex aliorum sententia referunt, affectis, miraculum profecto esset, si eorum Philosophia erroribus cumulatissima non inveniretur.

LXXXII. Nec vero supra temporum conditionem attollerem; idem fere ipsis, qui ceteris, color; & prostratas litteras experti sunt. Quæ cum incursionibus Saracenorum, præsertim languescerent, extincta OMMIADUM gente, tantum favo-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXVII

vorem, atque splendorem medio sæc. VIII. per ABBASSIDAS adeptæ sunt, quot damna, & vulnera ab eorum antecessoribus reportarunt.

LXXXIII. ALMAMON enim tertius ex hac familia Imperator Babyloniam doctos viros undique accivit; libros summo studio, magnisque impensis conquisitos in Arabicam linguam verti curavit; bibliothecas, academias, scholas excitavit ipse omni litterarum genere excultissimus.

LXXXIV. Ægypto à Saracenorum Asiatico imperio divisa, novoque ibi condito, perque oras maritimas in Africam, Hispaniam propagato, eorum litteræ illis quoque in regionibus dominatæ sunt. Ad sæculum XII. prospera iisdem fortuna; cujus initio ab Hispanis Arabes profligati, & sæculo anteriore per Turcas à Perside expulsi, postea vero perpetuis bellis externis, & intestinis vexati, prorsus periire.

LXXXV. Arabes ARISTOTELEM in primis complexi sunt, & GALENUM, quos, ut cetera exemplaria Græca, cum non sinceros legerent, sed interpretationibus Arabicis, Syriacis mire corruptos, & infinitis erroribus vitiatos; absurdis, & immanibus, longeque obscurissimis explanationibus pejores fecere. Sensim ad meliora, & majora deducti, Astronomiam nempe, Mathesim, Medicinam, Anatomen, Chemyam, Botanicam. Multæ apud ipsos sectæ; multi magni nominis, ALKENDI, ALPHARABIUS, AVICENNA, AVERROES; qui duo non solum Arabum, sed & Christianorum magistri, duces. Eorum Philosophia ARISTOTELIS, & Alcorani temperamentum; utrique vehementer, adhærebant: pauci ad atheismum inclinarunt. In Astronomia Arabum opera enituit. Ad reliquas parum, aut nihil bonæ frugis attulere. In rebus logicis, & metaphysicis inanibus subtilitatibus studuere; etiam impietati; ani-

LXVIII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

nam mortalem, mundum æternum, intellectum unum in omnibus, & hunc Deum arbitrati sunt.

LXXXVI. Sed in Occidente Philosophiæ facies tam squalida, & scæda, ut Arabica studia, fatuitates etiam, ac turpitudines Saracenicæ eam visæ fuerint ornare. Barbarorum, qui jugiter ab omni septentrione erumpebant, in Italiam, Galliam Hispaniam, Angliam incursiones bella externa, interna dissidia, Principum ferocia, servitus, & magnæ omnium generum calamitates, mores demum barbarici ad litterarum contemptum proclives, ab omni animi cultura alieni terribimam bonarum rerum ignorantiam intulerunt. Per Ecclesiasticos, & Monachos stetit, ne litteræ ad ultimum excidium perducerentur. Apud ipsos solos scholæ, & bibliothecæ, soli litteras colere, exemplaria vetera exscribere, conservare. Nulla esset horum temporum litteraria historia, si Monachorum operam, diligentiam, & studia taceret: quidquid scientiarum erat, totum apud ipsos. Nec vero Grammatica, Rethorica, & Dialectica continebatur: illorum trivium, atque quadrivium latius patens, Philosophia, & Theologia comprehensa, quæ, ut esse debuit, tempora redolebant.

LXXXVII. Revera CASSIODORUS, & DIONYSIUS *parvus* sæc. VI. præsidia; VII. & VIII. ISIDORUS, BEDA, ALCUINUS. Hic CAROLI M. præceptor, adjutor, auctor omnium consiliorum, quæ ad litteras restituendas, instituendas academias, bibliothecas locupletandas conferrent. Sæculum IX. & X. novis Hunnorum, Danorum, Normannorum irruptionibus Philosophiæ magis adversa. In Hibernia tamen, ubi à multis sæculis refugium litteræ invenerant, feliciter excolta. In Anglia à M. ALFREDO Academia Oxoniensis fundata. In Gallia, Germania, Italia Ecclesiasticum Cathedralium, & Monachorum scholæ doc-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXIX

doctis quamplurimis honestatæ. Sæculo X. magnus ille GERBERTUS, qui SILVESTER II. ad veram sapientiam comparandam in Hispaniam ad Arabes ausus est commigrare: Matheseos Astronomiæ, & Physicæ studium ad nos deportavit.

LXXXVIII. Sæculo XI. & XII. nova mala accessere, schismata, ecclesiasticam inter, & civilem rempublicam discordiæ. Interim ARISTOTELIS libri Constantinopoli advecti. Permulti ex Anglia, & GHERARDUS Gremonensis in Hispaniam, Græciam, Asiam peregrinati, ut Philosophiam, & libros acquirerent. Robertus PULLUS, *Gulielmus A CONCHIS*, JOANNES *Sarisberiensis*, Robertus CAPITO, alique ab omni eruditione instructi, Hebraicæ, Græcæ linguæ peritissimi, in mathematicis longe versati. Hi, inquam, rationis cultores bona studia alere, & obfirmato animo prope fata Philosophiæ acerba flectere.

LXXXIX. Ac si quis medium ævum à sæc. VI. ad XII. celerrima mentis comprehensione percurrat, doctorum virorum duo veluti agmina intuebitur; unum in quo FELIX *Urgelitanus*, GOTTESCALCHUS, SCOTUS *Erigena*, BERENGARIUS, ROSCELINUS, ABELARDUS, *Gilbertus* PORRETANUS, nonnullique reliqui pro hæresibus Ariana, & Pelagiana præsertim pugnantes, vacuis subtilitatibus redundantes, Philosophiam verbalem, chimericam, intemperantem sectati. Aliud, in quo CASSIODORUS, DIONYSIUS *parvus*, ISIDORUS, BEDA, ALCUINUS, RABANUS, PAULINUS, THEODULPHUS, FULBERTUS, ANSELMUS, LANFRANCUS, à quibus Philosophia pura, vix tamen mediocris, Peripatetico-Arabica, & in qua Dialectica principatum haberet, propagata est. Pauci demum occurrent veræ Philosophiæ præcur-

LXX HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

sores, qui ejus restorationi viam aperuere.

XC. Præ his Scholastici magnus exercitus, cui quidam & illis agminibus præfuerunt, vel in eo militarunt. Scholasticorum tres ætates; prima medio sec. XI. ad XIII. medietatem; secunda ad annum MCCCXXX. tertia ad restorationem usque Philosophiæ. Primæ ætatis duces ROSCELINUS, ANSELMUS, LANFRANCUS. In ea celebres PETRUS Lombardus, HALESIUS, PETRUS Comestor. Secundæ caput est ALBERTUS M. quem sequuntur THOMAS Aquinas, BONAVENTURA, Ægydius COLUMNA, SCOTUS, magna nomina, acutissima ingenia. Tertia demum claruit DURANDO, OCCAMO, à quo Nominales excitati, BURIDANO Viennensis Academiæ condendæ Auctore.

XCI. Scholasticorum præterea in multas sectas divisio, Nominalium, Realium, Formalium; qui ab eorum Principibus Albertistæ, Thomistæ, Scotistæ, Occamistæ. Opinionum, quibus hæ sectæ distinguebantur, origo nobilior, quam ut illas acerbe iridentes arbitrantur: à Stoicis, PLATONE, ARISTOTELE derivanda est. De Universalibus decertabant: Nominales cum Stoicis nihil præter voces, & ideas universale esse statuabant: Reales nunc ad PLATONEM, nunc ad ARISTOTELEM accedebant; subtilioribus etiam distinctionibus usi. Alii affirmabant, universales esse quasdam naturas sua essentia, & realitate præditas, quæ separatim à rebus existerent, quæque in iisdem postea ex determinationibus individualibus contractæ invenirentur; unde individua propriam naturam acciperent: & hæ sunt ideæ universales PLATONIS. Ipsas ARISTOTELES sustulit; induxit formas, quæ cum rebus, & in rebus immersæ existunt, non antecedenter, aut à rebus separata. Suam naturam habent hæ formæ universales;

rea-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXI

realiter à substantia rerum distinguuntur. Hujusmodi Universale Scholastico-Peripateticum in rebus; Platonicus illud ante res; ac Reales nunc unum, nunc alterum amplectebantur: ultimum denique Stoicum, quod Nominalibus arridebat, post-res appellabant.

XCII. Sed Thomistæ, & Scotistæ de universali in rebus acius inter se digladiari solebant. Rerum formas, attributa scilicet vere, & à parte rei à substantiis distingui contendebant Scotistæ; universale ARISTOTELIS omnino probabant. Thomistæ per mentis conceptus distingui volebant, quæ mens fundamentum hujus distinctionis in rebus invenit, non distinctionem. Hinc Thomistarum distinctio virtualis intrinseca cum fundamento in re, ex qua formalitates à rebus non realiter distinguuntur, sed distinctis æquivalent: Scotistarum vero distinctio formalis.

XCIII. Hanc de universalibus controversiam à veteribus accepere Platonici Alexandrini, qui multis illam agitarunt. PORPHYRIUS ob difficultatem de ea disserere noluit. Ad Scholasticos eandem demandavit BOETIUS; illi primum omnes Nominales. Sed per ABELARDI fata universi in Realium partes transire, ut Nominalium memoria interciderit. OCCAMUS sæc. XIV. exsuscitavit. Academiæ repente occuparunt Nominales. In Gallia sæc. XV. tribus vicibus proscripti, totidemque ipsis pax restituta. In Germania Nominales LUDOVICO Bavaro addicti tranquille, diutius viguere. Reales Pantheismo plerumque accusati.

XCIV. Non idem de Scholasticis universis ferendum judicium. Omnes ARISTOTELEM secuti, non Arabum, sed Græcum opera, & cura Hermannii CONTRACTI, & OTHONIS Frisingensis. Inde FRIDERICI II. munificentia ALBERTUS M. è græco latinum ARISTOTELEM ha-

B 4

huit;

LXXII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
buit; D. THOMAS persimilem ARISTOTELIS
interpretationem à condiscipulis exaratam adhi-
buit. Hic plane dignus, quem summi viri LEIB-
NITIUS, & GROTIUS celebrent; qui alter fuis-
set CARTESIUS, si tempora concurrissent, ut
FONTENELLIUS argute; ARISTOTELEM
emendavit, Aratum errores refellit.

XCv. BONAVENTURA, & ÆGIDIUS duo
Italiæ lumina. Hi & alii non tenebrosi, non ex-
succii, contentiosi, captiosi, pueriles, & futiles
quæstiones aucupantes, quemadmodum tertiæ æta-
tis plerique; sed solidam doctrinam tradentes, etsi
non perfectam, & in rebus physicis, in quibus
longe minus versabantur, omnino levem, neque
mediocrem. De ipsa LEIBNITIUS generatim sta-
tuebat, non contemnendam, sed emendandam.

XCvi. Ad Physicam, & Mathesim, omnem-
que eruditionem altissimum animum, magnamque
mentem adiecit Rogerius BACO sæculi XIII. mi-
raculum; qui pedem in vias adhuc impervias in-
tulit; cujus conjecturæ in scientias, & artes prorsus
mirabiles.

XCvii. Eandem navarunt operam Petrus AB
APONO, ARNOLDUS Villanovanus, Raymun-
dus LULLUS, ALPHONSUS Sapiens. Algebram
ab Oriente in Italiam advexit CONRADUS Pisa-
nus; PACIOLUS eam promovit, cujus vestigia
si concives persequuti fuissent, magnum hoc etiam
totius Physicæ instrumentum Etruriæ deberetur.
Paulus TOSCANELLA in Astronomicis multum
profecit; plurimum Viennæ PURBACHIUS, &
REGIO-MONTANUS; Bononiæ Dominicus NO-
VARA creavit COPERNICUM; Bononiæ etiam
MONDINUS Anatomæ primus magister. Hi om-
nes tenebras fugare, & Aristotelica studia res-
tinguere.

XCviii. En ergo primi bonarum litterarum

res-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXIII
restitutores; non Græci ad Concilium Florenti-
num; non Græci Constantinopoli expulsi. Ac qui-
dem magnæ hujus restaurationis exordia altius re-
petenda, & ejusdem Æræ tres distinguendæ. Pri-
ma in Occidente, & Oriente ab Arabis; in Occi-
dente à CAROLO M., & ALFREDO sub HEN-
RICO, OTHONIBUS consistit; ad totum VIII.
IX. X. sæculum, atque viros hujus ætatis illustres
pertinet. Secunda à GERBERTO ad XIII. sæculi
finem, in qua FRIDERICUS ÆNOBARBI ne-
pos ALPHONSUS Castiliæ Rex, Summi Pontifi-
ces litteras munificentia, & favore amplexi. A ter-
tia dies illuxit, longius abactæ caligines opera
præsertim Italiæ Principum, & Cardinali DE
ALLIACO, studio demum summorum virorum,
quos jam (XCv., XCvi.) recensebam.

XCix. His nunc adjungendi BRUNETTUS
LATINUS, GUIDO CAVALCANTI, CINUS,
& magni illi Philosophicæ libertatis triumviri DAN-
TES, PETRARCA, BOCCACCIUS, & BAR-
LAAMUS, & PONTIUS Calabri. GUIDO Aris-
totelica refugiens ad EPICURUM inclinabat. PE-
TRARCA Musis etiam severioribus carus, Alchy-
miæ, & Astrologiæ vanitatem irrisit; in AVER-
ROEM pugnavit, ejusque imperium fregit; Ethica,
& Politica satis bona conscripsit. BARLAAMUS
in EUCLIDIS, PLATONIS, & ARISTO-
TELIS libris hæsit. Cuncti vetustos codices per-
quirere, linguarum peritia excellere, saluberrimos
fontes indicare, & aperire, bonarum litterarum
amorem, veterum studium, quiescentium
Scholæ contemptum in alios transfundere.

C. Res ita se habebant cum Græci in Italiam.
Primi sæculo XIV. labente Demetrius CIDONIUS,
CHRISOLORAS eruditionem, & Græcæ litteras
Florentiæ, & aliis Italiæ Urbibus professi, in qui-
bus tamen minime novæ. Qui Concilii Florentini

tem-

LXXIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
temporibus ad nos advenere, non Philosophiam,
non litteras, sed lites, discordias largiti.

CI. Jam ad captam Constantinopolim. In Italia Philosophi à Græcia; Platonici, Aristotelici. Inter primos GEMISTUS PLETHO acer, & ardens; BESSARIO temperatus, modestus, omnium doctissimus, qui ARISTOTELI infantia notas nequaquam inussit: ille Platonismi Florentini cum COSIMO Patris Patre fundamenta jecit. Aristotelici Joannes ARGYROPULUS, GENNADIUS, qui in PLATONEM vehementius invecus cum GEMISTO dimicavit. Sic GEORGIUS Trapezuntinus BESSARIONEM etiam aggressus: Theodorus GAZA Aristotelicus & ipse gladiator, non tam truculentus. Hic, ne Scholasticos habeamus solos irridendos, cum PLETHONE ridiculam sane questionem agitavit circa agere, & facere, quæ Græcos alios ad se traxit, diuque detinuit Michaelis APOSTOLIUM, & Andronicum CALIXTUM.

CII. Horum ergo Græcorum Philosophia servilis, contentiosa, factiosa, ineptis questionibus distracta. Quare iisdem nos gratos præbeamus solum ob eruditionem amplificatam, ob interpretationes permultas, in quibus Theodorus GAZA fide, & diligentia supra alios excelluit.

CIII. Hinc seculo XV. cognitionum instrumenta evulgata, communi usui reddita, classici scriptores illustrati. His accessit munificentia, & studium COSIMI, & Magni LAURENTII MEDICES, NICOLAI V., ALPHONSI Aragonii, firmissima litterarum columina, sapientiæ duces: qui viros doctos Græcos, & Italos frequenter audire, præmiis, honoribus cumulare, consuetudinem, amicitiam cum illis jungere solebant.

CIV. Hinc magni conatus ad jugum deponendum, ad Philosophiam à Peripatetica servitute

vin-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXV
vindicandam. Hinc demum alii barbariem Scholasticam insectari; alii scholas veteres restituere; ipsas alii conciliare, ex multis unam componere; alii nulli servientes novam Philosophiam creare; alii incommode omnem evertere.

CV. Laurentius VALLA, Marius NIZOLIUS, ERASMUS Roterdamus, Rodolphus AGRICOLA, Jacobus FABRI, Ludovicus VIVES Scholasticos acerrime exagitarunt, ceteros libertatis amore inflammant, perpetuam malorum, quæ in Philosophiam à Scholasticis serperent, longamque Iliadem cecinere. Sed Græcis, & Latinis litteris præstantes, in Philosophia pene mediocres remedia ignorarunt; de ipsa vix benemeriti Logicam solam reformarunt, quin rectam mentis instituendæ, & emendandæ rationem inierint.

CVI. Jam MEDICÆ domus PLATONEM unice resonabant: Marsilium FICINUM sub pectore fixa versabat cura interpretandi, explanandi PLATONEM: ipse Academia Platonica antistes pari studio in Platonicos omnes incubuit.

CVII. Plures numero Aristotelici; uterque BARBARUS, VICTORIUS, MAJORAGIUS, PICCOLOMINI, & alii innumeri, qui montes, & maria ad Philosophiæ restaurationem polliciti, vere sonantium verborum artifices, solam dicendi rationem emendarunt, Græcorum sectatores serviles recentiorum.

CVIII. Minores alii pene infiniti nihil præter ARISTOTELEM in Philosophia cogitantes, per quos in sæculum XVII. Scholasticorum secta permansit. In hac multi ingenio præclari, & doctrinæ præstantia celebres VICTORIA, SOTUS, BANNESIUS, TOLETO, VASQUESIUS, SUARESIUS, ARIAGA. Illustriores CONRINGIUS,

Ja-

LXXVI HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

Jacobus THOMASIVS, totius Germaniæ sidera, jam GASSENDO, GALILEO, & CARTESIO florentibus, sincerioribus ARISTOTELIS opinionibus additi, earumque fautores, & longe studiosi. THOMASIVM magnus LEIBNITIUS audivit. Hi omnes licet rationi haud infensi, nec veritatis inimici, plerique tamen contentionum amatores, vel partium studio abrepti, modestæ, & ingenuæ Philosophiæ incrementa retardarunt, aut certe Aristotelica illa servitute non procurarunt.

CIX. Sed inter Peripateticos nonnulli, ARISTOTELIS extrema mancipia, religionem ipsi immolarunt. Ita POMPONATIUS, in quem languide, & indocte NIPHUS. VANINUS, CESALPINUS, CREMONINUS, ARISTOTELEM pejorem fecere, POMPONATII impietatem superarunt; ab iis providentia sublata, asserta æternitas Mundi, mortalitas animorum, intellectus universalis substantia unica. Hæc fere *Jacobus* ZABARELLA, qui tamen Ecclesiæ judicio omnia permisit. Contra aliqui ARISTOTELEM expolire, expurgare, eique novam dare formam, LEONICENUS, SEPULVEDA, FRACASTORUS.

CX. Sæculo XVI. opinio fuit, quæ multorum animos pervasit, PYTHAGORÆ, & PLATONI arcanam Orientalium, atque Hebræorum doctrinam fuisse concreditam. Quare ZOROASTER, & ORPHEUS, ABRAHAM, & MOSES, PYTHAGORAS, & PLATO coagmentati, in auxilium vocati, condita Philosophia Pythagorico-Platonica Cabalistica. Hujus semina à Græcis sparsa PICUS immensis ingenii sui finibus excepit; quæ cum in Platonis Florentinis insederint, altissime germinarunt, ibique tulerunt Fr. DIACETUM, GEORGIUM *Venetum*; in Germania REUCLINUM, *Cornelium* AGRIPPAM magis de-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXVII deditos; his vero nobiliorem Fr. PATRITIUM Illyricum, antea ARISTOTELEM, & PLATONEM conciliantem, inde hunc deperientem: omnes Zoroastrea, Hermetica, Orphica portentosa sectantes, in rerum explicanda origine ferme Pantheistici.

CXI. Castigatiores, qui in Anglia Platonici sæculo XVII. reflorere ducibus eruditissimis, acutissimis CUDWORTH, & MORO WORTHINGTONUS, GALEUS, BURNETUS. Hi Philosophia Hobbesiana commoti, eamque execrati PLATONEM opponere, quippe qui in moralibus, & in metaphysicis recte, alte sensisset. Sequiores etiam Platonicos reverebantur, naturas plasticas, animasticas admittebant.

CXII. Eodem fere tempore restituti PARMENIDES, Stoici, Jonici, EPICURUS. Primus, qui ad PARMENIDEM animum appulit, *Bernardinus* TELESIVS Calaber; primus methodum experimentalem iniiit; primus Academiam, quam Telesiam nominavit, instituit, novumque hac in re exemplum posuit. In libris *de natura* Peripateticos profligavit, omnia physica ad motum retulit, imagines, licet vix adumbratas attractionis, impulsione reliquit. Quare à BACONE commendatus, quasi Philosophiæ faciem novam, egregiam finxit.

CXIII. CAMPANELLA TELESII contreraneus, & BRUNUS PARMENIDI artius adhæserunt: materiæ, & toti naturæ vim quamdam sentientem, atque vitalem concessere. BRUNUS Pythagorea addidit, emanationes somniavit infinitas. Nonnulla in eo, quæ antea COPERNICUS, quæ GALILEUS, GASSENDUS, CARTESIUS fere suppres, & posterior LEIBNITIUS.

CXIV. *Justus* LIPSIVS se se convertit ad Stoicos; ad Jonicos BERIGARDUS; omnium primus

LXXVIII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
mus SENNERTUS ad EPICURUM. LIPSIUS
eruditione magnus, Stoicis constantia, & doctri-
na cessit. SCIOPIO, Stoicus & hic, sectæ acerbis-
tas, asperitas non defuit; moderari HEINSIUS,
GATTAKERUS, DACIER, nostra ætate ZA-
NOTTUS ab omni laude felicior; qui etsi homo
festivus, & maxime lenis, Ethicam Stoicam ada-
mavit; eam tamen nec Christianæ prætulit, nec
ab erroribus omnino vindicavit; sed in MOPER-
TUISIUM honestati, & fortitudini valde amicam
asseruit.

CXV. Philosophiæ Jonicæ unicus restaurator
BERIGARDUS; in celebri circulo Pisano se
ARISTOTELI favere simulat; sed doctrinæ Jo-
nicæ litat, & obscure insinuat materiam æternam,
casum, Pyrrhonismum.

CXVI. GASSENDO Epicureorum summo &
emendatissimo in Germania præluxit SENNER-
TUS, in Gallia BASSONUS. Per GASSENDUM
nulla pene horum memoria. Ipse doctissimus, &
magni judicii, summeque perspicuus, qui se du-
cem aliis optimum præbuisset, maluit EPICURUM
sequi, quem deperit, expurgavit, adornavit, &
probabiliorem fecit. Sectatorem habuit BERNIE-
RUM, vixque Gallos, & Anglos nonnullos.

CXVII. Philosophis decertantibus, & de pro-
pria sententia se invicem detrudentibus, aliqui,
ut pugnas declinarent, Eclectici, nulli sectæ ad-
dicti. Permulti de ratione diffidere, cœli lumen in-
vocare, eique se totos committere, Theosophi esse;
alii demum Pyrrhonii omnia respuentes, de quali-
bet re in contrarias partes disputantes.

CXVIII. Eclecticorum optima ratio, si tamen
in ea modus, judicium peracris, atque intelligens.
Eorum caput ANGELUM *Polisianum* libenter fa-
cerem, quem Etruscæ Musæ in primis lactarunt,
quique dum omnes sub PLATONIS, aut ARIS-
TO-

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXIX
TOTELIS vexilis manus consererent, ad utrum-
que se applicuit, & è duobus hisce uberrimis fon-
tibus Philosophiæ latices non summis labiis gusta-
vit. Eclecticis etiam CARDANUM adnumerarem
Medicum, Mathematicum, Philosophum nobilissi-
mum; Fr. PICCOLOMINEUM, MAZZONUM
sæc. XVI.; subsequente FABRIUM, DU HA-
MELIUM, STURMIUM, qui, revera Eclectici,
doctrinæ corpus bene constitutum, & integrum
haud effecere.

CXIX. Thesophorum systema prorsus absur-
dum, & portentosum: quoddam cœleste lumen,
& spiritum alentem intus excitare intenti, quo om-
nia naturæ mysteria perciperent, ut extremam ope-
ri manum imponerent, Magiam, Cabbalam con-
sulebant. Impostores, præstigiatores, se illumina-
tos, immortales, invisibiles prædicabant. Ecstasi-
bus, & internis illustrationibus mancipati, trans-
mutationum jactores, opes, thesauros, univer-
salia remedia, secreta pandere, vitam longius pro-
trahere pollicebantur. Omnes rationem deprimen-
tes, prorsus imbecillem arbitantes, commiserationem,
& risum movent.

CXX. Horum princeps sæc. XVI. initio PA-
RACELUS fanaticus, cujus asseclæ innumeri,
omnes pene acatholici, totam Germaniam inunda-
runt, & fabulæ fratrum Roseæ Crucis sæc. VII.
incepto occasionem dedere. Externi FLUDDUS
Anglus GASSENDI confutatione nobilitatus &
Gallus POIRETUS, qui apud suos gratiam haud
invenere: hic quæ de Deo, de anima, & malo
scripserat Theosophicis somniis corruptit.

CXXI. Alter eorum princeps BOHEMIUS
sæc. XVII. ineunte, & eodem duo VAN-HEL-
MONTII cœlesti luce, & igne chymico clari. Sul-
phur, mercurium, spiritus, aliaque elementorum
portenta, horrida nomina inducebant; essentia-
rum

rum præterea omnium à Deo emanationem, sacrorum librorum abusum, artes obscuras. Quæ cuinam Scholasticarum nugarum desiderium non moveant? Nullum revera eorum systema; singuli sua somnia, & visiones; omnibus animi tumor, & arrogantia.

CXXII. Pyrrhonii, & Sceptici, quemadmodum Theosophi, nihil rationi tribuunt; sed non, ut ii, plura admittunt; omne veri iudicium tollunt. *Fr. SANCHEZ* sæc. XVI. ad Aristotelicam audaciam arguendam hunc philosophandi modum affectavit; *HIRNHAIM* nimium rationi detraxit, ut coelestis luminum præstantiam, & Ecclesiæ auctoritatem extolleret. *VAYERUS LA MOTTE*, quæ affirmabat, rursus tollebat; *SORBERIUS*, *FUCHE-RIUS* ad Pyrrhonismum propensi, qui in libro *de imbecillitate mentis humanæ* *HUETIO* adscripto acute traditur. In Germania duce *HOF-MANNO* nonnulli Philosophiam aggredi, & contemnere, tamquam religioni inimicam.

CXXIII. Quem vero recentiores Pyrrhonii parentem, & magistrum venerantur, *BÆLIUS* est, versatili, acerrimo, celerrimoque ingenio vir, qui licet nonnumquam evidentiae cedat, quædam principia, & Dei existentiam adprobet; cetera nunc ponit, nunc evertit, nunc refellit, nunc asserit, & quocumque eum rapit cupiditatum tempestas, defertur.

CXXIV. Hunc utraque manu amplectuntur minuti, & plebei quidam Philosophi, nostræ ætatis incommodum, & dedecus, easque sæpe ad cælum usque tollunt, dum *HOBBIUS*, *SPINOZAM*, *TYNDALIAM*, *COLLINSIUM* nominant. Ad hos confugiant, ab iis opem petunt, ab iis omnia corripunt, surripiunt, corradunt. Doctiores *CELSUM*, *PORPHYRIUM*, aliosque veteres religionis hostes expilant. Ita instructi in aciem prodeunt;

deunt; nunc revelationi, nunc auctoritati, rationi, sensibus fidem omnem denegant; & religionis, honestatis laxato fræno omni voluptatum, cupiditatum generi liberius indulgent. Ad conscientiae stimulos arcendos *GROTIUM*, *PASCHALIUM*, *ADDISSONIUM*, *HUTTEVILIUM*, *ABBADIE*, *CLARKIUM*, *HALLERUM*, *EULERUM*, omnesque Boyleanæ cathedræ Professores non audiunt; vel ad eos ita mente, & corde corrupto accedunt, ut ipsos animo non assequantur; & si assequuntur, iisdem nequaquam moventur.

CXXV. Sed ad Philosophos revertamur. Tanta opinionum varietas, subtilitas, atque etiam temeritas magnum quiddam, ac præclarum parabat, & moliebatur. Ostendebat scilicet viam, quam Scholastici tenuissent, omnino relinquendam, & quæ ineunda suboscure indicabat. Hanc digito veluti monstravit immortalis *BACO de Verulamio*, qui licet nulla fere è Philosophicis disciplinis summopere excelleret, neque in Mathesi fuisset versatus, tamen totam humanarum cognitionum suppellectilem jam comparatam acute vidit; & quæ arroganter homines se scire confiderent, quæ scienda adhuc superessent, perspexit. In præstantissimo opere *de dignitate, & augmentis scientiarum*, earum genealogiam, divisiones, cum facultatibus humanis relationes exposuit; ipsarum tenuitatem, & vitia inducta notavit; ad omnium emendationem, & perfectionem consilia dedit, vias aperuit.

CXXVI. In novo scientiarum organo subtilitatem Dialecticæ explicavit, *LULLI* artem magnam exposuit, *RAMI* Dialecticam ad omne iudicandi, & inveniendi munus nequaquam sufficere demonstravit. Prædicabilem, prædicamentorum inanem doctrinam proscripsit, aliasque nugas de æquipollentia, alternatione, conversione propositionum, no-

LXXXII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
tiones omnes obscuras, & vagas depulit. Syllogis-
mo inductionem substituit; experientiam, obser-
vationem tamquam aptissima inventionis instru-
menta proposuit. Universa, quæ Logica debet per-
sequi, omnia, à quibus debet abstinere, recte de-
signavit. In Physica multa tentavit, ad eam mag-
nos labores, ac sumtus impendit, experientiam,
& observationem comites, duces perpetuo habuit.

CXXVII. Dum BACO certam philosophandi
viam delineabat, eam pene totam in rebus physicis,
mathematicis, & astronomicis confecit GALI-
LEUS; in logicis, & metaphysicis postea LO-
KIUS. GALILEUS magnus Philosophus, & per-
fectus magister, quem omnes Sapientes, præter
Encyclopedistas (1) admirantur, quem omnes bo-
ni maxime diligunt, immortalibus operibus aluit
eam gloriam, quam nemo inde multorum iudicio
est consecutus. Naturæ discipulus amplissimum
hujus librum aperuit, hunc toto pectore, totaque
mente consuluit. Novæ Scholæ parens, non Etrus-
cæ, non Italicæ, sed Europææ, novæ Philosophiæ
princeps ceteros doctrina, animi constantia, &
modestia superavit. Idem summus Geometra, sum-
mus speculator, venatorque naturæ, à terra in
coelum extremum, & ultimum se se efferebat, at-
que supera, infera, prima, ultima, media animo
comprehendebat. Idem denique non, ut BACO,
allegoriis absurdis, ac fucatis ornamentis inflata
oratione obscuritatem sectabatur, sed candido di-
cen-

(1) Dum in celebratissima *præfatione* instaurationis
scientiarum modos, ac vias perlustrant, & expli-
cant; multa omnino, & quidem merito, de BACO-
NE, & CARTESIO; de GALILEO, maxime si cum
illis conferantur, vix pauca: quod quis umquam doe-
tissimis Gallis remitteret?

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXXIII
eendi genere miram verborum, & rerum clarita-
tem preserebat.

CXXVIII. Ac quæ cogitabat, & proponebat
BACO, in Astronomiâ TICHU, & KEPLERUS,
in Mathesi VIETA, SNELLIUS, in omnibus fe-
re disciplinis Itali ante GALILEUM, cumque
ipso partim expleverant, ACONTIUS, MAURO-
LICUS, COMMANDINUS, DANTES Perusi-
nus, MAGINUS, PORTA, ALDROVANDUS.
Romæ, & Florentiæ Academiæ nobilissimæ Lyn-
ceorum, & Experimentalium, illius ornamentum
GALILEUS, hujus clarissimum lumen. Utraque
ab observationis, & experientiæ latere numquam
discedebat, iisdemque eximiam incomparabili so-
lertia, & industria navabat operam.

CXXIX. Jam GALILEI domus cunctæ Ita-
liæ quasi ludus quidam patuit, & sapientiæ offi-
cina. Hujus ex uberrimis sermonibus extiterunt
doctissimi viri, primumque tum Philosophia se se
extulit, & experimentis, ac Matheseos præsidio
cœpta est pertractari.

CXXX. Spartam hanc diligenter ornavit
KIRKERUS, HEVELIUS, GUERIKIUS, BOY-
LE, TURNEFORTIUS, SWAMERDAMIUS,
LEUWENOEKIUS, HARTSOEKERUS, BAR-
ROWIUS, HOSPITALIUS, GRIMALDUS, RIC-
CIOLUS, DE CHALES, GULDINUS, GRE-
GORIUS à S. Vincentio, OZANAMIUS, HU-
GENIUS, VRENNIUS, WALLISIUS (1). Hi
ad-

(1) Magna hæc nomina cuinam ad mentem præter-
missa non revocent? Illi scilicet, cui plane nova, qui
harum rerum omnino rudis. Huic autem nuda quid
proderit illorum nominum enumeratio? Porro imma-
nem idearum copiam ipsis adjunctam ingerere, lon-
gioris esset operis, quam ut hic implere possimus.

LXXXIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
admirabili quodam ad philosophandum studio concitati res physicas, & mathematicas multis inventis ditarunt, & opera sapientiæ plenissima ediderunt.

CXXXI. Galileana studia ob amplitudinem, magnitudinemque discipuli ferre non potuerunt: ipsos inter tributa. CASTELLIUS Hydrostaticam, & Hydraulicam condidit. Hujus præceptis, ac GALILEI consiliis adjutus CAVALERIUS Geometriam novam creavit, & methodo indivisibilium altitudinis algebricæ fundamenta jecit. TORRICELLIUS ab omni Geometria, & Physica instructus, GALILEI admiratione, & amicitia dignissimus, multa in utraque perfecit, plurima invenit. VIVIANUS in geometricis studiis præclarus, BORELLUS in physiologicis facile summus occurrunt, alique non minus nobiles REDIUS, MALPIGHIVS, VALLISNERIVS, MONTANARIUS, GUGLIELMINIVS, BLANCHINIUS, qui ingenio, & laboribus sibi, ac Italiæ sempiternam gloriam perperere.

CXXXII. Hæc apud nostrates cum strenue gererentur, in Gallia CARTESIUS excelso, & splendidissimo ingenio, gloriaque maxime cupido altissimum naturæ Poema meditabatur, quod geometrico, & algebrico succo conscripsit. Algebram Geometriæ, & utramque Physicæ applicuit; magni NEWTONI, & LEIBNITII inventa præparavit. Completum doctrinæ corpus effecit, in quo color quidam geometricus, mirus ordo, harmonia luculentissima: in eo nihil disjunctum, nihil alienum, nihil ineptum: hinc magnæ fortunæ, quæ integro fere sæculo perdurarunt.

CXXXIII. Magnæ etiam accusationes. In Gallia CARTESIUS proscriptus; quos primum magistros, Jesuitas, & nobilissimos e Porta Regio
Phi-

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. LXXXV
Philosophos adversos habuit. Hi ne cum invisibilibus hostibus sentirent, Cartesiani repente facti sunt. PASCHALIUS egregie subtilis Metaphysicus, & longe sublimis omnes Matheseos, & Physices laude antecessisset; in solo religionis studio multam ætatem consumpsit. GASSENDUS, ARNALDUS, MERSENNUS, HUETIUS systema novum ex uno, aut alio latere aggredi; FERMATIUS, & ROBERVALLIUS in ipsam CARTESII arcem irruere. Pro CARTESIO CLERSELERIUS, REGIS, LE GRAND, CORDEMOISIUS, ROHAULTIUS, FONTENELLIUS orationis luminibus, omni elegantiarum genere abundans. Cum hoc MARIOTTUS, & conterranei omnes, ut in novas opiniones, quibus jamdiu fauste cessere, ex Anglia, & Germania defluentes viribus conspirantibus æquius decertarent.

CXXXIV. Maximi in Belgio rumores: VOETIUS signifer, & furens; aquæ pene ex utraque parte manus; vehementer pugnatum utrinque; cessit CARTESIUS, cum multi præeunte SPINOZA, eodem abutentes, sacerrimas opiniones evulgarent.

CXXXV. Angliam, Germaniam, Italiam, Cartesianismus non tam late pervagatus. In Italia omnibus GALILEI splendor lucebat, cetera obumbrabat. Germania diutius Peripato serviens non se aliis facilem præbuit. Per eam cum jam CARTESII dogmata serperent, illa CLAUBERGIVS probabiliora faceret, sublime caput extulit LEIBNITIUS, & Germanos omnes in sua castra coegit. Angliam CARTESIUS vix attigit. Autore CUDVORTH, & MORO ab Academia Oxoniensi, & Cantabrigiensi unanimis sententiis interdictus. Cum LOKIUS, & NEWTONUS surrexit, prorsus evanuit.

LXXXVI HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

CXXXVI. Sed jam de Jo. LOKIO dicam, qui Logicae, & Metaphysicae instaurationem, quam BACO mente conceperat, est executus. CARTESIUS antea in suis *meditationibus* logici argumenti nonnulla agitaverat; in *Reg. circa directionem ingenii*, & *Diss. de Methodo* aureas sane leges praescipit, rationem explicavit, qua ad tam multa, tamque nova pervenerit. Ad omnes errores extirpandos dubitationem sapientissime adhibuit. Quae tamen praecipit, generaliora sunt, quam ut ad verum mentem possint perfecte informare; ideas solum considerat, quatenus clarae, & obscurae, distinctae, & confusae; verba non examinat; nihil de humanarum cognitionum instrumentis, nihil de probabili (1), nihil de critica.

CXXXVII. Eadem praetermittit & MALEBRANCHIUS. Magno, ac peracri ingenio praeditus, ad systemata natus, PLATONIS, CARTESII doctrina repletus sublime quoddam sibi semper cohaerens perspicue, & eloquenter elucubravimus systema, in quo principiorum, & illationum nexus mirificus, incredibile acumen, atque constantia in illationibus pervidendis, tuendis. Eadem in libris *de inquir. Vir.* totus indulget: scilicet saepius veritatis assecutionem obliviscitur, liberiorque per intelligibilem Mundum vagatur.

CXXXVIII. *Ars cogitandi* adhuc in honore, & praeio; quae tunc temporis in usu erant nec aride, nec barbare exponit, magna semper claritate, & exemplorum aptitudine, varietate lucet. Sed nimium ideas innatas redolet; in Dialectica propositionum, & syllogismorum theoria prolixior; his, quibus CARTESIUS, deficit; universa cognitionum genera non perlustrat, neque com-

(1) V. *Proem. n. LV. not. 12.*

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. LXXXVII
monstrat, quomodo singulae possint promoveri. Quare praeter ceteris Cartesianis *Sylvanum* REGIS plus ingenii, & iudicii ad Logicam attulisse arbitror.

CXXXIX. Omnia fere uberrime LOKIUS: ille animum ad seipsum advocans, eundemque sagaciter explorans, non humani intellectus fabulam finxit, sed modestam historiam texuit. Ideas omnes ex sensatione, & reflexione deduxit. Earum universum genus percurrit, seipsum interrogat, & singulis ideis unum, vel alium sensum, aut plures, solos sensus, & solamque reflexionem, vel hanc illis junctam tamquam singulos fontes assignat.

CXL. Praeterea idearum analysim, earumque affectiones persequitur, illas nempe, quae vel ex fontibus ad ideas manant, vel quae in earundem natura inhærescunt. Ad quas affectiones qui animum non adverterent, qui illis nullam adhiberent operam, & ad verum non detorquerent, ii in maximis erroribus, atque turpissimis versarentur. Idem studium in verbis ponit; atque hisce jactis fundamentis ad cognitiones progreditur. Ipsarum indolem, gradus, realitatem, extensionem considerat; cognitionum quarundam universalium, & principiorum futilitatem ostendit; quomodo alia ad veri assecutionem conducunt, declarat. Inter hæc non syllogismus, non ea, quibus adeo fidebant Scholastici. Causas ignorantiae, & erroris, quae cognitiones impediunt, vel turbant, recenset; singulis remedia apponit.

CXLI. At incommode à longa idearum innatatum confutatione exorditur; incommode metaphysica permulta, ut ea, quae ad voluntatem, & libertatem pertinent, cum logicis miscet, nec ita,

LXXXVIII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,
inquam, ut se mutuo illustrent, & difficultates
removeant, quas immo augent. Eadem non raro
fastidiose decantat, in obscuritatem, & confu-
sionem persæpe incidit; secum aliquando pugnat;
atque in iis, de quibus egregia, nonnumquam la-
bitur (1). De analysi, de methodo nihil præcipit;
multa æque optima circa sensus, experientiam,
observationem, inductionem omittit; probabilium
doctrinam fere totam, & artem criticam negligit.
Denique in spiritualitate, immortalitate, libertate
animorum non omnino sanus, nec rectus; inde à
suis reprehensus (2), & à nostræ ætatis Metaphy-
sicorum facile principe GERDILIO validissime
confutatus.

CXLII. LOKIUM CLERICUS contraxit, ut
ipse ingenue fatetur, ejusque compendium ad
scholarum usum descripsit. A CLERICO omnia
ferme BUDDEUS. S GRAVESANDIUS in Lo-
gica, & Metaphysica sui minorem se præbet,
quæ coercenda dilatat, quæ amplificanda coer-
cet; plurima huc illuc præterit. RUDIGERI
nonnullæ sunt ad Logicam accessiones; plures ab
eo errores sublatis; sed multa intemperanter inno-
vat, multa confundit, & turbat. HOBBSIUS
in suis computationibus, POIRETUS, THOMA-
SIUS, CRUSATIUS, BUFFIERUS, & mino-
ris nominis quamplurimi nihil novi habent, nihil
exquisitum; vaga præcepta ponunt; inveniendi
vias

(1) V. inferius L. I. præsertim.

(2) Inter ceteros ab Henrico LEE in *Anti-Scep-
ticismo*; à LOWDE in *speciminibus moralibus*, &
in *Tr. de hominis natura*; à Joanne NORRIS, STIL-
LINGFLEET, EDWARD: ac parum abfuit, quin
Academia Oxoniensis censoriam notam eidem in-
serit.

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. LXXXIX
vias non aperiunt; in iis extranea, controversa,
enormia. Ceteris, qui antecesserunt, tributum vi-
dentur imperasse; omnia ab iisdem sumunt, mul-
toties pejora reddunt, numquam lacunas suppleant.

CXLIII. Hisce vitiis commoti WEIGELIUS,
TSCHIRNAUS ad Mathesim confugere, quippe
quæ, cum verum semper assequatur, mentem pos-
sit plane ad ejus cognitionem dirigere. Ex quo
intelligitur, Logici munus ab iis esse desertum,
nec mentem ad omne cognitionum genus potuisse
instituere (V. *Præm. XVII. XVIII.*); exemplis
vero è sublimiore Mathesi petitis confusionem
augent.

CXLIV. Idem munus aptius tuentur CORSI-
NUS, DE SORIA, GENUENSIS, maxime si,
quæ singuli habent, in unum omnia congerantur.
CORSINUS dicendi facultate, & copia ceteris fa-
cile præstat, peritia etiam, recto Veterum usu,
quos ipse diurna, nocturnaue manu versaverat.
Ejus de ideis doctrina tenuis; quæ de propositioni-
bus, & syllogismis, supra necessitatem abundans,
omniaque, etsi eleganter, complectitur, quæ hisce
de rebus Scholastici. De definitione, & analysi in-
timiora non explicat; non multa de erroribus vi-
tandis, & expellendis, de veritatibus pervesti-
gandis, de probabili, de arte critica.

CXLV. Eadem in SORIAM urgeri possunt,
qui nonnumquam neglectus, sæpe jejunus, parti-
tionum arte nequaquam excellens. GENUENSIS
LOKII doctrinam primus in Italiæ scholis promul-
gavit, eam in multis emendavit. Omne errorum
genus diligenter est persecutus, semperque illud
agit, ut mentem instituat. Scholastica vitat; obscura,
& vaga refugit. Sed in idearum, atque verborum
scientia minime acutus, nec semper accuratus, non
uberrimus in analysi, in methodo, in inventionem;
ce-

XC HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

cetera cognitionum instrumenta non ita illustrat, ut fecundior eorum usus evadat. In arte critica moralis certitudinis fundamenta haud solide constituit; quæ probabililitatis, & certitudinis ex auctoritate ortæ propria sunt, aliquando confundit, aliquando ex una ad aliam transfert (L. IV. n. DXV. not. 3.). Denique extranea multa inducit, propria quædam adimit, & amplificatione minus apta peccat.

CXLVI. Horum æqualis FROMONDUS; qui excellentis ingenii magnitudine, & ubertate aliquid novi quaque de re præsentiebat, ad libertatem philosophicam magnopere comparatus. In generali, & nova ad Phil. Introductione suam quamdam rerum, & idearum, ac omnis generis judiciorum analyseos rationem sequitur, inusitatum loquendi modum adhibet. Multa, nec necessario, pervertit, immutat (1). Illud semper videtur agere, ut vulgaria, absoleta novis nominibus, novaque tradendi via commendet, exornet; verum tenebras offundit. Melioris notæ sunt, quæ de probatione ostensiva, probabili, & dubia habet, ac lucem rebus afferunt.

CXLVII. DE FELICE omnia ex GENUENSI, CONDILLIACO, & VATSII Log. insit, mentisque cultura; multa facilitate, & claritate præstat. DIDEROTIUS in quodam Logicæ prospectu *Encyclopediæ* applicito totam Logicam judicandi arte contineri statuit; qui dum in eo est omnis, multa, & inania disputat. Illud tandem sibi sumit; & concludit, universas in intellectum, ideas, & syllogismos investigationes esse plane superfluas; immo totam ipsam Logicam, cum mens aut recte ju-

(1) Hujus notæ specimen V. inferius L. I. n. III. not. 2., & L. II. n. CXXXVII. not. 2.

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. XCI

judicet, aut ea non percipiat, quæ illam ad bene judicandum compararent.

CXLVIII. Ab eo, in quo LOKIUS finem fecit exorsi sunt BONNETUS, & CONDILLIACUS. Ille analyticus diligens, & prope summus, modestus insuper, & ingenuus, quantum sapientia cogit, facultatum animæ analysim mira sagacitate. multaue doctrina complevit; earum generationem, incrementa, dependentiam mutuam, adjumenta, impedimenta sapienter exposuit. Sensuum etiam analysim aggressus est; & celeberrima illa hypothetica statua inducta, cui nunc unus, nunc alter sensus accedat, quid singulis debeamus enucleat. Et hæc in facultatum animæ analysi. In *Miscellaneis* multa præclare, quæ ad Logicam. In *Palin-genesi* vero, aliisque locis quibusdam, veterum, PYTHAGORÆ præsertim, opinionibus, quas LEIBNITIUS etiam arripuit, indulget, assensui laxat habenas, nec omnino cautus, ac temperans videri potest.

CXLIX. CONDILLIACUS analyticus, sed qui à BONNETO vincatur, multis in libris multa exquisiti saporis habet, interque ea maxime quæ ad egregiam Logicam perficiendam conducunt. LOKIUM accurate emendas, & eidem appingit omnia, quæ prætermiserat. Unam fortasse artem criticam non explet, nec de morali certitudine pro dignitate agit.

CL. His si addas, quæ ALAMBERTUS, Geometra eximius, meditatus est, quæque mole parvis, pretio grandioribus Philosophiæ elementis disserit; ea insuper, quæ in illustrationibus adjunxit; miraberis, tot esse in promptu ad absolutam, & perfectam Logicam elucubrandam (1). Sed judicium ma-

(1) In *Encyc. Art. LOGIQUE* idem judicium fertur;

XC HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

cetera cognitionum instrumenta non ita illustrat, ut fecundior eorum usus evadat. In arte critica moralis certitudinis fundamenta haud solide constituit; quæ probabililitatis, & certitudinis ex auctoritate ortæ propria sunt, aliquando confundit, aliquando ex una ad aliam transfert (L. IV. n. DXV. not. 3.). Denique extranea multa inducit, propria quædam adimit, & amplificatione minus apta peccat.

CXLVI. Horum æqualis FROMONDUS; qui excellentis ingenii magnitudine, & ubertate aliquid novi quaque de re præsentiebat, ad libertatem philosophicam magnopere comparatus. In generali, & nova ad Phil. Introductione suam quamdam rerum, & idearum, ac omnis generis judiciorum analyseos rationem sequitur, inusitatum loquendi modum adhibet. Multa, nec necessario, pervertit, immutat (1). Illud semper videtur agere, ut vulgaria, absoleta novis nominibus, novaque tradendi via commendat, exornet; verum tenebras offundit. Melioris notæ sunt, quæ de probatione ostensiva, probabili, & dubia habet, ac lucem rebus afferunt.

CXLVII. DE FELICE omnia ex GENUENSI, CONDILLIACO, & VATSII Log. insit, mentisque cultura; multa facilitate, & claritate præstat. DIDEROTIUS in quodam Logicæ prospectu *Encyclopediæ* applicito totam Logicam judicandi arte contineri statuit; qui dum in eo est omnis, multa, & inania disputat. Illud tandem sibi sumit; & concludit, universas in intellectum, ideas, & syllogismos investigationes esse plane superfluas; immo totam ipsam Logicam, cum mens aut recte ju-

(1) Hujus notæ specimen V. inferius L. I. n. III. not. 2., & L. II. n. CXXXVII. not. 2.

ET EXPEDIT. ADUMBRAT. XCI

judicet, aut ea non percipiat, quæ illam ad bene judicandum compararent.

CXLVIII. Ab eo, in quo LOKIUS finem fecit exorsi sunt BONNETUS, & CONDILLIACUS. Ille analyticus diligens, & prope summus, modestus insuper, & ingenuus, quantum sapientia cogit, facultatum animæ analysim mira sagacitate. multaue doctrina complevit; earum generationem, incrementa, dependentiam mutuam, adjumenta, impedimenta sapienter exposuit. Sensuum etiam analysim aggressus est; & celeberrima illa hypothetica statua inducta, cui nunc unus, nunc alter sensus accedat, quid singulis debeamus enucleat. Et hæc in facultatum animæ analysi. In *Miscellaneous* multa præclare, quæ ad Logicam. In *Palinogenesi* vero, aliisque locis quibusdam, veterum, PYTHAGORÆ præsertim, opinionibus, quas LEIBNITIUS etiam arripuit, indulget, assensui laxat habenas, nec omnino cautus, ac temperans videri potest.

CXLIX. CONDILLIACUS analyticus, sed qui à BONNETO vincatur, multis in libris multa exquisiti saporis habet, interque ea maxime quæ ad egregiam Logicam perficiendam conducunt. LOKIUM accurate emendas, & eidem appingit omnia, quæ prætermiserat. Unam fortasse artem criticam non explet, nec de morali certitudine pro dignitate agit.

CL. His si addas, quæ ALAMBERTUS, Geometra eximius, meditatus est, quæque mole parvis, pretio grandioribus Philosophiæ elementis disserit; ea insuper, quæ in illustrationibus adjunxit; miraberis, tot esse in promptu ad absolutam, & perfectam Logicam elucubrandam (1). Sed judicium ma-

(1) In *Encyc. Art. LOGIQUE* idem judicium fertur;

XCII HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

maxime intelligens, certum, & acre necessarium est, quod bona opportune seligat, inepta, & prava rejiciat, nonnulla addat, omnia suo loco ponat, numquam luxuriet, numquam in obscuriores angustias incidat.

CLI. Hi sunt, qui ad Logicam, & Metaphysicam acuto ingenio, magno studio, multaue opera adhæserunt, quos sub **CARTESII**, vel **LOKII** vexillis collocabam. **LOKIUS** nos ad beatam illam Insulam revocat, quæ tantam virorum immortalium, Metaphysicorum præsertim copiam effudit. Horum aliquos ex iis, qui supremum diem expleunt, quique restant (1), honoris causa nominare est animus, **CLARKIUM**, **BERKELEIUM**, **HUTCHESONIUM**, **HUMIUM**. **CLARKIUS** magnis inimiciis, & circa spatium, tempus, Deum, animam, libertatem disputationibus illustris, suis operibus totam quasi Philosophiam ad religionem spectantem complexus est.

CLII. **HUTCHESONIUS** in ratione explicanda, qua rectum à pravo secernunt homines, sexto sensu morali, de quo jam aliqua **CUMBERLANDUS**, multa **SAFTESBURIUS** (quamvis is alio detorserit, & eo legem omnem, omnemque moderatorem sustulerit) hoc, inquam, sexto sensu dif-

tur; expletam scilicet, & undequaque perfectam Logicam adhuc deesse: **BONNETUM** vero, & **CONDILLIACUM** ejusdem principia suppeditare. *Eneyr.* Yverdon.

(1) Aliquos inquam Anglorum, ceterarumque Gentium; neque enim de **SMITHO**, **BURKE**, **BAXTER**, **BILFINGERIO**, **SULZER**, **MENDELSSHON**, **LAMY**, **BULLIERO**, **ANDRE**, aliisque dicere instituti ratio patitur; sterilem vero nominum catalogum conficere hujus loci non est. *V. not. 5. n. CXXX.*

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. XCIII
difficultates non tollit, sed auget, aut ense veluti expedit.

CLIII. **BERKELEJUS**, & **HUMIUS** liberiores, etiam dissoluti. Ille acumine ingenii nulli secundus, id quod omnes maxime credunt, & sentiunt, id, à quo numquam divelluntur, corpora hæc solida, & spectabilia adeo dubia reddidit, ut non solum sibi, sed ceteris, dum ipsum audiunt, inania esse simulacra suadere videatur.

CLIV. **HUMIUS** in libertatem pugnat; rationi, nescio quem, instinctum præfert; nullos effectus, nullaque phaenomena eam præcipere, nihil ad usum vitæ inductione inferre posse contendit; omnem huic certitudinem adimit, & præcipuum humanarum cognitionum instrumentum è manibus eripit (1).

CLV. Extremam Philosophorum cohortem fortissimam ad ipsam sapientiæ arcem educunt imperatores duo valde strenui, & sapientissimi, **NEWTONUS**, **LEIBNITIUS**, quorum cum summa virtus, & incredibilis, ante signa positi, generose stetissent, nec è Græcorum prudentissimis ducibus ullis cessissent. **LEIBNITIUS** ingenio systematico, si quis alius, universali doctrina illustris, omnia mente amplissima complexus est. Geometra plane summus, si **NEWTONUS** non extitisset, magnas inimicitias cum ipso pulcherrime gessit, cum **LOKIO**, **BÆLIO**, **CLARKIO**, **STURMIO**. Nemini non se opposuit, de spatio immenso, de Divino sensorio, de perfectione universi, de monadibus, de harmonia, de ratione sufficiente disputavit. Sibi non per fraudem, qua non agebat,

(1) *V. inferius L. III. C. V. præsertim n. CCXCIX. not. 4. & L. IV. n. DXV. not. 3.*

XCIV HIST. PHILOSOPH. PRIMA,

bat, sed plena fide calculum differentialem asseruit; atque inter duas spectatissimas gentes Britannam, & Germanam bellum acerrimum excitavit: de quo tot scriptores, ut Punicum, aut Pharsalicum non magis celebreretur.

CLVI. Veteres impense coluit, Scholasticos plurimi fecit, quorum amorem THOMASIVS in ipsum instillaverat. Quare nova deprimere, vetera restituere, & ornare. Ejus observationes de cognitione, veritate, & ideis omnino mirabiles; multa spectant gravissima, utilissima. In *Theodicea* omnem rem metaphysicam ad examen revocat, & enucleat; sublimiora explanat, difficillima explicat, eruditione omnigena illustrat. Dei bonitatem, libertatem hominis, mali originem ostendit, secum conciliat. Harmoniam animam inter, & corpus, inter gratia, & naturæ regnum adumbrat; rerum elementa, virium naturam determinat. In posthumis *de Intell. Hum. speciminibus* LORII æquus laudator, & cultor, multa ejus doctrinæ addit, multa emendat, plurima ex suo systemate inculcat.

CLVII. Hoc immensis voluminibus exposuit WOLPHIUS discipulus LEIBNITII fidissimus, & egregius. In tota Matheseos disciplina excellens omnia geometrica methodo adornavit; etiam logica, in quibus minuta, & manifestissima ostendit; unde, si fieri posset, illam methodum deteriorum omnium probaret. Nullus in critica; in probabilibus, in inventione parcus, in tota disputandi facultate largissimus (1)

Leib-

(1) Immensitati voluminum numero non cedunt illi, qui Wolphiana recoquunt, contrahunt, interpolata assuunt, mutata vix forma, fronte, divione, titulis

ET EXPEDIT. ADUMBRATIO. XCV

CLVIII. Leibnitianam amplitudinem NEWTONI ædificium non æquat, sed illam altitudine, & soliditate superat. Physica cœlestis, atque terrestis in eo sedem certam, & nobilem habent; adstant mechanica, & optica. Eas NEWTONUS hypothesis liberavit; eas Geometriæ, & experimentis subjecit. Cauto consilio ab effectibus ad causas, ad vires, ad naturæ leges ascendens, universi, & quantitatum scientiam in tantam lucem evocavit, ut tota Europa primum ei locum dederit, & Philosophorum principem venerata sit. Demonstrationes mathematicas, & sublimiores calculos adhibens, virium supputationem, & æquam æstimationem, leges motus, universi theoriæ detexit. Ad experimenta se se vertens, lucis, & colorum anatomen absolvit; attractionem tam inter minimas, quam maximas universi partes invenit. Denique opportune dubitans, brevitatem humanæ mentis animadvertens, se causam attractionis, & alia quamplurima nescire ingenue declaravit.

CLIX. Atque hi summi Philosophi nostrum etiam sæculum honestarunt: in quo inventis jam Telescopio, & Microscopio; omni machinarum, & instrumentorum supellectile amplificata, & perfecta; nova illa lingua algebrica locupletata; Academicis, & doctorum virorum societatibus studio sissimis, & solertissimis per Europam institutis; magni viri (*) omni experimentorum genere, multi-

denuo producant, & repente, ac facillime, quod non mireris, de qualibet philosophica facultate compendia, cursus conficiunt: illi sunt, quos tamquam angustos, steriles, incultos, horridos Logicos notabam (*Proem. n. XXI.*); è quorum numero nec illum exciperem, qui, licet unus è multis, ultimo tamen in septentrione non parum probatus.

(*) V. n. *CLII. not. 11.*

tiplici observationum copia, sublimioribus calculis Matheseos, & Physices incremento, & splendore consuluere, ut etiam nunc à multis, qui eorum vestigiis insistent, egregie consulitur. Utinam omnes majorum non ossa imitemur, sed sanguinem (1)!

OPE-

(1) Omnium philosophicæ historiæ Scriptorum accuratam notitiam præbet FABRICIUS *Bibl. Græca, Latina & latinitatis mediæ ævi*. Nonnullos, & præcipuos hic nominabo, DIOGENEM LAERTIUM de *vitis Phil.* PLUTARCHUM de *Plac. Phil.* STEUCHUM Eugubinum de *perenni Phil. Ger. Jo. VOSSIUM de Phil. & Philosophorum sectis*, STANLEYUM *Historia Phil.* BRUKERUM *Historia Critica Phil.* DESLANDES *Hist. critique de la Phil.* BUONAFEDE *Storia d'ogni Fil. è Restaurazione d'ogni Fil.* FORMEY *Introd. à l'Hist. abrégée de la Phil.* Multa etiam ad historiam philosophicam pertinentia, & quidem intimiora, erudite, ac diligenter tractata V. Apud CUDWORTHUM *Syst. Intell. & ejus, commentatorem MOSHEMIUM*, LAUNOIIUM de *varia ARISTOTELIS Fortuna*, MORHOFII *Polyhistorem*, DUTENS *Racheries sur l'origine des decouvertes attribuées aux Modernes*. Multa denique apud unius, aut alterius Philosophicæ disciplinæ historicos. MONTUCLAM ex. gr. *Histoire des Mathematiques*, BAILLY *Histoire de l'Astronomie Ancienne*; SAVERIEN, *Hist. des scienc. exactes*, *Hist. des Phil. Modernes*, TARGIONI degli *Accrescimenti delle Scienze Fisiche in Toscana nel corso di LX. anni del secolo XVII.*

OPERATIONUM

MENTIS

ANALYSIS.

I. Norunt omnes, mentem multas operationes exequi, quibus congruentes facultates in ipsa sint, oportet. Si animæ natura, & essentia primaria, æque ac rerum omnium, nobis non esset penitus ignota (1), jam facultates ex eadem deduceremus; earum ordinem, *siliarionem*, ut ajunt, dependentiam, vim, rationem, qua in actum erumpunt, perspiceremus: à facultatibus ad operationes progredientes ex causa pateret modus, quo eadem operationes faciles, expeditæ reddantur, & quomodo tandem ad perfectionem deveniant. Sed illa essentiarum ignoratio efficit, ut viam omnino oppositam tenere debeamus. Ab operationibus ad facultates ascendimus, atque animum in nos ipsos convertendo, nosque attente intuendo mentis complicatam notionem evolvimus; illa omnia, quæ ad facultates, & operationes pertinent, quantum fieri potest, observamus, colligimus, quæ nunquam multiplici hac observatione prætermisissæ cognovissemus.

II. Cum igitur mentem ad nos ipsos perscrut-

(1) *Proem. LXVIII.*

tiplici observationum copia, sublimioribus calculis Matheseos, & Physices incremento, & splendore consuluere, ut etiam nunc à multis, qui eorum vestigiis insistent, egregie consulitur. Utinam omnes majorum non ossa imitemur, sed sanguinem (1)!

OPE-

(1) Omnium philosophicæ historiæ Scriptorum accuratam notitiam præbet FABRICIUS *Bibl. Græca, Latina & latinitatis mediæ ævi*. Nonnullos, & præcipuos hic nominabo, DIOGENEM LAERTIUM de *vitis Phil.* PLUTARCHUM de *Plac. Phil.* STEUCHUM Eugubinum de *perenni Phil. Ger. Jo. VOSSIUM de Phil. & Philosophorum sectis*, STANLEYUM *Historia Phil.* BRUKERUM *Historia Critica Phil.* DESLANDES *Hist. critique de la Phil.* BUONAFEDE *Storia d'ogni Fil. è Restaurazione d'ogni Fil.* FORMEY *Introd. à l'Hist. abrégée de la Phil.* Multa etiam ad historiam philosophicam pertinentia, & quidem intimiora, erudite, ac diligenter tractata V. Apud CUDWORTHUM *Syst. Intell. & ejus, commentatorem MOSHEMIUM*, LAUNOIIUM de *varia ARISTOTELIS Fortuna*, MORHOFII *Polyhistorem*, DUTENS *Racheries sur l'origine des decouvertes attribuées aux Modernes*. Multa denique apud unius, aut alterius Philosophicæ disciplinæ historicos. MONTUCLAM ex. gr. *Histoire des Mathematiques*, BAILLY *Histoire de l'Astronomie Ancienne*; SAVERIEN, *Hist. des scienc. exactes*, *Hist. des Phil. Modernes*, TARGIONI degli *Accrescimenti delle Scienze Fisiche in Toscana nel corso di LX. anni del secolo XVII.*

OPERATIONUM

MENTIS

ANALYSIS.

I. Norunt omnes, mentem multas operationes exequi, quibus congruentes facultates in ipsa sint, oportet. Si animæ natura, & essentia primaria, æque ac rerum omnium, nobis non esset penitus ignota (1), jam facultates ex eadem deduceremus; earum ordinem, *siliarionem*, ut ajunt, dependentiam, vim, rationem, qua in actum erumpunt, perspiceremus: à facultatibus ad operationes progredientes ex causa pateret modus, quo eadem operationes faciles, expeditæ reddantur, & quomodo tandem ad perfectionem deveniant. Sed illa essentiarum ignoratio efficit, ut viam omnino oppositam tenere debeamus. Ab operationibus ad facultates ascendimus, atque animum in nos ipsos convertendo, nosque attente intuendo mentis complicatam notionem evolvimus; illa omnia, quæ ad facultates, & operationes pertinent, quantum fieri potest, observamus, colligimus, quæ nunquam multiplici hac observatione prætermisissæ cognovissemus.

II. Cum igitur mentem ad nos ipsos perscrut-

(1) *Proem. LXVIII.*

tandos totam traducimus, in primis invenimus sensus vias quasi quasdam esse, per quas impressiones extrinsecus oblatæ in animos nostros irrumpunt. Inde in anima multæ modificationes excitantur, dolores videlicet, aut voluptates; sapor, odores, aliæque sensationes ejusmodi; imagines denique rerum sensibilibus expressæ transmittuntur, & ante mentis oculos delineantur. Has imagines, seu ideas anima intuetur, scilicet percipit, & rerum externarum cognitionem acquirit. En quid sint perceptiones, & ideæ: ut id omnes intelligant, ad eos seipsos, dum percipiunt, revocet; aliam siquidem esse posse rationem, qua clarius eluceat, prudenter diffido.

III. Porro anima non solum percipit, & sentit, sed etiam se percipientem, sentientemque deprehendit. Hinc conscientia etiam utitur; & præter facultatem, qua percipiendi, & sentiendi munus sustinet, alia etiam pollet, unde se utraque præditam esse, & illas adhibere intelligit.

IV. Ita conscientiam à perceptione distinguunt, qui hanc absque illa esse posse contendunt. Nunc vero plerique id inficiantur, & percipiendi facultatem in anima collocant; conscientiam ipsam esse animæ naturam autumant; quæ cum sentiens sit, & intelligens, fieri non potest, ut percipiendo patiatur, vel agat, quin se patientem, aut agentem sentiat.

V. Perceptioni, nomine potius, quam re, affinis est *apperceptio*. Hanc eam esse operationem statuo, qua nos à nostris sensationibus, & perceptionibus, hæc à propriis objectis distinguimus, qua sensationes, & perceptiones invicem secerimus; qua demum non solum conscii sumus, sensationibus, & perceptionibus nos affici, verum

rum etiam iis antea nos affectos fuisse, & fore afficiendos.

VI. Hæc operatio attentionis, & reflexionis vim maximam exigit, ad eam rerum externarum cognitio, memoria, reminiscencia est necessaria. Ex ea personalitatis sensus exoritur, quo conscii sumus, nos unam, eandemque esse personam, licet noster status, & circumstantiæ cursu temporis perpetuo mutantur.

VII. Quare attentionem conscientiæ succedere facile dixerim. In ea animæ vis, & actio maxime elucet; per eam ingenii præstantiam consequimur: est enim actio animæ, cujus vi ex his, quas habet, unam, vel plures perceptiones, & ideas ita vividiores reddit, ut totam ejus capacitatem expleant; ceteræ evanescent, & sibi illas percipere non videatur.

VIII. Sæpe autem attentionis ope quarundam idearum, & perceptionum vis, claritas dumtaxat augetur; aliæ non negliguntur; si nempe ex solo in mente versentur, quæ nostram attendendi facultatem ad agendum determinant. Quod quidem in nonnullis potius ideis, quam in aliis est, vel ex earum jucunditate, vel quia proprius ad nostri naturam, & statum, mores, affectus, consuetudinesque referuntur.

IX. Non sunt vero perceptiones, & ideæ, quæ ex vehementioribus sensuum impulsionebus oriuntur, non sunt inquam ex quibus nos semper, & necessario attentionem præstare debeamus. Ab his plerumque rapimur, nosque ab omni alia re distrahimur; aliquando attentione earum vim augemus; nonnumquam vero attentionem ad alia dirigimus, quæ languidiora fuerint, & debiliora: ex quo validiora hæc evadunt, illæ autem extenuantur.

X. Attendere igitur non est vehementiorem impulsione excipere, non est illam sentire; quod si esset, impulsione quantitatem attentio semper sequeretur, nec ad alia se se convertere posset.

XI. Præclarissima attentionis opera sunt abstractio, analysis, iudicium: nisi enim ipsa tantam ideis lucem adderet, easque ex omni parte verteret, & invicem compararet, multa, ex quibus singulæ componuntur, mens nec probe distingueret, nec ea solum, quæ vult, consideraret; rerum relationes non cerneret, neque comprehenderet, an mutuo convenient, vel pugnent.

XII. Jam quæ attentionem concilient, ac promoveant; quæ vero impediant, & eidem se se obijciant, alio loco dicenda sunt (1). Neque etiam nunc oportet, nec expedit, ut sepe monebam (2), alia multa de attentione, deque reliquis operationibus intellectus disserere; & declarare, quo modo actio animæ, quæ attendendo se se exerit, exerceatur, & in quonam ipsa consistat.

XIII. Quare ad imaginationem transeamus. Illud in nobis esse positum, quo valemus ideas perceptas earum objectis non observantibus excitare, & revocare, nullus diffitebitur. Præterea ideas sive excitatas, sive mentem subeuntes componimus, vel dividimus, novaque prorsus objecta fingimus, quæ nullibi existunt. Hæc duo ad unam facultatem referrem, ad imaginationem scilicet; & primam operationem imaginationi, quam vocarem passivam, tribuerem, imaginationi etiam alteram, quam activam nominarem. Ac ita quidem, ne eam, quam

(1) *L. III. C. I.* (2) *In Proem.*

quam plerique hominum imaginationem dicunt, attentionem, aut aliud quodvis esse statuiam; imaginationem vero solum in eo ponam, quod memoriam esse arbitrantur. Denique illam idearum compositionem, aut divisionem imaginationi tribuo, quia etiam, ut eam peragamus, ad ideas exsuscitatas fere semper confugimus.

XIV. Hujus excitationis principium uberrimum attentio est, ex quo hanc facultatem jure subsequitur imaginatio. Enimvero ideas, quibus attenti fuerimus, facilius excitari quotidiana omnium experientia evincit. Attentio insuper arctum inter ideas nexum ponit, cum illæ, circa quas attentione utimur, in mente, sublatis eorum objectis, conserventur, & durent, & ideo cum illis colliguntur, quas nova objectorum sibi succedentium actio gignit.

XV. Nexus inter ideas ex aliis etiam causis producitur, præsertim ex identitate temporis, in quo nos ideæ affecerint, ex earumdem cognatione, ex relatione ad nostros mores, indigentias, cupiditates in multis ideis simillima, denique ex circumstantiis externis. Ideæ nexu hoc copulatæ, associatæ merito audiuntur.

XVI. Ex hoc nexu præcipue oritur, ut ideæ ad mentem recurrant. Quomodo id perficiatur, quomodo idea menti præsens absentem aliam exsuscitet, res est nunc temporis per hypotheses plerumque tractata, olim absurde exposita, vel prætermissa; à qua enucleanda instituti ratio me jubet abstinere.

XVII. Aliquando, licet nitamur, representationes, & multo minus sensationes, earum objectis semoris à sensibus, nequaquam in nobis esse iterum ad mentem revocare; nostri laboris hunc

dumtaxat fructum serimus, ut idearum, & sensationum nomina, ac externæ aliquæ circumstantiæ obversentur.

XVIII. Phænomenon istud psychologium, ut cetera omnia, suo debet nomine insigniri. Et quoniam in hoc summa distinctio, & mira accuratio desideratur, quæ levia discrimina notet; cumque communis loquendi usus ad hoc insufficiens sit, & sæpe in contrarias sententias trahatur; iisdemque vitis laborent insuper Philosophorum multorum dicendi formulæ; ab iis omnibus discedere constitui, maxime quia jure permissum est, nova novis nomina ponere, vel acceptorum, si res postulent, significatum mutare, dummodo, qui illis tribuitur, idem semper conservetur.

XIX. Qua de re excitatio illa imperfecta (XVII), quæ nomina tantum, & circumstantias, non res ante mentis oculos sistit, cum nonnullis, nec quidem plebeis, Philosophis memoriam appello: quæ operatio, & facultas ab ea, quæ imaginatione continetur, natura non differt; sed gradibus dumtaxat, & perfectione discriminatur.

XX. Jam vero tam de sensationibus, quam de ideis ad mentem redeuntibus, vix umquam non novimus iisdem nos affectos fuisse. Cognitio hæc, & sensus à simplici excitatione longe distat. Quapropter non imaginatione tantum, atque memoria ornati sumus; sed reminiscencia vigemus, ac cum veteres sensationes, & ideas à novis dignoscimus, reminiscimur.

XXI. In qua facultate, & operatione explicanda, maxime ob neglectam distinctionem verborum, memoriæ, imaginationis, & reminiscenciæ actus plerique miscent, & multis difficultatibus se se involvunt; nonnulli etiam levioribus hypothësis in-

in-

indulgent, quibus non difficultates tollunt, sed potius augent.

XXII. Verum cum mihi videatur reminiscenciæ ratio in medio posita, eaque aliis longe clarioribus visa fuerit, paucis nunc eandem subjiciam. Quando attentionem ad nos revocamus, comperimus, ideas non solum, & sensationes, verum etiam harum circumstantias sæpe denuo percipere; si hæ circumstantiæ nostro præsentī statui haud conveniant, cujus quidem conscii sumus, illas ideas, & sensationes ad alium præteritum nostri statum referimus, iisdem nos alias affectos fuisse concludimus: cum re siquidem, quam primo concipere-mus, vel experiremur, circumstantiæ à præsentī conditione alienæ, & ipsi pugnantes nequeunt convenire.

XXIII. Quot series circumstantiarum diversas distinguimus, in quibus rem aliquam agnovimus, tot vicibus rem eandem subjisse mentem colligimus. Si series repræsententur confusæ, atque ideæ quædam, & sensationes frequentes fuerint, ac familiares, vices illas numerare non possumus.

XXIV. In qua explicatione adprobanda neminem hære posse confido. Tota difficultas in eo esse potest, quomodo nempe fiat, ut ideæ, & circumstantiæ ad mentem redeant. Quæ difficultas mysterium fortasse sapit; sed imaginationis (XVI), & memoriæ, non autem reminiscenciæ explicationem obstruit.

XXV. Porro in iis, quæ mens ad se revocat, & exsuscitat, defixa persæpe manet, quin à sensationibus, & cogitationibus advenientibus rapiatur, turbetur. Tunc eadem mens rem aliquam contemplatur.

XXVI. Hæc, quæ non ex objectorum præsentia in mente versantur, prout volumus, consideramus, sub omni aspectu posimus, ex uno ad aliud nos convertimus, iterumque ad illud redimus; quæ dum perficimus, reflexionem enimvero adhibemus.

XXVII. Reflexio igitur contemplationis modificatio est, & ejusdem veluti amplificatio. Utramque attentio, memoria, imaginatio antecedit, quæ ad eas necessariae sunt. Utraque ceteris animantibus maxime præstat homo, ab objectis externis non vincitur, vehementioribus impulsionebus minime cedit. Reflexione præsertim ratiocinamur; & ex ideis rerum sensibilibus, nosque ipsos intuendo, ad rerum mere intelligibilium, insensibilium notiones assurgimus.

XXVIII. Verborum usus facultatum explicatarum quoddam veluti præsidium est, præparatum vim auget, earumque exercitium facile reddit, & expeditum. Eidem usui quid amplius nonnulli tribuunt; qui licet fateantur, perceptionem, conscientiam à verbis nullo modo pendere, attentione absque illis nos uti posse, etsi minus ampla, minusque intenta; de imaginatione tamen, atque memoria, ceterisque facultatibus statuunt, sublatis verbis in nostra nequaquam potestate manere, easque tantum innox exercere, quando casu signa quædam naturalia, atque accidentalia recurrerent, quæ menti iterum objecta proponant: id cum perraro, uso ex nostro voluntate accidat, jam eas neque consulto, neque libere, & vix quidem adhiberemus.

XXIX. Ego vero sermonis magnum in mentis operationes influxum, ejusque utilitatem habens agnosco, necessitatem non illico admittē-

rem

rem (*). Quare enim si nullæ voces, in nobis non esset idearum excitare? Quia nempe voces nexum inter idearum constituunt, & hæc ex illis revocantur. Ergo vocum excitatio in nostra est potestate reposita. Sed si hæc, cur non etiam excitatio idearum? Utraque enim eodem omnino modo perfici debet, & voces relate ad sui in mente excitationem non injuria tamquam idearum accipiuntur. Revera quemadmodum ex relatione ad nostri præsentem statum verba denuo in mentem veniunt, ita etiam redire possunt idearum, quæ non minus nostris indigentis, affectionibus, aliisque ideis præsentibus associatæ sunt.

XXX. His autem ommissis, non ne nexus inter idearum constitutus præcipua ratio est, cur eae excitentur? Nonne nexus hic esse poterit, quamvis nullæ voces ideis respondeant? Quædam igitur alias, quæ ad ipsas referuntur, excitabunt. Ac cum ex ideis quædam primariæ sint, & principales, quæ sub se secundarias permultas habent, mens aliquam ex principalibus intuens poterit inter secundarias eligere, & ad unam potius, quam aliam se se convertere.

XXXI. Verborum tamen quam rerum excitationem faciliorem esse non diffiteor, ut cujusvis signi quam rei significatæ perceptio vividior, & promptior est. Id in rebus insensibilibus, & notionibus maxime viget, quas ægre concipimus, expeditissime nominamus.

XXXII. Quod de imaginationis à verborum usu dependentia censebam, ad contemplationem, & reflexionem transferri, iisdemque facile aptari po-

(*) V. L. I. n. LXXXIV.

potest, harum siquidem magna cum illa affinitas est. Hactenus de operationum mentis analysi (1) diximus.

(1) Diligenter hanc, & subtiliter absolutam, multis expositam videas apud CONDILLAC *Traité des Connoiss. Hum.*, & BONNET *Ess. Analyt.* Eandem specimine, mole quidem tenui, rebus amplissimo, conficit DRAGHETTUS; nitide etiam SOAVE, qui se Metaphysicos acutos, nobiles præbent. V. *Psychol. specim. P. I. & II. Compendio di LOCKE L. II.*

LIBER I.

DE ELEMENTIS HUMANARUM
COGNITIONUM.

CAPUT I.

De Perceptione, & Ideis, earumque objectis.

I. Qui mentem humanam instituendam suscipiunt, cum *cognitionis* nomen usurpant, non quemeumque intelligendi actum denotant; sed illum unice, quo mens res perceptas attente considerat, & contemplatur, & unum vel aliud ex iis, quæ ad illas pertinent, cogitatione complectitur. Mentem ergo ajunt cognoscere, si rerum proprietates cernat, si relationes earum videat, si denum actiones, & alia in rebus posita intueatur.

II. Cognitionis hoc sensu acceptæ elementa sunt *perceptiones*, & *ideæ*: Rerum namque imagines mens prius concipiat necesse est, quam possit aliquid de iisdem statuere. Et quamquam perceptionis & idearum sermo jam habitus fuerit (1), de utrisque tamen nonnulla adhuc juvat exponere, & declarare.

III. Jam qui res tantum percipit, nihil ait, nihil negat; sed in eo consistit ut rerum imagines animo contempletur (2). His imaginibus idearum

no-

(1) V. *Introd.*

(2) *Fromondus* de censu operationum mentis simplicem apprehensionem expungit, nullamque ab omni judicio secretam esse contendit. Videantur, si placet (neo

potest, harum siquidem magna cum illa affinitas est. Hactenus de operationum mentis analysi (1) diximus.

(1) Diligenter hanc, & subtiliter absolutam, multis expositam videas apud CONDILLAC *Traité des Connoiss. Hum.*, & BONNET *Ess. Analyt.* Eandem specimine, mole quidem tenui, rebus amplissimo, conficit DRAGHETTUS; nitide etiam SOAVE, qui se Metaphysicos acutos, nobiles præbent. V. *Psychol. specim. P. I. & II. Compendio di LOCKE L. II.*

LIBER I.

DE ELEMENTIS HUMANARUM
COGNITIONUM.

CAPUT I.

De Perceptione, & Ideis, earumque objectis.

I. Qui mentem humanam instituendam suscipiunt, cum *cognitionis* nomen usurpant, non quemeumque intelligendi actum denotant; sed illum unice, quo mens res perceptas attente considerat, & contemplatur, & unum vel aliud ex iis, quæ ad illas pertinent, cogitatione complectitur. Mentem ergo ajunt cognoscere, si rerum proprietates cernat, si relationes earum videat, si denum actiones, & alia in rebus posita intueatur.

II. Cognitionis hoc sensu acceptæ elementa sunt *perceptiones, & ideæ*: Rerum namque imagines mens prius concipiat necesse est, quam possit aliquid de iisdem statuere. Et quamquam perceptionis & idearum sermo jam habitus fuerit (1), de utrisque tamen nonnulla adhuc juvat exponere, & declarare.

III. Jam qui res tantum percipit, nihil ait, nihil negat; sed in eo consistit ut rerum imagines animo contempletur (2). His imaginibus idearum

no-

(1) V. *Introd.*

(2) *Fromondus* de censu operationum mentis simplicem apprehensionem expungit, nullamque ab omni judicio secretam esse contendit. Videantur, si placet (neo

• DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

nomen impositum est (1); quod nunc latius accipimus, eoque exprimimus totum id, quod mentem occupat, & ante illius oculos versatur, dum cogitat (2).

IV. Multi perceptiones inter & ideas quodcumque discrimen tollunt; omnes de hujus operationis modo & natura, deque idearum origine contrarias sententias ferunt. Super his autem iudicium nunc interpone, & de rebus ipsis pronuntiare, nec necessarium (3), nec opportunum arbitror. Earum namque doctrina sublimis est, gravissimis difficultatibus & per obscuris questionibus circumfusa, quæ non solum Metaphysicæ, sed Physicæ etiam lucem desiderant.

V. Nunc igitur, ut commodum loquendi usum sequamur, concessum sit, nomine saltem, perceptionem ab idea distinguere; & facilem idearum scientiam sectari, quæ veram causam primamque

(nec enim vacat, nec juvat referre), quæ habet in *Introd. ad Phil. P. II. C. V.* ubi rebus perspicuis tenebras obducere conatur. Idem etiam molitur *Guillot Lec. Phil. P. I. L. VII.* Verum si mens, ut iudicet, apprehendat ideas necesse est, quemadmodum ipsæ etiam admittant; cur non poterit in illa apprehensione consistere? Quod cum illi inficiantur, apprehensionem ideæ compositæ animadvertunt, à qua perperam iudicium abesse non posse putant: Namque multæ ideæ simplices non ex nostra iudicandi vi in unam compositam coalescunt; sed quia ita postulat incholes objectorum, quæ supra nos agunt, & ex quibus eorum ideæ ad nos adventant.

(1) *Has rerum formæ appellat ideas ille, non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus Auctor, & Magister Plato, Cic. in Orat. C. 3. V.*

(2) In Psychologia solum major verborum distinctio requiritur.

(3) V. *Introd.*

TITULUS LIBER PRIMUS.

3

earum originem non attingat, nec Philosophorum systemata expendat atque dijudicet; sed utiliora spectet, idearum scilicet emendationem, & perfectionem, æque solum de origine illarum tradat, quæ communi omnium sensu probata, quotidiana experientia & familiari observatione confirmantur.

VI. Statim ut sumus in hanc lucem editi, corporum, quibus circumdamur, actionem excipimus; hanc eorum ideæ subsequuntur, & mentem appellant, ideæ nempe individua, & singulares, quæ res externas propriis coloribus pingunt, ut omnibus notum est. Ineunte adolescentia cum eo jam adducti simus, ut animæ facultatibus libere utamur, atque attentione & reflexione præstemus; ideas sensibus immediate acquisite in omnes partes versamus, omnem attentionis & reflexionis vim in illas intendimus, eas multis modis componimus, compositas disjungimus, aliasque efficimus, quarum objectum nequaquam existit.

VII. Ac vis illa cum adoleverit, & perfecta est, nobiliori quodam percipiendi munere fungimur, quo multa ab omni rerum sensibilibus imagine sejuncta concipimus; ea nempe, quæ sub sensus non cadunt, nec ipsos pellunt, nec commovent. Hæc tamen ab infantia assueti sumus imaginibus illis exprimere; cuius consuetudinis magna vis est, ab eaque difficillime mentis aciem abducimus.

VIII. Sed non solum à prima ætate rerum spiritualium ideas hoc modo pervertimus; verum etiam cetera fere omnia prave & imperfecte concipimus, eorumque ideis falsa iudicia adjungimus; ac cum inde innumerus teneamur erroribus, maxime nostri erit argumenti viam monstrare, & præbere, qua ideæ emendentur, perficiantur, atque accuratæ evadant, & rebus conformes.

His-

4 DE RECTA HUM. MENTIS ISTIT.
Hisce enim ideis tamquam præsidii muniti integritatem iudiciorum tuebimur.

IX. Antequam vero ad illam perfectionem animi convertamus, objectorum, quæ per ideas exhibentur, summa divisio constituenda est. Objecta, quotquot esse possunt, primum in *existentia* & *possibilia* dividuntur; hæc non differunt ab *ideis*, & *idealibus* appellantur. Quod autem ideale & possibile tantum est, illud ipsum *nihilum* non est: namque nihilum nequit percipi, nec esse potest; possibile autem concipitur, & esse non posse pugnat.

X. Eadem objecta alia sunt *corporea*, alia *incorporea*; ac universa in *substantias* & in *accidentia* distinguuntur (1). Substantia nullum subiectum, in quo existat, supponit, ex. gr. lignum, marmor substantiæ sunt; accidens eo subiecto indiget, & ita rotunditas inter accidentia recensetur.

XI. Omnia, sive accidentia sint, sive substantiæ

(1) *Lokius* L. II. C. XII. objecta idearum nostrarum (de compositis ideis loquitur, licet quod statuit eodem jure ideis etiam simplicibus aptari potuisset) dividit in *substantias*, *modos*, & *relationes*: Modus illi idem est, quod reliquis *accidens*; nos vero modum ita contraximus, ut quasdam solum proprietates substantiarum significet, quia secus proprium his nomen defuisset. Non recte autem substantiis & modis relationes inseruit, tamquam quid tertium ab illis duobus distinctum: Quidquid enim sit relatio, (suo autem loco determinabitur, quid revera est) profecto, aut in se, aut in alio existat necesse est. Ac si animadvertatur, *Lokium* ibidem §. 7. & C. XXV. §. 1. & 5. relationem ita definire, ut sit comparatio unius idee cum alia, minus adhuc intelligitur, quomodo ex relationibus unum ex summis generibus objectorum effecerit.

LIBER SECUNDUS.

tiæ generali nomine Entis comprehenduntur. Omnia etiam suam habent *essentiam*, per quam sunt id, quod sunt, & à qua proprietates cunctæ descendunt; ac si necessario descendant, & ab essentia ita determinentur, ut in re sint, proprietates dicuntur *essentiales* seu *attributa*; si vero ab essentia non oritur, ut sint, sed tantum, ut esse possint, proprietates erunt *accidentales*, quæ *modificationes*, aut etiam modi nominantur. Illæ à re nequeunt tolli, hæc vero tam esse possunt, quam abesse (1).

XII. Ideæ universæ spirituales sunt; mentem enim & animam immediate afficiunt, in qua nihil concretum, nihil admixtum, nihil sui dispar atque dissimile esse potest.

CAPUT II.

De Idearum affectionibus, & in primis de realitate, abstractione, universalitate earumdem.

XIII. Multæ profecto sunt affectiones, quæ inter ideas discrimen ponunt, & modum cognitionis objectorum definiunt. Quæ quidem affectiones, vel ex ipsa idearum natura descendunt, vel ex objectis ad ideas manant, vel denique à ratione profluunt, quæ easdem ideas acquirimus. Omnes diligenter considerandæ sunt, & animadvertendæ, ut ad illum cognoscendi modum perficiendum excitemur, & ut excitati perficiamus (VIII.); at-

(1) Hæc in præsentiarum vix indicantur, cum in prima Metaphysicæ parte definiantur, & illustrentur. Scholastici agentes de *Categoriis*, seu *prædicamentis* fusius eadem disputabant, tamen ita ut solum inanem verborum scientiam comprehenderent.

6 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

atque etiam ut omne pravum iudicium vitetur, quod nempe sit supra aut infra ideas, in quibus versamur.

XIV. Affectiones autem, quibus ideæ singulæ ab aliis discriminantur, quæque, vel nativæ, vel ex objectis adscitæ, sunt *reulitas, abstractio, universalitas, relatio, simplicitas, compositio*: ceteræ ex ratione, quæ ideæ obtinentur, ortæ, & ex quibus nostra cognitio æstimatur, sunt *claritas, distinctio, perfectio*. De singulis, quod jam fuit propositum (XIII.), aggrediamur.

XV. Ac primo de idearum realitate dicendum est: omnes jure tanquam reales habentur, nullæque esse potest idea, quæ hujusmodi non sit. Cur enim non reales ideæ, quæ mente percipiuntur, quæ nempe suo modo existunt? Quin imo hoc solum modo existere possunt. Neque vero ideæ realitas existentiam objecti, quod ab ipsa distinguatur, requirit; nam una ad aliam non necessario refertur, & absque alia esse potest (1).

XVI. Ideis realibus plerique opponunt ideas *chimericas*, quibus addunt (2) alii ideas *imaginaras & phantasticas*; quas vero esse possent ideæ, quæ non sint reales (XV.). Ipsi aptius quarundam idearum objecta chimerica, & phantastica

(1) Idearum realitatem ponit *Lokius* L. II. c. 30. in earundem cum objectis representatis convenientia; quæ sane ex ipso etiam *Lokio* eodem *Loc.* c. 32. magis ad idearum *veritatem*, quam ad realitatem pertinere inferius constabit. Ac cum ille ita reales ideas definierit, profecto statuere non poterat ideas simplices qualitatuum sensibilium hujusmodi esse.

(2) Inter ceteros *Leibnitius* qui in suis operibus sæpius de hujusmodi ideis loquitur, præterea *Soria* in *Inst. Phil. Rat. C. I.* & *Dalham de Rat. recte cog.* 438.

LIBER PRIMUS.

7 dicerent, cujusmodi sunt centauri & similia. Sed quoniam sæpius ideas videmur percipere, quin percipiamus; tum solum nos in ideis chimericis versari recte statuerent; in ideis scilicet, quæ nullæ sunt, nec revera percipiuntur, sed putantur percipi. Harum exemplum sint ideæ motus celerrimi & numeri infiniti; quæ duo cum esse nequeant, ne quidem percipi poterunt, licet percipi videantur. Ideæ ergo chimericæ realibus opponuntur, non perinde ac si idearum genus efficerent alteri oppositum, sed quia *nihilum enti adversatur*.

XVII. Sequitur nunc, ut de idearum abstractione agamus: quæ divisa esse non possunt & semper conjuncta existunt, si divisum concipiamus, per abstractionem concipimus; quæ vero possunt sejungi, non abstrahimus, sed dividimus (1). Abstractione ergo accidentia & substantiæ separantur, quorum unum sine alio esse non potest; atque vel accidentia sine substantia concipimus, vel inter ipsa distinguimus, vel, si sint composita, resolvimus, ut Geometræ extensionis longitudinem à latitudine separant, & utramque à profunditate.

XVIII. Porro ita abstrahendo in ideis singulis versamur; in ideis, quarum objectum existit, licet non eo modo, quo à nobis consideratur, sed cum aliis conjunctum.

XIX. In hac abstrahendi ratione consistit *analysis*; ab ea proxime pendet idearum distinctio, definitio, descriptio; quas utilitates exponerem, nisi suo loco multam operam postularent.

XX. Caveri autem debet, ne quæ separatim con-

(1) *Belius* C. II. *Log.* alique abstractionem cum divisione non recte confundunt; atque si ramos arboris tantum consideres, porro abstractio non est.

8 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

concipimus, ita existere arbitremur; in quo turpiter lapsi sunt olim Scholastici: Enimvero ab iis substantia nescio quæ, omnibus attributis & modis spoliata in Philosophiam inducta est; innumeras etiam entitates modales commenti sunt, quæ illi substantiæ accedentes, eandem omnino determinatam efficerent. Atque ex eodem abstractionis abusu nonnulli intellectum à voluntate, & hasce facultates sic ab anima distinguebant, quasi essent partes, ex quibus ipsa componeretur (1).

XXI. Cum attendimus ea, quæ rebus insunt, multa deprehendimus iis esse communia, multa singulis esse propria; hæc si omittantur illa vero considerentur (2), erit idea *universalis* rem exhibens, quæ in multis est vel esse potest (3): perceptis ex. gr. pluribus hominibus, si ea, per quæ differunt, negligamus, consideremus vero id solum, in quo omnes conveniunt, ideam universalem hominis adepti sumus, ideam scilicet, quæ complectitur esse animal & rationale, quod omnibus hominibus commune est.

XXII. Sunt ergo ideæ universales nostræ mentis

(1) V. Lock. L. II. Cb. XXI. §. 6.

(2) Qui *Lokium* numquam satis admirantur, hanc idearum universalium originem ab eo detectam censent; quam tamen *Gassendus* fuse jam exponebat in exerc. *Arist.* L. II. exerc. 2.

(3) Universales ideas substulit *Berkeleyus* in *Disc. præl. ad Tr. de cogn. hum.*, qui satis non advertit discrimen inter rei formam imaginatione delineatam, & rem ipsam mente perceptam. Quidquid imaginamur singulare profecto est, universalia vero mente intelligimus; exemplum sit imago trianguli & ejusdem definitio. *Hobbesio* etiam atque *Spinozæ* nihil antiquius quam ideas universales inficari, cum nulla impressio in sensus universalis esse possit, omnisque cogitatio in eorum sententia à morionibus sensuum non differat.

LIBER PRIMUS.

9

tis opus in eo fundatum, quod in rebus existit, atque opus abstractione confectum, abstractione nempe, ut ajunt, similitum (1). Idearum universalium magna est utilitas & præstantia: iisdem tantum antecellimus bestiis, quantum ratiocinio valemus, quod idearum universalium usum requirit, iisdem brevitati adeo necessariæ consulimus, & de innumeris pene rebus simul agimus, quas impossibile esset singillatim persequi; unde suscipere possumus, & ad finem perducere omnium magnarum rerum & artium disciplinam. Denique universalium idearum ope mens immani singularium idearum numero non opprimitur, nexu aliquo ipsæ consociantur, & ordine in mente digeruntur.

XXIII. In omni idea universali gradus abstractionis, *comprehensio*, & *extensio* consideretur; hæc se se refert ad singularia, quæ universale complectitur; illa ad ideas, ex quibus universale componitur; sic in idea hominis universali *comprehensio* est duarum idearum, animalis scilicet & rationalis; illam vero eadem idea habet *extensionem*, ut ad omnes omnino homines pertineat.

XXIV. Quo major *comprehensio*, *extensio* angustior, & e contrario; quia in idea hominis est *comprehensio* duarum idearum, ea se se extendit tantum ad homines; *comprehensione* illa imminuta, sublata scilicet una ex illis ideis, puta *rationalitate*, *extensio* augetur, & fit idea, quæ omnia animalia complectitur.

XXV. Gradus abstractionis eam rationem sequitur, qua idea universalis à singulari recedit, & aucta *extensione*, *comprehensione* limitata excrescit;

(1) *Platonica* idearum universalium doctrina hic non exponitur; ad mediam namque *Metaphysicam* pertinet, & systemata, quibus Philosophi idearum originem explicare tentarunt, plane perspecta supponit.

cit; quæ quidem omnia à nostra abstrahendi ratione determinantur.

XXVI. Ex ideis universalibus *genera & species* efficitur, quæ nihil aliud, quam rerum classes sunt. Quæ partem essentia generaliore habent communem, ad idem genus pertinent, & ad eandem speciem illa, quibus eadem essentia est: Animalia eodem genere, eadem specie homines comprehenduntur: Est ergo genus specie universalius, & in idea, ex qua efficitur, major extensio, comprehensio minor, quam sit in ea, ex qua species (1).

XXVII. Rerum in genera, & species distributio ab hominum arbitrio pendet (XXIII. & seq.); ex ratione enim, qua res considerantur, dicimus com-

(1) Nulla amplior in Scholis olim extitit commentatio, quam de universalibus de *prædicamentis* nempe seu *Categoriis* atque *prædicabilibus*, illis addita sunt *ante prædicamenta*, & *post prædicamenta*. De *Categoriis* primus egit *Clitomachus* si fidem demus *Laertio* L. I. & *Architas* Pythagoreus (V. *Gassend.* in *Exerc. Ar. exerc. 3. L. II.*) omnium uberius *Aristoteles* in *L. Categ. & Top. I. C. 9.* Non sunt autem *Categoriæ* nisi classes quædam, quibus rerum omnium infinita multitudo digeritur. Decem *Aristoteles* constituit; septem *Plato*; nam *Plato* quoque & *Epicurus* (V. *Luc. L. II.*) alique veteres de *Categoriis* fuisse solliciti. Ante *prædicamenta* definitiones erant & divisiones mere verbales; post *prædicamenta* vero proprietates maxime generales, quæ ex comparatione *prædicamentorum* oriuntur. *Prædicabile* auctor fuit *Porphyrus*, & ex iis *Isagogen* seu *introductionem ad Categorias Aristotelis* adornavit. *Prædicabile* autem est id, quod pluribus convenit, ut genus, species, differentia, proprium, & accidens. Hæc omnia ut inania & levissima à Logica jussa sunt exulare; deque iis inter ceteros Auctor *Artis cog. P. I. c. 3. & c. 7.* observat nullam realem cognitionem afferre.

communem habere totam essentiam, vel ejus partem solummodo: si animalia considerantur relative ad homines, constituunt genus; speciem vero, si relative ad omnia viventia.

XXVIII. Inter genus & speciem media est *differentia*; nam generi *differentia* superaddita, species exoritur; est autem *differentia* ex ea idea universali, quæ inter multa ejusdem generis discrimen ponit: ita *rationalitas* inter animalia, quæ uno genere comprehendimus, *differentiam* constituit.

XXIX. Genus & specierum cognitio nimium olim in pretio habita, quasi ea rerum singularium naturam & proprietates omnes revelaret; ac simul observatio plerumque neglecta, & rerum generibus vel speciebus præfinitis nulla amplius sollicitudo animum in earum investigationem intendendi.

XXX. In generibus autem vel speciebus constituendis, plerumque solum ideas quasdam universales intentes quondam spectabant; cum quibus an individua convenirent ex eorum externa forma opinantes, eaque ad illas ideas tamquam ad lydiū lapidem referentes, de iisdem individuis plane judicabant. Nec vero sedula & diuturna rerum observatione utebantur, ut earum naturam & proprietates detegerent; qua adhibita forsan vidissent, quam multa immerito ad unam genus, unamque speciem revocarent; atque cum forma insolens, & ab essentiis specificis abhorrens in re aliqua se se offerebat, ab illius genere & specie determinanda nequaquam impediti fuissent (1).

XXXI. Hic non factus finis ideis universalibus abu-

(1) Videtur *Lokius* L. III. C. VI. illud sibi sumere, quod essentias, ex quibus genera & species determinamus, sint opus hominum ad libitum prorsus

abutendi; ignorata earum generatione, à rebus extra mentem positis manare Scholastici præsertim opinati sunt; perinde quasi universales naturæ quædam existerent, quæ ideo in individuis reperiantur, quia per ea diffusæ, ipsas omnia participant. Eæ quidem solum per abstractionem *similium* concipi possunt, & ideis tantum continentur.

XXXII. Harum denique abstractionum abusu orta Philosophia mere verbalis, quæ ad Galileum & Cartesium usque scholas omnes obtinuit; namque effictæ sunt quædam *formæ*, *entitates*, *quidditates* quàm plurimæ, *qualitates occultæ* pene infinitæ; quibus licet conceptus vagus & exilis & sæpe nullus subijciatur adeo, ut nil aliud præter inane verborum sonitum exprimant, tamen eorum præsidio scholastici omnia explicabant; & illis pronunciatis nominibus rerum naturam in medio poni, effectuum causas manifestari, & omnem disquisitionem confici arbitrabantur.

effectum. Quod falsum omnino est: Debent enim esse ex rebus haustæ; ac si non essent, hominum vitio tribuendum foret, qui negligenter, dum possent, hujusmodi essentias bene constituere, nec res diligenter observarent. Recolatur analysis idearum universalium jam instituta. Homo in genere utique non existit: ex natura autem hominis deductæ sunt notæ genericæ, ex quibus idea illa universalis effecta est. Vide Bonnet *Ess. Anal. C. XV.*

CAPUT III.

De Simplicitate, Compositione, Relatione Idearum.

XXXIII. Idea *simplex* ea est, quam in ideas diversas resolvere non possumus; *composita*, quam resolvimus (1). Ideæ ex. gr. voluntatis, & extensionis sunt simplices; compositæ ideæ hominis, & exercitus. Ergo ne erit ideæ simplicis objectum distinctum in partes? Id sane non pugnat, si illæ partes ideis haud diversis repræsententur. Extensio habet partes, ejus tamen idea simplex; nonnisi enim extensiones decrecentes sunt illæ partes (2).

XXXIV. Ideæ simplices clarius exponi nequeunt, quam menti affulgeant; nec enim ex aliis ideis constant, in quas possint attenuari, & quarum enumeratione illustrentur (3). Ita definiendi finis constitutus est, & ad theorematà disciplinarum progredi possumus (4).

De-

(1) Leibnitius observat, quasdam ideas nos non posse in diversas distinguere, licet has complectantur; id præsertim cadere in ideas qualitatum sensibilibus, à quarum proinde analysi non abstinendum. Deinde negat *Lokio* per multos, quos ipse vocat, modos simplices, hujusmodi esse. *Novv. ess. L. II. C. II.* & seq.

(2) V. Bonnet *Es. Anal. n. 204.*

(3) Id quidem debet intelligi de definitione, quæ proprietates exponat, non verò de definitione *causali*; hanc ideæ simplices non refugiunt, ut neque generationem & causam. V. Leib. *novv. ess. p. 255. Soave Comp. di Locke L. IV. C. IV. not. 1.*

(4) Condilliacus (*Es. Anal. T. I. Sect. III. § Art. de Pens. P. I. C. XIII.*) miratur, *Lokium* primum

H 4

mum

CA-

XXXV. Denique objectum semper habent ab ipsis distinctum, quod est earum exemplar & causa. Namque cum nihil inter ipsas aliasque ideas commune sit, ex aliis effingere illas non possumus: quare ab objecto existente ad nos adveniant necesse est.

XXXVI. Id tamen non impedit, quin sint abstractæ & universales: ut enim ex abstractionis indole constat, possunt esse abstractæ, & objectum externum supponere, à quo primo ortæ fuerint; immo hujusmodi plerumque sunt, dum nempe compositas in simplices componentes per abstractionem resolvimus (1). Neque vero impedit earum simplicitas; licet enim ab ideis, cum sunt simplices, aliæ ideæ diversæ per mentem non possint abstrahi; tamen externas quasdam relationes ab iisdem tollere possumus, easque abstracta & universali ratione concipere: sic à perceptionibus abstrahitur, ipsas nunc unum, nunc aliud objectum refert, modus etiam, quo referunt, & genus efficitur perceptionum.

XXXVII. Simplicibus ideis compositæ omnino opponuntur, non solum, quia in iis ideas diversas distinguimus, sed etiam quia omnes non requirunt objectum externum à quo sint; namque

plurimum id observasse. Ignotum ergo illi fuit, *Sextum Empiricum* jam præcepisse in *hypot. pyrrhon.* quod si ideas simplices definire oporteret, nullus esset definiendi finis, nec controversiarum certum ullum statumque fundamentum. Neque vero erat necesse veteres perscrutari, ut hujus doctrine vestigia invenirentur: è recentioribus *Cartesius* eandem tradiderat, & definitiones loci & motus in exemplum adduxerat, ut suaderet simplicia definitionibus non posse explicari. Vide *Cartesii Reg. ad dir. ing., Reg. XII.*

(1) V. *Lock. L. III. Ch. 8. §. 2.*, Dr *Alembert Elém de Phil. IV., & Eclairc. §. II.*

plures jam acquisitas jungere possumus, & conflare ideas, quarum exemplar extra mentem nullum existat. In quo quidem vel arbitrio ducimur, vel consideratione naturæ rerum, qualitatum, & relationum: ideæ compositæ pro arbitrio sunt ex gr. illæ, quæ ad Poetarum figmenta pertinent; quæ vero ex rerum consideratione efficiuntur, sunt ideæ virtutis, justitiæ, prudentiæ, & similia (1).

XXXVIII. Hæc appellantur à *Lokio* modi mixti; insunt enim in rebus, in affectibus, in actionibus, & ex pluribus diversis conflantur: modorum mixtorum ideas accuratius appellari notiones cum ipso censebam.

XXXIX. Ex his inferitur, ideas compositas easdem esse non posse apud omnes; ac per se patet, quantum differre debeant opera hominum, in quibus ipsi arbitrium solum sequuntur (XXXVII): modorum vero mixtorum notiones, licet ex natura & relationibus rerum determinentur; tamen cum ad hæc non omnes animum advertant, vel advertant modo suo; eas sibi cudunt, ut propria cogitandi ratio postulat.

XL. Hanc diversis ex causis quilibet suam habet; atque hæ causæ præsertim sunt ingenium & ejus cultura, educatio, affectus, atque consuetudines. Nec vero eadem cogitandi ratio est diversis temporibus & apud diversas gentes; his pro-

(1) Nonnulli ideas compositas cum ideis associatis confundunt, ut *Genuensis Log. Crit. L. II. C. II.*, cum illis scilicet ideis, quarum una excitatur, si alia in mente versetur. Plerique inter eas distinguunt, & quidem jure: idearum namque compositio est earum affectio; associatio vero Phænomenon Psychologicum ab indole facultatum intellectuum exortum; de quo proinde in *Metaphysica* disserendum.

16 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

proprius est color, & erroribus, opinionibus, moribus distinguuntur: quod quidem ex coeli temperie, religione, regiminis forma præcipue repetendum est.

XLII. Nemo autem subdubitet, tantam etiam in ideas rerum externarum diversitatem irrepere posse; eas quidem in omnibus plane similes haud dixerim; sed uni magis, alteri minus perfectæ sunt; quod ex sensuum structura & præstantia, ex ingenio & cognitionibus, quibus unusquisque ornatur, descendit.

XLIII. Restat, ut de idearum relatione agamus: ad aliam una relationem habere dicitur, quando ex ejus indole alterius considerationem includit; utraque autem idea appellatur relativa: exemplum sit idea Patris, Creatoris, Subditi, Principis (1).

XLIII. Ideæ relativæ cum relationibus confundi non debent; namque relatio est nexus, qui inter unam aliamque ideam intercedit, easque efficit relativas (2).

Hic

(1) Non sufficit ergo, ut idea sit relativa, quod aliam excitet, & ad aliam quovis modo referri possit; inde efficiuntur *associatæ* (V. not. 6. h. C.) atque si illud sufficeret, omnis profecto idea relativis esset adnumeranda. Hæc *Lokius L. II. C. XXV.*, & *Clericus in Log. P. I. C. IV.* cum non adverterint, omnes ideas *subjecta relationum*, ut ipsi loquuntur, esse posse statuunt.

(2) *Lokius L. II. C. XXV.* relativæ appellat voces, quæ rem aliam designant præter eam, quam exprimunt; relatio ipsi est actus mentis, quo res invicem conferimus; res ita collatæ subjecta sunt relationum: quamquam in hoc constans non est; eodem namque Cap. passim relationem accipit tamquam aliquid, quod à mente percipitur. Plerique relationes habent pro eo, quod intelligimus collatis ideis. Eidem *Lokio* ib.

LIBER PRIMUS.

17

XLIV. Hic nexus seu relatio inter res, & etiam inter ideas non ex uno tantum principio est; sed in primis ex rerum natura, ut inter Creatorem & creaturam; deinde ex hominum institutione, ut inter quamdam actionem & Civem; tandem qualitatibus accidentalibus, ut inter quantitates. Quicumque autem sit, efficit, ut plures ideas inter se conferamus, & ex earum consideratione notiones præsertim formemus (XXXVII., XXXVIII.).

XLV. Ut de ideis relativis recte decernamus, non unam separatim; sed omnes, quæ nexum inter se habent, debemus consulere, tempora ex gr. loca, personas, ætatem, usus, & similia, dum agitur de ideis potentiae, divitiarum, sapientiae, pietatis, parvi, magni, quæ ad ea referuntur.

CAPUT IV.

De idearum claritate, & distinctione, veritate, & perfectione.

XLVI. Si modus inspicatur (XIII., XIV.), quo objecta ideis exhibentur, eas primo invenimus esse claras, aut obscuras; atque claras dicimus, quando objectum repræsentant ita determinatum, ut illud facile ab alio quovis distinguamus; sin vero minus obscuras (1).

XLVII. Distingui autem possunt objecta, quin eorum proprietates notæ sint; atque ita sane distin.

ib. §. 7. videtur, relationem esse non posse nisi inter duo, quod tamen falsum multis exemplis posset evinci.

(1) Ideas obscuras revera nullas esse ideas censet *Condilliacus (Traité des Conn. hum. P. I. Sect. I. C. II.)* in quo à *Sorve* jure reprehenditur. V. *Comp. di Loch. L. II. C. XXIX.*

tinguit vulgus: tum vero solum idea clara est, quod si proprietates exprimat, distincta etiam evadit. Huic confusa opponitur: sed confusæ insuper erunt ideæ, si partes omnes objecti non distinguant; quod sæpius evenit ob ingentem earum multitudinem, vel tenuitatem.

XLVIII. Hæ idearum affectiones relativæ plerumque sunt ad ingenium, ad cognitiones jam acquisitas, ad educationem. Igitur ne putemus, quas nos claras vel distinctas non habemus ideas, ceteris etiam obscuras esse, aut confusas. Distinctio potest esse major & minor, ut nempe erit numerus proprietatum, quæ cognoscuntur, & modus cognitionis magis aut minus perfectus. Insuper ideæ confundi possunt cum pluribus, vel paucioribus, & earum obscuritas augeri vel minui.

XLIX. Qui observationi, & meditationi non vacant, ideis obscuris, & confusis laborant, maxime de rebus, quæ non subjacent sensibus, quæque reflexioni, & multarum idearum comparationi debentur. Ac nihil plane haberent, quod reponerent, si ipsis occurrerent declarare, quid sit ordo, virtus, gloria, pulchritudo, & alia quamplurima, de quibus frequentius sermonem habent.

L. Sed & aliæ recensentur causæ obscuritatis & confusionis idearum, inter quas præcipue brevitas mentis, defectus memoriæ, sensuum imperfectio, impressionum multitudo; earundem levitas, ut si objectum minimum sit, vel remotius, nimia denique objecti compositio.

LI. Quæ causæ, cum notæ sunt, tolli è medio facilius possunt, iisdemque obviari itur; in quo omnem curam & diligentiam adhibebimus, quanta nempe adhibenda est, ut nostræ ideæ claræ sint & distinctæ (1).

Ve-

(1) De ideis claris & obscuris, distinctis & confu-

LII. Veritas est iudicii, nec proprie in ideas cadit (1); sed quia ideis in iudicia deducimur, eas veras esse dicimus, ex quibus iudicia vera; unde intelligitur, quando dicantur falsæ.

LIII. Porro ideis duo iudicia plerumque adnectimus, censemur scilicet nostras ideas rebus, & ideis aliorum esse conformes: cum de rerum & idearum convenientia decernimus facillime labimur, si semper mente non recolamus, essentias rerum primarias à nostris ideis multum abesse; deinde nos cognoscere id, quod in rebus est, sed *relative*, ex relatione nempe, quæ nos inter & res externas intercedit: namque rerum cognitio impressionibus congruit, quas in sensus eadem res efficiunt: impressiones autem non solum rerum naturam sequuntur, sed etiam à sensuum nostrorum structura & constitutione modificantur: pariter ergo cognitio ex impressionibus orta ab eo pendeat, quod res in se sunt, & ab eo etiam, quod *relative* ad easdem nos ipsi sumus, *relative* nempe erit, non *absoluta*.

LIV. Nec omnino erroris periculo vacat iudicium aliud, quo nostras ideas cum illis aliorum convenire decernimus: quin imo grave prorsus evadit in ideis, quæ non sensibus, sed reflexione acquiruntur, ut alibi observatum est (XXXIX.).

LV. Ex modo, quo objectum representatur, idearum perfectio desumitur; & maximam attingunt, si omne id, quod in eo absolute cognosci potest, exhibeant; appellantur vero *adæquatæ*: in-

ade-
fusi ita agit *Lokius* L. II. C. XXIX. ut eas simul miscere videatur: ita etiam Auctor *Artis cogit.* P. I. C. IX. licet *Cartesius* eadem, qua nos, distinctione usus fuerit.

(1) In compositione aut divisione est veritas aut falsitas *Arist.* de interp. I. C. I.

20 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

æquatæ autem sunt eæ, quæ aliquid ignotum relinquunt.

LVI. Rerum extra mentem existentium (1) nullas habemus ideas adæquatas (*V. Intr.*). Illæ vero ideæ, quarum exemplar nullum existit, adæquatæ omnes sunt; cum enim hujusmodi sint ideæ, quando ipsis nihil deest respectu objecti, quod repræsentant, cumque iis, quæ exemplari illo carent, nihil umquam deesse possit, eæ semper erunt adæquatæ.

LVII. Ex quibus non consequitur, modorum mixtorum ideas (XXXVII., XXXVIII.) pariter esse semper adæquatas; sed ut sint, sedulam operam in objectis simul conferendis, & in omnes aspectus versandis, ponere necesse est, cum eorum naturæ & relationibus debeant convenire (2).

Jam

(1) Ideas simplices adæquatas omnes esse censet *Lokius* L. II. C. XXXI. ex quo sint effectus facultatum quarundam existentium in rebus; fieri enim nequit, ait ipse, ut hisce facultatibus non respondeant, cum sint earundem effectus: ita quidem ideas dumtaxat qualitatum sensibilibum adæquatas esse ostenderet; reliquas vero simplices quis umquam reputet adæquatas? Quis adæquatam habet ideam extensionis? Quis de objectis idearum simplicium novit ea, quæ humanum intellectum superant (*V. Intr.*)? Sed & de ideis qualitatum sensibilibum perspecta ne est proportio inter facultates illas, & ideas excitatas? Perspectæ ne sunt facultates ipsæ, & quomodo ex illis ideæ excitentur?

(2) Operam hanc non desiderat *Lokius* ib. ut notiones hujusmodi sint adæquatæ; neque enim, inquit ipse, objectum aliquod existens expriment: erunt igitur necessario adæquatæ, cum eas ideas complecti non possint, quas placuit simul conjungere. At licet ad illud exemplar non se se referant, tamen in rerum natura & relationibus fundantur; ut jam notaturum

LIBER PRIMUS.

er

LVIII. Jam causas indicabam (XLIX. L.), ex quibus obscuritas & confusio; unde intelligi possunt eæ, quæ claritatem & distinctionem pariunt: eadem, quantum ferunt humani ingenii vires, ad ideas adæquatas nos adducent; pro quibus etiam erit maxime utile ideas compositas in simplices componentes resolvere, atque singulas animadvertere (1).

CAPUT V.

De Vocibus.

LIX. **V**oces nostrum studium, & operam expostulare, fuit jam suo loco (2) observatum. Quæ cum sint idearum nostrarum *signa*, horum tradenda prima divisio est, qua in *naturalia*, & *artificialia* distinguuntur. Signum naturale cum re significata habet nexum ex ejus natura derivatum; artificiale vero ex hominum institutione, & arbitrio aliquam rem significat: lachrymæ sunt doloris signum naturale, voces signum idearum artificiale.

LX. Non erit porro alienum de naturalibus signis advertere, homines non raro ad errorem trahi, dum ex illis rem significatam inferunt: sunt enim hæc signa, vel effectus, qui causas, vel causæ quæ effectus indicant, ut in signis rerum futura-

rum

tum est; quæ proinde natura & relationes diligenter erunt considerandæ.

(1) De idearum affectionibus dudum explicatis videantur *Locke* *ess. L. II.* *Leibnit. Nouv. Ess. L. II.* *Bonnet Ess. Analit. C. XIV. & XV. Ant. Genuensis Log. Crit. L. II. C. II. & III.* *Joannes Clericus in Log. P. I. Wolfio sopra le forze dell' Intell. L. I. Demum Ars cogit. P. I.*

(2) *V. Introd.*

22 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

rum (1). Iidem autem effectus nunc ab una, nunc ab alia causa oriuntur; nec eadem causa eosdem semper effectus gignit; sed multa sunt, quæ causarum actionem determinant, suspendunt, & etiam omnino mutant. Non igitur necessario, & semper signum naturale rem certam innuit; sed à multis pendet, quod eo una potius, quam alia ostendatur. Signa affectuum animi sunt naturalia; eos tamen non semper denotant, & ille in perpetuo errore versaretur, qui de affectibus ex eorum signis statueret.

LXI. Sed ad voces revertamur, quarum origo, indoles, vis, in ideas & mentis operationes influxus, usus, abusus, interpretatio leviter attingenda.

LXII. Voces institutionis esse signa nempe artificialia, nec necessarium habere nexum cum rebus, ad evidentiam probant muti, & linguarum varietas: nam si haberent, organo tantum vocis impedito, sermonis nullus esset usus, & quæ apud omnes eadem sunt, iisdem etiam nominibus appellarentur: mira autem est non rerum, sed verborum diversitas; & muti sunt ii, qui surditate laborant.

LXIII. Nunc vero videamus, an facultates humanæ vocibus ad res significandas instituendis sint pares; an videlicet possint homines linguam aliquam condere (2). Animi affectus, sensusque vi-

(1) Quin imo *Reid Rech. sur l'Entend. T. I. p. 147.* arbitratur, eas, quas dicimus causas, esse tantum rerum signa. Videmus dumtaxat, quædam hunc inter se nexum habere, ut si unum præcedat, aliud illico subsequatur. Id tantum statuere possumus; non vero in eo, quod præcedit respectu illius, quod subsequitur, *causalitatem*, ut ajunt, inesse, cum hæc nulla ratione ostendatur.

(2) Negat *P. Lamy in Tract. de Ar. Loq. & Rousse-*

LIBER PRIMUS.

23

vividi doloris & voluptatis naturalibus quibusdam signis conjunguntur, iisdemque manifestantur: homines hæc facile possunt artificialia reddere, si nempe observent affectus, quos indicant, nec ea tantum edant impellente natura, sed consulto, ut quæ experiuntur, ceteris manifestent.

LXIV. Quæ signa clamoribus non articulatis, habitu vultus, & gestibus continentur, atque actionis, quam vocant, linguam (1) faciunt. Usus autem constat facilem expeditam secretam idearum communicationem hac lingua non obtineri, distantia, & interposito corpore impediri: sensim igitur ab ea recedere coguntur homines, ad eamque feruntur, quæ vocis distinctionibus nititur.

LXV. Hanc ut instituunt, clamores naturales (2) in primis protrahunt, & simul jungunt, rerum

seu Disc. sur l'ineg. parmi les Hom. parum absesse censet, quin demonstratum sit, fieri numquam posse, ut lingua ulla suam ab hominibus originem habeat; ita etiam *A. Encycl. A. Lang.* His è diametro se se opponunt Epicurei, quorum hac super re doctrinam *Lucretius L. 5. de Nat. rerum* exposuit. *Diodorus Siculus L. I. Bibl.* quod nobis possibile, & hypotheticum est, factum habet, omnesque linguas humanum fuisse inventum putat. Nuperrime in *Diss. de ling. orig. ab. A. Berol. A. MDCCCLXX.* præmio donata *Herder* contendit linguas in universum non divinæ, sed humanæ prorsus esse institutionis.

(1) De hac lingua *V. Condil. Gram. P. I. L. I.*

(2) Sinensium lingua hanc videtur originem habuisse, ea constat ex monosyllabis 328. quæ pronunciatione variata efficiunt signa 1640. (*V. Condil. Traité des connoiss. hum. T. II.*) Alii monosyllaba Sinensium numerant 330. *Freret sur la lang. des Chin.* 214. & signa inde componunt 54509. & 80000. Hæc loquendi ratio supponit iudicium aurium subtilissimum. *V. SOAVE Compendio di Lock. L. III. Ap. al C. I.*

rum etiam externarum sonos referunt, & imitantur (1), unde voces oriuntur, quæ elevatione & depressione multum distantes aliquo modo gestuum & clamorum vim exprimunt (2). Atque ita verborum distinctioni consultum, quantum patitur vocis & auditus organum rude adhuc & inexercitatum.

LXVI. Subtilius, qui hæc disputant, quorum etiam aures delicatiores, similitudinem quamdam inveniunt inter impressionem à rebus, & à verbis excitatam; eamque prolatis ex. gr. vocibus *crux, mel, vepres, furens, turbidus, languidus* distincte sentiunt: hinc multæ voces (3); multæ etiam facultate, qua pollemus, per metaphoras omnia explicandi, & associandi insensibiles ideas sensibilibus.

LXVII. Revera verba, quæ res insensibiles referunt, metaphoricæ omnino sunt; perpetuo autem usu nomina propria evasere, & vetustate multorum

(1) Hoc facile sibi suadet quisque rerum, quæ sonore sunt, nomina advertat ex. gr. *ululare, binnire, sibilus, tonitrus, stridor, murmur.*

(2) Observat Warburtho *Ess. sur. les Hierogl.* actionis lingua, inventis jam vocibus, homines usos fuisse, Orientales præsertim, quorum alacritas, & imaginatio vehemens hunc exitum etiam requirit; atque exempla permulta ex historia tum sacra, tum profana hanc in rem profert.

(3) Ut recte nomina rebus imposita sint, quamdam esse debere rerum, & nominum convenientiam ex ipsa earundem rerum natura ortam in *Cratylō* contendit Plato. *Sunt enim*, ait ipse, *nomina imitamentum, quemadmodum etiam pictura, & qui rei speciem in litteras, ac syllabas referre non novit, is ineptius nominum opifex est.* E recentioribus Joannes Baptistà Vico, *Principi d' una Scienza ec.* de similitudine verborum cum forma rerum multis disseruit.

rum etymologia sensibilis ita evanuit, ut res prorsus in sua spiritualitate relinquant (1). Quin immo eadem verba solum confugiendo ad metaphoras poterant fabricari. Externa namque forma carent, & sono res insensibiles, unde earum nomina desumantur. Ac certe per imagines solum & similitudines id, quod experimur, aliis, qui illud ipsum non experiuntur, possumus explicare.

LXVIII. Sed est etiam unde moveantur homines ad res alias permultas metaphorice appellandas, eas scilicet quas primum obscure, & confuse percipiunt. Etenim has meditando earum quamdam similitudinem cum aliis distincte perceptis intelligunt, quorum proinde nomina ad illa transferunt; atque in hoc mirifice delectantur luce, quæ ex rebus claris, & distinctis in alias obscuras, & confusas diffunditur (2).

LXIX. Quod vero homines, ut hoc, aliisque modis ad sermonem formandum aptis utantur, fortius incitat, indigentia est, maxima rerum omnium magistra: sermonis etiam utilitas, atque necessitas vix paucis inventis vocibus sub oculos posita: hinc multi conatus, ut verborum numerus augeatur, quos felices reddit cognitionum, & idearum commercium homines inter initum. Hæc enim se mutuo foveat, & ut verba commercium illud amplificat, ita ex commercio novæ vires additæ, &

(1) Horum nominum exempla sint *cogitatio, voluntas, desiderium*, aliaque hujusmodi. *V. Traité de la Formation mehan. &c. Ch. XII.*

(2) Modum transferendi verba necessitas genuit inopia coacta & angustis; post autem delectatio jucunditasque celebravit. Cic. de Orat. III. 38. Notat & illuminat maxime orationem tamquam stellis quibusdam verbum translaturum. Idem ib. 43.

26 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

& nova supposita instrumenta, quibus ars faciendorum & deligendorum verborum perficiatur.

LXX. Nec vero sunt verba hominum opus, in quo ipsi nihil aliud, quam arbitrium recte sequantur: est enim illa analogia impressionis (LXVI.), & soni imitatio (LXV.), quam pulcherrime in fingendis vocibus sequimur; est forma, & affectio organi vocis, à qua earundem elementa, litteræ præsertim vocales determinantur: sunt denique derivata, & voces artium, & technicæ in hominum libertate haud repositæ, cum illæ derivationis naturam imitentur; hæ vero vim, & effectus rerum significant.

LXXI. Duo sunt, quæ videntur jam asserta impugnare; primum scilicet sermonis institutionem requirere, ut de significato verborum conveniatur; conveniri autem inter eos non posse, qui omni sermone destituti sunt. Quasi vero nulla alia præter voces ratio suppetat, qua explicetur quid ipsæ significant; percipi enim id potest ex circumstantiis, in quibus adhibentur, & ex gestibus, qui pronunciatis nominibus res indicarent; in eadem etiam rem conferet illa imitatio (LXV.), atque similitudo (LXVI.).

LXXII. Aliud vero erat huiusmodi: summis viris difficultas maxima se semper objecit in linguis ornandis, & perficiendis: qui ergo fieri potuit, ut homines plane rudes, atque ferini, communione scilicet cum aliis non exculi ex integro sermonem condant? Fieri istud quidem non posset, si de perfecto sermone contenderetur, in quo non tantum apte expressa, quæ ad necessitatem pertinent, sed etiam, quæ ad cultum vitæ, & oblectationem; in quo multæ orationis partes, multæ leges syntaxis, & inflexionum, multa denique, ut numerus,

LIBER PRIMUS.

27

rus, & varietas, obtineatur: hæc sermoni non absolute necessaria sunt (1), & vix nomina, ut ajunt, *substantiva*, & signum aliquod numquam varium ad verbum auxiliare *sum* exprimendum: quæ quidem hominis licet sylvestris facultates non superant (2).

CAPUT VI.

De Synonymis, & Inversionibus.

LXXIII. Multa in qualibet lingua videntur esse synonyma, voces scilicet, quæ unam, eandemque ideam referunt: dubitari autem jure potest, an revera sint; quin potius statuerem ea, quæ dicuntur synonyma, eandem ideam principalem reddere, accessoria vero differre plerumque; atque hoc modo inter se differunt amo, & diligo; peto, & postulo; timeo, & vereor (3).

LXXIV. Hac de re notandum est, vocibus duplicem illam ideam (LXXIII.) subesse; & ut præteream exempla, quis est, qui non noverit, vocabula quæque loco, & tempori, & generi suscepto orationis non convenire? Quod profecto maxime oritur ex idea accessoria, quæ non solum ver-

(1) V. Condill. Gram. P. I. Ch. XIV.

(2) V. *Traité de la form. mechain. du langage* T. II. Ch. IX. & suiv. Condillac *Traité des connoiss. hum.* T. II. Grammaire P. I. Ch. I. II. Maupertuis *Diss. sur les moyens &c. pour exprimer leurs idées*; Sulzer de l'influence recipr. de la raison &c. extat in Ac. Ber. ad an. MDCCLXXVII. & Vol. IV. opusc. *Select. Mediol. Soave Camp. &c. L. III. Ap. al C. I.*

(3) Synonyma stricto sensu accepta, quæ nulla idea accessoria differrent, linguæ vitium indicarent. D'ALEMB. *Elem. de Phil.* XIII.

& nova supposita instrumenta, quibus ars faciendorum & deligendorum verborum perficiatur.

LXX. Nec vero sunt verba hominum opus, in quo ipsi nihil aliud, quam arbitrium recte sequantur: est enim illa analogia impressionis (LXVI.), & soni imitatio (LXV.), quam pulcherrime in fingendis vocibus sequimur; est forma, & affectio organi vocis, à qua earundem elementa, litteræ præsertim vocales determinantur: sunt denique derivata, & voces artium, & technicæ in hominum libertate haud repositæ, cum illæ derivationis naturam imitentur; hæ vero vim, & effectus rerum significant.

LXXI. Duo sunt, quæ videntur jam asserta impugnare; primum scilicet sermonis institutionem requirere, ut de significato verborum conveniatur; conveniri autem inter eos non posse, qui omni sermone destituti sunt. Quasi vero nulla alia præter voces ratio suppetat, qua explicetur quid ipsæ significant; percipi enim id potest ex circumstantiis, in quibus adhibentur, & ex gestibus, qui pronunciatis nominibus res indicarent; in eadem etiam rem conferet illa imitatio (LXV.), atque similitudo (LXVI.).

LXXII. Aliud vero erat huiusmodi: summis viris difficultas maxima se semper objecit in linguis ornandis, & perficiendis: qui ergo fieri potuit, ut homines plane rudes, atque ferini, communione scilicet cum aliis non exculi ex integro sermonem condant? Fieri istud quidem non posset, si de perfecto sermone contenderetur, in quo non tantum apte expressa, quæ ad necessitatem pertinent, sed etiam, quæ ad cultum vitæ, & oblectationem; in quo multæ orationis partes, multæ leges syntaxis, & inflexionum, multa denique, ut numerus,

rus, & varietas, obtineatur: hæc sermoni non absolute necessaria sunt (1), & vix nomina, ut ajunt, *substantiva*, & signum aliquod numquam variarum ad verbum auxiliare *sum* exprimendum: quæ quidem hominis licet sylvestris facultates non superant (2).

CAPUT VI.

De Synonymis, & Inversionibus.

LXXIII. Multa in qualibet lingua videntur esse synonyma, voces scilicet, quæ unam, eandemque ideam referunt: dubitari autem jure potest, an revera sint; quin potius statuerem ea, quæ dicuntur synonyma, eandem ideam principalem reddere, accessoria vero differre plerumque; atque hoc modo inter se differunt amo, & diligo; peto, & postulo; timeo, & vereor (3).

LXXIV. Hac de re notandum est, vocibus duplicem illam ideam (LXXIII.) subesse; & ut præteream exempla, quis est, qui non noverit, vocabula quæque loco, & tempori, & generi suscepto orationis non convenire? Quod profecto maxime oritur ex idea accessoria, quæ non solum ver-

(1) V. Condill. Gram. P. I. Ch. XIV.

(2) V. *Traité de la form. mechan. du langage* T. II. Ch. IX. & suiv. Condillac *Traité des connoiss. hum.* T. II. Grammaire P. I. Ch. I. II. Maupertuis *Diss. sur les moyens &c. pour exprimer leurs idées*; Sulzer de l'influence recipr. de la raison &c. extat in Ac. Ber. ad an. MDCCLXXVII. & Vol. IV. opusc. *Select. Mediol. Soave Camp. &c. L. III. Ap. al C. I.*

(3) Synonyma stricto sensu accepta, quæ nulla idea accessoria differrent, linguæ vitium indicarent. D'ALEMB. *Elem. de Phil.* XIII.

verba eandem principalem experimentia distinguit, sed eorum etiam opportunitatem determinat (1).

LXXV. Quæ ergo synonyma habentur, ea profecto non jure; namque discrepant accessoriis illis ideis, quæ rerum diversos aspectus, gradus & relationes, & adjuncta exprimunt. Imperiti hæc aptissime synonyma reputant, quorum levia discrimina linguarum cultores notant. In eo frequenter peccant ex lexicis pene omnia, quæ adolescentes misere decipiunt (2).

LXXVI. Duplex distinguitur ordo verborum, & conformatio, naturalis, & artificialis; seu inversa. Porro quem ordinem habent ideæ, idem etiam verborum est; ordo autem idearum, vel refertur ad modum, quo in mente sibi succedunt; vel ad earum dependentiam mutuam, ex qua fit, ut aliæ alias regant, & explicent, aliæ explicentur, atque regantur: si primum, ordo, quo exprimuntur ideæ, naturalis erit, quando idem, ac ille, qui in earum successione servatur; qui quidem in singulis diversus est; si secundum, ut ordo sit naturalis, quæ alias regunt, vel ab aliis explicantur præmittendæ sunt; quæ reguntur, & alias explicant postponendæ; secus erit artificialis, seu inversus.

LXXVII. Sed unde oritur, quod ordo inversus orationi vim addat, & sit ejus quasi lumen quoddam, nosque voluptate perfundat? Scilicet quia

(1) Nonnullarum rerum, atque actionum voces quædam ex ideis hisce accessoriis inhonestæ, & turpes evadunt; quæ ideæ si in aliis vocibus omittantur, vel mutantur, nulla amplius est turpitudine; unde fit, quod ædem res, & verecunde, & obscene dici possint, & quod ea, quæ turpia re non sunt, nominibus, ac verbis flagitiosa ducamus.

(2) D^e Alembert loc. cit. *Traité de la form. meçb. du lang.* Ch. IX. n. 161.

quia eum, quem Rethores modum appellant, & numerum parit; quia imaginationem exercet; quia ideæ nimis disjunctas conjungit (1). Revera voces ordine inverso positæ ad se mutuo referimus, ut postulat idearum ratio; atque si in periodo multæ sint ideæ, quæ à quadam principali pendeant, & ex iis aliquæ huic præponantur, postponantur vero aliæ, arctius omnes cum ea conjunguntur. In quo nexu illud præsertim admirabile, quod uno verbo ad integram sententiam animus revocetur (2).

CAPUT VII.

De varietate linguarum, & de mutuo vocum, & idearum influxu.

LXXVIII. Varietatem linguarum, & nos ad confusionem Babylonicam referimus: simul autem liceat statuere, ex diverso hominum ingenio, & indole, eorumque externis circumstantiis oriri potuisse, & magna ex parte ortum esse, ut singulæ suum colorem habeant. Ac ex confusione illa vocum origines potius, quam ipsæ linguæ; quæ perfici sensim debuerunt, & augeri verborum copia, atque syntaxi, & inflexionibus moderari.

LXXIX. Non una autem in hoc fuit omnium gentium ratio, quod multis causis tum physicis, cum moralibus tribuendum est; atque inter eas recenserem cœli temperiem, non eandem ubique fa-

(1) *Functam, coherentem, levem, & æquabiliter fluentem orationem facit verborum collocatio.* Cic. de Orat. III. 43.

(2) V. D^e Alembert *Eclaircis.* S. X. Condill. Gram. P. II. Ch. XXIV. Art. d^e *Ecrire* L. I. Ch. I. II.

30 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

faciem naturæ, rerum aspectus multiplices, diversas opiniones sive ad civitatem sive ad religionem pertinentes, regiminis formam, educationem, mores denique & studia (1).

LXXX. Revera sermonis vis, copia, & harmonia, & inflexio nationum exprimit characterem, ingenium, atque culturam; ac eadem linguarum, & gentium fuere semper fata, & vicissitudines; quod in Romani Imperii, & linguæ latinæ ortu, progressu, & occasu velut sub oculos positum est.

LXXXI. Sed ex hisdem quoque causis fit, ut nationes singulæ suas habeant idearum compositiones, & vocibus, quibus aliæ carent, utantur: inde in interpretando necessitas verborum circuitum sæpius adhibendi, cum non semper verbum è verbo exprimi possit; inde adeo difficile, libros ex una in aliam linguam convertere. Atque in hoc licet omnis cura, & studium ponatur, adeo singulis linguis suum quoddam inest ingenium, ut nullæ fere sint interpretationes, quæ authographi vim, & elegantiam, & nativum splendorem nequaquam desiderant (2).

LXXXII. Linguarum varietas non leve incommodum affert Societati, & progressui Scientiarum: nec enim consultum, ut facile edisci possent, sed casu magna ex parte conditæ, & procurata copia, & ornatus. Sublatis declinationibus, conjugationibus, & generibus, si substantiva unam immutabilem terminationem haberent, suam adjectiva, & verba pariter, quæ adverbiorum ope temporibus, & modis distinguerentur; nullæ superessent regulæ Grammaticorum, & solius lexicæ auxilio linguam quamlibet perciperemus.

Quæ

(1) V. *Traité de la form. mechan. &c. Ch. IX.*

(2) V. *Clericum Art. Crit. T. I. P. II. C. II. III. IV.*

LIBER PRIMUS.

31

LXXXIII. Quæ quidem eo nos adducunt, ut intelligamus, quemdam esse posse sermonem, edisci, & percipi omnino facilem; quem si universalem veluti linguam cunctæ gentes amplecterentur, eo possent mutuum idearum, & cognitionum commercium inire. Ac difficultas, qua ab hoc impediuntur, ex linguarum varietate, & multitudine orta, alia etiam ratione vinci posset, characteristicam nempe aliquam linguam adhibendo, quæ res ipsas, non rerum voces exprimeret. De hac sermo erit inferius. Interim cum nullus ex hisce modis adhuc suppetat; nec ulla spes sit, ut in unum, vel alium convenient omnes; cumque insuper esset prima illa lingua (LXXXII.) absurda, & egestate, atque uniformitatis squalore sordesceret; maxime erit optandum, ut latini sermonis usus conservetur. Locupletissimus namque est hic sermo, electissimis, & præclaris verbis abundat, communis hactenus fere fuit omnium eruditorum; qui eo abjecto, si suam singuli linguam in scribendo usurparent, jam, vel aliena omnia nescirent, vel in omnium gentium, quæ doctrinæ laude splendent, perdiscendis linguis curam, & operam compellerentur insumere, quam ad rerum cognitionem adipiscendam contulissent (1).

LXXXIV. Quæ hactenus de vocibus dicta sunt, satis ostendunt, eas ab ideis, & cogitandi modo non parum pendere. Sed magnus etiam est verborum in ideas, & mentis operationes influ-

(1) V. *Laure. Mosheim Dissert. de linguæ latinæ cultura & necessitate.* V. etiam quæ nuperrime *Ferrarius*, & *Tiraboschius*, *Alexander Georgius*, & *Clementinus Vannetti* in eam habent *Alamberti* sententiam (*Mélang. T. V.*) statuentem bene latine scribi non posse, & latinitate abjecta studium omne ad patriam linguam transferentem.

fluxus. Atque in Psychologia, si fortasse ad veritatem plane non suaderetur; nullas fere absque verborum usu nos exequi posse; illud profecto demonstratur, eo foveri multum, & perfici.

LXXXV. Quod probari nunc potest exemplo mutorum; earum etiam gentium, quibus signa numerica pro majoribus quantitatibus deficiant, cetera sint nimis composita. Illi quidem multis omnino ideis destituuntur, mentisque facultates obtusas habent, nec ad operandum faciles & expeditas; hæc vero gentes in rebus arithmetice ne vix quidem progressæ sunt (1). Tantum signa valent, ad humanas cognitiones promovendas, vel impediendas.

LXXXVI. Equidem arbitror, à veritate abesse longius, qui crederet verba communicationi cum aliis tantum inservire (2): ea menti sunt objecta; nimis composita dividunt; si magnifica sint, & nobilia, res amplificanc, & extollunt; si humilia, imminuunt, & deprimunt.

LXXXVII. Verba sunt veluti signa *algebri-earum* idearum; brevitati proinde consulunt, multarum idearum comparationem faciliorem reddunt, men-

(1) Refert *Condaminius*, quosdam Americæ populos cum voces numerorum supra ternarium non habeant, in hoc arithmetice eorum consistere: certe vix paucis hujusmodi signis utuntur, iisque admodum compositis, ex quo fit, ut majores numeros mente haud comprehendant, & quemlibet ultra vicesimum indefinite concipiant, atque capillorum numero comparent. *V. de la Condamine Voy. Paw Rech. sur les Americ. T. II. Ch. XXVII.*

(2) *Cogitatio*, ait Plato in *Theæteto*, est sermo, quem mens apud se volvit circa illa, quæ considerat; cum enim cogitat, secum ipsa disserit adeo, ut cogitatio sit sine strepitu vocis oratio, aut interior collo-

cutio.

mentemque sublevant in consideratione multarum rerum, atque compositarum: quæ verborum utilitates maxime elucet in modorum mixtorum (XXXVIII.) ideis, quas in nullo exemplari junctas videmus, sed verbis exhibentur & comprehenduntur (1).

LXXXVIII. Verba denique nexus inter ideas augent, eas facilius, & promptius exsuscitant, distinguunt, quæ vix confuse perciperentur (2): sic technicæ in arte pingendi voces omnia alicujus tabulæ vitia, omnemque præstantiam indicant; quæ eos prorsus fugerent, qui illas voces nequaquam callerent. Quare scientiæ, omnesque artes multum debent verborum inventoribus, ut *Linæo* Botanica; & *Ontologia*, licet nomenclatione tantum contineretur, non esse penitus contemnenda (3).

(1) Scilicet, si circa ideas maxime compositas, & circa nationes præsertim versemur, iisdem nomina, quibus appellantur, substituimus: Nimis enim esset operosum, & etiam impossibile, omnes ideas simplices illas componentes mente revolvere; quod etiam confusionem afferret, & ne idearum relationes viderentur, obstaret. Hæc habitualis, non actualis distincta perceptio est idea *cæca*, & symbolica *Leybnitii*.

(2) Idea in primis connexa inter se sunt ex analogia rerum, & ex circumstantiis, in quibus acquiruntur. Sed insuper verbis etiam una cum aliis colligantur. Quot ideas unam verbum sæpius excitat? Atque ex verbis hæc alia utilitas provenit, ut in ideis revocandis, & disponendis ordini, quæ à nobis comparata fuere, non adstringamur, sed illum, qui magis placeat, magisque conveniat iisdem tribuimus. *V. BONNET Ess. Analyt. Ch. XV.*

(3) *V. Sulzer* loc. jam citato, *Michaelis de P. influ. des opin. sur le lang. &c. Condil. Art. de penser. P. I. Ch. VI.* *Stellini Osservazione sulle lingue T. V. Soave Comp. di Locke L. III. Ap. al C. XI.*

CAPUT VIII.

De usu, & abusu verborum.

LXXXIX. **D**e verborum usu, & abusu hæc fere à *Lokio*, aliisque melioris notæ Logicis accepimus: in primis duplicem esse usum verborum; vel enim eo cogitationes nobiscum conferimus, vel aliis exprimimus: illum jam attigimus capite superiore, in quo ostendebam, maximas utilitates ex hoc interno sermone profluere. Cum aliis autem utimur verbis, aut in vitæ civilis consuetudine, vel in studio Scientiarum; in quo præsertim distinctioni, & perspicuitati litandum est, ne per se difficilia reddantur difficiliora; & ne rerum investigationes in æternas quæstiones de nomine abeant.

XC. Sed quæ circa rectum verborum usum, & eorum interpretationem, de qua inferius, præcipienda sunt, separari vix possunt ab idearum doctrina jam tradita; utrisque enim idem finis, avocatio nempe ab erroribus; inter ea etiam intimus nexus, quantus inter voces, & ideas. Nunc ergo, ne actum agam, solum, quæ proprius ad verba pertinent, quæque eo loci explicata non sunt.

XCI. Locutionis perspicuitas, atque distinctio maxime optanda idearum claritatem, & distinctionem desiderat; quomodo enim, quæ confusæ percipimus, aliis distincte explicarentur? Ad eam confert brevitatis, in qua tamen habendus modus; nam ut nimia verborum copia res obruit, ita eorum egestas tenebras rebus offundit. Denique cum iis, qui loquuntur confuse, vitanda familiaritas est, qua nihil fortius ad idem vitium contrahendum.

XCII. Ita autem verbis utamur, ut unicuique idea determinata respondeat; de quo, si nobiscum

tan-

tantum colloquimur (LXXXVIII.), nos ipsos debemus interrogare; si vero cum aliis, & dubium sit, an verba ideas claras, & distinctas in aliorum mentem immittant, tunc ea dilucide explicanda sunt. Id quidem de nominibus idearum simplicium præstari potest (vix autem erit necesse), si observanda proponantur objecta, quæ significant, & modus, & circumstantiæ indicentur, in quibus eorum ideæ acquiruntur (XXXIV.).

XCIII. Nomina vero idearum, quæ sint compositæ, declarantur earum objectis exhibitis, & addita ipsorum definitione; nec enim omnia attributa patent sensibus, & multa indolem potentiæ habent. Quod si hæc objecta non existant, fiat enumeratio idearum, quas simul reflexione, aut pro arbitrio conjunximus.

XCIV. Verborum universalium magnus est usus, & maxima utilitas; innumera enim individua una tantum voce comprehendimus, quæ esset impossibile omnia suis nominibus distinguere; esse etiam inutile, quia nec ii, quibuscum loquimur, multoque minus illi, quibus aliquid scriptum relinquimus, eadem individua agnoscunt.

XCV. Neque vero minor utilitas ex verbis notationum; harum nullum archetypum extra nos invenitur junctas exhibens ideas, ex quibus componuntur (LXXXVII.); id vero præstant nomina, quæ illas comprehendunt. Sunt denique voces, quas particulas appellant Grammatici; his utimur, ut ideas, & periodi membra, & periodos ipsas inter se jungamus; qui sane usus mirificus est, & ex eo maxime vis tota orationis derivat. Rectus erit, si mutuam rerum dependentiam, & relationes diligenter consideremus.

XCVI. Hæc de usu; nunc de abusu, qui restat, dicendum est. Jam vero abutimur verbis, si iis nullam ideam, aut obscuram associemus adeo

ut

ut inania sint, & ambigua, in quo non rarum est labi; & maxime verba notionum virtutis, honoris, & similium multo pluribus sunt meri soni; objectum namque non referunt, quod sensus moveat, nec illud, quod referunt in infantia, percipimus; hinc ea absque ulla significatione usurpandi longam consuetudinem jam contraximus, à qua, ut recedamus, reflexione vehementer nitendum est.

XCVII. Sed abusus verborum etiam ex ignorantia, & malitia: scilicet, qui partium studio, vel anticipata opinione moventur; qui vulgo averti imponere; qui difficultatum pondere hærent, & idearum defectu impediuntur; tunc enim vero ii obscuritatem affectant, verbis inanibus se se involvunt, nova etiam fundunt, atque sesquipedalia. Optimum ergo erit, mentem parumper à verbis abstrahere, eamque in ideas intendere, ne verborum sonitu hallucinemur.

XCVIII. Vocibus demum abutimur, si, quæ incertam significationem habent, non definiuntur; si definitus sensus mutetur (1); si in rebus scientiarum artes consecutemur oratorias (2): namque delectant, & movent, mentemque avertunt à philosophico rerum examine, quas non accurate, sed ad similitudinem expriment (3).

CA-
(1) In verborum sensu commutando peccarunt vehementer scholastici. V. Gassendum in Exerc. Arist. Exerc. I.

(2) Hic cum Logicis fere omnibus non præcipio, abstinendum esse à tropis atque figuris: rebus enim permultis vocabula metaphórica necessario (LXVII.) imposita sunt, aliis utiliter (LXVIII.), cum ex iis orationi splendor accedere videatur. V. Condil. Art. d' Ecrire L.II. Ch. IV. VIII.

(3) Translationes propter similitudinem transferunt

CAPUT IX.

De verborum interpretatione.

XCIX. **U**t verba recte interpretemur, advertendum in primis, notiones ejus, à quo adhibentur, significare: Non igitur supponatur, omnes iisdem verbis adnectere easdem ideas (LIV.), & ipsis rerum realitatem apprimè respondere (LIII.). Quæ qui supponunt, de rebus perperam ex verbis judicant, & ex propriis aliorum ideas non bene conjiciunt.

C. Quam vero quisque vocibus notionem subjiçit, arguere tuto possumus, si multa nobis nota sint, eaque invicem conferamus; loquentis scilicet ingenium, & characterem; affectus, oris habitum, linguæ, qua utitur, vim, & indolem; rem, quam tractat; circumstantias, in quibus versatur; opiniones, religionem, quam sequitur; demum popularium ejus mores, ritus, consuetudines: hæc enim omnia efficiunt, ut licet verba sint eadem, non tamen eundem significatum, eandemque vim habeant.

CI. Hisce per summa capita indicatis, advertam in primis, duplicem distingui sensum verborum, proprium scilicet, & translatum; namque verba aut illam rem expriment, cui primum fuerit assignata; vel ex quadam similitudine cum re ipsis propria eadem verba ad aliam significandam transferimus. Quod si fiat, sensum habent trans-

runt animos, & referunt, ac movent huc, & illuc, quæ motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. Cic. de Orat. I. 39.

translatum, secus autem proprium (1). Nisi quis sensum proprium alicujus vocabuli accurate perceperit, numquam fieri poterit, ut translatum assequatur; hic siquidem ad illum refertur. Rerum præterea conditionem inspiciet, ex qua oritur, ut quædam voces potius, quam aliæ, ad res sensu translato exprimendas, electæ fuerint. Inde clarius is sensus patebit (2).

CII. Nunc vero singula verborum genera persequar, deque iis nonnulla admoneam, ad quæ semper in eorum interpretatione spectemus. Qualitatum sensibilibus nomina, colorum nempe, saporum, aliarumque hujusmodi, sensationum etiam doloris, & voluptatis, non ita accipienda sunt, quasi explicent id, quod est in rebus extra nos positis; nostras affectiones, sensationesque unice indicant, nec vero vim, & quantitatem earundem; hanc experimur, non autem accurate possumus efferre. Fit autem sapius, ut in singulis major, vel minor multiplici gradu sit. Dubitari quidem potest, quin ipsæ sensationes apud aliquos prorsus differant, licet omnes iisdem verbis utantur. Omnes arborum folia viridia appellant; sed adhuc videndum, utrum hæc vox eandem omnibus ideam excitet. Quam dubitationem ingerit diversa corporis temperies, & habitus, nec eadem omnino fabrica sensuum; unde certo oritur, affectiones easdem aliquibus intensiores esse, aliis languidiores.

CIII. Nomina idearum compositarum non idem apud omnes significant (XXXIX. & seq.);

(1) Translatio est, cum verbum in quamdam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri. Cic. ad Heren. IV. 34.

(2) V. D' Alembert *Eclaircis. sur les Elem. de Phil.* §. IX.

maxime si veteres cum recentioribus conferantur. Ne eas igitur ex nostris notionibus interpretemur, sed ex illis veterum, quæ ampliores fortasse, vel angustiores. Nominibus substantiarum easdem qualitates non omnes complectimur (XLI.); nulli essentiam primariam, à qua eæ nascuntur, & quam nemo novit.

CIV. Difficilius assequimur sensum verborum, quæ notionibus respondent; siquidem præter causas nominibus rerum existentium communes, peculiare etiam concurrunt (XXXIX.), ex quibus efficitur, ut singuli fere has ideæ diverso modo componant.

CV. Nec eadem semper significatio est vocibus orationis particulas exprimentibus; loquentium igitur, vel scribentium affectus, & præcipue contextus consulatur, cum ex iis sit deducenda.

CVI. De nominibus relativis, quid advertendum in præsentiarum, ut recte explicentur? Porro id muneris jam explevi dum agebam de ejusdem generis ideis (XLII.); Quid de nominibus universalibus, quod pariter eo loci (XXI. & seq.) traditum non sit? Illud subjungam, voces particulares, aliquis, quidam &c. obscuras esse & indeterminatas, nec denotare, quæ, & quanta subjecta sint; universales vero aliquando particulariter esse sumendas, aliquando non omnia individua generum, sed individuum omnia genera significare. Quæ quidem ex circumstantiis, linguarum indole, ingenio, loquendi consuetudine patent dilucide (1).

CVII. His fere, quæ adhuc de vocibus dis-

(1) De usu, abusu, interpretatione verborum videantur Locke *Ess. &c. L. III.* Leibnitz *Novv. Ess. &c. L. III.* Joannes Clericus *Art. Crit. T. I. P. II.*

serebam, continentur potiora, ex quibus Grammatica philosophica conficitur: linguarum singulæ suam habent, eaque particularis Grammatica dicitur. Est vero etiam Grammatica universalis, quæ principia constituit omnibus linguis communia. Notandum superest, syntaxim totam legibus concordantiæ & regiminis moderari; illæ principio identitatis, hæ principio diversitatis innuntantur (1).

CAPUT X.

De multiplici scribendi ratione.

CVIII. Verborum disputatio manca videretur, si de scribendi rationibus haudquaquam dissererem. Non igitur una fuit hæc ratio apud omnes, nec omnibus temporibus; tamen in eo conveniebant, quod signis non ore sed manu expressis, quæ mente revolvimus, manifestarent. Ac, quæ fuere adhibitæ, pictura, symbolis allegoricis denique signis arbitrariis continentur. Pictura, aut unam figuram, aut plures exhibet, signa arbitraria, aut ideas, aut syllabas, aut litteras verborum significant.

CIX. Scripturæ, licet ab ea, qua nunc omnes fere gentes utuntur, longe dissimilis, specimen aliquod hominibus innuit per imagines, quæ sui res exhibent, & quas conamur exprimere gestibus, & clamoribus, ut iis longinqua designemus. Ad has imagines adumbrandas urgebat necessitas communicandi cum absentibus, & præsentibus explicandi id, quod verbis efferri non po-

(1) V. si lubet, Du Marsais *Princip. de Gram.* Condillac *Gram.* Dr Aletmbert *Elém. de Phil.* XIII. & *Eclaircis. sur les Elém. Sc.* §. X.

poterat. Inde scripturæ origo potius, quam ex cura committendi nostras cognitiones posteritati.

CX. Ac homines ex rerum imaginibus id consilii cepisse, ut illas ad suas cogitationes enuntiandas delinearent, omnium pene vetustarum nationum monumenta, & gentium sylvestrium usus confirmant (1).

CXI. Quæ scribendi ratio picturæ affinis, cum auctis cognitionibus, relationibus, & indigentis ad omnia exprimenda non satis esset apta, paulatim à signis discessum est rerum imaginem referentibus, & hujus pars tantum depicta, & plures ideæ uno signo manifestatæ.

CXII. Hinc sensim crescere conventionis signa, & omnia tandem hujusmodi evadere; quæ sola notiones reflexione perceptas possunt exprimere; quæ ob multos rerum aspectus sunt necessaria; namque notiones illæ nullam imaginem præferunt, nec ulla imago diversas relationes comprehendit, sub quibus res, ut lubet, consideramus.

CXIII. Signa autem, quæ ex conventionione sunt, optime quidem ab eo constituta fuissent, qui singula singulis ideis simplicibus destinasset, sua ideis universalibus, alia demum determinationibus individua constituentibus: enim vero simul jungendo, & apte componendo hæc signa, res omnes possent distinctæ explicari (2).

Hoc

(1) V. Paw *Rechcr. sur les Americ. T. I. P. V. Sect. I.*

(2) Signa hujusmodi spectant ad linguæ universalis institutionem; alia ratio, qua ad eandem possumus pervenire, indicata vix est N. LXXII. LXXXII. V. Soave *Comp. di Locke L. III. C. IX. Append. II.* qui etiam celebriores scriptores recenset, à quibus ea ins-

CXIV. Hoc scribendi modo Philosophus tantum uti potest, nempe ille solus, qui probe noverit, quænam ideæ simplices illas substantiarum, & notionum componant; quique etiam adeo individua observaverit, ut ea possit plane describere. Illum Sinenses adhibent; proindeque mirum non est, si tanti apud illos sit literas scire (1).

CXV. Quæ difficultas effecit, ut nationes pene omnes eum scribendi modum probaverint, quo non objecta, non ideæ, sed sonos verborum reddunt; ad quem duplici via perveniri posse declarabam (CVIII.).

institutio suscepta fuit. V. Leibnitii *Historiam*, & *commend. characteristicæ linguæ univers.* V. *Traité de la Form. Sc. Ch. VII. VIII. Mémoires de l'Acad. de Berl. pour l'an. 1774.* ibi Thiebault videtur succensere Michaelis, & non ita difficilem, nec verò inutilem, & multo minus perniciosam, quemadmodum ille, censet linguæ universalis institutionem, quæ primo illo modo contineretur.

(1) Sinensium alphabetum Typographicum ex 60000. signis constat (V. *Mémoir. concernant l'histoire Sc. des Chinois par les Mission. T. XI.*) Maupertius augeat ad 80000. Japonenses, licet omnino diversa lingua utantur, quæ tamen Sinenses litteris consignat, probe intelligunt; adeo verum est hæc signa non rerum voces, sed earum conceptus delineare. V. *Maupertius* loc. jam cit.

LIBER II.

DE HUMANA COGNITIONE.

CAPUT I.

Humanæ cognitionis Analysis.

CXVI. Perceptis ideis, si mens unam cum alia conferat, atque intelligat invicem pugnare, vel convenire, jam eas conjungit, aut separat; dum conjungit, unam de alia affirmat; negat vero, si separet. En ergo quid sit judicium; quandonam affirmet, & quando neget; quomodo denique mens ex idearum perceptione ad illud progrediatur.

CXVII. Ex qua analysi patet, ad judicium, licet sit actus omnino simplex ideæ conjungens, aut separans, tamen requiri, ut multa percipiantur; scilicet percipi debent ideæ, quæ comparandæ invicem sunt, & etiam convenientia, vel pugna, quæ ipsas afficit.

CXVIII. Quæ non ita debent accipi, quasi ideæ separentur, vel conjungantur; affirmetur scilicet; & negetur non eodem actu, quo earum pugna, aut convenientia percipitur; hæc unum idemque sunt, proinde à duplici actione non manant.

CXIX. Ergo judicare nihil aliud est, quam idearum convenientiam, aut pugnam percipere. Videtur autem, quod dum quis statuit aliquid ita esse, quid amplius statuatur, quam si diceret, se percipere, quod ita sit; ex quo judicium à perceptione illa differret. Verum hæc inter discrimen est meri respectus, & in utroque casu mens judicat, & dumtaxat relationem illam convenientiæ, vel

CXIV. Hoc scribendi modo Philosophus tantum uti potest, nempe ille solus, qui probe noverit, quænam ideæ simplices illas substantiarum, & notionum componant; quique etiam adeo individua observaverit, ut ea possit plane describere. Illum Sinenses adhibent; proindeque mirum non est, si tanti apud illos sit literas scire (1).

CXV. Quæ difficultas effecit, ut nationes pene omnes eum scribendi modum probaverint, quo non objecta, non ideæ, sed sonos verborum reddunt; ad quem duplici via perveniri posse declarabam (CVIII.).

institutio suscepta fuit. V. Leibnitii *Historiam*, & *commend. characteristicæ linguæ univers.* V. *Traité de la Form. Sc. Ch. VII. VIII. Mémoires de l'Acad. de Berl. pour l'an. 1774.* ibi Thiebault videtur succensere Michaelis, & non ita difficilem, nec verò inutilem, & multo minus perniciosam, quemadmodum ille, censet linguæ universalis institutionem, quæ primo illo modo contineretur.

(1) Sinensium alphabetum Typographicum ex 60000. signis constat (V. *Mémoir. concernant l'histoire Sc. des Chinois par les Mission. T. XI.*) Maupertius augeat ad 80000. Japonenses, licet omnino diversa lingua utantur, quæ tamen Sinenses litteris consignat, probe intelligunt; adeo verum est hæc signa non rerum voces, sed earum conceptus delineare. V. *Maupertius* loc. jam cit.

LIBER II.

DE HUMANA COGNITIONE.

CAPUT I.

Humanæ cognitionis Analysis.

CXVI. Perceptis ideis, si mens unam cum alia conferat, atque intelligat invicem pugnare, vel convenire, jam eas conjungit, aut separat; dum conjungit, unam de alia affirmat; negat vero, si separet. En ergo quid sit judicium; quandonam affirmet, & quando neget; quomodo denique mens ex idearum perceptione ad illud progrediatur.

CXVII. Ex qua analysi patet, ad judicium, licet sit actus omnino simplex ideæ conjungens, aut separans, tamen requiri, ut multa percipiantur; scilicet percipi debent ideæ, quæ comparandæ invicem sunt, & etiam convenientia, vel pugna, quæ ipsas afficit.

CXVIII. Quæ non ita debent accipi, quasi ideæ separentur, vel conjungantur; affirmetur scilicet; & negetur non eodem actu, quo earum pugna, aut convenientia percipitur; hæc unum idemque sunt, proinde à duplici actione non manant.

CXIX. Ergo judicare nihil aliud est, quam idearum convenientiam, aut pugnam percipere. Videtur autem, quod dum quis statuit aliquid ita esse, quid amplius statuatur, quam si diceret, se percipere, quod ita sit; ex quo judicium à perceptione illa differret. Verum hæc inter discrimen est meri respectus, & in utroque casu mens judicat, & dumtaxat relationem illam convenientiæ, vel

44. DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

pugnæ percipit; licet in secundo iudicium ad ideas tantum spectet; in primo vero ad objecta externa idearum etiam pertineat.

CXX. Quare mens, dum iudicat, dumtaxat intelligit, non etiam vult (1); quamvis voluntas in pronunciandis iudiciis hanc partem habeat, ut mentem ad attentionem præstandam, eamque in unum potius, quam aliud objectum dirigendam determinet; ipsam etiam moveat, ut magis, vel minus idem objectum examinet, atque efficiat, ut ideis obscuris, & confusis quandoque acquiescat. Hinc imputabilia iudicia sunt.

CXXI. Iudiciis cognitiones omnes nostræ conti-

(1) Contrarium opinatur *Cartesius Medit. IV.* & *Malebranchius L. I. de inquir. ver. C. II.* qui hac in re, sicut in reliquis, ad suum systema spectata, & ex eo agit. Videatur quomodo *Gassendus Cartesium* oppugnet *T. III. Oper. in Inst. ad dubit. III. in Medit. IV.* Nunc plerique *Lokii* analysim amplectuntur, & iudicium totum esse opus intellectus autumant, præsertim *S. Graverande Introd. ad Phil. L. II. C. VII.*, & *Clericus in Log. P. II. C. I.* Quamquam *Storchenau Log. P. I. C. VIII.* & alii non desint, qui voluntatem in subsidium intellectus advocent, ut nempe decidat, convenientiam, vel pugnam perceptam revera haberi, & aliquid perceptioni addat sua decisione. Quæstionem hanc totam ineptam cepset cum *Lokio Condilliacus Art. de Pens. P. I. Ch. VIII.*, & ex abstractionum abusu ortam, quo factum fuerit, ut quævis animæ facultas tamquam *Entitas* ab anima, & ab aliis facultatibus distincta habita sit. Sed quæri potest, an anima, dum iudicat, percipiat solum, an etiam velit; an scilicet una tantum, vel duplici operatione fungatur, etsi illæ non ponantur in anima entitates, nec facultates à se mutuo, & ab anima re distinctæ sint. Quin imò idipsum querere necessarium erit, & utile ad accuratam operationum animæ analysim absolvendam.

LIBER SECUNDUS.

45

tinentur. Jam vero convenientiam illam, & pugnam nonnunquam mens illico intuetur; aliquando ex multiplici idearum comparatione eandem deducit: simplici intuitu videt, totum esse majus parte sua; animam vero esse immortalem intelligit, si multas alias ideas cum illis animæ & immortalitas conferat. Cognitio, quæ simplicem intuitum consequitur, appellatur intuitiva, quæ secundo modo acquiritur, demonstrativa est.

CXXII. Nec vero nos tantum cognoscimus, quantum simplici, vel multiplici idearum comparatione cernimus; ad alios fontes præter rationem, qua illa comparatio instituitur, accedere possumus, nempe ad conscientiam, sensus, & auctoritatem. Hæc multa nobis detegunt, universum scilicet genus factorum, rerumque externarum qualitates. Inde cognitio in *experimentalem*, & *historicam* apte divitur (1).

CXXIII. Est etiam cognitio *actualis*, qua relationem convenientiæ, vel pugnæ percipimus, & *habitualis*, qua aliquid probamus, quia scimus jam nobis innovuisse.

CXXIV. Sed cognitio vera erit, & verum iudicium, si cum rebus convenient, si res separent, quæ separandæ sunt, conjungant, quæ conjungendæ. Cum vero cognitiones, & iudicia aliquando objecta externa complectantur; ut veritatem præferant, non semper sufficit, idearum naturæ accom-

(1) Ex quo multas cognitiones historia & experientia acquiramus, concludi nequit, cognitionem non semper in perceptione convenientiæ, aut pugnæ idearum esse positam. Ita porro concludit *Leibnitius Novæ Ess. L. IV. Ch. I.*, atque inde analysim cognitionis Lokianam improbat: quasi, inquam, res, proindeque rerum ideas secum convenire, aut pugnare, auctoritate, & facto ipso non declararetur.

modari, sed quandoque requiritur, ut objectorum indolem exprimant. Ex quibus infertur, quandoque nam judicia falsitate laborent.

CXXV. Veritas cognitionis in scholis dicitur *veritas logica*, cum objectum sit disciplinæ, cui idem nomen impositum est (1).

CAPUT II.

De Propositionibus.

CXXVI. **U**t verbis ideas efferimus, ita propositionibus judicia complectimur (2). Quia vero iudicando coniungimus ideas affirmatione, vel negatione separamus; hinc propositio sententiam continet, qua affirmatur aliquid, vel negatur.

CXXVII. In propositione distinguitur *subjectum*, *prædicatum*, seu *attributum*, & tandem *copula*. Subjectum est res, de qua aliquid affirmamus, vel negamus; attributum rem affirmatam, vel negatam significat; copula subjectum cum attributo coniungit, vel, si ei anexa sit particula negans, utrumque separat: ex gr. in propositione: *virtus est laudanda*, *virtus* est subjectum, *laudanda* prædicatum, & verbum *est* copula. Hæc non semper expressa sunt, sed unus, aut alter terminus in alio latet (3).

CXXVIII. Propositionum maxime consideranda

(1) *V. Locke L. IV. Cb. I. Condillac Gram. P. I. Cb. IV.*

(2) *V. Arist. de Interpret. libri duo.*

(3) *Fromondus in Introd. ad Philosophiam P. II. C. VI.* propositionis partes enumerat omnino sex; quæ maior distinctio rerum difficultatem augeat, nullumque affert commodum, nec ullam utilitatem.

da est qualitas, & quantitas; hæc oritur ex subjecti amplitudine, & est universalis, si subjectum universale; particularis, si subjectum limitatum a vocibus particularibus *aliquis*, *quidam*, & similibus; singularis denique subjectum est singulare, seu individuum. His addunt quantitatem indefinitam, quando nempe subjectum neque limitant voces particulares, neque universales amplificant ex. gr. *homines sunt creati*.

CXXIX. Dialectici propositionem singularem ad universalem revocant, quia illius subjectum in tota sua amplitudine sumitur; sic etiam indefinitam, si subjectum cum prædicato necessarium habeat nexum, ut in exemplo (CXXVIII.); quod si nexus contingens pro particulari habetur, licet sit possibilis casus, in quo universaliter accipienda est; ex. gr. *milites sunt interfecti*; hæc propositio plerumque particularis est. Fieri tamen potest, ut aliquando sit universalis; & an sit, linguarum, & auctoris ingenium, ejusque loquendi usus, & circumstantiæ declarant.

CXXX. Ex prædicato, & subjecto, & tota propositionum materia earundem qualitas desumitur, quæ omnino multiplex est. De hac utiliora quædam observare sufficiat; & primo in propositionibus negantibus prædicatum universaliter sumi; & in tota sua amplitudine, etiamsi subjectum sit particulare: in affirmantibus vero sumi in eadem latitudine, qua subjectum, adeo, ut universale sit, quantum est subjectum ipsum; vel particulare, si subjectum fuerit particulare; ex. gr. in hac propositione negante: *aliquid pactum non est injustum*, prædicatum ad omnem omnino injustitiam extendi debet; in alia vero affirmante: *omnes homines sunt viventes*, prædicatum eam extensionem non habet, ut omnia viventia significet.

CXXXI. In propositionibus *disjunctivis* partes

ita

48 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

ita opponi debent, ut mediam non admittant ex. gr. *Mundus aut est à se, aut ab alio.* Id porro necessarium est, cum hæ propositiones adhibeantur, ut una pars affirmetur, tollantur aliæ; si igitur media præter enumeratas dari posset, jam non recte una pars affirmaretur, vel negaretur ex aliis affirmatis, sive sublati. In hoc labi facillimum est; nam absoluta partium enumeratio, perfectam rerum, de quibus agitur, cognitionem desiderat.

CXXXII. *Conditionalis* propositionis veritas non pendet ex veritate partium, sed ex recto nexu earundem; nam hisce in propositionibus non negatur una pars, aut alia, sed tantum nexus, ut in hac, *si homo liber est, est creatus:* nexus autem est ad concludendum aptus, quando, posita una parte, ponitur alia; una sublata, alia tollitur.

CXXXIII. Propositiones *exclusivæ*, ut veræ sint, multum perpensæ fuerint oportet, & non mediocrem mentis vim, atque amplitudinem requirunt: nam vel statuunt, attributum aliquod alteri subjecto non convenire, vel nullum aliud attributum alicui subjecto competere ex. gr. *nobilitas sola est, atque unica virtus: belluæ facultate tantum sentiendi prædita sunt.* Quia vero nec omnia subjecta à nobis cognoscuntur, nec essentia primaria, de quo agitur, idcirco difficile est ea propositionibus exclusivis statuere.

CXXXIV. Propositionum oppositio ex earum qualitate, & quantitate oritur. Præcipue autem consideranda est oppositio *contradictoria*, & *contraria*. Ea est, si, posito eodem subjecto, eodemque prædicato, propositio una affirmet, neget alia; subjectum vero, aut sit universale in una, particulare in alia; vel in utraque singulare ex. gr. *omne bonum est expetendum: aliquod bonum non est expetendum: vel Seneca est sapiens; Seneca non est sapiens.*

Sunt

LIBER SECUNDUS. 49

CXXXV. Sunt vero propositiones contrariæ, si idem subjectum, idemque attributum habeant, in utraque tamen subjectum sit universale, & una affirmet, neget alia, ex. gr. *omne bonum est expetendum; nullum bonum est expetendum.*

CXXXVI. Propositiones contradictoriæ nequeunt esse ambæ veræ, neque ambæ falsæ, sed una necessario vera est, alia falsa, quia repugnat, idem simul esse, & non esse. Similiter de contrariis constat, quod nequeunt esse ambæ veræ, nisi verum etiam sit, aliquid esse, & non esse; possunt autem esse ambæ falsæ, ut (CXXXV.) exemplo constat (1).

(1) Hæc mihi explicanti, si quis succenseat, quasi modum excesserim, ea ille conferat cum iis, quæ Logici politiores circa propositiones disseruere. Profecto comperiet, quam brevis in iisdem fuerim. Multa quidem levia, & inania scholastici olim, qui innumeras propositionum divisiones ex earum forma, materia, qualitate, & quantitate persequantur; & conversionem propositionum, reciprocam scilicet mutationem subjecti in prædicatum, & prædicati in subjectum exponebant; atque etiam æquipollentiam, duarum nempe propositionum oppositarum ad eundem sensum reductionem. Quæ omnia prætermittuntur, cum in veritatis agnitione nullius fere usus sint, & animum ad futile quoddam genus disputationis instituant. E Logicis autem illis, quos indicabam, sunt præsertim *Art. de Penser* P. II. *Wolfio* *Risli* *sulle forze ec. C. III.* *Gravensand* *Introd. L. II. C. VIII.* *IX. & X.* *Clericus in Logica* P. II. *Heinecius in elem. Log. C. II. Sect. II.* de *Felice* *Leçons de Log.* *Lez. X.* *Condill. Gram. P. I. Ch. XI. XII. XIII.*

CA-

CAPUT III.

De gradibus humanæ cognitionis.

CXXXVII. Si idæ nobis deficient, vel earum convenientiam, aut pugnam non videamus, in ignorantia statu sumus; si utramque rationes opposita, & æquales suadeant, eæ se mutuo elidunt, nosque in dubio versamur (1), & ab judicando abstinemus. Ignorantia ergo, & dubium infimum cognitionis gradum præcedunt, qui in probabilitate videtur constitutus.

CXXXVIII. Cognitionis autem probabilis non est ex simplici intuitu, nec ex demonstratione (CXXI.) sed ex rationibus, quæ sive cum veritate, sive cum illa cognitione necessarium nexum habeant, aut non habere videantur: is tamen sit hic nexus, qui verum prudentem, & doctum in affirmationem, vel negationem adducat.

CXXXIX. Probabilitatis diversi sunt gradus: quæcumque autem ea sit, numquam ascendit ad certitudinem (2), in qua summus gradus cognitionis

(1) Hoc aliqui dubium *positum* appellant, & dubium *negativum* ajunt esse, quando nullas tam pro una, quam pro alia parte rationes percipimus; quasi nempe aliquid deterius habeant, in quo ignorantiam collocent.

(2) Qui probabilitatem calculo subjiciunt duce *S. Gravesandio*, & *Bernoullio* in *Ar. conjectandi* certitudinem considerant veluti totum divisum in partes, quæ sint gradus probabilitatis. Ac quidem licet non satis accurate id constituent, permitti tamen debet, ut facilius probabilitas ex proportionem, quam habet ad certitudinem, supputetur. Non, inquam, accurate certitudo in partes dividitur, cum id ejus notioni opponatur.

nis (1). Porro consideratur certitudo, vel ut est in rebus, quæ certæ in se sunt: vel ut est in mente, quæ rem certo cognoscit. Primo accepta modo est constantia, & rerum immutabilitas; secundo modo est status mentis, quæ absque ullo scrupulo, & citra dubitationem omnem alicui rei assentitur.

CXL. Certitudo distinguitur in *metaphysicam*, *physicam*, & *moralem*. Metaphysica ex rerum natura descendit, & est absolute immutabilis adeo, ut ejus oppositum sit omnino impossibile; sic ex essentia circuli certum est, radios à centro ad peripheriam ductos, esse æquales. Certitudo physica naturæ legibus, & universi ordine innititur, atque

natur; neque ex gradibus probabilitatis hæ partes confici possunt; probabilitas namque, & certitudo tota natura differunt, quantum nempe contingentia, & necessitas. Ut una igitur alterius pars foret, simul deberet esse & non esse, quod repugnat. *V. S. Gravesand Introd. P. II. C. XVII. Storchenau P. III. Log. C. III. Bonnet Ocur. Vol. XVIII.*

(1) *Lokius* L. IV. C. II. gradus cognitionis diverso modo constituit; & cognitione nempe *intuitiva*, *demonstrativa*, & *sensitiva*. Ac recte quidem, si certitudine inter se singulæ differrent, ut eodem Cap. passim affirmat. Ex analysi autem demonstrationis, quam ipse peragit ibidem §. 7. plane intelligitur, cognitionem intuitivam, & demonstrativam, licet non eandem evidentiam, parem tamen certitudinem præferre. Una igitur, cum alia major non sit, gradibus invicem non distinguuntur; sed differunt dumtaxat in modo, & facilitate, qua à nobis comparantur. Non unum hoc tantum inter cognitionem sensitivam (CXXII.), aliasque duas discrimen est positum, sed illa certitudine etiam inferior est; nam cognitionis intuitivæ, & demonstrativæ *necessaria* est certitudo; sensitivæ vero *contingens*: quod discrimen aptius notatur certitudinem trifariam dividendo.

que aliquid ea certum est in hypothesi, quod eadem leges, & idem ordo maneant. Certitudo tandem moralis sæpius cum probabilitate confunditur, & moraliter certum plerumque dicimus id, quod, leges prudentiæ humanæ sequendo, tamquam verum haberi potest: ex hominum tamen testimonio, seu auctoritate ea moralis certitudo exoritur, quæ sit veri nominis certitudo, & moralis vocatur, quia ordinis moralis legibus fundata est.

CXLI. Diversa hæc certitudinis genera paria omnino non sunt, sed certitudo metaphysica tam in rebus, quam in mente considerata, physicam, & moralem superat: ea namque absoluta, & immutabilis prorsus est; hæc vero hypothetica, & contingentes: quod autem hoc secundo modo certum est, non esse haud pugnat; minorem ergo certitudinem habet, quam illud, quod intelligimus absolute esse non posse.

CXLII. Quæ profecto satis declarant causas certitudinis in se acceptæ. Quod vero nos certi simus, evidentiae tribuendum est; certi, inquam, de aliqua re sumus, quia evidenter eo modo esse percipimus. Evidentia, vel est in rebus, si nempe simplici mentis intuitu cognosci possint; vel in mente, quando aliquid evidenter intelligit. Quænam sit hæc mentis affectio, assequimur, si nos ipsos veluti intueamur, dum eandem experimur: est veluti lumen, quod menti affulget; quod in assensum trahit; quo omnem dubitationem depellimus. En ergo quomodo differat à certitudine.

CXLIII. Evidentia, certitudo, probabilitas, dubium, & ignorantia relativa sunt iis, qui intelligunt; & fieri potest, immo plerumque fit ut aliquibus certa, vel probabilia videantur, quæ aliis dubia, aut etiam ignota sunt.

CXLIV. Ad evidentiam aliquando immediate, aliquando mediate pervenimus: rem scilicet eviden-

rer

ter agnoscimus, eam dumtaxat attendendo, vel ipsam comparando cum aliis, si clarius per se non fuerit: atque illa immediata evidentia hæc mediata appellatur.

CXLV. Præterea evidentiam, quemadmodum cognitiones (CXXII.), sensu intimo, operationis, usu sensuum, denique auctoritate adipiscimur. Hinc triplicis generis evidentia, metaphysica, physica, & moralis. Quæ evidentiae denominationes omnino accuratæ inveniuntur, si illius fontes, objecta, & certitudo parva attendantur. Evidentiæ, quæ metaphysica dicitur, fons ratio est, objectum intelligibile, & metaphysica certitudo, quam efficit: ex experientia tam interna, quam externa, physica evidentia derivat, ex qua physica dumtaxat certitudo esse potest, & existentiae, seu facti, ut ajunt, cognitio. Ex auctoritate denique moralis evidentia, & certitudo (CXL.) est (1).

CXLVI. Jam vero evidentia, quatenus est in mente, aliquando evidentiae opponitur: nec enim totum id, quod evidens, & certum nobis est, verum etiam in se est; sed illud dumtaxat, quod ex recto rationis usu evidenter, & certo cognitum est. Sedulo igitur, & diligenter perpendatur, quomodo ad evidentiam, & certitudinem pervenerimus; ac profecto ex duabus oppositis inveniemus, unam fallacem evidentiam fuisse.

CXLVII. Quod si evidentia metaphysica physica videatur opponi, debemus in primis in illam inquirere, & introspicere, an verax sit; ac si id constiterit, physica metaphysicæ est postponenda, &

(1) V. Condill. Art. de Raison. L. I. Ipse licet quartum evidentiae fontem omittat, tamen L. IV. Ch. II. statuit, factorum substantiam ea certitudine posse sauteri, quæ ad evidentiam ita maxime accedat, ut de ea nequeat dubitari.

14 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

& statuendum, illa nos decipi, vel suspensas naturæ leges, ac mutatas fuisse.

CXLVIII. Denique, si pugna sit inter evidentiam physicam, & moralem, utraque examini subijciatur; compertum fiet, evidentiam moralem cum errore esse conjunctam, quando in contraria physica evidentia versamur, proinde si nullus de hac fuerit scrupulus, est alteri anteponenda (1). Ab evidentia igitur ad veritatem non recta semper illatio est, cum nec recte semper eam fuerimus consecuti: ac si duæ evidentia concurrant, de qua nam constare nobis debeat, ut alteri renunciemus, præscriptum est.

CAPUT IV.

De Cognitione probabili.

CXLIX. Quod probabiliter cognitum est, non eo modo, quo cognitum fuit, & necessitate est (CXXXVIII.), sed esse potest modo prorsus opposito. Probabilitas ergo quæcumque sit non omnem scrupulum remover; mens enim cum cernat probabile, posse esse absolute falsum, jure etiam poterit eidem non plane acquiescere (2).

(1) Ex hoc autem nullus inferat, evidentiam moralem de miraculis haud unquam haberi posse: namque miracula respectu eorum, qui certitudinem moralem constituunt, & evidentia physica conveniunt, cum illorum sensibus pateant; eorum vero respectu, quibus moraliter certa esse debent, non contra, sed præter experientiam sunt. Verum de hoc loco suo.

(2) Ut intellectus evidentia, ita etiam probabilitati necessario acquiescit, ait Bonnetus T. XVIII. Op. p. 281., cum fieri nequeat, ut id, quod intellectus percipit tamquam probabile, non percipiat, vel dubium

LIBER SECUNDUS.

55

CL. Cognitiones sunt probabiles, vel intrinsece vel extrinsece; primæ fundantur rationibus, secundæ auctoritate. Qui auctoritatem faciunt, aut aliqua, aut nulla ratione moventur; si secundum, nulla eisdem probabilitas; non ita vero si primum. Igitur utriusque probabilitatis principium sunt rationes; cum hoc tamen discrimine, ut intinsecam proxime, extrinsecam vero remote, constituent (1).

CLI. Res non sunt in se probabiles, sed nobis dumtaxat; scilicet probabiles sunt cognitiones: quidquid enim est, profecto aliquo modo est; atque res, & ideæ convenientiam, aut pugnam necessario inter se habent, cum fieri nequeat, ut neutram habeant, vel utramque: convenientia autem illa, vel pugna, quæ inter ipsas est, aliquando à nobis cognoscitur probabiliter, & res evadit ex parte nostri probabilis.

CLII. Atque ex brevitate mentis ita cognoscimus, & quia ideæ nimis compositæ persæpe sunt, & inadæquatæ; qui enim fieri poterit, ut mens admodum infirma omnium idearum, illarum præsertim relationes plane perspiciat?

CLIII. Cum mathematicæ disciplinæ circa ideas distinctas, & adæquatas versentur, cognitio-

bium judicet. Quamvis id verum omnino sit, tamen assumptum non probat: eum iudicio namque probabilis hoc aliud componitur; nempe rem probabiliter cognitam alio modo esse posse ac cognita fuerit; quod profecto mentis acquiescentiam e medio tollit.

(1) Quam tradidit Aristoteles Top. I. C. I. probabilis definitionem, probabilitati tantum extrinsece convenit; est enim hujusmodi: Probabilia autem sunt, quæ videntur omnibus, aut pluribus, aut sapientibus, & his vel omnibus, vel pluribus, vel maxime familiaribus, & probatis.

009861

tiones probabiles haud nobis suppeditant; sed aut nullas omnino, si nempe ideæ mediæ ad demonstrationem necessariæ deficiant; aut certas, si ideæ in ea serie, quæ ad demonstrationem requiritur, dispositæ fuerint; aut falsas demum, si series fuerit perturbata. Hoc sensu probabiles videri possent, quatenus nempe hypothesei probabili sint sæpius innixæ: verum facta hypothesei eo utuntur mathematici ratiocinio, quo suas propositiones plane ostendant. Quare cognitiones, ut sunt ope mathe- seos acquisitæ, probabilitatem semper transcendunt.

CLIV. Ex possibilitate non oritur probabilitas. Quod probabile est, possibile esse debet; alias foret absurdum: non vero, quod possibile tantum est, aliquem probabilitatis gradum continet; namque, quod probabili oppositum est, possibile & ipsum est (CXLIX.); quod autem probabili opponitur, improbabile est; igitur possibilitas cadit etiam in improbabile: non ergo probabilitatem vel minimam efficit.

CLV. Quocirca possibilitati rationes accedant necesse est, ex quibus res, quæ esse potest, probabiliter inferatur, quod sit. Hæc illatio non ex una ratione, vel altera debet constitui, sed omnes, quotquot excogitari possunt, diligenter pervestigandæ, & colligendæ sunt. Rationum vis, & numerus examinetur, atque iis simul collatis de majori, aut minori probabilitate decernatur.

CLVI. Sed in ea æstimanda non tantum rationes, verum etiam difficultates attendi debent; ut enim illæ probabilitatem augment, ita difficultates eandem minuunt: ea igitur res probabilis, pro qua rationes adsunt, quæ difficultatum pondere non eliduntur; ea vero probabilior, quæ pluribus, & validioribus rationibus suaderetur; vel quæ, positis ex utraque parte rationibus æqualibus, pau-

cio-

cioribus, aut infirmioribus premitur difficultatibus.

CLVII. Probabiles oppositæ, & æquales se mutuo elidunt, & dubium exoritur (CXXXVII.) Probabilitas minor à majore probabilitate opposita evertitur (1), ut in viribus evenit oppositis & in æqualibus: quæ autem major est, tantum imminuitur, quantum vis est in illa probabilitate minore.

CLVIII. Ita autem probabilitas minor à majore opposita eliditur, ut ea in primis evanescat, & in improbabilitatem etiam convertatur; nam illæ duæ probabiles, quatenus sunt æquales, se mutuo destruunt, & dubiæ evadunt; excessus vero unius aliam infra dubium deprimit, & efficit improbabilem.

CLIX. Improbabile autem illud est, quod aliqua saltem ratione impugnatur: à dubio ergo tamquam à puncto quodam probabilitas, & improbabilitas procedunt, sed in contrarias partes rapiuntur; & quantum illa, si augeatur, ad certitudinem accedit, tantum hæc ad ignorantiam, si imminuatur.

CLX. Ratio impugnans, unde res efficitur improbabilis, non ea debet esse, quæ cum veritate, cumque ipsa re impugnata necessarium nexum habeat, aut habere putemus; quæ hujusmodi foret, rem non improbabilem, sed falsam ostenderet: sicuti autem probabilitas à veritate, ita etiam à falsitate improbabilitas distincta est.

(1) Id negat *Muko* in *Inst. Log. P. II. C. II.* licet eodem capite assensionem cohibendam esse præcipiat, & dubitandum, quando utrinque paria momenta sunt.

CAPUT V.

De Cognitionum Realitate.

CLXI. Quando duas, vel plures ideas mente complectimur, earumque percepta est convenientia, vel pugna, ad cognitionem realem pervenimus; ad cognitionem nempe, quam habemus, non quam videmur habere, licet non habeamus. Dum in hoc postremo statu sumus, cognitio chimerica est, nulla scilicet (XV.), & reali opponitur; atque esset ex. gr. ea, quæ numerum infinitum respuerit, vel motum omnium celerrimum; quæ duo cum nec concipi, nec esse possint, de iisdem, quod nos aliquid cognoscamus, credere possumus, nihil autem revera cognoscimus.

CLXII. Ac quidem cognitionum realitas tecta & sarta remanet, quamvis objectum ejusdem non sit existens; sufficit; quod sit reale, idest saltem possibile (IX.), cui, si aliquid convenire, vel repugnare intelligamus, etiam aliquid profecto cognoscimus. Enim vero possibile non est nihilum, in quo differt ab impossibili; immo ita est, ut non potuerit non esse. Cur ergo cognitiones, quæ ad possibilia pertinent, reales esse inficiabimur?

CLXIII. Reales ne erunt cognitiones, si non conformes objecto suo? Erunt utique, licet non veræ; reales, inquam, cum idearum percipi possit relatio, quin ipsis conformis sit; non autem vere, cum veritas cognitionum in illa ipsa congruentia consistat. Ac nisi veritas cum realitate confundatur, aliquid poterit cognitionis veritatem tollere, non vero ejus etiam realitatem subvertere (1).

De-

(1) Cognitionum realitas à Lokio L. IV. C. IV.

ob-

CLXIV. Denique de cognitionum realitate advertendum, nullam omnino dici posse arbitrariam: hujusmodi sane non sunt eæ, quæ ad res existentes pertinent; ceteræ vero objectum saltem habent possibile, quod necessarium est, nec ex arbitrio pendens. Quare ad has potius, quam ad alias cognitiones appellere animum in nobis est, non sic autem nostra in potestate sunt ipsæ cognitiones, rerum nempe possibilitates.

CLXV. Sed quamvis cognitionum realitas existentiam objectorum, circa quæ versantur, non exigat; videamus tamen quænam sint, quarum objectum tamquam existens jure habeatur. In quo quidem cognitiones idearum sortem sequuntur, scilicet ad objecta existentia pertinent, si ideæ, quibus con-

obtineri statuitur, quando ideæ rebus congruunt. Quid ergo erit earundem veritas? Quomodo erit à realitate distincta? De singulis præterea idearum generibus quærit, utrum convenientiam illam cum rebus habeant; & in primis ponit, ideas simplices eam habere, quia non possunt à mente produci, & sunt effectus necessarii rerum, quæ in sensus agunt. Ita etiam ideæ complexæ notionum; cum enim eæ à nobis formentur, & ad nullum archetypum referantur, nequeunt sibi ipsis non esse conformes. Denique ideæ substantiarum, si ab earum exemplaribus differunt, realitate etiam carent. Verum quod de ideis simplicibus ait Lokius, tantum probat earum objectum esse existens. Ideæ autem notionum referuntur ad rerum relationes, atque naturam, quam debemus advertere, ne imperfectas, & absurdas notiones conficiamus. Quare eidem naturæ, & relationibus convenient necesse est, ut cognitio circa easdem Lokii sententia realis sit. Denique si substantias cognoscimus sub diversa ratione ab ea, quæ sunt, vitiosa erit nostra earum cognitio, etiam falsa, numquam autem nulla, qualis esse deberet, ut non foret realis.

60 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

continentur, objectum huiusmodi exhibeant.

CLXVI. Porro idearum, quæ per sensus adveniunt, omnium objectum existens est; ipsum namque quod in sensus agat, requirunt: ideæ vero reflexione ortæ vel ex nostri consideratione deducuntur, vel quia rerum naturam & relationes meditatur; aliæ insuper ex abstractione originem habent; demum aliæ ex facultate, qua ideas diversas simul conjungimus.

CLXVII. Inter idearum genera reflexione comparata, primum habeat exemplar existens necesse est; nam ea, quæ experimur, & in nobis sunt, profecto existunt; hæc autem advertimus, dum nosmetipsos excutimus. Quæ ergo ideæ ex nostri animadversione comparantur, ab his, quæ existunt, hauriuntur.

CLXVIII. Dum vero animum in naturam, qualitates, relationesque rerum intendimus, notiones ethicas, & metaphysicas permultas formamus; notiones scilicet modorum mixtorum (XXXVII., XXXVIII.), qui sæpius (i) ad existentia pertinent, & in rebus insunt, in affectibus, in actionibus, in iis nempe, quæ dum observamus, præfatas notiones suppeditant.

CLXIX. Ideæ abstractæ, & universales ex iis, quæ existunt, ductæ sunt; in rebus existentibus fundamentum habent: earum tamen objectum non existit, saltem eo modo; quo concipitur, abstracte videlicet & universaliter. Hæc duo maxime distinguere oportet, & si vel leviter harum idearum generatio recolatur, dilucide patent.

CLXX. Eadem ferme valent pro ideis, quas ex aliis sensu exceptis componimus. Eæ, ex quibus componuntur, objectum habent ab ipsis distinctum, & existens: compositæ autem illud repræsentant;

(1) V. Lock. L. II. Ch. XXII. §. 9.

LIBER SECUNDUS. 61

tant, quod ab objectis singularum componentium diversum est, quodque nobis placuit imaginari.

CLXXI. Ergo cognitiones, quæ respiciunt objecta per sensus immediate cognita, ad res existentes omnes referri debent; aliquæ vero tantum ex iis, quarum objectum reflexione perceptum est: objectum enim huiusmodi idearum separatione, vel compositione quandoque efficitur; quod quidem in mente, quæ ideas conjungit, & separat, unice existentiam habet.

CAPUT VI.

De extensione humanarum cognitionum.

CLXXII. Si cognitiones humanæ comparentur cum rebus, quam immani discrimine ab iis distant! Angustis scilicet illæ limitibus continentur; cum latius præ ideis mente conceptis non pateant: quæ autem ideæ à nobis percipiuntur, longe pauciores sunt, & cum immensa hac rerum universitate, ne vix quidem conferri possunt.

CLXXIII. Utinam vero tantum cognoscere-mus, quantum ideis percipimus! Contrahendi namque non adhuc essent cognitionum nostrarum fines, qui ultra perceptionem convenientiæ, vel pugnæ idearum nequeunt propagari.

CLXXIV. Hæ relationes non uno tantum modo nobis apparent, ut jam observatum fuit. (CXLI.) Infrequens omnino est, eas intuitive ternere; quæ autem ab humana mente ex demonstratione perspicui possunt, non semper perspicimus, sed quæ ignotæ remanent, reliquas infinite superant.

CLXXV. Quod duplici ex capite debet repeti; quia nempe in ideis sæpe versamur obscuris, & confusis; & quia non semper præsto sunt ideæ,

cum

62 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

cum quibus illas, quarum relatio quæritur, conferamus, ut hanc ipsam eruamus relationem. Si vero non valemus ideas ita disponere, ut relatio ignota descendat, nova emergit causa, unde fiat, nos raro assequi, quid de ideis asserendum, vel negandum est.

CLXXVI. Ergo earum idearum, quæ claræ sunt, & distinctæ, relationes aliquæ elucet, & plures, si etiam adæquatæ; dummodo eas sedulo velimus perpendere, & cum aliis conferre possimus: sin vero sint obscuræ, primum in ipsis ideis laborandum est, & omni studio enitendum, ut ex obscuris distinctæ evadant.

CLXXVII. Sed non iis solum cognitionibus humana mens præstat, quas simplici, aut multiplici idearum comparatione adipiscitur; alias sensus intimus, experientia, & auctoritas suppeditat (CXXII.), ita tamen, ut rerum quantitati sint prorsus impares.

CLXXVIII. In primis sensus intimus non omnia, quæ experimur, manifestat; & eorum, quæ ad ipsum pertinent, multa adhuc ignota manent. Experientia pauca omnino complectitur, nec intima rerum pandit, penitusque recondita. Quot sunt, quibus locorum, & temporis distantia prohibemur? Quot, quæ à negotiis vacuos nos non inveniunt, quæ cum aliis permultis se se offerunt, nec proinde possumus experimentis tentare?

CLXXIX. Demum historia non omnia, quæ eventus respiciunt, potest describere; perraro ita narrat, ut veritatem præferat: ex historiis perire quamplurimæ; aliæ aliis sunt oppositæ; aliæ corruptæ: ac cum iisdem vitiis laborent cetera, quæ ad auctoritatem revocantur, in hoc quoque genere nostrarum cognitionum copia exiguis finibus circumscribitur.

CLXXX. Verum hæc quantum extenditur, ut
ex

LIBER SECUNDUS.

63

ex alio etiam aspectu appareat, omnia, quæ investigari, & cognosci possunt, ad summa quædam capita referamus, & de singulis videamus, quid in ipsis possimus consequi.

CLXXXI. De rebus igitur vel quæritur, an sint, quales sint, vel quantæ, quasnam habeant relationes, quid denique & quomodo agant (1). Horum aliqua nota sunt, plurima ignota, multa demum, quæ numquam possunt intelligi.

CLXXXII. Cuncta singillatim nunc persequar. Multiplex omnino via ad universam existentiam cognitionem pertinet; & in primis mentis intuitus, quo nostra existentia nobis constat; ratiocinium, quo Deum existere ostendimus; sentiendi facultas & rationis judicia, unde de corporum existentia certi sumus; postremo analogia, & inducto, qua alios spiritus existere inferimus.

CLXXXIII. Ac licet tam multiplici instrumento hac in re possimus uti, tamen longe plurimum existentia nos latet. Corporum quidem immensa multitudo est; fortasse etiam spirituum; sed in iis rerum summis generibus, hominum dumtaxat animas existere scimus, alios spiritus ex fide credimus: quædam corpora, quæ ad globi hujus terraquei superficiem non totam hactenus perlustratam spectant, existentia intuemur, magnasque illas cœlestes moles nonnullas suspicimus, quin rem ali-

(1) Cognitiones omnes ad quatuor classes revocat *Lokius* L. IV. C. III. ad cognitionem nempe *identitatis* & *diversitatis*, ad cognitionem *relationum*, ad cognitionem *coexistentiæ*, & demum *existentiæ*. In qua distributione illud vitii esse videtur, quod cognitio identitatis, & diversitatis illam coexistentiæ contineat, & vicissim. Cognitio autem relationum sit summum cognitionum genus, omnes omnino comprehendens; cum, ut ipse statuit, qualibet cognitio in perceptione relationis idearum reponenda sit.

64 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

aliquam ex innumeris, quæ in iisdem continentur, distinguamus.

CLXXXIV. De rebus vero, quæ sunt, & nobis constant, dum quærimus, quales sint, nonne hæremus persepe, nonne cæcutimus? Essentias rerum primarias, & intimas minime assequimur, ex quibus cum omnes proprietates emanent, illud jure nobis non possumus sumere, earum nullam ignorari: quin immo recte statuimus, multas adhuc non fuisse detectas; namque seu industria procurer, seu sors obtulerit, nova in dies rerum observationum attributa innotescunt.

CLXXXV. Ex quibus non inferendum, nostram qualitatum cognitionem ampliorem esse non posse præ experimentis, & observationibus institutis: dilatatur etiam ratione, præsertim si in rebus mathematicis, & metaphysicis occupemur: harum proprietates rationis ope colligimus, cum primum attributum, quod in earundem conceptu elucet, mente perpendimus, ex quo alia attributa cernere possumus.

CLXXXVI. Non semper autem attributum illud primum, quod patet, hujusmodi est, ut ex eo fluant omnia, quæ in re habentur, aut de ipsa cognoscimus. Jam constat, verendum semper esse (CLXXXIV.), ne aliquod attributum ignotum supersit; frequenter vero occurrit, ut ex attributo, quod primum credimus, reliqua nobis nota non omnia pendeant; quandoque vero solum quædam attributa in rebus esse scimus, quin eorum nexum videamus.

CLXXXVII. Quantitatum scientia longius præ ceteris à recentioribus protracta est; quod tribui debet perfectioni idearum, circa quas versatur, & signis, quibus utitur: idearum siquidem lineamenta continent, ipsasque determinant, & breviter exprimunt. Quia vero aliquando illa in rebus al-

ge-

LIBER SECUNDUS.

65

gebricis deficiunt signa, & ideæ mediæ in rebus mathematicis, multa adhuc circa quantitates ignota dolemus.

CLXXXVIII. Relationes, feracissimus cognitionum campus, innumerae prorsus sunt, atque sagacitati, & studio inveniendi numquam deerunt. Amplissimum illarum genus est, quod ad omnes pertinet ideæ, quoniam omnes ad alias ita se referunt, ut cum iis conveniant, aut pugnent; in quo quidem relationum genere perspicendo, imbecillitatem mentis humanæ experimur (CLXXXIV., CLXXXV.).

CLXXXIX. Sunt præterea relationes, quæ res peculiari quodam modo attingunt, atque earum infinita varietas est, & multitudo, quam vix suo loco indicabam (XLII. & seq.). Ex his dux mediocrem cognitionis vim continent, relatio scilicet causæ, & effectus, & rei ad finem; de prima Philosophi omnes fatentur, veras causas prorsus latere, unius effectus ab alio dependentiam nos solum posse perspicere (LX. not. 1.) Finium vero longe brevior cognitio est. Illum quidem primum omnibus rebus communem assequimur, admirabilem scilicet hujus universi fabricam, atque conservationem; peculiare vero rerum fines ne divinare quidem possumus; ac solum eos vix conjicimus, qui nonnullorum individuorum partibus constituti sunt.

CXC. Jam, si ad ultimum cognitionum genus animum convertamus, in summa nos ignorantia versari deprehendimus. Sæpius definire non possumus, an res patiantur, vel agant, minus videmus: incomprehensibilis siquidem est natura virium, & intima rerum indoles, atque structura, cui conveniens est ex viribus actio (1).

(1) V. Introd. à n. LXVI. usque ad n. LXXIII.

CXCI. Hactenus humanarum cognitionum extensionem imperfecte adumbrabam; quæ amplificari posset, si homines sincere in id vellent incumbere; & si studium, & operam, quam ponunt, ut sua systemata, & præconcepas opiniones tueantur, in illum præstantissimum scopum totam conferrent (1). Multa tamen captum humanum omnino excedunt, & limites humanæ cognitioni necessarios imponunt (2).

CAPUT VII.

De impedimentis humanarum cognitionum.

CXCII. Quæ homini in cognitionibus acquirendis impedimento esse possunt, ab illis causis profecto manant, à quibus ignorantia, & errores nascuntur. Quæ quidem causæ innumerae sunt, nec profecto ædem omnibus hominibus, & universis temporibus, magisque apud singulas nationes diversæ: omnes tamen ad duas facillime revocantur; quarum prima in humanæ mentis brevitate, altera in pravo, vel nullo rationis usu, & conamine reponenda est.

CXCIII. Mentis brevitæ, & imbecillitas non eadem est omnium; omnibus vero idearum defectum affert, & obstat, quin semper earum videantur relationes. Quanta idearum inopia laboremus, & quam exigua sit relationum cognitio, capite superius.

(1) Quinam viæ insistendum sit, & quænam instrumenta debeant adhiberi ad cognitionum nostratum fines propagandos, huius loci non est declarare & exponere, siquidem L. III. totum id fuisse persequimur.

(2) V. *Lock*, loc. cit. *Leibn. Nouv. ess. L. IV, Ch. III.*

tiore indicatum est. Patet autem, idearum defectum, & impotentiam detegendi earum relationes inter potissima humanarum cognitionum impedimenta jure adnumerari. Quis enim cognitionibus excellat, si non perceperit ideas, quæ sunt veluti cognitionum materies, vel si relationes non assequatur, in quibus cognitiones consistunt?

CXCIV. Quæ declarant, humanam mentem omnem prorsus ignorantiam non posse expellere. Ea magis offunditur, si rationem nobis concessam non exerceamus, vel ipsa prave utamur, & haud conemur, ita divinum rationis munus tueri, ut ex eo fructus uberrimos percipiamus. Quare omnis negligentia, & pigritia abjicienda est, atque optandum, ut ad veritatis cognitionem, quemadmodum nati, ita etiam educati simus, atque instituti (1).

CXCV. A cognitione nos magis retrahunt errores, judicia scilicet, quæ sive in iis, à quibus deducuntur, sive ex modo, quo deducuntur, falsa sunt. Ab iisdem debemus antea mentem purgare; inde ea in usu ponere, quæ ad cognitionem nos ducant; est enim error ignorantia deterior.

CXCVI. Verum cum nostri muneris sit, eo semper spectare, ut mens erroribus liberetur, & ad cognoscendum instituat (scilicet ipsam regendam, & emendandam suscepimus); non omnia, quæ ad illud munus pertinent, in unum congerenda sunt, sed, ut sponte se offerunt, explicanda. Atque ita quidem facilius, & uberius tractatio efficitur, & plane exponitur, quare, & quomodo, & in quas cognitiones, aut errores singulæ causæ nos ducant; usus etiam instrumentorum per-

(1) „Qui cupit optatam cursu contingere metam
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, & alsit.“ *Hor.*

CXCI. Hactenus humanarum cognitionum extensionem imperfecte adumbrabam; quæ amplificari posset, si homines sincere in id vellent incumbere; & si studium, & operam, quam ponunt, ut sua systemata, & præconcepas opiniones tueantur, in illum præstantissimum scopum totam conferrent (1). Multa tamen captum humanum omnino excedunt, & limites humanæ cognitioni necessarios imponunt (2).

CAPUT VII.

De impedimentis humanarum cognitionum.

CXCII. Quæ homini in cognitionibus acquirendis impedimento esse possunt, ab illis causis profecto manant, à quibus ignorantia, & errores nascuntur. Quæ quidem causæ innumeræ sunt, nec profecto æedem omnibus hominibus; & universis temporibus, magisque apud singulas nationes diversæ: omnes tamen ad duas facillime revocantur; quarum prima in humanæ mentis brevitate, altera in pravo, vel nullo rationis usu, & conamine reponenda est.

CXCIII. Mentis brevitæ, & imbecillitas non eadem est omnium; omnibus vero idearum defectum affert, & obstat, quin semper earum videantur relationes. Quanta idearum inopia laboremus, & quam exigua sit relationum cognitio, capite superius

(1) Quinam viæ insistendum sit, & quænam instrumenta debeant adhiberi ad cognitionum nostratum fines propagandos, huius loci non est declarare & exponere, siquidem L. III. totum id fuisse persequimur.

(2) V. *Lock*, loc. cit. *Leibn. Nouv. ess. L. IV, Ch. III.*

tiore indicatum est. Patet autem, idearum defectum, & impotentiam detegendi earum relationes inter potissima humanarum cognitionum impedimenta jure adnumerari. Quis enim cognitionibus excellat, si non perceperit ideas, quæ sunt veluti cognitionum materies, vel si relationes non assequatur, in quibus cognitiones consistunt?

CXCIV. Quæ declarant, humanam mentem omnem prorsus ignorantiam non posse expellere. Ea magis offunditur, si rationem nobis concessam non exerceamus, vel ipsa prave utamur, & haud conemur, ita divinum rationis munus tueri, ut ex eo fructus uberrimos percipiamus. Quare omnis negligentia, & pigritia abjicienda est, atque optandum, ut ad veritatis cognitionem, quemadmodum nati, ita etiam educati simus, atque instituti (1).

CXCV. A cognitione nos magis retrahunt errores, judicia scilicet, quæ sive in iis, à quibus deducuntur, sive ex modo, quo deducuntur, falsa sunt. Ab iisdem debemus antea mentem purgare; inde ea in usu ponere, quæ ad cognitionem nos ducant; est enim error ignorantia deterior.

CXCVI. Verum cum nostri muneris sit, eo semper spectare, ut mens erroribus liberetur, & ad cognoscendum instituat (scilicet ipsam regendam, & emendandam suscepimus); non omnia, quæ ad illud munus pertinent, in unum congerenda sunt, sed, ut sponte se offerunt, explicanda. Atque ita quidem facilius, & uberius tractatio efficitur, & plane exponitur, quare, & quomodo, & in quas cognitiones, aut errores singulæ causæ nos ducant; usus etiam instrumentorum per-

(1) „Qui cupit optatam cursu contingere metam
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, & alsit.“ *Hor.*

68 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

percipitur, quibus illas paremus, & ab iis abstinemus. Quæ hoc, aut alio loco non possunt adimpleri, vel ut possent, deberent jam tradita recoli, & adhuc tradenda præverti.

CXCVII. Præstat autem, errorum, & ignorantia causas, nostrarum scilicet impedimenta cognitionum, summam describere, ut unico veluti intuitu cernantur. Ac cum omnes recensere impossibile prorsus sit (CXCVII.), primarias solum in medium proferam, mentis infirmitatem, & nullum, vel pravum rationis usum attingentes; quæ vero ad totum humanum genus non pertinent, prætermittam, eas etiam quæ nostris temporibus non grassantur (1).

CXCVIII. Igitur ex abusu verborum, & imperfectione idearum, magna ignorantia, & errorum vis oritur (L. I.); quæ aliis ex causis, ex vitiis nempe infantia, ex affectibus, ex partium

(1) Quæ scientiarum impedimenta recenset *Baco de Verulamio in novo Org. ab Aph. LXXVIII.*, usque ad *XCV.*, omnia fere tempora, quæ ipsum antecesserunt, respiciunt; & totus est in causis assignandis, ex quibus scientiarum incrementa ad suam usque ætatem adeo retardata fuerint. Hæc impedimenta cum pleraque, Diis faventibus, sublata nunc sint, eruditi erit, non Logici ea recensere. De causis errorum *Cartesius Med. IV.* ex suis principiis disputat, atque omnes in eo collocat, ut scilicet nos decipiamur, quia de rebus nec clare, nec distincte perceptis iudicemus. *Malebranchius* aureis libris *de inq. ver.* errores omnes, & eorum remedia diligentius persequitur atque ostendit, quomodo sensibus præsertim, intellectu puro, imaginatione, passionibus, & inclinationibus in errorem ducamur. Denique *Condiliacus (Traité des connoiss. hum.)*, veram errorum originem ex eo esse putat, quod in ideis non bene determinatis plerumque versemur, & vocibus ambiguis utamur.

LIBER SECUNDUS.

69

studio, ex cæco antiquitatis, & novitatis amore, denique ex voluntatis levitate, inconstantia, defectu mirum in modum augetur.

CXCIX. Dum in pueritia adhuc sumus, licet nobis facultas desit decernendi; tamen ex ingenii levitate, & quia rerum impulsiones ex mobilitate corporis vividiores factæ penitus nos movent, nihil magis refugimus, quam iudicium suspendere: de omnibus, quæ cadunt sub sensus, pronunciamus; & ea, quæ audimus, vel perperam intelligimus, tamquam verissima habemus, maxime cum illa ab iis, qui auctoritate apud nos præstant, excipiamus. Longa autem consuetudine, & quia horum iudiciorum origo ignota, credimus, suadente, & impellente natura ad ea nos delatos fuisse, immo nobis ab ipsa natura insita putamus: unde omnino difficiliter ex animo evelluntur, nec pati possumus, quod in dubium revocentur. Eadem denique ætate, non ratione, nec rerum indole ducti, ideas ita ideis associamus, nonnullisque adeo delectamur, atque movemur, ut difficillime easdem à se invicem, & ab illis animi affectibus, postea disjungamus.

CC. Omnium autem rerum nihil est aptius ad errores gignendos, quam affectus, atque cupiditates (1). Ipsæ attendendi, & meditandi vigorem enervant, & distrahunt; sæpius facultates intellectuales impediunt; veritatis amorem extinguunt; iudicia pervertunt; rationem de sede deiciunt. Scilicet ratio paret, ubi regnant affectus. Res historicas latissime pervagantur cupiditates, & ex iis originem præsertim ducunt errores religioni, & mo-

(1) *Animis omnes tenduntur insidiæ... ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium. Cic. de Leg. I. c. 17.*

morum doctrinæ infensi (1).

CCI. Amor, levitatis auctor, commodum, utilitas, voluptas, quibus res nobis blandiuntur, efficiunt, ut in iisdem decipiamur. Nostra, & quæ sunt amicorum, vera putamus, & in pretio habemus, atque extollimus. Aliena carpinus; in inimicis nihil probamus, omnia eorum contemnimus, & tamquam falsa respicimus. Ex odio hominis, aut sectæ damnamus inauditos; ex gloriæ cupiditate, & quia eruditi videri volumus, de rebus ignotis decernimus. Si timore corripiamur, portenta fingimus, & facile credimus; ea etiam quæ vehementer cupimus, aut speramus libenter admittimus; lætitia gestiens, ne in res serio incumbamus, obstat; quilibet affectus ad præcipitantiam nos trahit, ad pronunciandum nempe de rebus ex libidine, non ex earum cognitione, & examine (2).

CCII. Qui aliquibus opinionibus, & systematibus hærent, cetera negligunt; & studio partium, quo incitantur, proprias sententias contra veritatem pro aris, & focis vindicant: quæ illis favent, omnino certa reputant, & ut sacra venerantur; quæ vero illas oppugnant, flocci faciunt, & in errores systematicos præcipientes ruunt.

CCIII. Jam antiquitatis veneratio servilis, & immoderatum novitatis studium sunt duo veluti

(1) Cur demonstrationes mathematicæ tanta evidentia nobis affulent? Cur nulli iisdem refragantur? Concedo equidem, id præcipue ab idearum, qua excellunt, perfectione esse repetendum; sed illud etiam ex eo oriri arbitror, quod de objectis agant humanas cupiditates nequaquam moventibus.

(2) Plura multa hominis judicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua perturbatione mentis; quam veritate, aut præscripto, aut juris norma aliqua, aut iudicii formula, aut legibus. Cic. de Orat. L. II. c. 42.

scopuli, ad quos plerique allidunt: alii veteres unice celebrant, ipsos omnia acute vidisse clamant; veteres unice esse adeundos præcipiunt, & ex solis eorum fontibus potandum. Contra alii, nonnisi novitatem affectant, & consecrantur, ac, dum vetera respuunt, novos errores propinant; inquieti, ambitiosi, superbi, rerum novarum cupidine ardent; cui cum eorum facultas sit impar, dum veteribus sua substituere affectant, omnia miscent, illa corrumpunt, & in pejus vertunt, nec nova bona afferunt.

CCIV. Utrique ad duo extrema opposita vergunt, quæ diligentissime declinanda sunt; de rebus scilicet iudicium ex earum novitate, aut vetustate ferendum non est. Veteres quandoque dormitant, nec regnum scientiarum, & artium totum occupant: recentiores, quamvis nonnumquam labantur, tamen disciplinas, in quibus humanum ingenium cum laude versari potest, quæque experientia, & observatione maxime continentur, augere, & perficere non inutiliter conati sunt. Ergo ex omnibus quidquid habent bonæ frugis arripiendum est. Difficilius tamen novitatis libido excluditur, qua nos communiores, & vehementiores cupiditates incendunt.

CCV. Sed cum homo, nisi truncus, aut stipites evadat, affectus omnino non possit exuere, summa cura præstandum est, ut eos ad veritatis cognitionem referamus: his igitur indulgendum, atque in iis ille habendus modus, qui voluntatem ad sapientiæ studium excitet, & labores in eo exantlandos minuat.

CCVI. Ac si voluntas deficiat, vel inconstans sit, sedulo, & diutius res non expendimus, nec omnia paramus, ex quibus, quid de quaqua re verum sit, discernere possumus. Inconstantia autem illa, & levitas oritur, ex quo homo ita,

natura fuerit comparatus, ut ab uno in aliud obiectum perpetuo tendat, felicitatem, quam ex præsentibus non consequitur, sperans ex aliis se posse adipisci.

CCVII. Voluntas vero deficit, quia nos impatientes laboris, voluptatibus mancipati, viribus nostris diffidentes, & de aliqua re invenienda desperantes: hinc molles, numquam sapientes; hinc ex dictionariis, atque compendiis umbratilis doctrina hausta; hinc demum scholastici nihil umquam tentarunt, & Aristotelis opera quasi summum humani ingenii apicem, unice commentati sunt.

CCVIII. Et quoniam non solum in anima, sed etiam in corpore recti, & frugiferi rationis usus impedimenta insident, ut ignorantia, & errores, qui inde facile oriuntur, præcaveantur, de iis etiam breviter dicendum est. Corpus, quod ignavum, & iners animam aggravat, & obtundit, eique communicat tarditatem, quæ ipsius propria est; labore vincitur, & spiritum ab eo avocatur, qui corpus habet actionum, atque passionum socium. Denique corpus motus vehementiores à rebus externis in ipsum impressos conservans, & excitans, rationis principatum delet, eam phantasie servire jubet, & liberum attentionis usum aufert.

CCIX. Corporis quoque temperies in humanas cognitiones multum influit, cum ab ea maxime pendeat ingenii vis, & celeritas, memoria, & imaginatio. Morbi quantum veritatis assecutionem, & erroris fugam retardant! Sensibus postremo nihil proficimus, si non sani, aut hebetes, si male adhiberi, si eorum, quæ non attingunt, & ad quæ facti non sunt, iudicium esse in iisdem arbitremur.

CCX. Restat omne genus impedimentorum exter-

ternum, quæ ita possunt distribui, ut omnia ad nationem, patriam, vulgus, auctoritatem, educationem, institutionem referantur: singula nunc juvat exponere.

CCXI. Nationes, quemadmodum climate, religione, forma regiminis differunt, ita diversum sortiuntur ingenium, atque culturam, diversos denique errores: his sæpius abripimur, deque iis ne audemus quidem dubitare. Nationis insuper aut patriæ amore capti nostra dilaudamus, aspernamur externa, atque odio habemus (1). Opiniones, & systemata amplectimur, quia auctores, nosque ipsi ex eadem gente derivati, vel eodem loco orti. Nationis denique, & patriæ splendorem, vel obscuritatem ad nos traducimus, tamquam si ille esset nostris laboribus partus, hæc vero ex ignavia nostra promerita; atque imprudenter animos inde sumimus, vel despondemus.

CCXII. Apud vulgus quot fabulæ aniles & sensuum illusiones pro dogmatibus habitæ! Traditionibus inanibus vulgus obsequitur, impostorum fraudibus patet, rerum admirabilium amore percellitur (2): inde fœda ignorantia, & errorum colluvies, quæ à populo ad quemque manat, in infantia præsertim; & ab ipso, quasi à maximo quodam magistro, opinionum perversitate inficimur. Plerique vulgi imperium veremur, nec facile ab ejus auctoritate desciscimus; ex populo sumus, & malumus errare cum multis, quam cum paucis sapere.

Præ-

(1) „Inter finitimos vetus, atque antiqua simulas, Immortale odium & nunquam sanabile vulnus.“
Juven. Sat. XV.

(2) Populus est instar fluminis, quod gravia mergit, levia transuebit. Baco de Ver. Sic est vulgus: ex veritate pauca, ex opinione multa æstimat. Cic. pro Rosc. Comœdo C. X.

CCXIII. Præterea auctoritate cognitionum progressus arcentur, auctoritate, inquam, cæca, quæ sine ratione valeat. Ea, qui ducitur, propriis viribus uti non audet, nec advertit, quid de quaque re sentiri, & excogitari possit, sed quid alii opinati fuerint. Quid absurdius, quam rationem habere eorum, qui dicunt, nullam rerum, quæ dicuntur? Quid turpius, quam credere, quæ falsa sint, aut quæ sciri debent?

CCXIV. Non solum autem hominum, sed etiam regionum auctoritate frangimur; nostris quidem temporibus quidquid è Gallia, aut Anglia ad nos commigrat, ut optimum, atque pulcherrimum absque ullo examine probamus. Adolescentes, immo viri ipsi, & Philosophi aliquando se ab auctoritatis jugo non vindicant; quem ducem elegerint, illum nunquam errasse putant, & omnia perspecta habuisse, & aptius præ ceteris explicare.

CCXV. Maxima pollent auctoritate parentes, atque magistri, quæ, nisi attente caveant, instillare facile possent errores, tollere rationis usum, & boni ingenii aciem perstringere.

CCXVI. Parentum educatio in omnem vitæ cursum propagatur latissime; quæ liberalis, nisi fuerit & bona, litterarum negligentiam, atque contemptum transfundit; si autem ad nimiam indulgentiam composita, filios molles reddit, & arrogantes, si ad nimiam severitatem, servos, & stupidos (1).

CCXVII. Si denique magistri, qui perturbate, & confuse cogitant, atque disserunt, obscuritatem & confusionem discipulis afferunt; eamque augent, quando in rebus tradendis nullum servant

(1) „Pudore, & liberalitate liberos

Retinere satius esse credo, quam metu.“

Ter. *Adelph.*

ordinem; quando ea, ad quæ auditores admittunt, alia requirant, quorum sint prorsus expertes: si adolescentium memoriam solam exerceant, ingenii vim obtundunt; si meditationi nullum locum relinquunt, divina hæc facultas hebescit.

CCXVIII. Hisce fere ignorantia, & errorum potiores causæ continentur, gravissima nimirum impedimenta, quæ cognitiones humanas conturbant. Ea amovendi, & superandi ratio intelligitur ex modo, quo de iisdem actum jam est. In universum quisque se ipsum interroget, & videat cuinam ipsorum obnoxius esse facile possit; ita quidem remedia ad illud vincendum statim inveniet. Deinde severiorem dubitationem adhibeat (1); & tantum judicet, quantum evidenter percipit; suæque judicia cum optimorum sententiis conferat; profecto in judicando frequentius hærebit, nunquam autem decipietur. Quod si evidentiæ deficiat, poterit de verisimilibus non absurde opinari (2).

(1) Hinc apud Cic. *de petit. Cons. c. 10.* nervos, & artus esse sapientiæ non temere credere.

(2) Præter auctores jam citatos n. CXCVII. not. a. V. *Art. de Pens. P. III. Ch. XX.*

CCXIII. Præterea auctoritate cognitionum progressus arcentur, auctoritate, inquam, cæca, quæ sine ratione valeat. Ea, qui ducitur, propriis viribus uti non audet, nec advertit, quid de quaque re sentiri, & excogitari possit, sed quid alii opinati fuerint. Quid absurdius, quam rationem habere eorum, qui dicunt, nullam rerum, quæ dicuntur? Quid turpius, quam credere, quæ falsa sint, aut quæ sciri debent?

CCXIV. Non solum autem hominum, sed etiam regionum auctoritate frangimur; nostris quidem temporibus quidquid è Gallia, aut Anglia ad nos commigrat, ut optimum, atque pulcherrimum absque ullo examine probamus. Adolescentes, immo viri ipsi, & Philosophi aliquando se ab auctoritatis iugo non vindicant; quem ducem elegerint, illum nunquam errasse putant, & omnia perspecta habuisse, & aptius præ ceteris explicare.

CCXV. Maxima pollent auctoritate parentes, atque magistri, quæ, nisi attente caveant, instillare facile possent errores, tollere rationis usum, & boni ingenii aciem perstringere.

CCXVI. Parentum educatio in omnem vitæ cursum propagatur latissime; quæ liberalis, nisi fuerit & bona, litterarum negligentiam, atque contemptum transfundit; si autem ad nimiam indulgentiam composita, filios molles reddit, & arrogantes, si ad nimiam severitatem, servos, & stupidos (1).

CCXVII. Si denique magistri, qui perturbate, & confuse cogitant, atque disserunt, obscuritatem & confusionem discipulis afferunt; eamque augent, quando in rebus tradendis nullum servant

(1) „Pudore, & liberalitate liberos

Retinere satius esse credo, quam metu.“

Ter. *Adelph.*

ordinem; quando ea, ad quæ auditores admittunt, alia requirant, quorum sint prorsus expertes: si adolescentium memoriam solam exerceant, ingenii vim obtundunt; si meditationi nullum locum relinquunt, divina hæc facultas hebescit.

CCXVIII. Hisce fere ignorantia, & errorum potiores causæ continentur, gravissima nimirum impedimenta, quæ cognitiones humanas conturbant. Ea amovendi, & superandi ratio intelligitur ex modo, quo de iisdem actum jam est. In universum quisque se ipsum interroget, & videat cuinam ipsorum obnoxius esse facile possit; ita quidem remedia ad illud vincendum statim inveniet. Deinde severiorem dubitationem adhibeat (1); & tantum judicet, quantum evidenter percipit; suæque judicia cum optimorum sententiis conferat; profecto in judicando frequentius hærebit, nunquam autem decipietur. Quod si evidentiæ deficiat, poterit de verisimilibus non absurde opinari (2).

(1) Hinc apud Cic. *de petit. Cons. c. 10.* nervos, & artus esse sapientiæ non temere credere.

(2) Præter auctores jam citatos n. CXCVII. not. a. V. *Art. de Pens. P. III. Ch. XX.*

LIBER III.

DE HUMANARUM COGNITIONUM

INSTRUMENTIS.

CAPUT I.

De mentis magnitudine, & perspicacitate augenda.

CCXIX. **Q**uamquam menti præsto sint instrumenta ad magnam cognitionum suppellectilem parandam idonea; tamen nisi acris ipsa, & yigens, eximia vi prædita, inutilia fere evadunt, atque infructuosa: non solum enim ex indole rerum, quæ adhibentur, sed etiam ex opera, atque industria eorum, qui adhibent, illarum fructus repetendus est. Quare quantum conñiti animo possumus, tantum curare debemus, ne imbecillitate nostra instrumentis aptissimis deesse videamur.

CCXX. Necesse ergo erit, mentis capacitatem augere, ejusque intelligentiam perficere; scilicet idearum copia abundare; integritate, & celeritate judiciorum excellere; valere attentione; tenaci, & facili memoria uti.

CCXXI. Hæc non melius assequimur, quam si naturæ ars jungatur; utraque usu, & exercitatione diligenti in rebus maxime difficilioribus confirmetur. Primum quidem fundamentum à natura debet esse positum, quod tamen arte consolidatur; ac si usus egregius magister accedat, facillime, atque aptissime muneribus fungimur, ad quæ facti sumus.

CCXXII. Qui usus, immoderatus ne sit, ac nimius, quam ut possit natura ferre; ipsam namque

que opprimeret, illiusque vires obtunderet; nec vero inutilia, & inania respiciat, neque attingat leviter, quæ gravia sunt, & præclara.

CCXXIII. Sed in arte, & doctrina ad animos exsuscitandos, majoresque efficiendos plus est præsidii, quam in exercitatione, & natura. Hæc ars ab iis in primis proficiscitur, quæ de vocum interpretatione, deque verborum usu, & abusu (L. I.) constituta sunt, ut illum sequamur, hunc vero vitemus. Ad eam etiam pertinent, quæ de cognitione diximus (L. II.), & reliqua de cognitionum instrumentis, & fontibus adhuc dicenda. Nunc igitur illa solum, quæ aptiorem locum non nanciscuntur, & opportunitatem majorem non habent.

CCXXIV. Si quæ mente revolvimus, notis quibusdam designentur, & schematibus, seu figuris exprimantur, animus in eorum consideratione hæret, & quam maxime intentis oculis acerrime ea contemplatur. Signa enim, quæcumque sint, mentem ad rem significatam totam convertunt, eamque, ne aliud agat, prohibent. Atque hæc non solum attentionis, & contemplationis œconomia suadet, sed luculentissima etiam exempla confirmant. Quis Geometras, & Physico-Mathematicos adeat, Geographos insuper consulat, ab omnibus illa exempla accipiet, atque comperiet, signis & schematibus admirabilem evidentiam, in qua mathematici versantur, esse tribuendam, sine quibus tantos progressus facere non potuissent. Plus quidem valet ad totius orbis descriptionem percipiendam, tabulas Geographicas inspicere, quam multum temporis in libris perlegendis insumere.

CCXXV. Inter signa, quæ ideas referunt jure habetur scriptio, qua proinde (CCXXIV.) ideæ altius in animo imprimuntur, & facilius excitantur. Illius insuper ope rerum quantitate non obruimur, multa distinctim possumus considerare, & facile

ad jam adversa redire. In descriptione tamen, aliisque signis habendus modus est; mente res ipsas aliquando contemplemur, si facultatem hanc à natura nobis concessam amittere nolumus.

CCXXVI. Optimorum librorum lectio, disputatio, sermonesque collati cum iis, qui ingenio, & facultate judicandi præstant, si non majorem; certe parem, ac rationes jam explicatae, utilitatem afferunt. Quomodo legendi, & pervolutandi sint libri inferius alio loco præcipiendum est; atque si ordine, & attente legantur, cognitiones per tot sæcula à sapientissimis, & clarissimis viris, magnis laboribus, multisque vigiliis perceptas nostras facimus; nosque etiam ad judicandi facilitatem institunt; quemadmodum ad subtilitatem, atque prudentiam de rebus auditis, vel lectis disputatio.

CCXXVII. Danda autem est opera, non uni tantum rerum generi, sed omnia fere gustanda sunt. Ita quidem in uno possumus excellere (1); quod frustra optaremus, si in aliis essemus plane rudes; ex quo etiam ingenii dexteritate careremus. Diversa hæc genera miscenda non sunt, nec in ea simul incumbendum; eorum attenta affinitate, ex uno ad aliud descendatur, secus oblivionis, & confusionis certa pericula existerent. Semper autem meditationi, & studio sedulo vacemus, sine quibus cetera essent inutilia.

CCXXVIII. Et licet, quæ adhuc explicata sunt, ad omne attentionis, & memoriæ munus nos instruant, tamen nunc, quæ ad illud maxime pertinent, videamus. In primis excitandus amor sapientiæ voluptate, utilitate, quas ea nobis parat; addendi stimuli æmulationis, & gloriæ, ceterique affec-

(1) Difficile est in Philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. Cic. Tusc. quart. L. II.

affectus haud expellendi, à quibus honesti species non abest (CCV.). Hanc si unice respiciant, si moderentur ratione, ad magnam attentionis, atque memoriæ vim conciliandam plurimum valent: enim vero sine aliquo affectu numquam acrior attentio extitit; & nihil tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam rerum jucunditas, earumque cum ingenio, quod natura dederit, convenientia.

CCXXIX. Non solum vero parentur omnia, quæ attentionem fovent, atque confirmant; sed etiam ea, quæ ipsam turbant, atque extinguunt, amoveantur; nimirum voluptatum illecebræ, dolores graves, sensationes insolitæ, & vividiores, & à re considerata alienæ, clarissimum lumen, spectacula, strepitus, omnia, inquam, quæ novas ideas menti possent suggerere.

CCXXX. Denique coerceantur, & frangantur effrænata cupiditates, compescatur phantasia, atque sedetur; namque soluta, & libera optimis judiciis nocet, & imaginibus præter, & etiam contra voluntatem oblati prohibet, ne aliquid attentius intueamur, & in eo defixi simus.

CCXXXI. Memoria, rerum omnium thesaurus, nisi inventa, & excogitata, aut ab aliis accepta custodiret, inutiliter in iisdem laboraremus; si memoria careremus, omnis idea nobis esset veluti prima, omnis nova esset, & anima respectu suæ conscientiae ad momentum duraret. Absque memoria nulla scientia disciplinarum, & artium, nulla institutio, nulli progressus umquam fuissent. Memoria est optima, quæ res facilius excipit, quæ diu retinet, quæ multis sufficit, quæ vetera fideliter, & opportune revocat.

CCXXXII. Duo sunt autem memoriæ genera, unum naturale, alterum artificiosum; illud in nobis est insitum, & unice angatur arte; hoc solius ar-

80 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

artis est opus. Memoria naturali rerum reminiscimur; artificiosa vero res ex quibusdam imaginibus, & locis revocat (1): tota consistit in rebus, aut vocibus cum quadam signorum serie jungendis, quæ dum intuemur, illæ ad mentem recurrunt, & eundem ordinem acquirunt.

CCXXXIII. Rursus alia est memoria verborum, alia rerum; scilicet aliqui rerum nomina memoria retinent; quæ vero ad res spectant, quæque de ipsis explicantur, obliviscuntur.

CCXXXIV. Rerum memoria tanto est præstantior, quanto plus res, quam verba ad negotia gerenda prosunt. Hanc si excellentem natura non dederit, arte possumus adipisci; quæ multis omnino comprehenditur, applicatione nimirum animi, scriptione rerum, quæ memoriæ mandandæ sunt, ordine, & apta divisione earundem, illarum demum electione, quæ jucundæ sint, & præstantes (CCXXXVIII.)

CCXXXV. Insuper, quæ ediscenda sunt, non semel repetantur, & singulis vicibus eorum nexus consideretur; aliis etiam exponantur, atque narrentur; multa, & quotidie tam nostra, quam aliena, eaque optima, si fieri potest, ad verbum ediscantur; nihil enim est, quod tantum indigeat cura, & negligentia intercitat, quantum memoria. Ad ipsam denique plurimum confert bona valetudo, digestus cibus, & temperantia, ani-

(1) In ea exercitatione non mihi displicet, addere, si censueris, etiam ipsam locorum, simulacrorumque rationem, quæ in arte traditur. Cic. De Orat. I. 34. Locis est utendum multis, illustribus, explicatis modicis intervallis: imaginibus aliquid agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. Quintil. L. XI. C. II.

LIBER TERTIUS.

81 animus aliis cogitationibus, & curis liber (1).

CAPUT II.

De Analysis, & Definitione.

CCXXXVI. Inter modos, quibus humanæ cognitiones augeri possunt, & perfici, primum locum observationes, & experimenta tenere autumant recentiores. Quæ in præsentiarum exponerem, & illustrarem, nisi commodior ille esset eorum locus, qui etiam pro fontibus cognitionum est constitutus: statim igitur de analysis.

CCXXXVII. Ea non est nisi resolutio, quæ proinde compositum in partes dissolvitur; ita tamen, ut illius generatio, & productio possit intelligi. Quod, ut habeatur necesse erit, partes inter se conferre, & relationes perspicere, quas ad se ipsæ mutuo, & ad compositum habent.

CCXXXVIII. Qui casu resolvit, res inepte secat, nec arte dividit; qui partes omittit, vel eas non ita separatim exponit, ut appareat, quomodo compositum ex illis conflatum sit, vitiosa, & obscuriore analysis utitur.

CCXXXIX. Resolvendo, illud non solum agimus, ut cognoscamus, quomodo ex partibus generetur compositum; sed etiam, ut rerum facultates, & proprietates appareant; atque ideæ simplices innotescant, quæ in unam complexam coeunt. De partium resolutione jam diximus; cui affinis omnino est ea, quæ ideæ compositæ in suas componentes distinguuntur. Proprietatum denique, & facultatum analysis eodem fere fine suscipitur, ut nem-

(1) V. Malebr. Recb. de la Ver. L. 6. P. I. Baco de dign. & augm. sci. L. V. C. V.

nempe earum *filiationem*, & dependentiam mutua[m] detegamus.

CCXL. Multiplex hoc genus analysis natura duce sæpe instituimus, dum nempe objecta nimis composita se se offerunt, quæ nostra intersit, apprimè nosse. Ac quidem utiliter instituimus; pauca enim, & gradatim proponit analysis, ex quo facilius percipiuntur, atque memoria diutius retinentur; à principiis vagis, & notionibus indeterminatis abhorret, nec definitionibus abstractis utitur, quæ plerumque quæstiones serunt, & alunt; sed idearum explicat generationem, easque claras efficit, atque distinctas.

CCXLI. Ad rerum analysim, si earum natura ferat, nos maxime præparant observationes, & experimenta, quæ partes commonstrant, earumque nexus, & qualitates. Meditatio experimentis, & observationibus aptissime substituitur, dum iis versamur, quæ intelligentia solum continentur. Mente igitur hæc revolvantur, atque modus, & circumstantiæ considerentur, in quibus cognita sunt, ut quæ distingui in iisdem possunt, assequamur (1).

CCXLII. Ab analysi totum pendet definitionis artificium, solertiam, & utilitatem magnam præferens. Est autem duplex definitionum genus, unum quo res, alterum quo nomina explicantur. Hoc præsertim requirunt voces ambiguae, & technicæ, ignotæ tyronibus, & imperitis in arte: atque accurate significatione verborum constituta, futiles, & æternæ quæstiones de nomine vitantur, nec in obscuritatem, & confusionem incidimus, quæ ex

(1) V. Condil. *Art. de Pens.* P. II. Ch. IV. idem *Log.* P. I. Ch. I. II. III. D' Alembert *Elém. de Rh. IK. Eclaircis.* §. II. Clericum in *Log.* P. II. Ch. XI.

ex ambiguitate verborum non parva esse solet (1). In determinando autem verborum sensu novum novis vocibus, vel jam receptis affingere possumus; si nempe ex iis confusio obreperet, & si res novæ propriis nominibus appellandæ sint.

CCXLIII. Ueberior rei definitio est clara scilicet, & distincta rei cognitio, sententia quadam exposita, analysis fructus cumulativissimus (CCXXXVII., & seq.). Res definiuntur, aut intimam earum essentiam explicando, internam nempe structuram, & indolem; aut attributum quoddam adducendo, ex quo cetera pendeant; aut denique enumerando ea, quæ cognoscimus, si illud primum attributum, in quo reliqua comprehenduntur, nos lateat. Primi generis definitiones Mathesis habet, & Ethica; alterius vix pauca quædam suppetunt; frequentiores tandem sunt hæc, quæ ad tertium genus attinent.

CCXLIV. Primæ illæ præstantissimæ definitiones vocantur causales, cum res per causam explicant, per essentiam scilicet intimam, à qua omnia, quæ sunt, & esse possunt in rebus, dimanant. Pro hisce definitionibus ea necesse erit agnoscere, ex quibus res constituitur, & quomodo conferant ad illam constituendam.

CCXLV. Ad hanc cognitionem quid esse poterit analysi opportunius (CCXXXVII.)? Atque ad eam perveniemus etiam cum rei formationem inspicimus, ejusque qualitates perpendimus, quæ sæpius rerum principia manifestant. Ex quibus apparet, præter res ethicas, & mathematicas, phaenomena quoque nonnulla, & artis opera definitione causali non posse complecti.

CCXLVI. Exemplo res tota illustretur: si quis doceat, circulum esse figuram, quæ ex revolu-

(1) V. L. I. C. VIII. & IX.

84 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

tione alicujus lineæ circa punctum immotum generatur, illius causalem definitionem adducit; si vero traderet, circulum radios à centro ad peripheriam ductos habere omnes æquales, potissimum inter attributa circuli exponeret, à quo cetera, quæ sunt in ipso, descendunt.

CCXLVII. Primum hoc attributum, ejusque nexum cum reliquis raro videmus; & sæpius de cognitione nonnullarum proprietatum, quæ, qualis res sit, sufficienter declarent, contentos nos esse oportet: definitiones igitur, quæ rerum qualitates recensent, communiores sunt.

CCXLVIII. Porro qualitates definitionibus expressæ, vel ostenduntur inter se non pugnare, & in re aliqua inesse; vel ostenduntur pugnare; vel neutrum ostendi potest: si primum, definitiones, erunt *reales*: si secundum, *chimericæ* (CLXI): si tertium, eas *nominales* dixerim, cum nullum argumentum sit, illis definitionibus, præter voces, objectum aliquod, sive existens, sive ideale respondere (1).

CCXLIX. Hac uti distinctione necesse fuit, ne incauti in definitiones chimericas, aut nominales offendamus. A quibus tuto abstinēbimus,

si

(1) Plerique definitiones *reales* appellant, quas ego *causales* voco, & quæ mihi *reales* sunt, tamquam *nominales* habent. Sed ab istis cum *Leibnitio* libenter discedo, cum nulla ratio sit, cur nominalis vocetur definitio ex proprietatibus composita, quæ rebus existentibus insunt, & jure optimo causalis videatur ea, quæ rerum generationem in medio ponit. Quin immo, reales illas definitiones appellando nominales, periculum esset, ne quis hallucinaretur; & ne definitiones, quæ in res existentes cadunt, cum iis confundat, quibus verba solum respondent, quæ unice merito nominales dicendæ sunt.

TITULUS LIBER TERTIUS. 85

si semper experientia, & observatio dux nobis sit; eaque ratione confirmetur, quæ demonstrat, qualitates definitione comprehensas invicem non esse sibi pugnant.

CCL. In seligendis autem proprietatibus, quæ definitione recenseantur, multa observanda sunt. Ac cum quæ brevior, aptior etiam definitio sit, & ita esse debeat, ut nihil ei addi, vel ab ea detrahi possit, quin defectu, aut superfluitate peccet; illæ tantum ad definitionem adhibendæ sunt proprietates, quæ rem satis explacent, & accurate ab omni alia distinguant. Proprietates insuper hujusmodi debent esse essentielles; quis enim ex definitione non vult rem omni loco, omni tempore agnoscere, & ab alia discernere (1)?

CCLI. In hoc definitio à descriptione videtur longe differre; ex accidentalibus enim rei descriptio conficitur; & ad rem in peculiari quodam statu dignoscendam inservit.

CCLII. Rei ergo definitio, quæcumque sit, (CCXLIII.) ex diligenti, & subtiliore investigatione oritur, atque unice ab eo, qui rerum clarum, atque distinctam cognitionem fuerit adeptus, fieri potest, ut res definiatur. Quapropter definitiones hujusmodi, si de ignota re invenienda agatur, disputationis initio ponere impossibile est; ineptum vero, & perniciosum, cum res nota præcipitur; siquidem, qui instituuntur, disputatione expleta, qualis res sit, debent percipere; ac proinde præmissam definitionem rei indolem,

at-

(1) Ex definitionis officio, & fine, & modo eam conficiendi, cetera, quæ Logici de definiendo præcipiunt, ita elucet, ut illis explicatis hæc exponere necesse non sit: interim apud quæcumque facile videri possunt.

atque naturam enucleantem, aut perverse, aut nullo modo assequerentur.

CCLIII. Quid est igitur, quod universi præcipiunt (1), oportere scilicet, ut omnis disputatio à definitione profisciscatur? Recte, inquam, præcipiunt, cum nisi intelligatur, atque convenit, quid sit id, de quo quæritur, erraret, & vagaretur oratio: pro hoc autem nominis definitio sufficit, à qua, non ab illa rei, necesse erit exordiri (2).

CAPUT III.

De Ratiocinio, & Demonstratione.

CCLIV. **S**i convenientia, vel pugna, quæ est inter ideas, illico non appareat ex simplici comparatione earundem, mens ad eam detegendam utitur ratiocinio (CXXI.) Ratiocinamur itaque, quia mentis intuitu illas omnium idearum relationes minime cernimus; atque ratiocinando, ideas, de quibus ignoramus, an inter se convenient, vel pugnent, cum aliis conferimus, ex quibus id deducatur. Hæ autem sunt ideæ, quæ relationem inter se, & cum illis habent; atque ex quo convenient, aut pugnent ideæ adhibitæ cum iis, quarum causa adhibentur, has etiam inter se convenire, aut pugnare intelligimus.

CCLV. Ad ratiocinium igitur necessariae sunt plures ideæ intermediæ, quæ illas, de quibus relatio quæritur, simul jungant, aut separent: de
sin-

(1) Cic. de Off. I. C. 2. & Quint. VII. C. 3.

(2) V. Condil. Art. de Pens. P. I. Ch. X. Logique P. II. Ch. VI. Clericum in Log. P. II. C. XII. XIII.

singulis vero notus esse debet modus, quo unæ ad alias, & omnes ad eas, circa quas ratiocinium instituimus, referuntur; cum enim ex hoc modo alter quæsitus pateat, perspectus ille sit oportet, nisi ignotum ex ignoto esse velimus.

CCLVI. Ideæ intermediæ in illis ideis quærendæ sunt, quarum pugnam, aut convenientiam investigamus: si nihil in his cognitum haberemus, frustra ea investigatio suscepta fuisset, cum ignotum non possit constare, nisi ex cognito, quod proxime ipsam attingat. Diligenter itaque, & sagaciter explorentur, quæ circa ideas, quarum relationem quærimus, nota sunt, & omnia, quæ ad eas possunt pertinere, sedulo circumspiciantur.

CCLVII. Ideas ergo, in quibus demonstratione versamur, comparate ad nostram cognoscendi vim, inter se distantes optime dixeris; quæ distantia impedit, ne, utrum ex convenient, vel pugnent, illico videamus. Hæc autem distantia idearum mediarum ope tollitur, dummodo apte adhibitæ sint, ita scilicet, ut ostendant, quam relationem cum illis à se distantibus habeant; inde enim, quomodo ad se mutuo referantur, clare innotescit.

CCLVIII. Quare ex ideis mediis, iisque, circa quas demonstratio instituitur, ea series debet effici, ut relationum catena exoriat, cuius annuli singulæ sint relationes. Hæ nexu artissimo consociantur, cum ex iis omnibus relatio quæsitæ inferenda sit. Tot vero esse debent, quot ad eandem relationem deducendam requiruntur: quæ catena accuratam demonstrationis similitudinem gerit.

CCLIX. Ex his quisque intelligit, undenam demonstratio vim, & firmitatem accipiat; quam amittit, si interrupta sit illa catena. Interrupta
au-

autem est, quando relationes ignotæ, tamquam notæ assumuntur, & quando eæ, quæ notæ sunt, neque inter se, neque cum relatione detegenda hunc nexum habent, qui requiritur ad illam ex iis eruendam.

CCLX. Sed quænam relationes ita notæ sunt, ut demonstrationis elementum possint conficere? Eæ scilicet, quæ, vel sunt intuitivæ, vel quia alias jam demonstratæ, tamquam intuitivæ recte habeantur. Utraque igitur cognitio intuitiva, & demonstrativa eandem in intellectu certitudinem generat. Plurimum enim idearum intuitus cognitionis, quæ ab eo pendet, assecutionem reddit difficiliorem, non vero ejusdem certitudinem minuit (V. L. II. C. II. not. 3. & N. CXLIV.)

CCLXI. Plures aliquando ad demonstrationem necessariæ sunt idææ intermediæ, aliquando pauciores; quatenus nempe idææ, de quibus ea instituitur, magis, vel minus comparate ad nostram cognitionem inter se distant; hic oritur, quod demonstratio quædam præ alia difficilius videatur, & quod alicujus demonstrationis vim non omnes percipiant: neque enim omnes tanta attentione, & ea ingenii celeritate, atque acumine præstant, ut multarum idearum seriem, earumque nexum intueantur.

CCLXII. Præterea ex ingenii præstantia, & cognitionum copia oritur, quod quædam aliis intuitiva sint, aliis non sint: quare intuitus, & demonstratio inter relativa recensentur. Meni perfectissimæ omnia intuitiva sunt; Philosophus meditationi assuetus, & magna vi cognitionum instructus nexum inter idæas, licet non immediatum, unico intuitu percipit (1).

(1) V. Bonnet *ess. Anal. Cb. XV.*

Non

CCLXIII. Non uno tantum modo conficitur demonstratio; sed ita in primis, ut ex cognitis in re, de qua quærimus, illud ipsum, quod quærimus, inferamus; deinde evincendo falsam propositionem contradictoriam probandæ, vel deducendo absurdum, sive impossibile ex eadem contradictoria, supposita tamquam vera: primum demonstrationis genus dicitur demonstratio *directa*, sive *ostensiva*; alterum demonstratio *indirecta*, & *reductio ad absurdum*.

CCLXIV. Demonstratio indirecta, iis, quæ ostenduntur de propositionibus contradictoriis, innixa est (CXXXVI.): cum enim earum una necessario vera, altera falsa esse debeat, si falsa ostenditur contradictoria probandæ, hanc veram esse consequitur. Atque idem etiam inferitur, si ex eadem contradictoria deducatur absurdum; siquidem hoc illam aperte falsam ostenderet.

CCLXV. Assensum extorquet demonstratio indirecta, quin doceat; neque enim ex quo quis videat rem non ita esse, percipit, quare alio modo sit.

CCLXVI. Dividitur denique demonstratio in eam, quæ est *à priori*, & aliam, quæ *à posteriori*; prima à causis descendit ad effectus, secunda ab effectis ascendit ad causas; hujus exempla supeditant Physici, illius vero Geometræ (1).

(1) V. Aristot. *L. duo Analyt. poster.* Lock. *L. IV. Cb. II.* D' Alemb. *Elem. de Phil. V.* De Felice *Lec. de Log. P. I. Lec. XIII.*

CAPUT IV.

De nonnullis Argumentorum generibus.

CCLXVII. **N**on equidem ignoro, quæ in syllogismum, & universa Dialecticorum argumenta congresserit *Lokius*; quantum etiam hæc amplificaverint alii ceteroquin illustres, qui maxime in omni argumentorum genere contemnendo præclarissimum illum virum sunt imitati. Quibus libenter concederem, tantam syllogismorum non esse præstantiam, ut inventionis facultate excellant; ex universalioribus enim minus universale colligunt, quod proinde in illis notum jam fuerat. Quare id tantum muneris habent, ut ideas, earumque relationes uno potius, quam alio aspectu exhibeant, & suo quodam modo, quod jam in promptu erat, ostendant (1).

At

(1) Ante *Lokium* *Baco de Verul.* in *novo Scien. Org.* & *Gassendus* in *exercit. adv. Arist.* præsertim *Exerc. V. L. II. n. 6.* contra syllogisticam artem disserunt, & graviora etiam, quam *Lokius* ipse, in syllogismos attulit. *Cartesius* vero paucis jam complexus fuerat quidquid contra syllogismos, & in eorum favorem adduci potest, atque acute viderat, quibus in rebus vi plurima, quibus nulla valerent: *Regula enim X. ad direct. ing.* ait, nullum posse *Dialecticorum* syllogismum arte formare, qui veram concludat, nisi prius ejusdem materiam habuerit, id est nisi eandem veritatem, quæ in illo deducitur, antea cognoverint. Unde patet...vulgarem *Dialecticam* omnino esse inutilem, rerum veritatem investigare cupientibus; sed prodesse tantummodo interdum posse ad rationes jam cognitæ facilius aliis exponendas. Eadem

CCLXVIII. At modus hic syllogismi proprius (quoniam omnia argumenta in syllogismum convertuntur) est ne bonus, & aptus ad demonstrandum, & convincendum? Est ne perspicuus, an implicatus ambagimus? Non facile auctoritate ulla moverer, quæ syllogismis lucem, & eximiam vim tolleret. Jam exclusas suppono cavillationes, atque sophismata, prætermitti argumenta, quæ demonstrationem non promoverent; cur non evidētis demonstrationis vis, cur non vis convincendi in syllogismorum serie ordinata? Profecto singuli ex relationibus cognitis duarum idearum cum tertia illarum relationem mutuum inferunt, singuli se invicem comprobant, donec perveniatur ad aliquem, de quo nullum omnino dubium, nullus scrupulus possit suboriri. Atque in hoc mirifice evidentia elucet, & summa illationum necessitas.

CCLXIX. Hinc factum est, ut non solum Scholastici, sed ab ipsa Philosophiæ institutione Logici politissimi, omni re Geometrica, & Philosophica ornati (1) totam syllogismorum

ra-
dem ferme habet in *Diss. de Meth.* Quamquam si recte considerentur, quæ de syllogismo *Lokius* disputat, ad hæc facillime detorqueantur: summa enim ejus doctrinæ hæc est; syllogismum inventionis instrumentum non esse; rationis facultatem nequaquam perficere; veritatem ipsius ope ostendendam jam non tam supponere; dumtaxat ejus præsidio ideas ita disponi posse, ut earum relationes pateant; & esse instrumentum, licet non unicum, demonstrandi, & convincendi. *V. Lock L. IV. Ch. XVII.*

(1) Inter ceteros eminent *Auct. Art. Cog. P. III. Bayle Log. Ch. 9. Crousaz Log. T. V. Ch. 7. 8. 9. Clericus in Log. P. IV. S. Gravesand in Intr. ad Phil. Leibnit. multis in locis, sed præcipue novu. Ess.*

rationem non prorsus neglexerint, atque censuerint, extrema opposita hac in re, sicut in reliquis, sedulo cavenda esse, adeo ut aequè vitiosum sit nimium, & nihil in syllogismis immorari.

CCLXX. Quos sequutus hæc habebam, quæ de syllogismo, aliisque argumentis præscriberem: illa idearum comparatio, quam ratiocinando instituiamus (CCLIV.), si dialecticorum more perficiatur, multis propositionibus continetur, quæ *argumentum*, ut ajunt, constituunt, aliquando etiam pluribus argumentis, si res postulaverit.

CCLXXI. Quoniam vero inter argumenta primum locum obtinet syllogismus (CCLXVIII.), accuratius de ipso pertractandum est. Sit hæc propositio controversa, seu quæstio *anima est immortalis*; jam relatio inter ideas ejusdem simplici intuitu non cernitur; comparandæ igitur sunt cum alia, ut ea eliciatur; hæc esse potest idea *simplicitatis*, ex qua, & ex illis duabus ita conficitur syllogismus

Quidquid est simplex, est immortale;

Atqui anima est simplex;

Ergo anima est immortalis.

In prima propositione comparatur idea simplici-

*L. IV. Ch. 17. Wolphius in Log. Corsini Log. P. III. C. 2. & seq. Heineccius in Elem. Log. C. II. Sect. V. de Felice Lec. de Log. P. I. Lec. XV. XVI. du Marsais Log. Art. VIII. & suiv. Para Theor. &c. T. II. Sect. III. Jacquier in Log. P. III. Horum plerique fusc exponunt syllogismorum etiam modos, atque figuras, & omnia, quæ ad reliqua argumentorum genera pertinent; atque Jacquier iis subirascitur, qui signa figuris illis, & modis destinata irridunt. Cur enim non irrideant reliquis omnes characteristicas artes? *Leidniti* denique loc. cit. syllogismum tamquam nobilissimum, & pulcherrimum humanæ mentis inventum extollit.*

tatis cum prædicato quæstionis; in secunda cum ejus *subjecto*; in tertia denique infertur convenientia *subjecti* cum *prædicato*, ex quo hæc duo convenient cum una eademque idea *simplicitatis*: prædicatum quæstionis dicitur *major terminus*, subjectum *minor terminus*, & ambo vocantur *extremi*; idea demum *simplicitatis* *medius terminus* est.

CCLXXII. Igitur syllogismus constat ex tribus propositionibus mutuo connexis; prima vocatur *major*; secunda *minor*, & ambæ simul *præmissæ*; tertia *consequens*, si consideretur ut propositio; vel *consequentia*, & *conclusio*, si accipiat, ut ex præmissis descendit.

CCLXXIII. Propositiones, & termini sunt *materia* syllogismi; ejusdem vero *forma* est *qualitas*, & dispositio *materiæ* ac concludendum apta: bona esse potest forma, non sic materia, & vicissim, nec una pendet ab alia. Ut materia bona sit, propositiones debent esse veræ; forma autem bona est, quando propositiones, & termini ii sunt, atque ita dispositi, ut in iisdem vis illationis contineatur. Cum tam materia, quam forma multiplex, & varia esse possit, hinc multa etiam argumentorum genera existunt.

CCLXXIV. Ex quibus consequitur, syllogismum hisce inniti principiis, nempe ea, quæ *identificantur cum tertio*, *identificentur inter se*; & si ex duobus unum *identificetur cum tertio*, non sic vero alterum, ea neque *identificantur inter se* (1). Por-

(1) Tanti etiam hæc principia facit *Alambertus*, qui regulas insuper syllogismorum in pretio esse habendas ait, & sagacitatem magnam ostendere; atque illarum explicationem non esse inutilem, cum inde adolescentes demonstrationis usum acquirant. V. *Eclaircis. §. III.*

94 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

CCLXXV. Porro, dum extremi cum medio comparantur, evenire potest primo, ut uterque cum medio conveniat; secundo, ut alteruter dumtaxat; tertio, ut neuter. In primo casu syllogismus est *affirmans*; in secundo *negans* (CCLXXIV.); in tertio autem nullus, sive syllogismus *non est in forma*; cum, ut clarum per se est, duo possint cum tertio pugnare, tam si inter se conveniant, quam si invicem pugnent.

CCLXXVI. Quæ syllogismi structuram, & indolem aperte declarant (1). Ex utraque autem leges descendunt, quæ in ipso conficiendo debent observari: 1. *Syllogismus ex tribus tantum terminis constare potest*, ex quibus medius ponitur in utrisque præmissis, extremi vero, qui enunciati fuere in præmissis repetuntur in conclusione.

CCLXXVII. 2. *Medius terminus nunquam conclusionem ingreditur*; ex ejus enim comparatione ad extremos in conclusione colligitur, utrum hi inter se conveniant, aut pugnent. Conclusio ergo constabit ex *questione*.

CCLXXVIII. 3. *Medius terminus semel saltem universaliter capiendus est*: particulariter enim bis sumptus, sumitur in diverso sensu, quem singuli ex extremis, cum quibus comparatur in præmissis, determinant: quare duo essent medii termini in syllogismo. Ex hac lege deducitur, medium terminum esse non posse attributum

(1) *Aristoteles* syllogismi artem primus tradidit in *L. Analyt. Prior.* & in *Top.* atque in *L. Elench.* leges, & præcepta posuit contra sophismata, ut semper facillime dissolvantur. In quibus quidem summam industriam, & ingenii acumen ostendit, cum nec minutissima prætermittat, & omnia ex iisdem principiis apte deducat.

LIBER TERTIUS.

95

tum utriusque præmissæ in syllogismis affirmantibus (CXXX.).

CCLXXIX. 4. *Syllogismi præmissæ nequeunt esse ambæ negantes* (CCLXXV.). Hujusmodi autem illæ censeri debent, in quibus particula negantes subjectum separant ab attributo, non vero eæ, in quibus indicant attributum negativum, seu privationem.

CCLXXX. 5. *Una ex præmissis implicite contineat conclusionem, & altera ostendat in ea contineri*; consequentia enim debet descendere ex præmissis, & præmissæ inter se connexæ sint oportet (CCLXXII.). Ita autem hæc lex exemplo explicetur:

Omne bonum est expetendum;

Atqui virtus est bonum;

Ergo virtus est expetenda

in majori *omne bonum est expetendum* implicite continetur conclusio *virtus est expetenda*; minor vero declarat, virtutem esse bonum, quod bonum debet expeti, proindeque in majori comprehendi, virtutem esse expetendam.

CCLXXXI. 6. *Ex duabus præmissis particularibus nihil concluditur*; una enim ex illis implicite non continet conclusionem, neque alia ostendit in ea comprehendi (CCLXXX.).

CCXXXII. 7. *Conclusio semper sequitur debiliorem partem*: debiliior autem pars (sic enim dialectici propositiones accipiunt) est propositio negans præ affirmante, particularis præ universali, & ita de reliquis: quare, si una præmissarum sit negans, conclusio erit negans; & particularis, si una præmissa particularis.

CCLXXXIII. Hæc de syllogismo simplici; nunc breviter de aliquibus syllogismis compositis, nonnullisque argumentorum generibus. Syllogismus itaque disjunctivus ex majori, quæ sit pro-

propositio disjunctiva (CXXXI.), constat; in minori autem una pars tollitur, ut asseratur altera, vel è contrario, ex. gr.

Universum, vel est creatum, vel increatum;

Atqui creatum;

Ergo non increatum.

CCLXXXIV. Syllogismus conditionalis est ex præmissis, in quarum una suspenditur iudicium, quod in alia proferatur: Ejus igitur major conditionalis (CXXXII.) est ex. gr.

Si Deus est, Ens independens est;

Sed Deus est;

Ergo Ens independens est.

Prima majoris pars dicitur *Antecedens*, alia *Consequens*. Ex veritate antecedentis in hoc syllogismo infertur veritas consequentis, & ex falsitate consequentis falsitas antecedentis; non ita vero negato antecedente negatur consequens, vel posito consequente ponitur antecedens, nisi sit necessarius nexus consequens inter, & antecedens, adeo, ut illud ex antecedente necessario consequatur.

CCLXXXV. Enthymema est syllogismus imperfectus, in quo ex una præmissa enunciata, altera subintellecta infertur conclusio, ex. gr.

Mens cogitat;

Ergo mens est spiritus.

CCLXXXVI. Dilemma est argumentatio, in qua primo ponitur propositio disjunctiva, de cujus singulis partibus, tam si ab adversario negentur, quam si concedantur, demonstratur æque ipsum refellere: Celebre est illud *Terrulliani* pro Christianis adversus *Traiani* decretum: *vel nocentes sunt Christiani, vel innocentes; si nocentes, cur inquiri prohibes; si innocentes, cur delatis poenam irrogas: Ergo vel non recte prohibes inquiri, vel ipsos delatos non jure afficis poena.*

Ut

CCLXXXVII. Ut bonum sit dilemma, nulla pars in propositione disjunctiva omittatur; quod de singulis partibus ostenditur, firmis rationibus innixum sit; tandem hujusmodi esse debet, ut in arguentem nequeat retorqueri.

CCLXXXVIII. *Sorites*, ab acervo propositionum nuncupatus, ita construitur: *subjectum* primæ propositionis ex *subjecto* quæstionis desumatur; *subjectum* secundæ ex *prædicato* primæ, & ex *prædicato* secundæ *subjectum* tertiæ; atque ita proceditur, donec consequentia descendat, cujus *subjectum* sit illud primæ propositionis, *prædicatum* vero à *prædicato* ultimæ non distinguatur ex. gr.

Anima cogitat;

Quidquid cogitat debet esse simplex;

Quod est simplex est spirituale;

Ergo anima est spiritualis (1).

CCLXXXIX. Ex ordinata serie argumentorum dialectica conficitur demonstratio: ordinata autem est, si subsequentibus id ostendatur, quod in immediate antecedentibus probandum erat. In ea vel progredimur à cognitione quæsita ad principia, vel ab his incipiendo ad illam ducimur.

CCXC. Adjicendæ hic tandem essent fallaciæ, seu sophismata, quæ bonæ argumentationis speciem mentiuntur. Ex hujus legibus tuto, & facile dignosci possunt; scilicet, quæ in eas peccant, in sophismatum censu numeranda sunt. Quare sufficiat admonere, sophismata in eo plerumque esse reposita, quod *medius terminus* non rec-

(1) Captiosissimo genere interrogationis utuntur Academici, quod genus minime in Philosophia probari solet, cum aliquid minutatim & gradatim additur, aut demitur. Soritas hos vocant.... vitiosum sane, & captiosum genus. Cic. Acad. IV. C. 16.

recte cum *extremis* jungatur, & quatuor sint termini in argumentatione. Inde etiam sophisma existit, si nempe propositiones adhibitæ aptæ non sint, ut ex iis probanda inferatur: quod quidem non præceptis debet commostrari, sed ex tota quæstionis indole erui.

CAPUT V.

De Inductione, & Analogia.

CCXCI. Illud quidem omnibus frequenter accidit, ut in eo versentur, quod ratione assequi haud possunt, nec experientiæ, aut observationi subijcere. Utramque temporis angustia, ejusdem insuper, & maxime locorum distantia sæpius impediunt (CLXXVIII.): rationem vero superant essentialæ rerum intimæ, atque primariæ, natura virium, æconomia actionum, leges universi, nexus denique, quo omnes, minimæ etiam ejus partes consociantur, & unæ in alias influunt. Ex quo efficitur, substantiarum proprietates, earumque actiones nos non ratione cernere, nec eadem posse colligere, quosnam effectus quædam causæ, & quasnam causas aliqui effectus requirant (V. L. II. C. VI.).

CCXCII. Dum in hoc sumus, ut ratio nos deserat, atque experientia, & observatio locum non habeat, ad *Inductionem*, & *Analogiam* confugimus, atque non observata, & rationi impervia ex jam observatis inferimus: id est scilicet instrumentum nobis superest, quo multa ad incolumitatem, & usum vitæ tuendum necessaria conjicere possumus (1).

Ad

(1) Inter ceteros de cognitionibus hoc modo acqui-

CCXCIII. Ad hoc illationum genus requiritur, ut ea, ex quibus inferimus, eorum, ad quæ inferre volumus, similia sint; ac quando non de proprietatibus, sed de inferendis effectibus, vel actionibus agitur, in iisdem fere circumstantiis constituta esse debent: quæ similitudo si omnino perfecta, & accurata *identitas* circumstantiarum, illationes ab inductione ducimus, sin vero minus, ab analogia (1).

In-

quisitis fusius agunt Hume *Ess. Phil. sur l'Ent. hum. Ess. IV. V.* Reid *Rech sur l'Ent. hum. T. II. Sect. 24.* Bonet *Oeuv. T. XVIII.* & de Felice *P. I. Lec. XIV.* atque eodem nobis constare censent gravitatem ex gr. cum extensione, & soliditate semper esse conjunctam; ignem constanter urere; globulum, qui in alium impleverit, illum movere loco; cras solem esse oriturum; eadem perpetuo futura anni tempora; homines omnium ætatum, & omnium regionum ab iisdem objectis in similibus circumstantiis eodem modo affectos fuisse, & fore afficiendos; iis quibus nunc vescimur, etiam in posterum absque vitæ jactura nos vesci posse, aliaque hujusmodi exempla adducunt, quæ diligentiam, & Philosophiæ operam in inductionis principiis investigandis multum commendant.

(1) Nonnulli analogiam cum inductione non recte confundunt; alii, quam nos inductionem definimus, analogiam appellant, ut de Felice loco cit. atque inductionem ajunt esse, quando omnia singularia, ex quibus universale conficitur, observata fuerint: quod quidem vix unquam possibile est, & cognitiones ex experientia haustas ab iis, ad quas inductione pervenimus, non satis distingueret. Sunt denique, qui inductionem aliam esse *completam*, aliam *incompletam* volunt; atque ii vel experientiam, & inductionem confundunt; vel inductionis præstantiam imminuunt, & ejus nomine nihil aliud intelligunt, nisi quamdam rationem, & modum, quo experientia ad alios convincendos exponatur.

recte cum *extremis* jungatur, & quatuor sint termini in argumentatione. Inde etiam sophisma existit, si nempe propositiones adhibitæ aptæ non sint, ut ex iis probanda inferatur: quod quidem non præceptis debet commostrari, sed ex tota quæstionis indole erui.

CAPUT V.

De Inductione, & Analogia.

CCXCI. Illud quidem omnibus frequenter accidit, ut in eo versentur, quod ratione assequi haud possunt, nec experientiæ, aut observationi subijcere. Utramque temporis angustia, ejusdem insuper, & maxime locorum distantia sæpius impediunt (CLXXVIII.): rationem vero superant essentialæ rerum intimæ, atque primariæ, natura virium, æconomia actionum, leges universi, nexus denique, quo omnes, minimæ etiam ejus partes consociantur, & unæ in alias influunt. Ex quo efficitur, substantiarum proprietates, earumque actiones nos non ratione cernere, nec eadem posse colligere, quosnam effectus quædam causæ, & quasnam causas aliqui effectus requirant (V. L. II. C. VI.).

CCXCII. Dum in hoc sumus, ut ratio nos deserat, atque experientia, & observatio locum non habeat, ad *Inductionem*, & *Analogiam* confugimus, atque non observata, & rationi impervia ex jam observatis inferimus: id est scilicet instrumentum nobis superest, quo multa ad incolumitatem, & usum vitæ tuendum necessaria conjicere possumus (1).

Ad

(1) Inter ceteros de cognitionibus hoc modo acqui-

CCXCH. Ad hoc illationum genus requiritur, ut ea, ex quibus inferimus, eorum, ad quæ inferre volumus, similia sint; ac quando non de proprietatibus, sed de inferendis effectibus, vel actionibus agitur, in iisdem fere circumstantiis constituta esse debent: quæ similitudo si omnino perfecta, & accurata *identitas* circumstantiarum, illationes ab inductione ducimus, sin vero minus, ab analogia (1).

In-

quisitis fusius agunt Hume *Ess. Phil. sur l'Ent. hum. Ess. IV. V.* Reid *Rech sur l'Ent. hum. T. II. Sect. 24.* Bonet *Oeuv. T. XVIII.* & de Felice *P. I. Lec. XIV.* atque eodem nobis constare censent gravitatem ex gr. cum extensione, & soliditate semper esse conjunctam; ignem constanter urere; globulum, qui in alium impleverit, illum movere loco; cras solem esse oriturum; eadem perpetuo futura anni tempora; homines omnium ætatum, & omnium regionum ab iisdem objectis in similibus circumstantiis eodem modo affectos fuisse, & fore afficiendos; iis quibus nunc vescimur, etiam in posterum absque vitæ jactura nos vesci posse, aliaque hujusmodi exempla adducunt, quæ diligentiam, & Philosophiæ operam in inductionis principiis investigandis multum commendant.

(1) Nonnulli analogiam cum inductione non recte confundunt; alii, quam nos inductionem definimus, analogiam appellant, ut de Felice loco cit. atque inductionem ajunt esse, quando omnia singularia, ex quibus universale conficitur, observata fuerint: quod quidem vix unquam possibile est, & cognitiones ex experientia haustas ab iis, ad quas inductione pervenimus, non satis distingueret. Sunt denique, qui inductionem aliam esse *completam*, aliam *incompletam* volunt; atque ii vel experientiam, & inductionem confundunt; vel inductionis præstantiam imminuunt, & ejus nomine nihil aliud intelligunt, nisi quamdam rationem, & modum, quo experientia ad alios convincendos exponatur.

CCXCIV. Inductione itaque à particularibus ad universalia ascendimus, & contrario ordine incedimus, ac in syllogismo. Illius usus periculi plenus est, cum rerum similitudines sæpe sint apparentes, earumque discrimina sensim detegantur; tamen late patet in Physica, & in tota vitæ institutione (1); proindeque maxime præstat ostendere inductionem, modo recta sit, certitudinem parere.

CCXCV. Jam vero ut pariat, non solum illa similitudo (CCLXXXIII.) sufficit, sed etiam observationum convenientia, & multitudo requiritur, ex qua jure statuimus à legibus universi, vel à rerum essentiis, & relationibus necessariis phænomena observata esse repetenda. Quis enim ea, quæ prorsus in multis conspicit, & in omnibus eadem esse deprehendit, causis non tribuat universalibus, quæ individua transcendunt, quæ scilicet non in unum, aut aliud individuum dumtaxat influant, sed totum genus complectantur?

CCXCVI. In his ergo versatur inductio, quæ vel à legibus universi, vel ab essentiis, & relationibus rerum determinantur, quæque ex harum legum, & essentialium ignorance nobis à priori non innotescunt. Hæc autem cum eadem semper esse debeant, quia leges universi summam constantiam præferunt, & essentialia sunt immutabiles, proindeque rerum relationes ex essentiis ortæ nunquam diversæ; jam ex observatis possumus futura divinare, tenere præterita, & quasi cernere ea, quæ nostros sensus non pellunt, nec commovent.

CCXCVII. Re autem vera essentialium immutabilitate

(1) Inductionem utilitates magnas afferre jam monuit Baco de Verulamio in nov. sci. Org. eamque celebrat tamquam veritatum exploratricem, & inventricem, dummodo recte adhibeatur; pro quo multa ipse prudenter constituit.

tabilem metaphysici ostendunt, & per se constat, cum unam tantum essentiam res singulæ possibilem habeant. Leges autem universi certas esse, & constantes ratio suadet & experientia: ratio quidem; namque sapientem, & providum Conditorum decet, legibus universum moderare constantibus, & uniformibus; quæ si non forent hujusmodi, nulla ratio vitæ, nulla finium constitutio, nulla denique rerum electio esse posset.

CCXCVIII. Quod si ad experientiam provocemus, quis est, qui non viderit, universum iisdem semper legibus administrari? Quis unquam veluti certa non habeat, quæ illarum legum perennitatem expostulant?

CCXCIX. Certitudo igitur inductione parta firmis principiis (1), constantiæ scilicet legum universi, & essentialium immutabilitati innititur, quæ principia demonstrant, quare id, quod experti jam sumus, objectis omnino similibus in iisdem circumstantiis absque ullo erroris periculo accommodetur.

Quod

(1) Ea, quæ per inductionem certa nos esse ostendimus, ex analogia repetit de Felice, & probabilia tantum esse opinatur; licet, quod mireris, ipse viderit principia, ex quibus eorum certitudo descendit. Lokius etiam L. IV. C. XI. §. 9. & C. XIV. §. 1. & 2. inductioni certitudinem abstulit, (V. Leib. Nouv. Ess. L. IV. Ch. XI.) & ante ipsum Arnaldus Art. de Pens. P. III. Ch. XIX. n. IX. & P. IV. Ch. V. atque Gassendus Exerc. V. adv. Arist. L. II. n. V. qui omnes ex eo moti sunt, quod nempe inductionis certitudo exigeret omnia omnino singularia percurrere, & id fieri prorsus nequeat. Dubia contra inductionem, ac scrupulos longius provexere Reid & Hume loc. cit. atque ex instinctu quodam, & ex consuetudine, non ex certis principiis inductioni vim inesse arbitrati sunt.

CCC. Quod periculum, ut ab inductionis usu absit, multa præterea observanda sunt; è quibus potiora, copia nempe, & convenientia observationum, rerum & circumstantiarum similitudo, quam ad inductionis certitudinem necessaria sint, ex jam statutis (CCXCV.) evincitur.

CCCI. Sed etiam oportet, ut nullus casus, nullumque singulare inductioni stabiliendæ contrarium repertum fuerit. Ac si aliquid hujusmodi se se offerat, antequam ita esse judicemus, debemus inquirere, an interpretatione satis probabili pugna illa tollatur: quod cum fieri potest, locum habet inductio, secus limitanda est; illum nempe casum contrarium nequaquam comprehendit, neque ad omnia non observata extendi potest (1).

CCCII. Qua de re exemplum hoc aptissimum afferri potest: ut per inductionem inferamus, omnia corpora gravitate pollere, multa esse debent, in quibus observata fuerit gravitas; nullum, quod ea careat; si autem aliquod corpus videatur carere, advertendum, utrum gravitatis defectus apparens sit, & relativus, an vero realis, & absolutus; ex quo solo gravitas per inductionem omnibus corporibus non posset attribui.

CCCIII. Si inductione ernitur effectus posita quadam causa in iisdem circumstantiis, levioribus opus est exemplis, quam si proprietatum coexistentia affirmetur: siquidem, vel ex relationibus rerum, vel ex legibus universi determinatur causa, ut effectum producat; igitur sub iisdem circumstantiis idem unius causæ effectus erit. Proprietates autem non eo nexu copulatæ sunt, quo effectus & causa; & fieri potest ut à quadam essen-

(1) V. Boschovik *Theoria Ec. P. I.* ubi agit de Contin. lege.

essentia aliquæ proprietates dimanent, quarum una dumtaxat ab alia essentia profluat; amplior igitur experientia, & observatio requiritur, ut appareat, an conjunctæ sint, vel sejunctæ.

CCCIV. Constituta inductione, ejus certitudo non augetur auctis exemplis, quæ ad eandem ducunt: hæc enim ex hypothesis sufficiunt, ut concludatur, à legibus universi, vel rerum essentiis oriri id, quod per inductionem assertitur: quo cognito quænam major esse poterit certitudo?

CCCIV. Analogiam ab inductione distinguebam (CCXCIII.), & ex analogia eas esse illationes statuo, per quas ex observatis ad alia descendimus, quæ licet aliquam, tamen non perfectam similitudinem cum illis habent: quum ex. gr. ex eo, quod homines præstent anima, concludimus, animalia etiam bruta aliquo principio cogitante esse prædita, per analogiam concludimus; aliqua namque, non plena belluas inter, & homines similitudo est (1).

CCCVI. Analogia quemadmodum inductio experientiam, & observationem desiderat; tamen inductionis certitudine caret, quam ab ejus principiis nequit desumere; in ea enim locum non habent, nec vero inductionis caret periculis, quin immo adversus ipsam latius grassantur.

CCCVII. Probabilitas, quam parit analogia major, aut minor est, ut nempe fuerit illa similitudo (CCCV.), experientia, & observatio, quæ ad argumentum analogiæ constituendum nos movet. Hujus potius, quam inductionis frequentior usus in re Medica, in re Militari, & Politica (2).

CA-

(1) Analogiam eodem modo accipit d' Alembert *Eclairc. de Phil. §. VI.*

(2) V. Senebier *Art d' Observer P. IV. Ch. VI. VII.*

CAPUT VI.

De Methodo generatim.

CCCVIII. Cum mentis humanæ præstantia, & facultas tanta non sit, ut ad veritatis occultæ cognitionem perveniat, quin multa ex iis, quibus illam inferre possit, attente prius adverterit, atque consideraverit; aliqua profecto debet esse ratio, iis omnibus illum ordinem tribuendi, qui confusionem, & obscuritatem mentis lumen obtundentem, & obæcantem depellat. Hæc ratio dicitur methodus; eam summo studio sectari debemus, & in usu ponere; satius namque est, nihil investigare, quam investigationem ullam absque methodo instruere.

CCCIX. Methodus alia est analytica, alia synthetica; de utraque inferius singillatim. Quavis autem methodo antequam unum, aut aliud aggrediamur (CLXXXI.), inspiciendum est, an vi humani intellectus accommodatum sit, an illius fines excedat, ne scilicet circa incomprehensibilia tempus, & operam perdamus: propriæ etiam tententur vires, atque disquisitio, cui ipsæ impares, aliis relinquenda est.

CCCX. Similiter deseratur id, ad quod cognoscendum instrumenta nobis non suppetunt, vel, de quo nihil notum habemus: quid enim nos posset in illius cognitionem adducere (1)? Ac ne multa agendo, nihil agamus, dum uni rerum generi incumbimus, per cetera non debemus vagari, nec disciplinarum studia miscere, ut præstant ii, qui multis simul nullo inter ipsas servato ordine, nec ea-

(1) V. Wolfio *Logica* C. VIII.

earum affinitate, & dependentia inspecta dediti sunt.

CCCXI. Cujuscumque methodi finis est perspicuitas, & operationum mentis facilitas: quare dum de aliqua re disseritur, non progrediendum, si ulla supersit obscuritas, si omne dubium sublatum non sit. Prolixitas etiam, & digressiones vitentur, quæ attentionem fatigant, & opprimunt; abstinendum à repetitionibus, à divisionibus in rebus claris, & manifestis; ac denique à subdivisionibus, quæ res potius comminuant, quam dividant: hæc enim omnia laborem, & molestiam pariunt, & aridum, difficile, spinosum disserendi genus efficiunt.

CCCXII. Illud autem, de quo quæritur, accurate constitutum sit; nempe quæstio probe determinetur, & explorandæ veritatis indoles nitide percipiatur: ita facilius illam assequimur, quæstiones dirimuntur, an fuitiles sint, an enodari possint, dilucide apparet.

CCCXIII. Quæstionis, & rei investigandæ partes, si plures fuerint, distinguantur, nulla ommissa, nulla perperam inducta; singulæ separatim tractentur, & prius eæ, quæ alias illustrant; omnia, quæ ad tractationem pertinent, undique conquirantur, & in promptu sint, cetera negligantur; iis solum, quæ evidentia fulgent, tamquam veris utamur, nec verum cum probabili, aut cum dubio probabile confundamus; is denique sit tractationis cursus, qui à cognito ad incognitum (1), à fa-

(1) Id omnes præcipiunt, tum ii, qui synthesi maxime delectantur, tum qui posthabita synthesi totum sunt in analysi: sed notiora, & facilliora non eodem modo definiunt; & illi volunt esse universaliora: hi vero individua & concreta; qui quidem naturalem cog-

facili ad difficile ascendat, & notiora minus notis, demonstrandis demonstrata præmittat.

CCCXIV. Quæ lux inde affulget, non illico pro evidentiâ accipitur; sed omnia adhuc mente revolamus, & perpendamus diligenter, ut omni præcipitantiâ liberi ad veritatem perveniamus (1). Geometræ, qui hæc scrupulose observant, de veritate assecuta jure gloriantur.

CCCXV. Hisce regulis, si quis velit proxim adjungere, legendis libris det operam, in quibus methodi accuratioris lumen eluceat. Velle autem id omnes debent, cum praxis præcepta confirmet, & illa præceptis uberius reddatur. Ex utrisque vero simul copulatis exquisitam, atque perfectam methodi formam animo complecti possumus.

CCCXVI. Jam opportuna occasio se se obtulisset, legendorum librorum rationem explicandi: quod nunc munus instat; cum enim hactenus tradita sit methodus, qua proprio Marte cognitionum copiam paremus, cumque pene infinitus earum sit numerus, quas scriptis, & aliorum operibus (CCCXVI.) consignatas facilius ex iisdem adipiscimur, sequitur ut ostendamus, qua methodo in eorum lectione incedere debeamus (2).

CCCXVII. Illud omnes profecto sentiunt, librorum copia nos laborare, magnam eorum esse multitudinem, qui inanes, & nihil novi afferentes;

cognitionum nostrarum ordinem, non ut ceteri perturbant, sed ipsum accurate sequuntur. (V. infra N. CCCXXIII. not. 1.)

(1) *Cartesius* in *abrea Dissert. de Meth.* multa quidem sapienter præscripsit, quæ nos paucis complexi sumus.

(2) *V. Cartesius* non solum in cit. *Diss. de meth.* sed etiam in *Reg. ad direct. Ing. Art de Pens. P. IV. Clericus in Log. P. III.*

tes; qui jam excogitata subtiliter, & luculenter exposita corrumpunt, & turbant; qui inconsiderate scripti sunt; quos denique opinionum, & errorum pravitas inficit. Maxime ergo refert, percautum habere delectum librorum. Quare in primis apud se quisque constituat, cuinam scientiæ velit incumbere, inde sapientes viros consulat, adeat recentes Biographos, qui auctores probabiles notant, & de multis judicium ferunt.

CCCXVIII. Librorum primo præfationes, eorum divisio, & index appositus inspiciatur; è multis, quæ tractant, aliquid gravius, & illustrius consideretur; inde scriptoris finis, stilus, character, ingenium dignoscitur, & recte dijudicatur, sit nec ne totum opus lectione dignum.

CCCXIX. In lectione non progrediamur, nisi antea constet, quid sibi velit auctor in unaquaque periodo; inde rerum nexus, & ordo observetur, ac quomodo ad veritatem aditus patuit. Cum opus fuerit, animadversiones adjungantur; si quid sit obscurum, vel falsum notetur, & etiam refellatur; omnia paucis contrahantur, & in adversaria referantur (1).

CCCXX. Qui ita legit studiose, nihil fere ipsi excidit, aliena quasi sua facit, non ex auctoritate, sed ex rationibus judicat. Atque ita leget, qui volet alicujus operis summam statim comprehendere, illius analysim expedite conficere, orationis facultate, & copia abundare.

CCCXXI. Nullus vero ad legendum accedat aliquo partium studio, vel præconcepta opinione in-

(1) *Valde periculosum est, ne errorum maculæ ex attenta nimis lectione contractæ quantumlibet invitis, & caventibus nobis adharcant*, ait *Cartesius* in *Reg. ad Direct. Ing. Reg. III.* Quod periculum observatis iis, quæ præscripta sunt, prorsus sublatum est.

incitatus: quod legitur, solo amore veri legendum est. Denique præ ceteris observandum, *non multa, sed multum*; sterilis namque lectio est, si meditatione non foveatur, & plus meditando; quam legendo proficimus.

CAPUT VII.

De methodo Analytica.

CCCXXII. *Ab* analysi, seu resolutione (L. III. C. II.) hæc methodus nomen accipit, & ab ea inseparabilis est: analysim autem primo circa ideas instituit, quibus quæstio, aut veritas invenienda continetur. Ac ita exorditur, ut illarum idearum generationem observet, omnes simplices, ex quibus componuntur, distinguat; in has simplices eas resolvit, & iterum componit, ut appareat, an aliquid in resolutione peccatum sit.

CCCXXIII. Qui ergo hac methodo utitur, à simplici ascendit ad compositum (1), & in ideis cla-

(1) Ex quo simpliciora non recte fuerint constituta, factum est, ut plurimi, neglecta analysi, synthesi multum indulserint; aiebant enim, universalis esse simpliciora; proindeque non à rei quærendæ consideratione, & analysi, sed à definitionibus abstractis, & universalibus principiis ordiebantur, sensim ad minus universalis descendentes, donec ad rem, de qua quærebant, pervenirent. Hinc etiam syllogismo tantum tribuebant, & inductionem aspernabantur. Analytici autem potiori jure idearum compositarum elementa simpliciora putant, & facilius censent, ea animadvertere, & separatim considerare, quam avocationis vim summam requirunt. Interim observetur, utros-

claris, atque distinctis semper versatur; claræ namque sunt ideæ simplices; & compositæ ex simplicibus, quæ illas conflant, distinctionem pariter, ac lucem mutuantur. Atque idearum simplicium, ex quibus compositæ efficiuntur, cognitio impedit, ne his aliquid immerito addatur, ne aliquid injuria detrahatur: quare eas accurate concipimus, ita nempe, ut rebus conveniant.

CCCXXIV. Id non tantum oritur ex eo, quod idearum compositarum elementa analysis ope separatim consideremus, sed etiam quia generationem earumdem sequimur, & objecta notamus, à quibus derivant, circumstantias etiam, in quibus eadem ideæ acquiruntur; atque hæc vi methodi analytica, & ipsa duce præstamus.

CCCXXV. Porro qui clare, & distincte concipit ideas, qui ipsis nihil addens, nihil detrahens eas concipit, ut rerum representatarum natura exigit, is omnes vitat errores, qui ex idearum vitio consequuntur; is ab ideis vagis, & indeterminatis abstinet; is denique viam sibi sternit tutam, & facilem, qua possit ideas in omnes partes versare, & multiplici ratione ipsas conferre.

CCCXXVI. Ac ita quidem earum relationes, quantum fieri potest, intelligit; eas namque maxime detegit perspecta idearum indoles, & hæc ex analysi dumtaxat perspicitur potest. Quis umquam inter duo, quæ ignorat, relationes mutuas intueatur?

CCCXXVII. Jam analysis instrumenta superius indicabam (L. III. C. II.), quæ nunc juvat recolere. Ideæ aut sunt rerum extra nos existentium,

utrosque, syntheticos scilicet, & analyticos ex diversa simplicium acceptione, licet de rebus adeo dissentiant, in eo tamen convenire posse, ut à simplicioribus initium sumendum esse præscribant.

tium, aut nostri affectionum, & modificationum, aut denique notionum intellectualium, atque moralium (XXXVIII.). Ad primi, & alterius generis idearum analysim experientia, & observatio nos instruit: ut vero illam notionum recte conficiamus, advertere debemus objecta, circa quæ reflexione utimur ad notiones formandas; atque etiam inquirere, quænam speciatim in iisdem objectis contemplerur: ita quidem in promptu habebimus ea, ex quibus componuntur.

CCCXXVIII. Idearum, quæ sunt investigationis subjectum, completa analysi, ipsisque redditis claris, atque distinctis, si adhuc non constet id (CLXXV. CLXXVI.), de quo quæritur, ad alias ideas debemus confugere, quæ cum illis affinitate conjunctæ relationem inter ipsas positam detegant, ad ideas scilicet, quibus causæ, actiones, vires, fines, adjuncta, circumstantiæ rei quæsitæ repræsentantur.

CCCXXIX. Omnes conferendæ invicem sunt, & in serie collocandæ, quæ sponte fluat; in earum sensibilibus ideæ ceteras intellectuales præcedant, cum id earundem generationi conforme sit; in ea semper evidentiâ servetur, quæ si unquam deficeret, tenebræ rebus clarissimis essent offusæ; in ea denique principia, & axiomata, ubi erunt opportuna, adhibeantur.

CCCXXX. Sed in methodo analytica majus est hoc quiddam, atque præclarior, quod nempe ad earum rerum, quæ ignotæ sunt, inventionem, animos præparet, atque etiam perducatur. Quæ enim ignoramus, haurire è nobis ipsis non possumus, cum ea ignoremus; possumus igitur solum ex aliis notis (1) deducere. Ut deducamus, necesse in primis

(1) Ex his solvitur dilemma illud percelebre, quod

mis est, illa jam nota ad ignota pertinere, & ea proxime attingere; eo insuper ordine eadem considerare, in quo nexum cum ignotis habeant. Nexus hic inventionis principium est; atque, ut intimior est, & plurima amplectitur, uberiorem reddit inventionem; eaque extenuatur eo nexu immutato, & nulla evadit, si ex pravo ordine nexus ille omnino evanescat. Cum vero ordo nexui inter ideas constituendo aptior ille sit, qui idearum generationi conformis est; hanc vero in ideis proponendis sequatur methodus analytica, & ab eo, de quo quæritur, exordiat; ipsam unice insistat, qui velit mirifico inventionis munere excellere.

CCCXXXI. Revera ii, à quibus cognitionum fines propagati sunt, methodum analyticam diligenter tenuere (1); atque sic magnificentissimo nomine non solum ex ejus indole, sed ex facto ipso insignita fuit, & methodus inventionis appellata.

CCCXXXII. Magna ergo est hujus methodi utilitas, atque præstantia, quæ insuper summa cum facilitate conjungitur; pauca enim, & gradatim proponit, & eo ordine, quo se mutuo declarant; definitiones abstractas non adhibet, plerumque re definita obscuriores, singularia denique

Menon Socrati ita fere proposuit: quod quæris vel nosti, vel penitus non nosti; si nosti frustra quæris; si non nosti, licet in illum incidās, quomodo scires, illud esse, quod quæris? Enim vero quod jam notum est, non quæritur; nec illud, quod quæritur, est penitus ignotum, sed in præcognitis, è quibus ipsum deducimus, aliquo modo cognitum erat.

(1) Hi summi viri, si rationes, & vias ab ipsis tentatas, & initas, non prætermisissent erroribus, in quos lapsi sunt, descriptas posteris reliquissent, magna ab illis utilitas disciplinis omnibus fuisset, allata; & aliarum veritatum, quæ ignotæ sunt, inventionem faciliorem effecissent.

que præsertim tractat, quæ facilius est præ universalibus concipere, cum jugiter sensus nostros percellant, & nulla mentis reflexione indigeant.

CCCXXXIII. Hæc exemplo illustrentur: idearum universalium origo quærat; jam si methodo analytica quæritur, non ab origine animæ incipiendum est, nec ab ideis abstractis perfectionis, simplicioris viæ, virtutum, creationis, & similium; sed attente advertendum, quandonam ideæ universales mentem subeant, quid tum mens operetur, quid cum aliis commune habeant, in quo demum à reliquis differant; sunt scilicet comparandæ cum aliis, & multifariam versandæ; porro ita earundem origo elucescit.

CCCXXXIV. Analysis Geometrarum hæc est: problema, aut theorema, de quo agunt, assumunt; inde ad multas illationes descendunt, & si ultimo in aliquid evidens incidunt, problema, aut theorema verum esse statuunt; sin vero in aliquid absurdum, illud falsum existimant. In synthesis ab eo incipiunt, ad quod per analysim adducti fuere, & ad problema, vel theorema ex antea positis eruendum progrediuntur.

CCCXXXV. Jam methodum analyticam ad inventionem comparatam esse ostendebam. Eritne vero etiam doctrinæ, & veritatum explicationi accommodata? Certe quidem, nisi velimus eadem viæ, qua aliquis ad veritatem pervenit, ipsa ceteros ad eandem non posse ducere. Immo veritas analyticè exposita magis ad se allicit, eamque videmur non ab aliis accipere, sed per nos ipsos detegere. Ac si aberrationes eorum tollantur, qui primo per analysim veritatem invenere, quique certe longiore viâ progressi sunt, brevior, quam synthesis persæpe evadit, quæ ab ingenti axiomatum, & definitionum apparatu nequit abstinere. Sed de hoc etiam inferius. Quare analysi præsertim

tim utendum est, & aliquando etiam synthesis (1), quæ illi pulcherrime jungitur (2).

CAPUT VIII.

De Methodo synthetica.

CCCXXXVI. Methodus synthetica, seu compositionis (3) analysi omnino opposita est; namque non à consideratione objecti, & rationis, qua illius idea generatur, neque ex ejus resolutione aditum ad illud cognoscendum aperit; sed definitionem primo ponit ex abstractis generum, & specierum notionibus derivatam; inde axiomata, siue principia; & in universalibus præcipue versatur, incipiendo ab iis, quæ magis à concretis distant, atque ad hæc sensim descendit, & ostendit, quomodo cum universalibus congruant.

CCCXXXVII. Quæ sedulo animadversa, illam opinionem de synthesis profecto ingerunt, eam scilicet analysi difficiliorem esse, & tenuem complecti doctrinam: definitiones namque tradit vel omnino verbales, vel imperfectas, vel quando nequeunt intelligi, si distinctam rerum notionem contineant; tradit siquidem initio investigationis, cujus jam expletæ, non inchoatæ is esse potest fructus.

(1) Ita ad res mathematicas promovendas præcipit Leibnizius *Novv. Ess. L. IV. Ch. III.*

(2) V. Malebr. *Rech. de la Ver. L. VI. P. II. Condil. Art de Pens. P. II. Ch. V. & VI. & le même Logique &c. Guida dell' Intell. Um. Append.*

(3) Synthesis cum ab universalibus ad concreta descendat, ideis novas semper determinationes addit, easque magis compositas reddit, ut tandem concreta evadant: quare methodus compositionis appellata fuit.

fructus, ut res in medio sit posita (CCLII).

CCCXXXVIII. Enim vero cur non difficilior methodus, quæ idearum, & cognitionum generationem non curans, eas ordine haud proponit, quo una ex alia generatur, quo se se dilucide explicant? Cur non difficilior, si ea, quæ conservato hoc ordine clare paterent, definienda suscipit, & ostendenda propositionibus abstractis, ad concipiendum difficillimis, & re desinata obscurioribus?

CCCXXXIX. Re autem vera synthesis definitionibus scatet (1) rerum quidem, quæ non melius intelligi possunt, quam si ipsæ, & circumstantiæ, in quibus earum ideæ acquiruntur, observentur. Ad ea in super demonstranda compellitur (2), quorum evidentem cognitionem analysis, accurata nempe idearum comprehensio peperisset.

CCCXL. Præterea synthesis ex possibili existens illustrat, prius punctum, inde lineam, & superficiem, solidum postremo definit: ex quo obscuritas quanta, quam gravis difficultas obrepat! Nonne facilius, & clarius hæc præcipiuntur, si solidum inspicendum exhibeatur, quomodo illius generetur idea, observetur, ab ea inde abstrahatur profunditas, postea latitudo, & ultimo limes tantum longitudinis attendatur? Ita quidem à superficie, lineæ, & puncti geometrici conceptu error omnis aberit; quomodo esse possint, & quænam sit illarum rerum realitas, probe intelligitur.

Ac

(1) Definitionibus ex. gr. *existentiæ*, *extensionis*, *motus*, *quietis*, aliisque similibus.

(2) *Condilliacus* in exemplum adducit syntheticum *Wolpium* ostendentem, totum esse majus parte sua.

CCCXLI. Ac syntheseos difficultas alius etiam repetenda est: ea scilicet non est methodus, qua sponte se se cognitiones offerant, (CCCXXIX), qua ad rem comperiendam ex ipsa re quodammodo adducimur; sed maxime artificialis methodus est, eorum quidem opus, qui systematico ingenio præstantes, quæ à se, vel ab aliis inventa, contrario ordine, ac fuerint comparata, disponunt; qui non præmittunt ea, quæ prius cognita sunt, sed quæ, rerum natura in se inspecta, priora sunt ordine; qui denique à remotioribus, & universalibus, minusque compositis incipiunt, & paullatim ad magis composita, particularia, & concreta perveniunt (1). Sic sane illos, cum quibus ea methodo utuntur, jam eruditos, non erudiendos putant: & si erudiendi sunt, eorum mens multitudine axiomatum, & definitionum vexatur, cum non videant, quo tendant, nec ea bene percipiant: namque poni nequit, eos antea multa observasse, & abstractionibus assuetos fuisse (2).

CCCXLII. Exemplum nunc afferam, quo utriusque methodi comparatione instituta, jam tradita illustrentur. Methodo analytica, y synthetica in animæ immortalitatem inquiri potest; ac dum analytice inquiritur, anima in primis ob-

(1) Platoni, iique omnes, qui ad eos accedunt, ita fere agebant. Quod erat eorum systemati omnino conforme; universalis enim animis insita, & innata, vel nobis semper præsentia censebant, adeo ut facillime ea possimus intueri. Hinc putabant esse notiora, & prima, & simpliciora, cum in eorum sententia simplicior sit ille universalium intuitus, quam compositas ideas resolvere, & componentes singillatim considerare.

(2) V. Condil. *Cours d' Etua. Disc. Prélim.*

observatur, quæ cogitat; cogitatio postea perpenditur, de qua apparebit, nihil corporeum habere admixtum, nec modificationem substantiæ corporeæ esse posse: inde inferitur, substantiam cogitantem à corporea differre; ex quo ergo una pereat, aliam etiam perire non sequitur; corporea autem perit, quatenus in partes dissolvitur; non dissolvitur substantia cogitans, quæ partibus caret; ea igitur nullo modo perit.

CCCXLIII. Si vero synthetice de eadem animæ immortalitate disputetur, hisce principiis agendum foret: nullam substantiam proprie perire; ea, quæ perire dicuntur, reuera dissolvi; dissolvi autem non posse, quæ partibus careant; iisdem denique animam carere.

CCCXLIV. Ex his, & ex cap. superiore nemo non videt, synthesis ad inveniendum esse prorsus ineptam (1), & ad docendum minus præ analysi accommodatam (2). Et quantum ad inventionis munus synthesis haud concessum pertinet, principia, quibus hæc methodus maxime delectatur, eidem muneri esse prorsus inutilia sequenti capite ostendendum est.

CCCXLV. Restat, ut aliqua è medio tollam, quæ contrarium prima fronte videntur suadere. Quis ignorat, synthesis multas veritates detectas fuisse? Quæ si fuerint universales, ut maxime refert, analysi, quæ particularibus circumscribitur, nec doceri poterunt, nec inveniri, sed synthesis omnino expostulant.

Ve-

(1) V. Condil. *Art de Pens. P. II. Ch. VII.*

(2) Recte quidem non ex nominibus finiendæ res sunt; namque secus, quod statuiamus falsum esset; methodus scilicet doctrinæ synthesis nominatur. An ne ita, quia vel nullus sit ejus usus, vel is solum in docendo esse possit?

CCCXLVI. Verum ajo, synthesis, quatenus illi sua quædam indoles est, nullas deberi veritates; deberi autem iis, quæ ipsi cum analysi communia sunt, iis nempe, ex quibus, ut hactenus admonebam, & ut in seq. cap. exponam, veritatis cognitio obtinetur (1).

CCCXLVII. Quid autem vetat, analysis docendo, & investigando veritates persequi universales? Sit ipsa synthesis omnino opposita, & synthesis universalis præsertim tractet; cur analysis præstare idem non poterit? Enim vero in modo, quo illa tractant, earum discrimen, & oppositio tota consistit: synthesis universalis ex universalioribus explicat, atque deducit: analysis universale sibi propositum expendit, omnia circumspicit, quæ de eo sunt cognita; neque ab universalioribus investigationem auspicatur, sed, si opus fuerit, ad eadem progreditur, quando exitus jam reperitur (2).

CAPUT IX.

De Principiis.

CCCXLVIII. Si propositiones spectentur, quas Philosophi nonnulli, ut sua systemata tueantur, veluti principia venditant, ipsos turpiter hoc nomine abusos fuisse compertum erit, illudque propositionibus obscuris, ambiguis, atque etiam falsis imposuisse. Tantam autem nominis dignitatem ju-

(1) Quæ de utraque methodo, ac de principiis disputantur, simul conferre juvat; namque se invicem declarant, atque confirmant.

(2) Præter jam jam laud. auctores loc. cit. V. Condil. *Art de Pens. P. I. Ch. IX.*

jure retinent propositiones dumtaxat immutabiliter certæ, & evidentes, & maxime universales, ex. gr. *idem nequit simul esse, & non esse: totum est majus sua parte*, & aliæ hujusmodi.

CCCXLIX. Horum principiorum usum, & abusum exponam, atque in rationem inquiram, qua ceteræ cognitiones ab iisdem pendent. Principiis itaque brevitatis obinetur; principia memoriam fovant; subdifficilia quædam explanant; libris finiendis inserviunt; tandem docendi viam breviorē faciunt, & expeditam. Multas siquidem propositiones singulares continent, eas communi vinculo jungunt, alte in mente insident, cum in disciplinarum limine tradantur, & multum commendantur, omne denique tollunt effugium iis, qui adducti ad principia sentiunt, se negandi licentia abuti amplius non posse.

CCCL. Atque hic usus, hæc utilitas principiorum: iisdem vero maxime abutimur quando ideis vagis, atque obscuris detinemur; iis enim accommodando principia, multas propositiones mere verbales effecimus, & quidquid, ægri in mentem venerit, probari potest.

CCCLI. Hinc veritates systematicæ repetendæ, & vero etiam ex ambiguitate, falsitate principiorum; eas quidem certas, atque evidentes si solum habent, qui systemata ipsa adornarunt.

CCCLII. Hisce statutis, ea nunc leviter sunt attingenda, quæ cognitionum nostrarum à principiis dependentiam respiciunt (1). Aliud igitur est,

(1) Principiis ad *Lokium* usque maxima tributa fuit vis; & utraque schola Platonica, & Peripatetica cognitionem certam, & necessariam, scientiam scilicet omnem in principiis tamquam in causa contineri, & ab iis veluti à fonte emanare arbitrabantur: quod quidem cum Platonica humanarum cognitionum generatio-

veritatem omnem tamquam ex origine, & causa manare ex principiis; aliud est singularium veritatem, omnemque prorsus subverti sublati principii. Ex hoc nihil aliud consequitur, quam quod unum, idemque sit, principia negare, ac negare veritates, quas complectuntur: & id quidem extra omne dubium debet esse repositum; nec vero probat, cognitiones, & veritates singulares ex principiis oriri, sed solum ipsas principia comprehendere.

CCCLIII. Ex primo autem consequeretur, nullam rem tamquam veram adverti posse, nisi ad mentem principia recurrerent; & vera esse reliqua, quia vera principia. Quod videtur non recte constitutum; nam si quæ sunt vera, hujusmodi sunt, quia vera principia sunt; veritas non esset relationis perceptæ conformitas cum ea, quæ inter res, vel ideas est (CXXIV.); nullæ essent re-

tione maxime convenit. Ac Platonici cum præterea observarent, singularia continuo fluere, & labi, & totum id, quod per experientiam cognoscimus, empirice, non immutabili quadam ratione cognosci, ut hanc tuerentur, ad principia provocabant. Postremum hoc movit Peripateticos, qui licet in assignanda cognitionum origine à Platonice vehementer differrent, tamen in earum à principiis dependentia amplectenda consenserunt: quippe non videbant ob ignorantiam fortasse cognitionis analysim, quomodo præstantior illa, & immutabilis cognoscendi ratio sit, quamvis esse non possit ex experientia, & ex principiis non bene desumatur. Tantam principiorum auctoritatem *Lokius* in primis aggressus est, & ipsum sequuti sunt recentiores fere omnes, qui Philosophiam sola experimentalis methodo tractandam censuerunt. Sed *Lokianæ* doctrinæ quasi semina quædam sparse-
Gassendus multis in locis, & præcipue in *Exerc. Arist. & in Log. P. III. Can. XVI.*

relationes, quæ ex simplici idearum comparatione evidenter, & certo apparent, vel quæ aliis adhibitis ideis inferri possent.

CCCLIV. Veritates autem ex percepta inter ideas relatione eruntur, neque hujusmodi sunt, quia principiis conformes, sed quia rerum naturæ conveniunt. Quæ convenientia, vel in ipsis ideis clare apparet; ut in ideis, ex quibus principia constant, earum apparent relationes, vel mediis aliis ideis inferitur. Nec verum est, nigrum non esse album, ut in exemplum adducit *Lokius*, quia idem nequit simul esse, & non esse; sed illud verum ei etiam est, qui principium notum non haberet, nec adhuc ad ideas abstractas, & universales pervenisset.

CCCLV. Enim vero, qui contra putarent, ordinem, quo generantur ideæ, perverterent, cum prius notas vellent universales ideas, quam singulares; & propriæ conscientiæ contradicerent, ex qua omnes sibi consci sunt, se multa affirmare, non quia principiis ducantur, sed quia percepta rerum natura ita postulat.

CCCLVI. Unde ergo omnis veritas, si non est ex principiis? Profecto ex eo, quod de rebus cognitum habemus; ex idearum analysi, ex recta determinatione notionum omnium. Nec vero ex principiis earum propositionum veritas, quæ ad ipsa nequeunt referri; illæ autem, quas complectuntur, evidentes sunt ut principia, neque certitudinem in iisdem habent (CCCLIV), sed ex rerum natura ea profuit.

CCCLVII. Ac licet nullæ veritates ex principiis sint, aliquæ tamen erunt necessariae, & immutabiliter certæ, eæ nempe omnes, quæ ad ideas abstractas, & universales attinent; quemadmodum necessaria, & immutabilis est harum idearum natura. Quæ veritates universales cum principi-

cipiis à nemine confunduntur, & tot sunt, quot ideæ universales esse possunt; nec ex principiis cognoscuntur, sed ex his, per quæ hactenus veritatum cognitionem obtineri docebam.

CCCLVIII. Nullæ quidem essent veritates necessariae, si, sublata illa cognitionum humanarum à principiis dependentia, omnes ex factis dumtaxat, & observationibus possent hauriri; singularium enim nulla est necessitas, maxime si experientia contineantur: quia vero ex aliis manant, quæ earumdem cognitionum necessitatem producunt, opus non erit ad principia confugere, ut eæ adstruantur.

CCCLIX. Minime tamen dubito, fore, qui respondent; si principia adeo inutilia sunt, adeo inania, cur disciplinæ omnes sua quædam habent, quæ magni faciunt, & venerantur, tamquam proprium caput, & columnæ? Cur vulgatum illud, & ab omnibus receptum, nullum superesse ratiocinio locum, si nulla supersint principia (CCCLII)?

CCCLX. Hic inter principia, quæ methodi causa adhibentur, & principia, quæ sola scientias promovent, ac perficiunt, quæque recte earundem fundamenta appellantur, distinguendum est; hæc sunt *facta* prima, & simplicia, & observationes experientia confirmatæ; nec ea quidem sunt, de quibus nunc agimus, quæ synthetis adhibet, quæque ad inventionem, ut ipsa synthetis inepta sunt (CCCXLIV.); illum namque solum usum habent à nobis supra (CCCXLIX.) principiis concessum. Disciplinæ autem synthetice, eæ magni faciunt principia hujusmodi, & ex his synthetici ratiocinantur; nec, ut ex dictis constat, inde sequitur, principia scientiis incrementum afferre, ab iisdem, tamquam à causa, veritates omnes pendere, nullas absque eorum usu cognosci posse (1).

(1) V. Lock. *L. IV. Ch. VII.*, Leibn. *Nouv. Ess.*

CAPUT X.

De Hypothesibus.

CCCLXI. **H**ypothesis, quæ latine suppositio, rem aliquam quodam modo se habere, aut esse ponit; hanc esse potius, quam aliam cujusdam effectus causam asserit, quando modus, quo res est, & vera causa effectus nec ratione patet, nec experientia, neque observatione. His deficientibus instrumentis illud superest, quod in hypothesis fingendis repositum est.

CCCLXII. Illarum usus in Astronomia præsertim, & in Physico-mathematicis solvendis problematibus latissime patet. Generatim nec nimius, nec nullus sit oportet: moderandus autem legibus, ne hypotheses inanem fabulam sapere videantur.

CCCLXIII. Igitur, antequam hypothesis agrediamur statuere, comparata sit distincta rei notio, de qua aliquid per hypothesis investigamus: hæc diligenter quoque versum consideretur: illius notentur status, proprietates, circumstantiæ, & adjuncta, quæ simul conferantur ad earum mutuam relationem, & dependentiam percipiendam: hinc profecto mentem subeunt rationes, quæ ad id, quod de re quæritur, explicandum accommodatè apparent.

CCCLXIV. Ex his rationibus, quæ ne minimam quidem adhuc probabilitatem continent, ut aliqua ex hypothesis poni possit, in primis non esse debet absurda, & præcognitis haud adversetur: in

de
ibid., Condil. *Art. de Penser*, P. I. Ch. 9. D' Alembert *Elém. de Phil.* IV.

de cum eo, ad quod explicandum assumitur, conferatur; cui si sufficiat, certe non parva probabilitas eidem adjungitur.

CCCLXV. Probabilior autem est, quæ rei, de qua agitur, circumstantias etiam explicat; ac si non solum status præsentis ejusdem rei, sed etiam præteriti, & futuri ratio ex statuta hypothesis intelligatur; ejus probabilitas ita augetur, ut quam maxime accedat ad certitudinem.

CCCLXVI. Nec vero ex his tantum hypothesison probabilitas æstimanda est, sed etiam ex earum simplicitate, & elegantia; ex analogia, quam cum aliis compertis habent; ex numero denique, & pondere difficultatum, quibus urgentur. Illa hypothesis, in qua leviores, & pauciores sunt, probabilior (CLVI.) evadit: quod si cetera, simplicitas nempe, elegantia, illaque analogia in una quadam concurrant; hujus probabilitas ad summum excrescit. Exemplum sit hypothesis Copernicana.

CCCLXVII. Cur vero hypotheses certitudinem numquam attingunt? Quia primum ex re non planè cognita videri possunt eam accurate explicare; quia etiam si res perfecte cognita fuerit, quis adeo confidet, ut pro certo statuatur, nullam aliam, præter illam hypotheticam, esse rationem, quæ æque rem explicet, & quam ex majori harmonia cum universa rerum, causarum, & effectuum serie omnium conditor eidem prætulerit?

CCCLXVIII. Tunc enimvero certitudinem continent, si experimento, aut observatione luculenta confirmentur; immo cessant esse hypotheses, & in vera ac demonstrata vertuntur. Contra autem, si factum aliquod occurrat, quod hypothesis antea probabilem aperte impugnet, ea tamquam falsa rejiciatur: sic cælum crystallinum à

cometis perfractum, & actio Lunæ in maris æstum per *Newtonum* asserta.

CCCLXIX. Sed quamvis ab hypothesebus certitudo semper absit, non inde tamen consequitur, iisdem, licet bene constitutæ sint, & indicatis conditionibus præstent, assensum denegari posse; namque eæ multis suadentur, nihilque est, quod dubium ingerat: quare falsitatis pericula, quæ imminet, ad earum probabilitatem se habent, ut fere unum ad infinitum.

CCCLXX. Numquam tamen obliviscamur, hypothese probabilitatis, licet quandoque summæ, limites non excedere, illasque nos sequi, quia meliora non sint præ manibus. Iisdem igitur non plane acquiescendum, nec putandum, stabilita hypothesi omnem operam in veritatis studium nos contulisse. Ad majora debemus contendere, atque per experientiam, & observationem ab ipsa natura veritatem excutere (1).

CAPUT XI.

De Ratione conjectandi Probabilia.

CCCLXXI. Mentem humanam brevem admodum esse, multisque auxiliis indigere, ut cognitionibus seipsam ornet, pluribus in locis jam observavimus. Utinam illis instructa numquam hæreret! Utinam quæ eorum ope assequitur ad veritatem plane sibi suadere posset! Profecto tot non essent cognitiones, in quibus sola probabilitas inest, nullæ essent, quæ clarissima veritatis

(1) V. S. Grav. *Introd. ad Phil. Lib. II. P. III. C. XXXIV.* Condil. *Art. de Rais. Ch. II.* Senebier *Art. de Observer. P. IV. Ch. IX. X. XI.*

luce carerent. Iis autem cum verum nequit attingere, contenta sit oportet; ad eas instrumentis dudum expositis debet totis viribus tendere, potius quam in summa rerum ignorance versari.

CCCLXXII. In cognitionibus autem probabilibus extrema attente caveat, scilicet iisdem non nimium moveatur, nec nihil omnino ipsis tribuat; postremum namque ignorantia, alterum temeritatis esset indicium.

CCCLXXIII. Inter cognitiones quænam probabilis sint L. I. C. IV. indicatum est, ibique earum principia sunt posita. Quæ autem tertio hoc libro de universa instrumentorum adhibendorum ratione præscripsimus, tum verum, tum probabile spectant. Solum igitur restat, ut factorum, seu eventuum probabilitas constituatur.

CCCLXXIV. Non de iis autem eventibus, aut factis nunc loquimur, quorum notitiam nobis inductio præbet, aut analogia (1), multoque minus facta historica nunc persecutamur (2): eorum probabilitatem quærimus, quæ ex nonnullarum combinationum, & casuum supputatione desumitur.

CCCLXXV. Statui autem generatim potest, eventus, qui, aliquibus positis circumstantiis, semper accidunt, iisdem recurrentibus certos jure haberi; tamquam impossibiles censi, qui numquam accidunt; qui frequentius, probabiles; improbabiles demum, qui infrequentius accidunt, quam non accidunt.

CCCLXXVI. Dum ergo ex eo, quod jam factum fuit, eventus inferimus, advertendum id est, & tam notandi casus, qui eventui favent, quam illi, qui eidem oppositi sunt: hujus proba-

(1) De iis enim jam *Capit. V. bui. Lib.*

(2) De his vero inferius *Lib. IV.*

cometis perfractum, & actio Lunæ in maris æstum per *Newtonum* asserta.

CCCLXIX. Sed quamvis ab hypothesebus certitudo semper absit, non inde tamen consequitur, iisdem, licet bene constitutæ sint, & indicatis conditionibus præstent, assensum denegari posse; namque eæ multis suadentur, nihilque est, quod dubium ingerat: quare falsitatis pericula, quæ imminet, ad earum probabilitatem se habent, ut fere unum ad infinitum.

CCCLXX. Numquam tamen obliviscamur, hypotheses probabilitatis, licet quandoque summæ, limites non excedere, illasque nos sequi, quia meliora non sint præ manibus. Iisdem igitur non plane acquiescendum, nec putandum, stabilita hypothesi omnem operam in veritatis studium nos contulisse. Ad majora debemus contendere, atque per experientiam, & observationem ab ipsa natura veritatem excutere (1).

CAPUT XI.

De Ratione conjectandi Probabilia.

CCCLXXI. Mentem humanam brevem admodum esse, multisque auxiliis indigere, ut cognitionibus seipsam ornet, pluribus in locis jam observavimus. Utinam illis instructa numquam hæreret! Utinam quæ eorum ope assequitur ad veritatem plane sibi suadere posset! Profecto tot non essent cognitiones, in quibus sola probabilitas inest, nullæ essent, quæ clarissima veritatis

(1) V. *S. Grav. Introd. ad Phil. Lib. II. P. III. C. XXXIV. Condil. Art. de Rais. Ch. II. Senebier Art. de Observer. P. IV. Ch. IX. X. XI.*

luce carerent. Iis autem cum verum nequit attingere, contenta sit oportet; ad eas instrumentis dudum expositis debet totis viribus tendere, potius quam in summa rerum ignorance versari.

CCCLXXII. In cognitionibus autem probabilibus extrema attente caveat, scilicet iisdem non nimium moveatur, nec nihil omnino ipsis tribuat; postremum namque ignorantia, alterum temeritatis esset indicium.

CCCLXXIII. Inter cognitiones quænam probabilis sint L. I. C. IV. indicatum est, ibique earum principia sunt posita. Quæ autem tertio hoc libro de universa instrumentorum adhibendorum ratione præscripsimus, tum verum, tum probabile spectant. Solum igitur restat, ut factorum, seu eventuum probabilitas constituatur.

CCCLXXIV. Non de iis autem eventibus, aut factis nunc loquimur, quorum notitiam nobis inductio præbet, aut analogia (1), multoque minus facta historica nunc persecutamur (2): eorum probabilitatem quærimus, quæ ex nonnullarum combinationum, & casuum supputatione desumitur.

CCCLXXV. Statui autem generatim potest, eventus, qui, aliquibus positis circumstantiis, semper accidunt, iisdem recurrentibus certos jure haberi; tamquam impossibiles censi, qui numquam accidunt; qui frequentius, probabiles; improbabiles demum, qui infrequentius accidunt, quam non accidunt.

CCCLXXVI. Dum ergo ex eo, quod jam factum fuit, eventus inferimus, advertendum id est, & tam notandi casus, qui eventui favent, quam illi, qui eidem oppositi sunt: hujus proba-

(1) De iis enim jam *Capit. V. bui. Lib.*

(2) De his vero inferius *Lib. IV.*

babilitas erit ad improbabilitatem, ut numerus casuum, qui favent, ad casus contrarios: qui casus si augeantur, vel minuantur, probabilitatem etiam eventus augent, vel minuunt.

CCCLXXVII. En exemplum: si ex centum infantibus decem pereant variolis, probabilitas, quæ est, ut unus ex illis centum morbi vim superet, erit ad improbabilitatem, ut 90. ad 10.: si vero plures infantes morerentur, minueretur vitæ probabilitas, & augetur, si è contrario.

CCCLXXVIII. Sunt autem eventus, quorum noti habentur modi omnes, quibus possunt contingere; unius probabilitas, modos ipsos omnes considerando, deregitur, & æstimatur; atque erit ad certitudinem, & modus propositus ad omnes possibles: horum numerus, quo major, illius modi probabilitatem minuit, auget vero, quo minor. Sit exemplum: extrahantur globuli ex urna, in qua decem sint diversi coloris; probabile erit, quod extrahatur niger, & hæc probabilitas erit ad certitudinem, ut unum ad 10.: illa autem major esset, si globuli quinque tantum forent, ut per se pater.

CCCLXXIX. Jam vero fingi potest, omnes illos casus esse ignotos; probabilitas unius constabit attendendo casus, qui accidunt; ex. gr. sint in urna globuli, quorum numerus, & color ignoretur; quæritur, an probabile sit, & quantum sit, nigrum globulum extrahi; sæpius iterari debet extractio, ut appareat, an globuli nigri sint in urna; si id constet, probabilis erit illa extractio. Inde quamnam proportionem habeant globuli nigri, qui extrahuntur, cum aliis extractis inspicitur; probabilitas pro nigro globulo erit, ut globuli nigri, qui extracti fuere, ad alios extractos.

CCCLXXX. Nulla denique via superest, qua pro-

probabilitas determinetur, dum de eventu agitur, qui æque inter alios ignotos potest accidere, dumque nullum de singulis tentamen institui potest. Qui enim fiet, ut res ignota detegatur, si nullum sit præcognitum, quod in ejus cognitionem adducat?

CCCLXXXI. Interim observetur, quod si noti, & præfiniti sint modi possibles alicujus eventus, licet ex calculo mathematico eandem eorum unus semper probabilitatem habeat, experientia tamen constat, illam imminui, quo frequentius obtigerit. Sic ex calculo globulorum, qui extrahi possunt ex urna (CCCLXXXVIII.), probabile semper eodem modo est, ut niger extrahatur; tamen si prima vice id evenerit, secunda etiam, tertia, quarta, ad septimam usque, octava ex. gr. pariter evenire non æque probabile est. Quasnam sequatur leges hæc probabilitatis imminutio, & quando incipiat, nemo erit, qui determinet. Ex eo autem repetenda est, quod contingentia non eodem semper modo accidunt, ut experientia docet. Revera causæ ad unum effectum haud determinatæ, aliquem non casu producant; sed ex multis adjunctis, & circumstantiis illum potius, quam alium gignunt. Quæ circumstantiæ, & adjuncta cum perpetuo mutantur, & perennibus vicissitudinibus subjiciantur, effectus etiam, qui ab illis pendent, non iidem perseverant (1).

CCCLXXXII. Eventum, de quibus actum huc usque est, probabilitas, simplex appellatur. Alii autem probabilitate pollent composita, quæ nempe ex multiplici probabilitatis concursu nascitur: & ii sunt vel eventus, qui ex quodam numero plures ponuntur; vel illi, quorum probabilitas ex al.

(1) V. D'Alambert *Doutes*, & *quæst. sur le calcul des prob. Malang. T. V.*

alterius probabilitate pendet. Sit igitur quidam eventuum numerus; ex his fingantur, plures poni debere; unius ex eo numero probabilitas maior est, quam si unus tantum poneretur. Si vero hæc quærat, singulorum probabilitates, quæ fractionibus exprimuntur, addendæ sunt. Exemplum hæc de re sumi poteri ex ludo vulgo *del lotto*. Illarum fractionum denominator totum numerum eventuum, seu certitudinem denotat; numeratores vero singulas certitudinis partes assignat.

CCCLXXXIII. Facta autem hypothesi, ex qua unius eventus probabilitas ab alterius probabilitate pendeat, ea minor est, quam si à nullo penderet, & illæ duæ probabilitates fractionibus expressæ, erunt multiplicandæ. Rem hanc calculis implicatam exemplo juvat exponere. Si ex portu solverint navigia duodecim, in quorum uno meæ etiam merces; & constet ex navigiis tria perisse, ex reliquis vero novem tertiam mercium partem in mare projectam fuisse; probabile erit navim illam, in qua meæ merces, salvam pervenisse; & hæc probabilitas erit æqualis $\frac{2}{3}$ probabilitas vero, qua conjici potest, merces illas non esse ex tertia parte demersæ, æquabit $\frac{2}{3}$ totius certitudinis; igitur probabilitas composita de incoluitate mercium mearum erit $\frac{2}{3}$ ex $\frac{2}{3}$, sive $\frac{4}{9}$. Ex quo calculo pretium earundem constitutum est.

CCCLXXXIV. Tota hæc ratio eventuum probabilitatem æstimandi patet latissime, & ad rem lusoriam, mercatoriam, medicam, politicam maxime pertinet (1).

LI-

(1) Hæc calculis subjecere *Mugenius*, *Jacobus*, & *Nicolas Bernoullii*, *Montmortius*, *Molvrius*; Interim *V. S Gravesand. Intr. ad Phil. L. II. C. XVII. XVIII.*, *D' A'embert Eclaircis. de Phil. §. VI.*

LIBER IV.

DE FONTIBUS HUMANARUM COGNITIONUM.

CAPUT I.

De Conscientia.

CCCLXXXV. **E**xpensis jam cognitionum humanarum elementis, ipsisque cognitionibus, earumque instrumentis; mente in iis apprime instituta, & ab omni errorum colluvie purgata, qui ex cognitionum non probe perspecta natura, aut ex elementorum earundem imperfectione, vel denique ex pravo instrumentorum usu in mentem possent irrepere; nunc accedamus ad cognitionum fontes aperiendos, præscribendasque leges, quibus observatis, ea, quæ à vero numquam abhorreant, ex iisdem fontibus haurire possimus. Atque hac ultima nostri muneris parte expleta, notatum erit quodcumque erroris periculum, & remedia apposita, mensque ad veritatem plane comparata.

CCCLXXXVI. Haurimus autem è fontibus cognitiones, instrumenta adhibendo, de quibus hactenus: nec fieri potuit, quin aliqua adhuc, quæ ad ipsa pertinent, opportunius hoc loco explicanda non superessent (CCXXXVI.), quando scilicet facilius percipi, & uberius tractari possunt.

CCCLXXXVII. Conscientia, ratio, sensus, & auctoritas sunt isti fontes. Singuli suum quoddam

alterius probabilitate pendet. Sit igitur quidam eventuum numerus; ex his fingantur, plures poni debere; unius ex eo numero probabilitas maior est, quam si unus tantum poneretur. Si vero hæc quærat, singulorum probabilitates, quæ fractionibus exprimuntur, addendæ sunt. Exemplum hæc de re sumi poteri ex ludo vulgo *del lotto*. Illarum fractionum denominator totum numerum eventuum, seu certitudinem denotat; numeratores vero singulas certitudinis partes assignat.

CCCLXXXIII. Facta autem hypothesi, ex qua unius eventus probabilitas ab alterius probabilitate pendeat, ea minor est, quam si à nullo penderet, & illæ duæ probabilitates fractionibus expressæ, erunt multiplicandæ. Rem hanc calculis implicatam exemplo juvat exponere. Si ex portu solverint navigia duodecim, in quorum uno meæ etiam merces; & constet ex navigiis tria peris, ex reliquis vero novem tertiam mercium partem in mare projectam fuisse; probabile erit navim illam, in qua meæ merces, salvam pervenisse; & hæc probabilitas erit æqualis $\frac{2}{3}$ probabilitas vero, qua conjici potest, merces illas non esse ex tertia parte demersæ, æquabit $\frac{2}{3}$ totius certitudinis; igitur probabilitas composita de incoluitate mercium mearum erit $\frac{2}{3}$ ex $\frac{2}{3}$, sive $\frac{4}{9}$. Ex quo calculo pretium earundem constitutum est.

CCCLXXXIV. Tota hæc ratio eventuum probabilitatem æstimandi patet latissime, & ad rem lusoriam, mercatoriam, medicam, politicam maxime pertinet (1).

LI-

(1) Hæc calculis subjecere *Mugenius*, *Jacobus*, & *Nicolas Bernoulli*, *Montmortius*, *Molvrius*; Interim *V. S Gravesand. Intr. ad Phil. L. II. C. XVII. XVIII.*, *D' A'embert Eclaircis. de Phil. §. VI.*

LIBER IV.

DE FONTIBUS HUMANARUM COGNITIONUM.

CAPUT I.

De Conscientia.

CCCLXXXV. **E**xpensis jam cognitionum humanarum elementis, ipsisque cognitionibus, earumque instrumentis; mente in iis apprime instituta, & ab omni errorum colluvie purgata, qui ex cognitionum non probe perspecta natura, aut ex elementorum earundem imperfectione, vel denique ex pravo instrumentorum usu in mentem possent irrepere; nunc accedamus ad cognitionum fontes aperiendos, præscribendasque leges, quibus observatis, ea, quæ à vero numquam abhorreant, ex iisdem fontibus haurire possimus. Atque hac ultima nostri muneris parte expleta, notatum erit quodcumque erroris periculum, & remedia apposita, mensque ad veritatem plane comparata.

CCCLXXXVI. Haurimus autem è fontibus cognitiones, instrumenta adhibendo, de quibus hactenus: nec fieri potuit, quin aliqua adhuc, quæ ad ipsa pertinent, opportunius hoc loco explicanda non superessent (CCXXXVI.), quando scilicet facilius percipi, & uberius tractari possunt.

CCCLXXXVII. Conscientia, ratio, sensus, & auctoritas sunt isti fontes. Singuli suum quoddam

dam habent cognitionum genus ab ipsis manans. Ac cum omnia quæcumque cognoscimus, vel ad facta, vel ad idearum relationes pertineant; horum quidem fons ratio est; ab aliis vero fontibus factorum omnis cognitio fluit. Conscientia, seu sensu intimo facta interna, externa sensibus patent; ea denique, quibus præsentis esse non possumus, auctoritas nobis suppeditat.

CCCLXXXVIII. Sed à fonte omnium primo, conscientia nempe, seu intimo sensu exordiamur. Ab eo nostrarum modificationum cognitionem deducimus, modificationum scilicet, quas quia sensibiles sumus, & cogitantes, excipimus. Sensu igitur intimo constant sensationes, & ideæ (1), quæ nos afficiunt; affectus, atque perturbationes, quibus agitur.

CCCLXXXIX. Sunt autem plurima, quæ non ad instar sensationum, aut perceptionum in nobis geruntur, multæ scilicet functiones vitales, ut sanguinis circulatio, & aliæ persimiles, quæ in cerebro impressiones, seu motus ope nervorum, ut sensationes non excitant. Hæc, cum cerebrum non ita commoveant, nequaquam sentimus.

Utrum

(1) Cum sensibus à re externa percussis oriantur in anima perceptiones, & ideæ, plerique nunc, quamvis in hoc constantes non sint, nullum discrimen inter sensationes, perceptiones, & ideas agnoscunt; si bi enim sumunt, illis impulsionebus affici non posse animam, nisi quatenus ipsa sentit. Ego vero majore verborum distinctione, & proprietate utendum censeo; ac sensationem appello, eam animæ affectionem, quæ ab omni intelligentia sejungitur, & in dolore, aut voluptate, in saporum, vel odorum sensu consistit. Quiduid vero non sentiendi, sed intelligendi vim nostram modificat, & mentis conceptibus, rerumque descriptionibus continetur, perceptionem, ideam voco.

V. Oper. Mentis Analys.

CCCXC. Utrum vero nostrarium omnium perceptionum, & sensationum conscii simus, magna quæstio est, de qua Philosophi in contrarias partes disputant. Et illa quidem, cum hoc loco definiri nec possit, nec debeat; id, de quo omnes conveniunt, assumimus, videlicet conscientiam hanc, si qua semper sit, semper tamen non animadverti, & frequenter rem se habere, veluti si nulla fuisset.

CCCXCI. Ergo recte statuimus, ea, quorum conscii sumus, in nobis peragi; cum fieri nequeat, ut non sentiatur id, quod sentitur, mensque non percipiat, dum se percipientem deprehendit. Non ita vero fidenter asseramus, ea utique, aut minime peragi, quorum minime videmur conscii; sed probabilis saltem ratio suppetat oportet, quæ unum, vel alterum nobis suadeat.

CCCXCII. Sæpius accidit, ut ea, quæ sentimus, pervertamus, quæ ex. gr. acquisita sunt, innata putemus, & naturalia, quæ per habitum fiunt. Sic pariter credimus, dolorem in corporis externa parte sentiri, in qua impressio efficitur; & ab eo, quod imaginamur, quove afficimur, ad aliquid reale, & extra nos positum descendimus. In his autem mire decipimur. Quare inferendum, ex sensu intimo nihil aliud de nostris modificationibus, præter earum existentiam, nos posse decernere.

CCCXCIII. Quæ existentia, seu facti cognitio sterilis immerito censeretur; est enim veluti principium, quo ratio adducitur, ut multa ad easdem modificationes pertinentia assequatur, ut nempe intelligat modum, & viam, qua perficiuntur; earum indolem, & veram causam explicet.

CAPUT II.

De Ratione.

CCCXCIV. **R**ationis nomen ambiguum est, & quo sensu usurpetur, multum interest præfinire. Namque institutum, consuetudinem, modum, causam, supputationem exprimit; atque etiam argumentum, consilium, mentem significat; unam denique præ ceteris nobiliorem animæ facultatem. Huic nomen illud nunc unice aptamus, & rationem pro ea facultate accipimus, qua ideas perceptas multis modis inter se conferimus, & qua ex facta comparatione relationes earundem deducimus. Ac quidem ratio latius accepta; pro intelligentia scilicet, ipsaque mente, non unus esset fons ab aliis divisus, cum non nisi mente, & intelligentia complectamur totum id, quod ex conscientia, ex sensibus, ex auctoritate profluit.

CCCXCV. Divino hoc rationis munere (1) maxime à bestiis distamus, quæ rerum causas non vident, nullamque habent veri inveniendi cupiditatem. Quia ratione ornati sumus, non tantum percipimus, quantum sensu movemur; sed abstracta, universalia, possibilia, eorumque nexu, & relationes intelligimus; præsentibus futura adjungimus, rerumque progressus, & quasi antecessiones non ignoramus.

CCCXCVI. Quæ cum ita sint, facile humana ratio à cognitione brutorum, si modo aliqua præstant, distinguitur, atque etiam recta ratio à præ-

(1) Rationem pluribus in locis magnifice describit Cicero, ac præsertim de Officiis L. I. C. IV., & de Leg. L. I. C. VII. & X.

prava secernitur: recta quidem ratio est, cum in omni cognitionum genere præcepta observat, quæ ad mentem instituendam, regendamque præscribuntur.

CCCXCVII. Nullus autem de his legibus, & præceptis subdubitet, nec urgeat, rationem non posse rectam efficere, cum ipsa præcepta effici ratione debeant, & vero recta, ne dicantur prave constituta. Namque non ab arduo rationis usu pendent; sed quin idearum comparationibus operam demus, quin unum ex alio inferamus, ad mentis oculos evidentiae lumine fulgent, & ita nobis certa sunt, ac nostra existentia, ad quam assequendam illud rationis conamen nequaquam requiritur.

CCCXCVIII. Rationis objectum est veritas, finis ejus consecutio; ad quam cum nisi demonstrationis instrumento perveniri sæpius non possit, maxime intererit, ideas medias ex rationis fonte deducere, & recte disponere, ut veræ earum relationes appareant. Si ideæ mediæ deficient, vel si erroribus, & anticipatis opinionibus misceantur, inanis fons ratio est, vel impurus; si sint obscuræ, & confusæ, errores ex ipso scatent; frustra denique ad illum accedimus, ut ea, quæ vires humanas superant, hauriamus.

CCCXCIX. En ergo quinam debeat esse rectæ rationis fons, ut ex ipso mens cognitionibus affluat; en quomodo, & quænam cognitiones ex eo percipi possint. De his autem, quæ ita percipiuntur, dubitare nulla ratione debemus, an veræ sint, an sint apparentes, nec suspicari, falsitatem, aut errorem in easdem irrepsisse.

CD. Sunt autem, & fuere (1), qui nihil per-

(1) Mirum hoc, & insolens philosophandi genus, inductum primo à Xenophane, Empedocle, Demo-

cipi, nihil comprehendere posse putant, adeo ut in rebus perspicuis, atque clarissimis iudicium omne sit cohibendum. Quid quidem Sceptici, & Pyr-

rho-
crito, & *Heraclito*, excepit *Socrates*, qui ut sophistarum arrogantiam increparet, nil frequentius habebat in ore, quam se illud tantum scire, quod nihil sciret; & de qualibet re in utramque partem disputans, quod esset verisimillimum querebat (*CIC. Tusc. I. c. 4.*, & *IV. C. 5.*). Hanc autem socraticam dubitationem, & nulla affirmatione adhibita consuetudinem disserendi *Plato* reliquit, *Speusippus*, *Xenocrates*, *Polemo*, *Crates*, & *Crantor* (*Acad. I. 4.*, *De Orat. III. 18.*): ita facta est, quod *Socrates* minime probabat, ars quædam Philosophiæ, & rerum ordo, & descriptio disciplinæ. *Arcesilas* ex *Platonis* libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit (*De Orat. ibid.*): atque in hoc nullum modum adhibens, de suamet dubitatione dubitabat, & non solum veritatem, sed verisimilitudinem omnem sustulit. Hanc admisit *Carneades*. Sed jam antea *Zeno Eleates*, *Anaxarchus*, *Metrodorus*, *Pyrrho*, alique in universalem *Arcesila* dubitationem lapsi fuerant, & se scire, an aliquid, an nihil scirent, inficiabantur. Inter veteres hæc secta ad *Sextum Empiricum* usque viguit.

Eidem multi ab ipsa Philosophiæ instauratione nomen dedere *Henricus Cornelius Agrippa*, *Franciscus Sanchez*, *Hieronymus Hirnahim*, *Huetius*, Auctor *speciminis de natura humana*, alique. Supra omnes eminet *Bælius*, qui ingenio acri, & multiplici, quo pollebat, dicendique copia, & subtilitate modo ait hoc, modo illud, atque acute de qualibet re in utramque partem disputat. Ab ipso arma sumunt, & hinc tela parant quamplurimi, qui nihil habent antiquius, quam omnem rationi, sensibus, auctoritati fidem tollere, ut regulas morum subvertant, honestum, & turpe confundant, & gravi demum Religione se liberent. Scepticismi historiam scripsere *Gerhard. Jo.*

Vos-

rhonii (ita enim (1) nominantur) in multas classes possunt dividi, & *universales* ab *immoderatis*, & à *moderatis* distinguuntur. Scepticus universalis neque propriam existentiam, neque suos actus certos habet; immoderatus hæc solum admittit, cetera indiscriminatim negat; moderatus aliqua probat, de pluribus dubitat, multa nobis verisimilia tantum esse, vel etiam ignota fatetur (2).

CDI. Jam vero nullum umquam Scepticum universalem fuisse existimatum est, cum fieri haud possit, ut aliquis neget, se existere, & negare, dum negat; & neget etiam se omnia nescire, dum nihil sciri posse pugnat. Ac si esset, qui ita fureret, absurdum omnino foret, atque ineptum cum eo disputare, cum eo scilicet, qui ipse nescit, an exis-

Vossius De Sect. Phil. c. 20. *Morhofius Polyb. T. II. L. I. c. 6.* & *L. II. c. 9.* *Thomas Stanlejus Hist. Phil. P. IX.* *Albertus Fabricius Bibl. Græc. L. III. c. 33.* *Gassend. Log. L. II.*

(1) *Sceptici*, inquam, quia nihil adstruant, semperque in considerando sint; *Ephectici*, quia cohiberent assensum; *Zetetici*, ex quo semper quarant; *Acataleptici*, cum omnia incomprehensibilia esse putarent; *Aporetici*, quasi dubitantes; *Pyrrhonii* denique à *Pyrrhone*; & ab *Arcesila*, & *Carneade Academici*.

(2) Tum in veteribus, tum in recentioribus ad unam potius, quam ad aliam classem revocandis non omnes conveniunt. Alii Scepticos universales extitisse non sibi suadent; alii eorum, qui immoderati fuerint, numerum amplificant; alii demum, quosdam paucos, præter *Sextum Empiricum*, inter ipsos recensent; cum ceteri, si iis stemus, modestum philosophandi genus professi fuerint, & dubitationem ad veritatem unice eliciendam multum commendaverint, quemadmodum *Cartesius* egregie præstitit.

Q

existat, & disputet, an de iis dubitet, de quibus contendit, esse dubitandum.

CDII. Non igitur cum universalibus dubitatoribus habenda res est (1); sed cum immoderatis, qui sui, suorumque actuum existentiam admittunt, licet aliam quamcumque veritatem se assequi posse inficiuntur.

CDIII. Hanc autem philosophandi rationem (2), si tamen philosophandi ratio est, non ab

(1) Scepticos, & Pyrrhonios strenue impugnavit Mersennus *De Verit. scient.* Gassendus *Log. L. II.* Petrus de Vilemandy in *Scepticismo Debellato* Crusaz *Exam. du Pyrrhonisme Nouv. & Anc.* Genuensis in *prima Metaph. P. Formey Triomphe de P. Evid.* Eorum vero causam egit in primis Cicero in *Quest. Acad.* Sextus Empiricus in *Hyp. Pyrr.* & in *Libris advers. Mathem.* Belius praesertim in *Dictionary*, & Huetius in *Opusc. Gallico de Imbecillitate Intell. Humani.*

(2) Huic opinio Protagoræ omnino est opposita, cum nihil falsum esse censeret; sed omnia vera, ut cuique apparent, rerumque omnium mensuram esse hominem velle. In quam opinionem adeo absurdam incidit, quia cum animam à corpore non distingueret, jam motus intellectio quævis est. Ac si esset, omnis cognitio foret id, quod posset esse, & deberet; namque huiusmodi etiam est quivis motus, quem mutare in nostra potestate non est, nec alium cedere. Hæc autem recte ducunt in Scepticismum; si enim quelibet cognitio, ut cuique videtur vera est, nulla absolute huiusmodi est, sed tantum relative ad sensum illius, qui cognoscit, vera esse potest (V. Plat. in *Theæt.*). Epicurus idem de anima censens, ut hæc vitaret, sensui addit *mentis anticipationes*, quæ tamen vel à *Sensationibus* non differunt, vel cum ejus doctrina pugnant.

ab eodem principio omnes repetunt; sed alii (1) nihil verum esse volunt; alii adeo cum falso permixtum (2), & huic ita simile arbitrantur, ut criterium, quo unum ab alio distinguatur, prorsus deficiat. Quare hi verum esse concedunt, negant agnosci; ceteri vero nec esse quidem statuunt.

CDIV. Sceptici res in manifestas, & occultas distinguunt; & occultas quidem in eas, quæ aut penitus, aut natura, aut ad tempus occultæ sunt. De manifestis, & de iis, quæ manifestæ evadunt, apparentias non negant; earum naturam, & quid in se sint, detegi posse diffidunt; apparentiis autem in usu vitæ reguntur (3). Atque ita plane intelligitur, quomodo esse potuerint homines, qui omne verum negaverint; licet nulli esse possint, qui renuncient sensibus, iisque non cedant.

CDV. Sed & aliqui apparentiis nequaquam contenti probabile, & verisimile conservarunt (4); ut scilicet declinarent invidiam, & ne societatem, omnemque officii rationem evertere viderentur.

CDVI. In quo quidem operam sanè ludunt.

In

(1) Ita Democritus, V. Cic. *Acad. IV. c. 23.* & Arcesilas.

(2) Carneades scilicet, & cum eo tota Academia nova. Cic. *Acad. IV. c. 38.*

(3) Pyrrhonios vitam etiam tollere asserunt Dogmatici, dum omnia, ex quibus vita constat, evertunt. At ille contra hos mentiri asseverant; non enim visum auferre, sed quomodo se habeat vis videndi, ignorare se dicunt. Etenim quod urit ignis, sentimus; verum an habeat urendi naturam non pronunciamus. Laestius L. IX. Sect. 105. 106.

(4) Carneades in primis, & Academici apud Cic. *Acad. IV.*

In primis enim quomodo adprobant aliquid, tamquam simile vero, si ipsum verum ignorant? Verisimile autem, quia haud verum, sed dumtaxat simile vero, potest esse falsum; & si falsum, quomodo ad homines in officio continendos, & ad fundamenta societatis, & religionis stabilienda sufficere? Quivis omnia sibi jure permitteret, omnia cuique licerent, cum id, quod jubetur, aut vetatur, tamquam non recte jussum, nec jure vetitum contemnere posset.

CDVII. Dicent ne, societatis, & religionis principia verisimilia necessario apparere? At sibi pugnarent; dicerent enim se scire, aliquid esse verisimile: quod præterea illam necessitatem excludit, cum tam verum, quam falsum esse possit.

CDVIII. Sed nobis non est propositum, universa Scepticorum argumenta, & cavillationes persequi, quæ tam late patent, quantum omnium genera cognitionum, omnesque facultates, & disciplinæ: sunt tamen nonnulla afferenda, quæ ad mentis, & cognitionis humanæ vim enucleandam pertinent, postquam veritatem & esse, & posse inveniri fuerit demonstratum.

CDIX. Quod quidem impossibile fere videri potest. Namque demonstratio in eos debet urgeri, qui omnia, licet summe evidentia respuunt, qui proinde demonstrationem quamcumque negare parati sunt (1); neque de ullo præcognito, & præconcesso conveniunt, à quo demonstrans possit exordiri. Ac si cum universalibus Scepticis (CD.)

(1) Hinc modus ille Pyrrhonorum ad quamcumque demonstrationem evertendam, quem vocant *re-
fectorium in infinitum*, & alter etiam, qui dicitur *Diallelus*; de quibus v. Auct. cit. Hi autem profecto modi nostram demonstrandi rationem nequaquam impugnant.

agendum foret, infecta quidem necessario res esset; quia vero cum immoderatis solum, ita demonstrationem instruimus.

CDX. Nostri ipsius existentia certa omnino est, nec de ea, neque de nostris actionibus possumus ulla ratione dubitare (CDI.). Quot autem sunt veritates, quarum comprehensione tam certe, & evidenter afficimur, ut clariori luce nobis haud constet existere, & ideas percipere, ad quas spectant illas veritates? Nonne eodem modo certum habemus, *totum esse majus parte sua*, quo certi sumus nos existere, nos ideam totius, & partis percipere? Unusquisque se ipsum consulat, & rem ita esse profecto comperiet. Igitur si idearum, quas percipimus, inficiari nequit perceptio, nec nostra existentia, quoniam jure illarum veritatum comprehensio negabitur?

CDXI. Idem argumentum pro veritatibus etiam demonstrativis confici potest, eademque vim habet: namque hæc ex bene connexa veritatum intuitivarum serie descendunt. Quocirca earum veritas, & evidentia exoritur, non gradibus minor evidentia, qua veritates intuitivæ præstant; sed ab hac solum in eo differens, quod illa non immediate, sed mediate fulgeat (CCLX.).

CDXII. Ita breviter, sed ad rem satis, veritatis perceptio contra Scepticos, & Pyrrhonios asserta est, & criterium constitutum, quo verum à falso secernamus. Istud scilicet est evidentia, sed non quævis; ea solum, ad quam recto rationis (CCCXCVI., CCCXCVII.), & sensuum usu (1)

Ac

(1) De hoc leges suo loco præscribendæ sunt.

(2) Criterium vox Græca est, quam Cicero in *Acad.* ita interpretatur, ut sit *veri*, & *certi nota*.

140 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

CDXIII. Ac ut ita ad eam perveniamus, omnem debemus operam, & studium conferre, ne in evidentia, atque in errore aequè conquiescamus;

regula veri, & falsi, denique iudicium veri. Distingunt Criterium *à quo*, quod esse hominem, qui iudicet, omnes conveniunt; Criterium *per quod* potest homo iudicare, & Criterium *secundum quod* iudicet, verumque à falso discernat. De hisce duobus criteriis disputant; & alii quidem ea tollunt, ponunt vero alii. Qui ponunt, non eadem criteria assignant. Illustriora veteris sapientiae lumina; *Thales, Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, Plato* criterium, *per quod* putabant esse mentem, quæ sola cerneret, quod semper esset, & simplex, & tale, quale esset. *Aristoteles*, & Peripatetici criterium hoc in sensibus, & in ratione constituunt; in solis sensibus *Epicurus*. Ac de criterio *secundum quod* jam patet, quid illi, qui sensus solos adhibent, opinati fuerint, scilicet esse sensationem. Qui vero sensibus rationem adjuungunt, sensationem ratione confirmatam, quæque ratione convelli non possit, criterium illud esse arbitrantur. Denique juxta *Platonem* archetypas ideas mens intuetur, cumque his comparat ea, quæ cognoscit, ut eadem dijudicet; criterium ergo *secundum quod* cognitionum cum ideis archetypis convenientia est.

De hoc solo egerunt recentiores, & cum *Cartesio* omnes fere in eo mirifice conspirant, ut evidentiam tanquam criterium habeant, cui (addit *Malebranchius*) non sine interno cruciatu assensum denegare possimus. *Huetius* in *Almeianis quest. L. I.* & in *Opusc. De Imbecill. Mentis*, animadvertens rationem per peccatum vitiatam fuisse, eam ex se ad verum numquam pervenire contendit; in divina revelatione veri criterium ponit. Qui quidem pro revelatione pugnans, ipsam simul cum ratione subvertit, revelationis enim vis nulla esset, nisi aliquid certum ex ratione constaret.

LIBER QUARTUS.

141

mus; quoadmodum fanatici, amentesque, & somniantes, iique omnes, qui paralogismo decipiuntur. Qui quidem cum rationem, & sensus non recte adhibeant, mirum esse non debet, si eorum evidentia turpissimis erroribus communis evadat (1).

CDXIV. Quod ut de ea, quam optamus, ne suspicemur quidem, mentem insuper habeamus pacatam, & omni affectu liberam; nostraque evidentia consensu optimorum, atque sapientum confirmanda est.

CDXV. Non unum autem est evidentiae genus, quod de veritate assecuta nos admonet, sed multiplex, quot nempe genera cognitionum, ad quæ possumus contendere: & alia quidem est evidentia rationis, alia sensuum, alia denique auctoritatis.

CDXVI. Hæc evidentiae genera confundenda non sunt, nec omnia pro singulis cognitionibus requirenda, aut illud, quod iisdem minime congruat. Sic in rebus historicis evidentiam rationis nullus expetat, nec in rebus mathematicis auctoritate nitatur; sed pro his evidentiam ratione partam, pro illis vero eam, quæ ex auctoritate oritur, tanquam criterium adhibeat (2).

CDXVII. Enim vero si id, quo certi sumus de nostri, nostrorumque actuum existentia, reliquis etiam veritatibus commune sit, illud sane erit earundem criterium: hujusmodi autem est evidentia, cujus splendore, & vi intellectus, tamquam

(1) V. Cartes. *Diss. de Meth. & Medit. IV.*
Huet. Censura Phil. Cartes. Cap. II.

(2) V. *Dissert. ad quest. de Evid. ab Acad. Berol. propositam*, & *Mendelssohn Dissert. sur la nature, les Especes, & les Degr. de l' Evid. à Berl. 1764.*

142 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

quam pondere pressus, non solum se existere, & quibusdam modis affici statuit; sed permultis etiam veritatibus necessario assentitur.

CDXVIII. Quæ insuper evidentia integram habet criterii naturam. Ipsa omnia dijudicat, omni cognitione prior est, eaque assecuta, de veritate etiam percepta constat, nec adhuc inquiremus, nullumque præterea examen instituimus.

CDXIX. Non ergo nulla veritatis comprehensio est, quia nulla sit veritas, vel quia nullum criterium (CDIII.), quo eam cum falso confusam dignoscamus. Utrumque multis suadere conantur Sceptici, à quibus aliqua ex dictis corruunt; quæ vero jam promiseram (CDVIII.), nunc in medium adducem.

CDXX. Ajunt: quis umquam ostendet, nos ad veritatem potius, quam ad errorem factos fuisse? Quis ostendet, totam humanam vitam perpetuum non esse somnium, omnesque homines sua quadam insania non laborare, qua semper, ut amentes, & somniantes decipiantur? Humana profecto mens finita est, ac quoniam mens infinita infinite ad veritatem accedit, finita ab hac infinite distabit.

CDXXI. Sed quænam sunt ea, quæ cognoscimus? Ea adinstar fluminis fluunt (1), continenter labuntur, & numquam sunt eadem. Hinc singulis diverso modo apparent, & uni eodem modo numquam: nulla igitur de iis scientia, quæ cognitio ejus est, quod ita semper, & necessario se se habet.

CDXXII. Denique quomodo omnia percipimus? Scilicet idearum ope. Quis vero in tanta originis, & naturæ idearum ignorance eas rebus convenire fidenter asserat? Quod tamen asserere cogitur, qui veritatem comprehendi posse putat, cum

(1) V. Plat. in Theæt.

LIBER QUARTUS.

143

cum veritas in illa convenientia reponenda sit.

CDXXIII. Hæc ita paucis refellamus. Ad veritatem nos esse comparatos ea ostendunt, ex quibus constat, illam nobis non esse imperviam, nobisque criterium adesse, quo verum à falso separemus. Si autem somniant, qui contra nos agunt, nec mente compotes sunt, quomodo ipsi disputant? Sed nos cum iis, qui somnare se, & amentes esse fatentur, rem diutius non habeamus, ne in eandem insaniam videamur incidisse.

CDXXIV. Mens autem humana, quia finita infinita ignorat, vix pauca intelligit. Est tamen mens nempe intelligens: à suo igitur objecto non ita distabit, ut numquam ad illud accedere possit, secus intelligendi facultate esset destituta.

CDXXV. Nec vero omnia, quæ cognoscimus, perpetuis vicissitudinibus subjiciuntur, adeo ut nihil certi possit de iisdem statui. Multa comprehendimus intelligentia, quæ necessaria, & immutabilia sunt, à quibus existentiam abstrahimus, alique omnia, quæ fluxa sunt, & caduca.

CDXXVI. Ex quibus ad ultimum respondendi exitus invenitur: ac cum veritatem esse idearum, & rerum convenientiam ponunt, vel de rebus loquuntur quatenus sunt in statu *objectivo*, ut nempe eas concipimus, vel quatenus extra mentem existentiam habent; si primum inepte dubitarent, an ideæ rebus illis convenient: si secundum, veritatem omnem spectare existentiam absurde finirent.

CAPUT III.

De Concursu Rationis, & Revelationis.

CDXXVII. *M*entem humanam ex infirmitate naturali, & peccati vulnere indigere revelatione,

ut

ut possit assequi omnia, quæ ad felicitatem, & beatam vitam tuendam pertinent, hic tamquam demonstratum assumitur (1); eaque nunc dirigenda suscipitur, dum in hoc versatur, ut rationem inter, & revelationem media sit. In primis igitur certa esse debet de existentia revelationis, in quam potest ratione diligenter inquirere (2); ac si inquirat, tot, tantaque *credibilitatis motiva* aderunt, ut non vereatur, tamquam omnino exploratum, & firmiter certum habere, revelationem primum religionis Judaicæ, dein Christianæ munus extitisse (3).

Post-

(1) Et jure quidem cum revelationis necessitatem plane ad evidentiam ostendant D. Thomas L. I. *contra Gent.* & P. I. Q. I. Clarkius *De 1^a Exist. & des Attrib. de Dieu T. II. ch. 9.* alique permulti apud Burnet *Defense de la Relig. Ec.* & apud Stachouse *Le sens hier. de 1er Ecrit. T. II. Ch. 23.* Qui revelationem necessariam esse impugnant; *Naturalistæ* appellantur. Censent, homini ad omne officii munus naturale rationis lumen sufficere. Omnium istorum summi magistri *Celsus, Lucianus, Porphyrius, Tyndalius, Collinsius, Spinosa, Woolstonus.* V. Valsecchi *Dei Fondamenti Ec. T. II. L. II. C. I. & T. III. L. III. P. II. C. 5.* qui alios permultos citat.

(2) V. *Lamiud. Prit. De Ingen. Moder. in Relig. negotio L. I. C. 2. & seqq.*

(3) Existentia revelationis, quatenus, ad factorum genus refertur, ab alio quovis facto non differt; nec plura præ ceteris exigit, ut de ea habeatur certitudo. Non ergo metaphysicæ, aut mathematicæ demonstrationes expetendæ; sed argumentorum complexio, quæ à reliquis factis dubium omne tollit, hoc etiam probe confirmat. Porro autem sunt quædam facta ita nobis certa, ut quævis Enclidea demonstratio; de quibus dubitare non possumus, ac si ea nostris

CDXXVIII. Postquam vero cognitum fuerit, rem aliquam fuisse revelatam, mens de ejusdem veritate interna haud sollicita, illico debet rationis fascies submittere, eamque in revelationis obsequium captivare. Namque Deum falli, & fallere pugnat, & infinite plura ipse intuetur, quam nos cognitione assequamur.

CDXXIX. Quod ergo revelat, rationem longe potest superare; quod non ideo negandum est. Quis enim neget, ea omnia, quæ non comprehendit, quæque tamen verissima sunt? Multa quidem in omnibus disciplinis physicis etiam, & mathematicis occurrunt, quæ ab intellectus humani lumine vehementer distant; quæ licet mysterium sapiant, nullum virum prudentem, & doctum movent, ut iisdem non assentiatur; sed potius ad modestiam impellunt, & de propria tenuitate certiorum faciunt.

CDXXX. Non semper autem objectum revelationem excedit, sed eidem persæpe accommodatur; revelata namque fuit Dei existentia, universi creatio, poenarum, & præmiorum retributio, & horum similia.

CDXXXI. Circa rem revelatam rationi conformem

tris oculis conspiceremus. Quis unquam dubitet, *Alexandrum Macedonem, & Julium Cæsarem* extitisse; ab eo Persarum Imperium, ab hoc R. Rempublicam subversam fuisse?

Quæ *Lokium* refellunt statuentem L. IV. C. 18. in re sensibus, aut ratione cognita majorem, quam in re revelata certitudinem inesse; quia scilicet tanta de existentia revelationis, quanta de illis rebus certitudo nequeat obtineri. Atqui obrinetur, & in illa argumentorum complexione evidentia vis mirifica elucet, ut ostendunt ii, à quibus hæc pertractantur. V. Valsecchi *Dei Fondam. della Relig. T. I. L. II. C. 7.* apud quem alios cit. invenias.

mem eodem modo nos gerere haud debemus, ac circa eam, quæ supra rationem sit; de hac enim solum an fuerit revelata quærere possumus; de alia vero ex ratione agere nobis permissum est, ipsamque argumentis à ratione petitis ostendere, & confirmare. Quamquam, ut meritum fidei habeatur, & in revelationis obsequium credi debeat. Ac ea quidem investigatio contra Dei revelantis voluntatem esse nequit; Deus enim tum revelationis, tum rationis est auctor; ergo improbare nequit rationem se se in iis exercentem, quæ eidem consentanea esse voluit.

CDXXXII. Præter ea, quæ juxta, vel supra rationem sunt, alia habentur, quæ contra ipsam jure æstimantur. Unde oritur triplex illud celeberrimum (1) cognitionum genus, earum, quæ rationi conformes, & earum, quæ ipsam superant, illarum demum, quæ rationi adversantur. Cognitioni rationi conformis est, si ideæ, quas respicit, & ipsarum relatio lumine naturali perceptæ fuerint, vel percipi possint, qualis est ex. gr. existentie Dei cognitio. Est supra rationem, si eam hoc pacto consequi non possimus. Est tandem contra rationem, cum esse & non esse evidenter includit. Corporum resurrectionem ratione haud præcipimus, eaque hujus vim superat: qui vero putarent, Deorum esse multitudinem, ii in cognitione contra rationem versarentur.

Jam

(1) Acerrimas enim vero concertationes *Belium* inter, & *Clorckium*, & *Jaquelotium* excitavit; qui duo contra *Belium*, secundum illud genus tollentem, fidem cum ratione conciliabant. In eandem arenam descendit *Leibnitius*, cujus extra *Diss. initio Theod. præmissa*. V. D. Thomas L. I. contra *Gentes*, *Huetii Quest. Aln. L.I. C. 3. & seqq.* Valsecchi loc. cit. cap. 6.

CDXXXIII. Jam vero, quæ Deus revelat, numquam esse contra rationem possunt; nam revelatio, & ratio à Deo est: pugnat ergo, una alteri opposita sit, cum pugnet, Deum sibi ipsi adversari.

CDXXXIV. Qui ergo revelationem rationi contrariam defenderet, is revelationis de ratione triumphum verbis celebraret, re autem ludos revelationi faceret, ipsamque penitus everteret. Ita quidem *Belius* (1), qui res revelatas, quas dicimus esse supra rationem, ut ostendat cum ratione pugnare, inter cetera hæc habet. De eo, quod supra rationem est, nihil ratio proferre potest; ipsum ergo nequit ab oppositionibus vindicare. Quidni igitur erit rationi saltem humanæ oppositum?

CDXXXV. Explicemus, quid sit illud, rationem scilicet de eo, quod ipsam superat, nihil proferre posse, & quantum hoc ipsum pateat. Ratio itaque, quod supra eam est, non cernit, nec potius est, illud ostendere, aut invenire; solum percipit, cum clare fuerit revelatum; idearum vero, quibus continetur, nexum non videt, sed tantum credit ex revelatione. Non ergo eorum, quæ rationem superant, nullam ideam habemus, neque vero ea nullo modo percipimus (2); quod si foret, tamquam nihilum nobis essent, nec nostræ fidei objectum evadere possent.

CDXXXVI. Porro qui rem revelatam percipit, qui nexum inter illius terminos, licet rationi impervium, revelatione cognitum habet, cur non

(1) *Response aux Quest. d' un Provinc. T. III.*

(2) Hoc ipsum *Malebranchius* absolute pronuntiaverat *L. I. de Inq. ver. C. 3.* In illustrationibus vero se de idea clara, & distincta unice locutum fuisse apposite declaravit.

non valeat, eam à pugna cum ratione defendere? Enim vero, ut alterum alteri non esse oppositum tueamur, utriusque cognitio sufficit, ac nihil refert, eam ex uno potius, quam ex alio fonte haus-
tam fuisse.

CDXXXVII. Quare de rebus revelatis illas oppositiones solvere potest ratio, quæ earum pugnam cum evidentibus principiis ostenderent; à quibus solum vindicandæ sunt, ut rationi non esse adversas jure statuamus.

CDXXXVIII. Quandoquidem aliud oppositio-
num genus deductum, ex quo non intelligamus, quomodo res sint, quare ita sint, & quomodo agant, imbecillitatem, & ignorantiam nostram ostendit; nec ullam vim habet ad ea, quæ aliunde nobis certâ sunt, deneganda. In omni quidem re aliquid incomprehensibile inest, nec ullus umquam id ejus certitudini obesse credidit (CDXXIX.).

CDXXXIX. Hæ ergo sunt oppositiones, quæ de rebus revelatis ab humana ratione solvi non possunt; iis eadem undique urgentur: eadem etiam incomprehensibiles sunt, credimus scilicet eo modo esse, nec intelligimus, quare, & quomodo ita sint. Ex quibus esse supra rationem efficitur, non vero etiam ratione impugnari.

CDXL. Quid vero est, quod, ait *Balius*, revelationem rationi saltem humanæ esse contrariam? Vidit scilicet, revelationem, quoniam à Deo est, cum ratione infinita non posse pugnare. At nonne ratio finita illius primæ, & summæ rationis participatio est, ex qua ad Dei similitudinem facti sumus? Illud ergo, quod cum infinita ratione non pugnat, potest quidem finitam excedere, cum hac numquam pugnare.

CDXLI. Ne cui autem videatur absurdum, Deum revelando, adeo obscura loqui, ut debeant credi, non possint intelligi, is advertat, obscu-
ri-

ritatem vel in eo esse, qui loquitur, vel in rebus, de quibus loquitur, vel in iis, cum quibus idem loquitur. Porro in Deo revelante nulla obscuritas; nec in se obscura ea, quæ revelat, sed magna, & sublimia, ad Dei nempe naturam, ejusque judicia, & fines pertinentia. Tota ergo obscuritas ex humanæ mentis brevitate oritur, atque in ea tantum est, cui profecto arcana sunt, & imperscrutabilia, quæ à Deo revelantur.

CDXLII. Ex hactenus traditis revelationis, & rationis fines, & jura, quæ mens spectet, cum inter utramque versatur, recte possunt constitui. Defectus idearum, earumque relationes impervix rationi fines imponunt; revelationi credibilitatis motiva. Revelatio rationem adjuvat, & perficit, cum illius ope certitudinem circa multa assequatur, quæ probabilia tantum ipsi fuissent, & plurima, quæ erroribus permixta agnosceret, ab iisdem libera intelligat. Ratio vicissim circa revelationem hæc potest agere, ut in ejus existentiam inquirat; ac cum ea tradit, quæ rationem excedunt, ulterius nequit progredi; sin vero rationi conformia sint, poterit etiam de iisdem disserere. Quod revelatum est, tam supra, quam juxta rationem esse potest, numquam autem contra. Placitum itaque Philosophicum, quod revelatione, de cujus existentia dubitari nequit, impugnatur, tamquam falsum habendum est; non sic vero illud, quod in sacris litteris expressum non invenitur: absurdum namque est, Deum revelando decipi, vel decipere; non ita vero etiam absurdum, ipsum omnia non revelasse.

CDXLIII. Accurate igitur hæc duo distinguenda sunt, oppugnari revelatione, & revelatione probari; primum cavere omnino debet Philosophus, qui labi potest, dum opinatur, suisque systematibus indulget, & potius quam illam ferre pug-

150 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.
pugnam, à propria sententia discedat; alterum
necessarium ipsi non est, nec ad ipsum pertinet (1).

CAPUT IV.

De Sensibus, deque recto eorum usu.

CDXLIV. Corporis humani sensus esse non plus quinque, visum, auditum, odoratum, gustum, & tactum; ac ab iisdem nos, quam de rebus externis cognitionem habemus, tamquam ex fonte ducere, satis omnibus jam notum est. Qui quidem sensus sunt illi, quos externos vocant, exteriores nempe quædam nostri partes, in organi modum constructæ, corporum impressiones, quibus circumdamur, excipientes.

CDXLV. Iis exceptis, & pulsus sensibus, nescio quo pacto, in animam sensationes, & perceptiones (V. n. CCCLXXXVIII. not. 1.) illabuntur. Quam ob rem, ac maxime ut suas ceteras facultates anima exercent, cum non sufficiant illæ impulsiones, sed necesse sit, motus inde ortos deferri ad cerebrum, eos conservari, & de novo excitari; alia esse debent organa intra corpus ipsum posita, quibus hæc omnia peragantur. Organa hæc appellant sensus internos; & sunt nervi, vel aliud quidpiam, quod nervis adhæreat, aut ad ipsos pertineat (2).

Cui-

(1) V. *Raco de Dignit. & Augm. scient. L. IX.*
C. 1. Huet. loc. cit. *Lamind. Prit. C. 21. & seqq.*

(2) De hac motuum, qui sensus externos percellunt, propagatione, deque necessitate, & modo ejusdem agunt Phisiotogi. V. si lubet, *Primæ lineæ Phys. Halleri, & Caidanii Instit. Physiol.* V. etiam operationum intellectualium analysim.

LIBER QUARTUS.

151

CDXLVI. Cuilibet sensui sua est ratio objecta manifestandi; auditu sentimus, esse sonora; odora olfactu; sapor gustu; tactu denique dura, gravia, aspera, lævia, calida, frigida. Singulos autem sensus artificio mirabili ita fabricata est natura, ut rerum qualitates, sensuum structura, & oblatae impulsiones conveniant; eosque interpretes, ac nuntios rerum in capite, tamquam in arce, collocavit.

CDXLVII. Non solum vero qualitates illæ sensibus patent, sed corporum in primis existentia, & relationes permultæ, figuræ, magnitudines, distantia, motus. Quæ quidem universa, nobis, qui longius cunctis sensibus uti sumus, videntur non uno, aut alio sensu percipi, sed multorum esse communia. Itaque omnes sensus externa pandere credimus, licet alii præter tactum, & visum, sensationes unice in animam invehant, & ne ullam quidem suspicionem de existentia objecti, quod à sensationibus, & à nobis ipsis distinguatur, afferre possint. Immo visus à tactu sejunctus tam parum hac in re valeret, quam reliqui; & probabilius adhibendi utrique sunt, ut in corporum cognitionem veniamus (1).

CDXLVIII. Figuras similiter, magnitudines, distantias, motum, communia tactus, & visus ob-

(1) Quid uni, quid alteri sensui anima debeat subtiliore analysi persequuntur *Diderotius, Buffonius, Condilliacus*, atque *Bonnetus*: iique solo tactu animam suarum sensationum fines transire autumant, & cognoscere, aliquid præter se ipsam existere. Sed de tactu idem, ac de reliquis sensibus verendum videtur, scilicet tantum non posse, ut nos in rerum externarum cognitionem adducat. Quod ut obtineatur magis sufficiunt, aptioresque sunt tactus, & visus, qui una simul exercentur. V. *Soava Compend. di Lock. L. II. Append. ut C. 9.*

objecta esse arbitramur, cum tamen solius tactus propria sint: visus quidem, nisi fuerit à tactu instructus, cumque ipso exercitationis assiduitate conjunctus, colorum sensationes tantum ingenerat; nec vero foras emineret, resque externas, earumque qualitates nequaquam perlustraret (1).

CDXLIX. Ex quibus recte objecta singulorum sensuum propria dijudicantur, nullumque à natura pluribus commune factum fuisse intelligitur (2). Atque eadem non parem vim omnibus tribuit. Tactus toto corpore fusus est, nulla animalia eo carent, alios regit sensus, atque emendat, ad ipsum omnes facillime revocantur. Tactu præ aliis sensibus debemus fidere, nullus eo minus fal-

(1) Ut in investigationem modi, quo hujusmodi idæe acquiruntur, omnes ingenii sui vires metaphysici recentiores conferrent, occasio fuit problema celebre, quod *Molinæus* *Lokio* proposuit; quodque ita ab ipso solutum est, ut cum *Molinæo* arbitratus fuerit, cæcum à nativitate si luce repente uteretur, globum à cubo oculis nequaquam distinguere. Rem hanc inde tractarunt *Berkeleyus* in primis (V. *saggio d'una nuova Teor. sopra la Visione*), & nostra ætate *Condilliacus*, atque *Bonnetus*. Quamvis ille in *Tr. De Hum. Cogn.* non cum *Berkeleyo* fuerit opinatus, in *Tract.* tamen *sensationum* cum ipso contendit, distantias, figuras, & magnitudines tactui, non visui patere: ac ideo nobis videri eas oculis cernere, quia celerrimo judicio ex diuturna, & communi horum sensuum exercitatiope orto, sensationibus, & affectionibus visus ea, quæ tactu novimus, conjungimus, & visui adjudicamus ea, quæ unice tactu percipimus.

(2) Sola ergo institutione, & usu multa tactui, & visui, aliisque sensibus communia sunt. Id sensibus à natura tributum fuisse censuit *Aristoteles*, qui illam sensuum, & cognitionum ab iis perceptarum analysim (V. n. CDXLVII.) ignorabat. V. *Aristot. L. II. De Anim. C. 6.*, & *L. III. C. 6.*

fallax est. Oculorum vero sensus acerrimus, & fallacissimus, plura, quam ceteri, & longe remota complectitur. In auditu incredibilis distinctio sonorum, & vocum; atque ipso longa consuetudine distantias metimur. In odoratu demum, & gustu magna confusio, & vix quædam intelligentia est; ambo maxime voluptuarii: saporum pauca omnino nomina habemus, ipsosque, & odores, ex objectis, à quibus manant, distinguimus.

CDL. Sed sensus omnes hebetes primum, atque rudiusculos, & perplexis, atque non plane absolutis motionibus animum commoventes, experientia, & diuturna consuetudo paulatim instituit. Huic disciplina quædam accedat necesse est, qua moderati sensus, magnas nobis utilitates afferunt, qua soluti in nostram perniciem verterentur.

CDLI. Sint autem in primis sani, & valentes; &, si opus fuerit, optimis instrumentis muniantur. An sensus bene se habeant, constat iis simul collatis, quæ diversi, & iidem sensus diversis temporibus nuntiant. Possumus etiam nostros sensus cum illis aliorum comparare, & videre, an ea, quæ ex nonnullis rebus experimur, cum iis conveniant, quæ ab aliis sentiuntur.

CDLII. Sensibus autem sanis, & integris illa disciplina (CDLI) nos edocet optime uti; & multa observanda, multaque præcavenda proponit. Si quid itaque sit interjectum, atque impediatur, & obstat, nec res sensus pellant; si quid earum impulsionum conturbet, removeatur. Ut distinctæ sint, & vividæ diligenter curemus, objectaque ad nos admoveamus, quæ longius distant. In iis sensus defixi maneant, & ea undique perlustrent (1). Plures, si fieri possit, sensus in ali-

R 2

cu

(1) Itaque & lumen mutari sæpe volumus, & si tum

cujus rei observatione adhibeantur, cum ex singulis lumen, & eruditio possit percipi, & incredibile videatur omnes illudi. Eorum denique testimonium constans sit, & uniforme, scilicet idem semper repræsentent, & convenient, quæ singuli referunt; nec vero pugnent cum sensu communi, aut cum iis, quæ ratione demonstrantur (1).

CAPUT V.

De Cognitionibus, & Erroribus sensuum.

CDLIII. **V**etus querela est, & à primis Philosophiæ ducta temporibus, qua deplorare plerique solent deceptiones sensuum, eorumque iudicia perversa, & corrupta. Clamant, sensus erroris esse fontes; omnes hebetes, & tardos esse; eosque non ad veritatem homini datos fuisse; sed ut vitam, corpusque tueatur, omniaque paret, quæ ad vivendum necessaria sunt. Alii contra errorem omnem excludunt à sensibus; ipsos volunt numquam decipi, numquam labi, iudicium veri sensibus tribuunt (2). Quæ sententiæ, adeo in-

tum earum rerum, quas intuemur, & intervalla aut contrahimus, aut diducimus, multaque facinus, usque eo dum aspectus ipse fidem faciat sui iudicii. Cic. Acad. IV. C. 17.

(1) V. Senebier *Art. d'Observ. P. II. Ch. 2.*

(2) Ita quidem Epicurei, lique omnes; qui cogitationem à motibus corporis non distinguunt; atque Lucretius inter illos in primis nobilis ait,

..... à sensibus esse creatam

Notitiam veri, neque sensus posse refelli.

A quo enim refelli possent, si mens, & anima non esset homini amplius addita? Præterea omnis motus ille

inter se pugnautes, neminem commoveant (quid enim magis pervulgatum, quam Philosophos sectari opposita?) sed potius incitent ad rem ipsam diligentius expendendam, & totam sensuum cognoscendi rationem pervestigandam.

CDLIV. Objecta igitur percutiunt sensus, qui inde motum tantum concipiunt, sensationes, & perceptiones ratione prorsus ignota in animum invehentem. Si mens earum certa sit, profecto non fallitur; neque eam sensus decipiunt, si iudicia sua intra perceptionum, & sensationum suarum fines cœrceat; aut si iudicet, extrinsecus aliquid extare, quod sensus vellicet, & cui qualitates perceptæ adhærescant. Errore tenetur, cum de rebus etiam statuit, & cum id, quod sentit, & percipit, tale esse extra seipsam putat, quale ab ea percipitur, & sentitur.

Præ ille profecto est, qui respectu habito circumstantiarum esse potest, & debet; proinde huiusmodi, vera nempe esset quævis cognitio, si in motu consisteret.

Contra vero Platonici, & universi, qui animas omnia in se, vel ideis archetypis intueri, & contemplari arbitrantur, easque corporibus, veluti carceribus esse inclusas, quibus impediuntur, & opprimantur, à sensibus infici erroribus statuebant, qui, ne cernant id, quod semper est, & simplex, & uniusmodi, & tale quale est, prohibent.

Ad Platonicos accessit Cartesius, & Malebranchius, sensibus nimium diffidentes. Ceteri è recentioribus Aristotelem sequuntur, qui illa extrema vitat, & sensus tum ad veritatem, tum ad errorem nos ducere autumat. Anima siquidem ex Aristotelis sententia in acquirendis cognitionibus fovetur sensibus, quibus bene, & male uti potest. Immo Aristoteles observaverat, in iis, quæ satis percepta sunt sensibus, ipsis magis, quam rationi esse credendum. V. de Gener. Anim. L. III. C. 10., & Gassendus *Exerc. V. adv. Arist. L. II. n. 1.*, Cicero de Finib. IV. 4.

cujus rei observatione adhibeantur, cum ex singulis lumen, & eruditio possit percipi, & incredibile videatur omnes illudi. Eorum denique testimonium constans sit, & uniforme, scilicet idem semper repræsentent, & convenient, quæ singuli referunt; nec vero pugnent cum sensu communi, aut cum iis, quæ ratione demonstrantur (1).

CAPUT V.

De Cognitionibus, & Erroribus sensuum.

CDLIII. **V**etus querela est, & à primis Philosophiæ ducta temporibus, qua deplorare plerique solent deceptiones sensuum, eorumque iudicia perversa, & corrupta. Clamant, sensus erroris esse fontes; omnes hebetes, & tardos esse; eosque non ad veritatem homini datos fuisse; sed ut vitam, corpusque tueatur, omniaque paret, quæ ad vivendum necessaria sunt. Alii contra errorem omnem excludunt à sensibus; ipsos volunt numquam decipi, numquam labi, iudicium veri sensibus tribuunt (2). Quæ sententiæ, adeo in-

tum earum rerum, quas intuemur, & intervalla aut contrahimus, aut diducimus, multaque facinus, usque eo dum aspectus ipse fidem faciat sui iudicii. Cic. Acad. IV. C. 17.

(1) V. Senebier *Art. d'Observ. P. II. Ch. 2.*

(2) Ita quidem Epicurei, lique omnes; qui cogitationem à motibus corporis non distinguunt; atque Lucretius inter illos in primis nobilis ait,

..... à sensibus esse creatam

Notitiam veri, neque sensus posse refelli.

A quo enim refelli possent, si mens, & anima non esset homini amplius addita? Præterea omnis motus ille

inter se pugnautes, neminem commoveant (quid enim magis pervulgatum, quam Philosophos sectari opposita?) sed potius incitent ad rem ipsam diligentius expendendam, & totam sensuum cognoscendi rationem pervestigandam.

CDLIV. Objecta igitur percutiunt sensus, qui inde motum tantum concipiunt, sensationes, & perceptiones ratione prorsus ignota in animum invehentem. Si mens earum certa sit, profecto non fallitur; neque eam sensus decipiunt, si iudicia sua intra perceptionum, & sensationum suarum fines cœrceat; aut si iudicet, extrinsecus aliquid extare, quod sensus vellicet, & cui qualitates perceptæ adhærescant. Errore tenetur, cum de rebus etiam statuit, & cum id, quod sentit, & percipit, tale esse extra seipsam putat, quale ab ea percipitur, & sentitur.

Præ ille profecto est, qui respectu habito circumstantiarum esse potest, & debet; proinde huiusmodi, vera nempe esset quævis cognitio, si in motu consisteret.

Contra vero Platonici, & universi, qui animas omnia in se, vel ideis archetypis intueri, & contemplari arbitrantur, easque corporibus, veluti carceribus esse inclusas, quibus impediuntur, & opprimantur, à sensibus infici erroribus statuebant, qui, ne cernant id, quod semper est, & simplex, & uniusmodi, & tale quale est, prohibent.

Ad Platonicos accessit Cartesius, & Malebranchius, sensibus nimium diffidentes. Ceteri è recentioribus Aristotelem sequuntur, qui illa extrema vitat, & sensus tum ad veritatem, tum ad errorem nos ducere autumat. Anima siquidem ex Aristotelis sententia in acquirendis cognitionibus fovetur sensibus, quibus bene, & male uti potest. Immo Aristoteles observaverat, in iis, quæ satis percepta sunt sensibus, ipsis magis, quam rationi esse credendum. V. de Gener. Anim. L. III. C. 10., & Gassendus *Exerc. V. adv. Arist. L. II. n. 1.*, Cicero de Finib. IV. 4.

CDLV. Præterea illi motus non semper ii sunt, quos sensuum integritas, & objectorum natura exigit; sæpius sensuum infirmitate, aut prava eorum constitutione vitiantur; sæpius etiam eos mutat medium interjectum, distantia, situs, aliaque istiusmodi: hinc mens in maximos errores prolabitur, & à corruptis rerum simulacris illuditur.

CDLVI. Vere ergo in sensibus error non est, neque ulla cognitio, sed in mente ex motibus sensuum. Ac cum ipsa ad præceptum iudicium trahitur, cumque de rebus æque, ac de suis affectionibus iudicat, nulla culpa sensuum intervenit, qui ratione habita circumstantiarum, suo semper funguntur munere, semperque objecta exhibent, ut debent, & possunt. Totus error animæ tribuendus; ipsa enim est, quæ decernit; quæ fidem sensibus tribuit, quando vim auctoritatis nullam præ se ferunt. Quare hæc duo, errorem esse in sensibus, & esse ex sensibus longo diversam sententiam habent, quæ majus, quam sit in verbis, inter ea discrimen ponit.

CDLVII. Sed, quæ nobis sensus afferunt, consideremus. Sensationes in primis occurrunt, saporum, odorum, & horum similes (CDXLVI.), inde perceptiones extensionis, figurarum, aliæque innumeræ (CDXLVII.) De his nulla ratione possumus dubitare, ut nec sensui intimo vim inferre. Quæ insuper sensationes, & perceptiones corporum existentiam nobis omnino certam faciunt, eamque primum tactu, & visu deprehendimus (CDXLVII.), atque aliis postea sensibus colligimus.

CDLVIII. Sunt autem, lique nec pauci, nec ignobiles, quibus non satis de existentia illa constat (1), quique corporum ideas esse ficta simula-

(1) Qui scepticismo favent, ii de corporum existentia,

era, & inania spectra confirmare se posse arbitrantur. Ergo immorandum ne erit diutius in re tam clara, & perspicua, quæ in dubium verti, aut negari tantum potest ab iis, qui Solis ipsius splendore non moveantur? Non equidem arbitror; maxime quia, cum eorum conscientia mirabiliter oratio pugnet, & cum omnium hominum communi sensu, à quo absurdum esset abhorreere (1). Quare

juventia dubitant, vel eam etiam inficiantur (V. Sext. Empir. adv. Log. L. I., advers. Mathem. L. VIII., & L. III. Pyrr. Hypot. C. 5.) Sed præter Scepticos Idealistarum secta extitit, eorum scilicet, qui corporum ideas, non autem corpora ideis congruentia admittunt: quamquam etiam aliorum spirituum præter proprii existentiam Idealista, si suis principiis constet, negare teneatur. In hac secta princeps fuit *Berkeleyus* (V. ejus opus inscriptum *Dialog. entre Hy-las, & Philonous*), Mopertuisius T. II. op. ep. IV. præsertim illius argumenta confirmat; atque *Alambertus* in *Elem. Phil. VI.* nonnulla ex iis retulit, & observavit; nihil aliud relinqui, quam ut Idealista, vel suæ fidei committatur, vel in tanta erroris pravitate deseratur.

Idealistarum autem argumentis hæc fere vis subest ut probent, quod si sensus in rerum existentia pluries mentiuntur, dubium esse, an semper mentiantur. Præterea ostendunt, corpora inter & sensuum visa necessarium non esse nexum, & fieri posse, ut sensus eadem nuntient, etsi corpora non existant; numquam vero id factum fuisse evincunt. Denique multa Idealistarum argumenta sunt, quod non intelligatur, quomodo perceptiones à sensibus ad animam deferantur, & quia ratio unionis, atque commercii animam inter & corpus arcana sit.

(1) *Cartesius*, quem multi secuti sunt, ex veritate divina illam sensuum repetit (*Medit. VI.*), qui si semper nos deciperent, etiam cum inclinatione naturali, & insuperabili trahimur ad fidem illis præstandam, in Deum ipsum error esset refundendus.

judicium de corporum existentia habendum est tamquam ordinis moralis lex, quippe quod commune sit omnibus, & necessarium, & naturale (1).

CDLIX. Utinam ita ab errore essemus immunes

Demonstrationem hanc non satis acute reprehendit *Alambertus* loc. cit. tamquam veritatem directam, existentiam nempe corporum, ex veritate reflexa, qualis est Dei existentia, suadeat, quæ potius ex illa probanda est; in primis enim ex hoc universo, tam si reale, quam si apparens sit, Conditoris sapientia, & providentia ostenditur, cum quidquid fuerit, ordo, harmonia, & pulchritudo in eo maxime eluceat: deinde directum illud, atque reflexum in modum, quo Dei, & corporum ideæ acquiruntur, cadere potest, non vero in rationem, qua illorum existentia demonstratur.

Malebranchius (*Recb. de la Ver. L. I. Ch. 9.*, & *Eclaircis. VI.*) ex alijs principiis illius Cartesiani argumenti, & aliorum etiam vim elevat; unice ex revelatione corporum existentiam certam esse posse statuit. Qui vero inde inferunt, *Malebranchium* ita ipsius revelationis nervos incidere, intimam ejus philosophandi rationem nequaquam gustarunt. Cum *Malebranchio* consentit *Leibniti* (*Nouv. Ess. L. III. Ch. 4.*, & *L. IV. 2.*) & alii, qui accurata demonstratione corporum existentiam ostendere se posse diffidunt. Ac si si advertissent, non unum esse demonstrationis, & evidentie genus, nec pro re physica metaphysicam, aut mathematicam demonstrationem ex postulasset, ita profecto haud opinati fuissent.

Condilliacus (*Art. de Rais. L. I. Ch. 7.*) & *Bonnetus* (*Oeuvr. T. XVIII. p. 288.*) rem ita faciunt. Nostrarum sensationum aliqua debet esse causa; hæc autem in nobis non est; est igitur in corporibus, quæ proinde existunt. Præcipitare isthuc quidem est, non descendere; nam præter nos ipsos, & corpora, alia, nempe Deus, sensationum causa esse potest.

(1) *V. Lock. L. IV. Ch. 2. §. 14.*

nes in ceteris cognitionibus ex sensuum fonte derivandis! Profecto abstinere nos vix possumus, quominus ex sensationibus, & perceptionibus habitis de rerum natura, & qualitatibus decernamus; & ea, quæ sunt in rebus, cum iis, quæ nos experimur, optime congruere statuamus. In quo quidem mire deciperemur; namque anima non immediate externa percipit, sed organa sensuum hæc inter, & ipsam sunt. Ea ergo non cognoscit, nisi quatenus à sensibus manifestantur; quæ manifestatio constructioni sensuum, & eorum agendi modo aptissime congruit (LIII.)

CDLX. Quæ ergo de corporibus novimus, & ex iisdem sentimus, utique in ipsis sunt: non sunt autem modo, quo cognoscimus, atque sentimus; hic modus relativus nobis est, non absolutus; neque tantum determinatur ex eo, quod res in se sunt, sed ex relatione, quam cum sensibus habent.

CDLXI. Atque alia esse potest causa, quæ peracutam sane suspicionem injiciat, ne cognitio nostra magis magisque à suis exemplaribus discedat: scilicet motus ab objectis ad sensus, ad nervos, ad cerebrum propagantur; & licet gradatim ita procedant, non levem tamen subeunt mutationem: quæ quanta erit, cum ipsi à cerebro ad animam protrahuntur! Maxime igitur à nativa objectorum indole eorum cognitio aberit, quæ magnæ huic mutationi impulsio, relationibus scilicet animæ cum iisdem, accommodata esse debet (1).

CDLXII. Jam vero hæc impulsiones triplici

(1) Duplicem hanc cognitionem absolutam, & relativam, ita more suo eloquitur *Baco*, *omnis informatio sensuum est ex analogia hominis, non ex analogia universi. In præf. ad Nov. Org.*

ratione ad animam referuntur; sæpius cognitionem in ipsa excitant; sæpius sensum quemdam ab omni cognitione separatam; aliquando denique sensum cognitione permixtum. Sic nonnullæ impulsiones extensionis ideam pariunt; aliæ odoribus, aut saporibus nos afficiunt; aliæ demum impenetrabilitas sensationem, & ideam advehunt.

CDLXIII. Quæ per sensus cognoscimus, licet eo non sit modo, quo menti obversantur; in rebus tamen extant (CDLIX.), & qui de hoc dubitarer, omnem corporum realitatem tolleretur, mentemque humanam ita comparatam faceret, ut in perpetuo, & insuperabili errore versaretur.

CDLXIV. Quæ vero sentimus, haud rebus insunt, quatenus sentiuntur; immo ne inesse quidem possunt ob inertem, & inanimem earum naturam. Est tamen in rebus aliquid, unde illa sentiamus; mechanicæ nempe sunt affectiones, figura, magnitudo, textura, motus partium, in quibus asperitas, lævigatio, calor, frigus, colores, sapor, odores, soni, ut in corporibus sedem habent, consistunt.

CDLXV. Hinc duo qualitatum genera emergunt, quæ per sensus cognoscuntur; & aliæ quidem sunt reales, & primariæ, eæ nempe, quæ in rebus sunt, & à quibus aliarum realitas oritur; aliæ vero secundariæ, & apparentes, quæ in rebus esse videntur, etsi nostro tantum sensu contineantur: illæ respectu ad nos habito intelligibiles, hæ sensibiles apte dicuntur (1).

Jam

(1) De hac divisione non omnes Philosophi consensere. *Democritus* & *Epicurus* illam admisit; improbarunt vero Peripatetici, & Scholastici omnes, qui qualitates secundarias, seu sensibiles in nobis, & in objectis eodem modo existere contendebant, & accidentia realia, seu reales entitates appellabant. *Carte-*

sius

CDLXVI. Jam vidimus, quænam sit rerum cognitio sensibus hausta; & circa rerum qualitates sensuum judicia expendimus; quæ licet clara, & certa, tamen nisi moderentur ratione, in multos errores nos præcipites trahunt. In quos sane non sensuum vitio incidimus, non eorum usu perverso, sed nostra naturali physica constitutione; cui ut occurreret natura provida, rationem homini amplius addidit, quæ sensus regeret, illosque errores emendaret.

CDLXVII. Qui errores ex eo rerum objectu relativo orti latissime pervagantur, illisque omnis cognitio per sensus accepta inficitur. Enim vero invadunt judicia, quæ ferimus de magnitudinibus, de figuris, de distantis, de motu, de aëris pressione, & gravitate, de lævi, de aspero, aliisque hujuscemodi.

CDLXVIII. Atque insuper his judiciis vehemens conturbatio accedere potest ex sensuum statu, ex mediis interpositis, ex intervallis, situ, loco, tempore; cum hæc omnia rerum impulsiones impediunt, atque corrumpant. Oculi ex. gr. sunt adinstar lentis opticae, à quibus veræ rerum magnitudines, & figuræ mutantur; quam mutationem auget major, vel minor lux, major etiam, vel minor distantia. Ex luce, & corporibus interjectis distantias ipsas contrahimus, vel producimus.

So-

sus Democriti sententiam restituit, quam recentiores omnes amplexi sunt, nisi quod *Leibnitius* qualitates primarias, & secundarias apparentes esse, & phænomena censuit, à quibus id, quod extra nos est, prorsus discrepet. *Berkeleyus* (V. n. CDLVIII. not. 2.) alique hanc sententiam ita amplificaverunt, ut omnes qualitates, & res ipsas sustulerint, nihilque aliud præter sensationes, nostrasque ideas, admiserint.

Solem moveri, & terram stare nobis videtur; nosque, dum navi vehimur, quiescere, recedere urbes, & litora. Aërem, qui nos cingit, ponderis expertem putamus, quia eo undique premimur; & quæ manibus, vel nudis oculis, lævia apparent, iisdem microscopio instructis scabrosissima, & prominentiis magnis distincta conspiciuntur.

CDLXIX. Prætereo collum columbæ versicolorem, turrim quadratam, quæ eminus rotunda inspicitur, remum denique in aqua fractum. Quænam erunt sensuum deceptiones, si eorum nervi non sit rite dispositi, si noxius humor illos invaserit, si ebrietate, febri, delirio, actuoso spiritu redundant, vel perturbato motu cieantur? Hæ profecto causæ cognitionem illam relativam depravant, & simulatas omnino species obtrudunt; quibus iudicia innixa, non solum ab eo, quod in se sunt, objecta longe deferrent, sed in iis etiam, quæ assequi possumus, vehementer errarent.

CDLXX. Mens autem artem adhibens advocatam sensibus (V. Cap. IV. H. Lib.) vitium omne à cognitione relativa avertere, non vero etiam cognitionem absolutam consequi potest. Quod ratione intuens, de absoluto rerum statu decernere præcavebit, omnesque errores, qui inde oriantur, effugiet. Ac præter illam artem, in qua sensuum disciplina consistit, ut se omni prorsus erroris scrupulo liberet, sensus circa objecta non propria ipsorum haud adhibebit (1); quemadmodum

(1) Difficilius namque in iis sensus falluntur, nec vero fuit in animo indicare, sensus circa propria objecta numquam falli, ut opinatus est *Aristoteles de An. L. III. C. 6.* qui tamen *L. III. C. 6.* aliam tenuit opinionem *V. n. CDXLIX.*

dum præstaret, qui oculis non ad colores inspicandos, ad quod unice facti sunt (CDXLVII., CDXLVIII.); sed ad distantias, & magnitudines dijudicandas uteretur. Is quidem ab oculis alieni generis iudicium requireret, in quo nisi tactu regantur, facillime labuntur.

CDLXXI. Sed ad cognitionem sensu perceptam reverramur. Ea relativa est; ac ita optime provisum fuit, cum ad rerum electionem, & usum maxime necessarium sit, illas nos cernere, quatenus relationem nobiscum habent. Ea insuper rerum essentias non penetrat, eam partes minimæ, earumque textura fugiunt, in rerum cortice pene consistit. Quæ ergo non attingit, tamquam nihilum habenda non sunt. Arte tamen, & exercitatione perficitur, qua adhibita sensibus distinguimus, quæ ne confuse quidem percipissemus (1).

CDLXXII. Quia vero omnia relative sensibus videntur, atque sentiuntur, jam nec ab uno, eodemque homini, multoque minus à diversis eadem videri persimili modo possunt, atque sentiri. Hinc gratum, ingratum, molle, durum, asperum, læve, calidum, frigidum, parvum, magnum, prope, longe, tam diversis rationibus dijudicantur; relativa enim hæc sunt, atque mutantur, si ea, ad quæ se se referunt, mutationi obnoxia fuerint. Referuntur autem ad sensuum temperiem, ad distantias, ad media, & alia jam indicata (CDLV., CDLXVIII.).

CDLXXIII. Quid vero alii experiantur constituere accurate nequimus; neque etiam prima fronte determinare possumus, an sensationis muta-

(2) *Quam multa vident pictores in umbris, & in eminentiis, quæ nos non videmus? Quam multa, quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati?* Cic. *Acad. IV. C. 7.*

tatæ causa in rei, vel sensus alteratione sit. Et quamquam in modo, quo homines ab ipso ortu res externas percipiunt, & sentiunt, maximum esset discrimen, tamen nulla inter ipsos oriretur confusio, & de rerum relationibus eodem modo judicarent. Si cæruleum, quale mare apparet meridie, una unum, alia alterum sensatione percelleret, nihilominus omnes mare appellarent cæruleum, & cærulea ea, quæ ipsum imitantur. Si nix splendidissimo candore alicui haud fulgeret, adhuc nivis candor, quam ullius rei, ipsi esset illustrior: atque ille demum, cui pes grandior appareret, pollice pedem majorem diceret; & unius ad alterum eandem, ac omnes, proportionem statueret (CII).

CDLXXIV. Qui sensuum vim deprimunt, ipsosque latiores esse vias errori semper apertas putant, graviter eos de maxima confusione allata criminantur, adeo ut nihil umquam bene comprehensum exhibeant, nihil, quod nitida veritatis luce mentem illustret (1). Jam vero ut in sensibus nullus umquam error esse potest, ita in iisdem nulla obscuritas, atque confusio. Ex sensibus mens confusione laborat, eidemque multum caliginis, & perturbationis offunditur; quod quando accidat, & quomodo vitari possit doceamus.

CDLXXV. Sensus igitur ideas suppeditant, & sensationibus nos afficiunt. Cum primum illud munus exequuntur, non obscuritatem semper ingerunt, & confusionem, sed claras, atque distinctas ideas persæpe deferunt, ex quibus eorum præstantia maxime elucet. Ac jam suo loco (L. I. C. IV.) quomodo, & quibus de rebus claritas obtineatur, atque distinctio observatum est, & præscripta ratio,

(1) Cartesiani præsertim omnes.

tio, qua idearum obscuritas arceatur.

CDLXXVI. Cum vero secundum munus explent, menti aliquid non præstant intuendum, sed nostram sentiendi facultatem unice afficiunt. Harum affectionum anima conscia est, easque inter se distinguit; nihil autem earum intelligit, quod definitione comprehendere possit, aut analysis ope explicare.

CAPUT IV.

De Observatione, & Experientia.

CDLXXVII. Illud profecto non apud Philosophos modo, sed apud universos homines per vulgatum est, sensuum facultatibus à natura fines præstitutos fuisse, exiguos quidem, atque angustos, quibus quotidianus eorum usus circumscribitur ad vitam conservandam, atque tuendam necessarius. Dolent autem Physici, suam hisce finibus scientiam vehementer coarctari, & obtundi; dolent, incredibilem naturæ subtilitatem sensus hominum fugere, eorumque parvam esse vim ad res abditas perscrutandas, ad rerum, & partium discrimina, affinitates, cognationes, colligationes perspicendas. Hinc multa moliuntur, adminicula, & machinamenta artificiose comparant, quibus illi fines latius protrahantur, utque rebus abstrusis, minimis, & subtilioribus sensuum aciem possint admovere. Ac cum noverit, se tantum scire, quantum studio, & sensuum sagacitate profecerint, solerter in præclarissima arte versantur, quæ observando, & experiendo veritatem veluti coactam depromit.

CDLXXVIII. Maxime ergo refert, observationum, atque experimentorum disciplinam diligenter

ter & accurate constitutam habere; & opinionem, qua nunc temporis vix ullum teneri incredibile est, præjudicatam exuere (1); de imminuta scilicet mentis majestate, si experimenta tractet, & singularia, & sensibus subjecta exquirat. Ex qua quidem opinione experientiam, & observatio olim non neglecta solum, & male administrata, sed etiam vehementer fastidita fuit.

CDLXXIX. Videri autem posset id officii ad Physicos totum pertinere, ipsosque solos de hac arte debere esse sollicitos, & ejus posse præcepta ponere, cavenda notare, solertiam, ac diligentiam præfinire ad observationes, & experimenta feliciter, utiliter instituenda. Verum eorum, quæ in experiendo, & observando sensus nostros regunt, & mentem moderantur, non unum dumtaxat genus est: alia usum, & exercitationem requirunt; ac si quæ investigantur, non ex Physicorum doctrinis perspecta fuerint, & præ manibus non sint instrumenta, atque machinæ, pro dignitate tradi, & intelligi haud possunt. Alia vero non in arte, sed in ingenii luminibus sunt posita, in ejus vi, dexteritate, acumine; cum ea, quæ observandi, & experiendi industria elaborata fuere, mente, & cogitatione perficiantur.

CDLXXX. Enim vero nequaquam probanda, & sequenda circumforanea Empiricorum ars popularis, tenebrosa, Philosopho indigna; quæ arrogantiae plenissima à ratione abhorret, nosque cæco experimentorum eventui committit: sed experiendi, & observandi disciplina rationis præscriptione moderanda est, ut tantum à circulatorum præstigiis distet, quantum à temeritate sapientia. Ac ingenii magnum acumen, incredibilis

(1) V. Baco. de Verul. De Interp. Naturæ Aphor. LXXXIII.

rationis sagacitas, castigata, & intenta sedulitas necessaria est, quæ experientiam consulat, & interpretetur, quæ ex ea verum exprimat, quæ omnes naturæ recessus exploret, quæ experimenta deligat, atque devinciatur, & experimentis experimenta inferciat, quæ tandem gradatim procurrat, & subrepentes insidias vitet.

CDLXXXI. Qui igitur mentem ad omnem cognitionum genus instituunt, laborare maxime debent, ut Physici disciplinam omnibus numeris absolutam habeant; atque omnibus nervis contendere, ne ingenii culpa, aut vitio pericula eorum suspecta sint, neve observationum, & experimentorum fructus, qualis esse debet, uberrimus impediatur.

CDLXXXII. Tota autem hæc ratio, quæ in observationibus, & experimentis faciendis consistit, præstabilior est, & ex ea unice scientiarum progressus speramus. Eadem optima ad veritatem dux est, novas ideas advehit, rerum causas, naturam, vincula detegit, undique lucem diffundit. Satiusequidem arbitror naturæ, quam magnorum voluminum studio excellere; ac experimentum rite inchoatum, & recte absolutum tantam præ Philosophorum disputationibus vim continet, ut illud, non hæc, quemlibet ad assensum trahat.

CDLXXXIII. Ex quibus opportunum hoc loco, & necessarium esse intelligitur, observandi, & experiendi rationem persequi; atque etiam definitur modus (CDLXXIX.), quo eam nunc persequamur. Est autem observatio ab experientia quid longe diversum. Observator res pro ut sunt, considerat; naturæ phænomena examinat, & licet instrumentorum adjumenta non spernat, tamen substantias substantiis non subdit: naturalem earum conditionem nequaquam pervertit; eas non miscet, ut inter se congregiantur; effectus insolitos

non arte procurat. Hæc omnia tentant, atque perficiunt, qui naturam experimentis torquent, quam numquam satis erimus interpretati.

CDLXXXIV. Porro tum ad unum, tum ad aliud munus imaginandi facultas neque vividior, neque tardior requiritur; ingenium vero perspicax, celere, acutum, quod incorrupte judicet, multa comprehendat, perlustret, omnia penitus introspiciat. Necessaria est etiam rationis subtilitas, quæ dissimilium convenientiam, similium discrimina notet. Demum labores magni substinendi, adhibenda attentionis constantia, quam nihil fugiat, quæ omnia circumspiciat, omnia etiam, atque etiam consideret, & contempletur.

CDLXXXV. Ac ad duplex illud munus non sufficit excellentis ingenii abundantia florere; sed mens corroborata, & confirmata sit oportet in rerum doctrina per experientiam, & observationem illustrandarum; quæ si destitueretur, ante oculos posita, aut perverse, aut minime cerneret. Præsertim à rebus geometricis instructa sit; ipsæ quoque observationes emendant, earum defectiones suppleant, ad illationes deducendas sunt necessariae. Absque Matheseos præsidio quidquid observamus, & experimur sterile plerumque esset, & inutile, neque ad res accurate transferri, nec ipsis recte accommodari posset: siquidem nulla fere res physica est, de qua Geometriæ expers uberrime valeat philosophari.

CDLXXXVI. Sensus autem non solum integri sint, & acerrimi; sed aptissimis, optimisque instrumentis munire eos oportet; sensuum denique, & instrumentorum rectum, egregium, diuturnum usum habere. Quomodo sensibus debeamus uti jam Cap. IV. præscripsimus; quomodo vero instrumentis, non melius percipi potest, quam si eadem adhibeantur, atque tractentur; & si intima eorum

struc-

structura, & fabrica ita perspecta sit, ut rationem, qua agunt, & modum, quo singulæ cujusvis instrumenti partes ad integram illius actionem conferant, præ oculis habeamus.

CDLXXXVII. Qui ita à natura, & arte fuerit comparatus, ille observationes, & experimenta non inepte aggreditur. Jam vero ut ea prudenter, utiliter, veritatis, & litterarum bono instituat; statum, & circumstantias omnes exacte notet rerum, quas observat, & quarum pericula facit, instrumentorum, quibus utitur, loci, temporis, tempestatis, in quibus versatur. Quæ suo fini aut prosunt, aut nocent, cogitatione præcipiat; illa paret, cetera amoveat; universa ad suum finem revocet, omnia in eo aspectu ponat, qui ipsi accommodatior sit. Rem primum per partes, inde in universum consideret, eamque multifarie verset. Observationes denique, & experimenta instauret; major namque perfectio illis accedet, atque colliget, ea, quæ commonstrant, ex rei natura, non ex circumstantiis, quæ semper mutantur, proficisci.

CDLXXXVIII. Sed majus quiddam, atque præclarius expectandum à Philosopho est, in quo summa ingenii vis mirifice elucet; scilicet non modo in experiendi, & observandi exercitatione, & usu versari debet; sed experimentorum excogitatio, atque inventio ad ipsum maxime pertinet; & ex experimentis, atque observationibus peractis ipsius est, multa subtiliter, & acute colligere.

CDLXXXIX. Ad primum vehementer conferet, multumque juvabit mediocrium, *agentium*, materiæ, & quantitatis mutatione experimenta variare; juvabit eadem invertere, à natura, vel casu ad artem, ab una ad aliam artem traducere. Optimum præterea erit experimenta, & observationes, earumque effectus in vicem, vel secum conferre, cum oppositis comparare, analogiam magnopere

170 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.
sequi. Experientissimorum denique virorum vesti-
giis insistendum est, eorumque solertia, & indus-
tria admiranda, & imitanda, laboresque ab ipsis
exantlati suscipiendi, qui nobis viam ad invenien-
dum directam, latam, illustrem monstrant, &
patefaciunt (1).

CDXC. Ex his oritur ille, qui in communi ser-
mone *spiritus* observationis nuncupatur, quem
nunc omnes adeo commendant, quem omnes sum-
mopere exoptant: siquidem hominibus è naturæ
studio tanta eruditio portenditur, quantam indus-
triam, atque laborem in rebus observandis attu-
lerint.

CDXCI. Jam vero, qui observationes, & ex-
perimenta nova molitur, aut antea institutis dat
operam, errandi periculis undique urgetur: quæ
præsertim inferunt sensuum naturalis conditio,
nostri, & instrumentorum status, & circumstan-
tiæ, ignorantia denique, atque cupiditas, negli-
gentiæ, arrogantia, omnisque temeritatis fontes.
Et quantum tribus illis causis errore decipi possi-
mus, & quæ debeant remedia apponi, manifes-
tum per se est, & hactenus de sensibus agentes
disseruimus. Exempla quidem horum errorum illus-

tria
(1) Arte, & sagacitate hac in re omnino eximia,
& exquisitiore præstant *Fr. Redius*, *Reaumurius*,
Abraham Tramblejus, & *Spallanzanus*. Eorum opera
tamquam exemplar expletum, atque perfectum pro-
ponerem, quod meditentur, & imitentur, qui cu-
piunt experiendi, & observandi laude florere. V. *Re-
di* *Esperienze intorno agli Insetti*, è *Osservazioni
intorno ai Viventi no Viventi*; *Reaumur* *Mémoires
pour servir à l'Hist. des Insectes*; *Trembley* *Mé-
moires pour servir à l'Hist. d'un genre de Polypes d'
Eau douce*; *Spallanzani* *Dissertazioni di Fisica ani-
male, & vegetabile*.

LIBER QUARTUS. 171
tria habemus, & familiaria, eaque in dies reno-
vantur, ut necesse nequaquam sit, huc ullum
afferre. Quamquam verò ex erroribus leviores, fre-
quentiores etiam sint, crassiores facilius vitentur,
in hos tamen incidunt, qui ignorantia inficiuntur,
& cupiditatibus, ceterisque animi vitiis, veritati
infensissimis, obcæcantur.

CDXCII. Alterum (CDLXXXVIII.) restat in
animi intelligentia, & contentione positum, recta
scilicet, multiplex, acuta ex observationibus, &
experimentis illationum deductio. Ad hanc ut si-
mus comparati, non quod novum, & insolens,
quodque ignarum vulgus in admirationem rapit,
consectemur; sed in prima, & præcipua incum-
bamus, quæ patent latissime, quæque experimen-
torum secundarii generis, & ad particularia per-
tinentium, sunt fundamentum.

CDXCIII. Quæ autem ex quolibet experimen-
to, aut observatione inferuntur separatim animad-
vertenda sunt, antequam de tota re decernamus.
Neque unum, neque aliud observatum, aut ex-
perientia deprehensum ad illationes universales nos
moveat; & ad magnos naturæ effectus dijudican-
dos, vel ad universi leges statuendas sufficere non
arbitremur. Multa undique conquiramus, multa
tentemus, inductionis, & analogiæ indolem se-
quamus; quæ dum præsto sunt, dum cernuntur
animo, veluti sponte sua ad universalia nos du-
cunt.

CDXCIV. Sed nihil esse potest, quod magis à
rectis, atque frugiferis illationibus nos impediatur,
& retrahat, quam mentem esse, quæ cupiditati-
bus serviat, quæ præconceptis opinionibus, &
systematibus imbuta sit. Tunc enim, quæ opta-
mus, videmus, illationes, & experimenta ipsa cor-
rumpimus, iisque vlm facimus, ut cum acceptis
opi-

172 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.
opinionibus, & systematibus congruant (1).

CAPUT VII.

De Auctoritate.

CDXCV. Jam postremum humanarum cognitionum fontem attingimus, uberrimum quidem, atque amplissimum, à quo infinitæ pene cognitiones deducuntur ad omnes disciplinas, & facultates, ad viræ institutionem, ad religionem pertinentes. Hominum enim tota fere doctrina, omnisque institutio quibusdam *factis*, tamquam firmissimis fundamentis, innititur, à quibus insuper initium sumit. Physica ab experimentorum, & observationum veritate pendet; à factis historicis imperii jura, & civium; mirabilis, incredibilis doctrinæ propagatio, miracula, martyres, aliaque sunt, quæ à religionis studio, & demonstratione non separantur.

CDXCVI. Facta autem plerumque sola auctoritate constare possunt: ea, quæ quilibet propriis sensibus perspicit, si cum iis comparentur, quæ tem-

(1) V. Baco de Verul. de *Augmentis Scient. L.V.*
C. 2. qui licet in novo præsertim organo experimentorum necessitatem, & utilitatem ad scientias promovendas, amplificandas multum, & semper commendat, atque ostendat pluribus, tamen loc. cit. hæc habet; *Ars experimentalis sagacitas potius est, & adoratio quædam venatica, quam scientiam.* V. etiam Senebier *Art d'observer*, Nollet *Art des Experiences*, Bergman *Opusc. phys. & chem. Vol. I. De indagando vero.* Apud hos autem facile invenias exempla, quibus præcepte jam tradita, & animadversiones in artem observandi, atque experiendi adjectæ, possent confirmari.

LIBER QUARTUS.

173

temporibus, vel locis remotis accidunt, ab iis supra modum vincuntur. Ita auctoritas nostram existentiam veluti multiplicat; efficit, ut universas regiones, cuncta objecta, omnia sæcula complectamur.

CDXCVII. In quo ne imprudenter, & cæco impetu agamus Ars Critica impedit, regit, multaque de auctoritate, deque ejus objecto tradit. Utriusque scilicet conditiones definit; auctoritatis diversa genera assignat; certitudinem, probabilitatem ex ea ortam tuetur; criteria demum, & canones ponit, quibus de una, aut altera assecuta certi sumus, quibus unam ab alia dijudicemus.

CDXCVIII. Porro Critica, si tota ejus amplitudo spectetur, non in iis solum versatur, sed latius patet. Codices, libros emendat, restituit; eorum, & scriptorum ætatem determinat, præstantiam metitur, præfinit; artem, qua illorum mens percipiatur, exponit, qua spuria à genuinis, sincera à corruptis disinguantur. Hac amplitudine criticam nunc non accipio, neque copiose adeo ipsam pertractare aggredior; solum quantum pertinet ad universam factorum ex auctoritate cognitionem, ad eorundem certitudinem, omnemque probabilitatem.

CDXCIX. Auctoritas alia est Dei, alia hominum; alia jubet, aut vetat; alia facta narrat, & posteritatis memoriæ tradit. De hac nunc agimus, hanc solam Critica persequitur, & quantum ea est in hominibus: Theologorum muneris est de auctoritate divina disputare.

D. Quæ traduntur commode reduci possunt ad politica, litteraria, & naturalia. Politica Ecclesiasticam historiam, & Civilem comprehendunt; humani intellectus historiam litteraria, scientiarum, & artium omnium principia, fata, progressus, vicissitudines. Naturalia denique tam late patent,

172 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.
opinionibus, & systematibus congruant (1).

CAPUT VII.

De Auctoritate.

CDXCV. Jam postremum humanarum cognitionum fontem attingimus, uberrimum quidem, atque amplissimum, à quo infinitæ pene cognitiones deducuntur ad omnes disciplinas, & facultates, ad viræ institutionem, ad religionem pertinentes. Hominum enim tota fere doctrina, omnisque institutio quibusdam *factis*, tamquam firmissimis fundamentis, innititur, à quibus insuper initium sumit. Physica ab experimentorum, & observationum veritate pendet; à factis historicis imperii jura, & civium; mirabilis, incredibilis doctrinæ propagatio, miracula, martyres, aliaque sunt, quæ à religionis studio, & demonstratione non separantur.

CDXCVI. Facta autem plerumque sola auctoritate constare possunt: ea, quæ quilibet propriis sensibus perspicit, si cum iis comparentur, quæ tem-

(1) V. Baco de Verul. de *Augmentis Scient. L.V.*
C. 2. qui licet in novo præsertim organo experimentorum necessitatem, & utilitatem ad scientias promovendas, amplificandas multum, & semper commendat, atque ostendat pluribus, tamen loc. cit. hæc habet; *Ars experimentalis sagacitas potius est, & adoratio quædam venatica, quam scientiam.* V. etiam Senebier *Art d'observer*, Nollet *Art des Experiences*, Bergman *Opusc. phys. & chem. Vol. I. De indagando vero.* Apud hos autem facile invenias exempla, quibus præcepte jam tradita, & animadversiones in artem observandi, atque experiendi adjectæ, possent confirmari.

LIBER QUARTUS.

173

temporibus, vel locis remotis accidunt, ab iis supra modum vincuntur. Ita auctoritas nostram existentiam veluti multiplicat; efficit, ut universas regiones, cuncta objecta, omnia sæcula complectamur.

CDXCVII. In quo ne imprudenter, & cæco impetu agamus Ars Critica impedit, regit, multaque de auctoritate, deque ejus objecto tradit. Utriusque scilicet conditiones definit; auctoritatis diversa genera assignat; certitudinem, probabilitatem ex ea ortam tuetur; criteria demum, & canones ponit, quibus de una, aut altera assecuta certi sumus, quibus unam ab alia dijudicemus.

CDXCVIII. Porro Critica, si tota ejus amplitudo spectetur, non in iis solum versatur, sed latius patet. Codices, libros emendat, restituit; eorum, & scriptorum ætatem determinat, præstantiam metitur, præfinit; artem, qua illorum mens percipiatur, exponit, qua spuria à genuinis, sincera à corruptis disinguantur. Hac amplitudine criticam nunc non accipio, neque copiose adeo ipsam pertractare aggredior; solum quantum pertinet ad universam factorum ex auctoritate cognitionem, ad eorundem certitudinem, omnemque probabilitatem.

CDXCIX. Auctoritas alia est Dei, alia hominum; alia jubet, aut vetat; alia facta narrat, & posteritatis memoriæ tradit. De hac nunc agimus, hanc solam Critica persequitur, & quantum ea est in hominibus: Theologorum muneris est de auctoritate divina disputare.

D. Quæ traduntur commode reduci possunt ad politica, litteraria, & naturalia. Politica Ecclesiasticam historiam, & Civilem comprehendunt; humani intellectus historiam litteraria, scientiarum, & artium omnium principia, fata, progressus, vicissitudines. Naturalia denique tam late patent,

174 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

quam universum ipsum; complectuntur omnia, quæ operatur natura, phænomena, observationes, experimenta.

DI. Jam vero hæc vel ætate, qua vivimus, vel antea, antiquitus gesta sunt: prima, si per nos ipsos non cognoscimus, possumus à Testibus Oculatis, vel Auritis, qui hos immediate audierint, excipere. Alia autem Monumentis, Traditione, Historia, ad nos usque perveniunt. De hujusmodi certitudinis moralis fontibus disserendum singillatim est, & pro singulis criticæ leges constituendæ.

DII. Ex hisce, inquam, fontibus certitudo comparatur, eaque moralis jure dicitur (CXL). Ab hominibus enim qui sunt entia moralia, velut à fonte profluit, & ab ordinis moralis legibus vim, ac firmitatem habet, à legibus scilicet, quæ hominum actiones respiciunt. Hæ cum eadem sapientia, & consilio, ac eæ ordinis physici constitutæ sint, uniformes pariter sunt, & constantes (V. n. CCXCVI, & seq.). Quod etiam oritur ex quo naturæ hominum congruant: & si non essent, nullam ipsi rationem vitæ tenere possent. Non igitur lato quodam sensu moralis hæc certitudo usurpatur; certitudini physicæ, cum æque firmum, ac ipsa, habeat fundamentum, prorsus æquivaler, nec recte eadem minor censeretur (1). Quis

(1) Aliorum testimonium solius probabilitatis esse fundamentum censere videtur Locius L. IV. C. XV. §. 4. Inde vero C. XVI. gradus probabilitatis distinguens testimonio inhærentes faretur §. 7. 8. 9. de eo aliquando non posse dubitari, quemadmodum minime de iis dubitamus, quæ nos ipsi videmus; aliquando etiam in nostra non esse libertate fidem testimonio denegare, ut liberum non est ex demonstratione rem non cognoscere. Si Locius nota fuissent prin-

LIBER QUARTUS.

175

urbis Ticini, quam incolimus, ac Romæ existentiam æquæ certam non habet, licet ne Romam quidem adventaverit? quis tam certam non expectitur Tullii, Virgilii, quam sui ipsius existentiam? Atque ita certitudinem moralem cum physica comparatam plane æqualem inventam fuisse omnes intelligunt. Solum inter ipsas esse potest discrimen, quod physicæ certitudinis objectum vividius nos, quam illud moralis, afficiat: ex quo, nisi attente caveamus, veluti sponte ducimur ad hanc illam minorem asserendam.

DIII. Non semper, immo infrequentius, certitudo per testes, traditionem, monumenta, historiam parta; sæpius probabilitas; nonnumquam vero, ne hanc quidem generant. De singulis videndum suis locis quandonam vim certitudinis habeant, quando sola probabilitas iisdem insit, quando denique rem improbabilem, aut dubiam faciant.

Ut

principia (inferius ponenda), quibus moralis certitudo nititur, vim, quæ in testimonio esse potest, primo non minuisset, neq. postea debuisset superioribus pugnantia loqui, ut rem fateretur omnibus propria experientia confirmatam.

Genuensis L. IV. C. 2. eadem, ac Locius auctoritatis principia statuit, numerum, scientiam, probitatem testium, ex quibus profecto certitudinem numquam ipsi conciliat. Ita Logicorum plerique certitudinis, & probabilitatis principia confundunt, & illam deserunt.

Contra Bonnetus suis in Religionem Christ. disquisit. licet de certitudinis moralis fundamentis pulcherrima habeat, easque qualitates facti, & testimonii præfinit, quæ auctoritatem omnino certam iisdem inesse ostendunt; tamen sæpe, & præsertim p. 475. moralem certitudinem nihil aliud esse, quam majorem, aut minorem probabilitatem declarat.

DIV. Ut non semper, sic non res quævis morali certitudine constare potest. In primis debet esse *res facti*, ut ajunt: ergo individua, singularis; facta siquidem hujusmodi sunt. Universalis, quæ ex factis colligimus, non hæc constituunt; non certitudine morali præstant; ex rerum comparatarum numero, comparandi sagacitate, & conjiciendi prudentia, majori, vel minori probabilitate gaudent.

DV. Præterea factum, ut morali certitudine fulgeat, possibile, & sensibile omnino oportet, ut sit. Possibile factum illud est, quod sive à Deo, sive à causis, & viribus in hac rerum natura vigentibus fieri potest: sensibile autem, quod sensibus subjacet, eosque pellit, nec ratione tenetur, aut conjectura; bella, prælia *facta* sunt sensibilia, eorum causæ, consilia, fines sensus effugiunt, & vix intelligentia divinantur. Ex quibus duabus conditionibus prima ad factorum probabilitatem requiritur; secunda ad eandem non est absolute necessaria.

DVI. Sed fieri vix potest, ut ad factorum certitudinem adipiscendam perveniamus, nisi etiam simplicia sint, & illustria. Pugna Pharsalica, & *Cæsaris* victoria prætermittis pugna, & victoria circumstantiis factum simplex est; illustre vero, cum multorum, eorumque amplitudine, auctoritate præstantium diligentem attentionem mereatur.

DVII. Quæ quidem, nempe factorum gravitas, simplicitas, non necessario, & semper, sed plerumque expostulantur; cum fieri possit, licet perraro, ut circumstantiæ, ea etiam, quæ non adeo magni momenti sunt, à multis attente cognita morali certitudine ad nos demandentur. Qui absolute illa duo flagitarent, ad Pyrrhonismum historicum nonnihil vergerent.

CA-

CAPUT VIII.

De Testibus Oculatis, & Auritis.

DVIII. **H**ominum testimonium, seu auctoritatem nullum aliquando pondus habere, certitudinem afferre aliquando, frequentius probabilitatem jam (DIII.) adnotavimus. Hi casus expendendi nunc sunt, & Criticæ regulis munienti. Ut testes igitur rem enarratam omnino certam nobis confirmet, debet constare, eos nec decipi, nec mentiri. Ad primum desiderantur oculati; vel si auriti, factum ab oculatis immediate accipere debuerunt. Deinde iis facultatibus instructos oportet, quæ ad facti rectam assecutionem, distinctam, atque enucleatam expositionem sufficiunt.

DIX. Quod postremum nullus regerat nimis esse vagum, indeterminatum, difficillime, immo numquam constare posse: namque necessariæ (DV.) facti conditiones illud satis, superque declarant, & ostendunt, eas facultates in omnibus inveniri, qui communi sensu haud destituuntur.

DX. Porro pugnat, testes hujusmodi decipi in facto superius descripto, pugnat scilicet, homines propriis oculis factum sensibile attente observatum non bene percipere, ejusque enarrationem auribus excipere non posse, quin error admisceatur. Namque relationes homines inter, & res externas, experientia insuper ipsa sensus non penitus esse imbecilles ostendunt (Cap. V. H. L.), eosque non semper decipi suadent. Imbecillitate autem illa laborarent, semperque deciperentur, si absque errore factum gestum videre non possent, nec enarratum audire. Ac si sensus nihil adeo valerent, quomodo ex his homines tam certitudinem

nem sibi compararent, quanta ad societatem, & rationem vitæ tuendam requiritur?

DXI. Ergo evidenter, atque facillime comperit nobis esse potest, utrum testes oculati, vel auriti decipiantur. Majora, nec ita vulgaria adesse debent, ut certi simus, illos non mentiri, ea scilicet, quæ demonstrant nulla præjudicata, aut præconcepta opinione, non partium studio nulla denique cupiditate moveri.

DXII. Jam vero constare id potest 1.º si ætate, studiis, natione, religione, moribus differant, si si de una, eademque re conveniunt vis est veritatis; quæ omnibus fulget, quæ ab omnibus assensum extorquet; non vero cupiditates, aut prava ulla inclinatio eos ad mentiendum inducunt. Diversis namque cupiditatibus urgentur; diversarum vero cupiditatum unus, idemque esse nequit effectus; idem nempe mendacium; ad quod dum quædam impellerent, aliæ ab ipso retraherent.

DXIII. Hæc cupiditatum (1) pugna, validum scilicet argumentum veritatis testium, ut habeatur, non est necesse, eos illis omnibus differre; sed quandonam aliqua ex ipsis, quando vero unum, aut aliud hanc pugnam constituunt, circumstantiæ, quæ in facto, & in testibus concurrunt, ad evidentiam plane indicabunt.

DXIV. Constat 2.º si rem testentur iis, quorum interest mendacium detegere, redarguere, quique facile, & libentius utrumque perficerent. Tunc enim vero homines, quantumvis improbi, mendaces non sunt, cum mendacium certissime deprehensum, & mulctatum acriter cupiditatibus eorum non faveat. Profecto quisque mentitur, non ut mentiatur, sed ut alios decipiat, proinde nullus

(1) *Cupiditas omnium libidinum genus. Cic. de Inv. L. I.*

ius umquam, quando evidenter prævidet mendacium illico fore detegendum.

DXV. Constat 3.º si res testata sit eorum, qui testantur, anticipatis, & acceptis opinionibus contraria; neque gloriam, commoda, opes, sed infamiam, inopiam, vexationes, mortem denique paret. Porro quis mendax est, potius ut hæc effugiat, quam ut in eorum discrimen incidat? Cum mendacium cupiditatibus opponitur, quis umquam statuatur, hominem iis ad illud incitari? Pugnat ergo in expositis tribus casibus testes decipere. Si in iisdem mentirentur, non ea esset hominum indoles, ac ingenium, quod revera est; generaliores ordinis morales leges (DII.), quæ relationes rerum, & hominum determinant, quæque, expetente natura, eorum actiones moderantur, subversæ fuissent (1).

Hæc

(1) Hæc, quæ nullam testium fallaciam, fraudem demonstrant, æque pro testimonio facti supernaturalis, ac naturalis vim habent. Namque difficultas, quæ occurrit in patrandi miraculo, solum est relate ad causas creatas, & vires naturæ: factum proinde supernaturale, quod nullam internam pugnam involvit, non reddit tamquam impossibile (DV.); ac cum ipsum sensibile sit, ut aliud quodvis naturale, ei qualitates non desunt ad certitudinem requisitæ. In testibus autem pugna cupiditatum circa utrumque factum eodem modo haberi potest; ex quo consequitur, testes non mentiri. Remanet ergo ostendendum, nos ex iisdem principiis tum de supernaturali, cum naturali facto certos pari ratione esse posse, testes non decipi. Major igitur illa difficultas, quæ in factum supernaturale cadit, ad illius cognitionem non pertinet. Revera non magis difficile agnoscere, mortuum esse exsuscitatum, quam vivum inter, & mortuum videre discrimen. Ut de illa exsuscitatione quis cer-

DXVI. Hæc circa deceptionem, ut ita dicam, activam, & passivam testium eodem ferme modo tam pro oculatis, quam pro auritis valent; nisi

tus sit, nil aliud requiritur, quam antea novisse, quemdam esse mortuum, inde illum vivum deprehendere. Quæ duo naturalia quidem sunt, nosque facultatibus inditis probe cognoscere, & verissime distinguere nullus inficiabitur. Enimvero pessime de nobis actam, si hæc sciri nequaquam possent.

Hinc ruit oppositio, quam magno eloquentiæ apparatu in miraculorum certitudinem desumit Rousseau (*V. Lettres écrit. de la Montagne, Let. II. III.*) ex majori difficultate, qua laborant miracula, cujus in ratione inversa, inquit ipse, est certitudo, & in ratione directa auctoritatis. Hæc quidem proportio geometrica urget, si difficultas esset in constituenda auctoritate, in facti cognitione. Dum auctoritas ea est, ut certitudinis apicem attigerit, ut de nulla deceptione vere constet, facti quæcumque difficultas, singularitas, raritas non attendenda, solum possibilitas (DV.). Attendi vero debet, dum in testimonio probabili versamur, cui, si narres insolita, difficilius fidem, & minorem jure tribuimus (DXXIII.).

Subtilius Diderot (*V. Pens. Phil. p. 36.*), qui ita. Homines decipi, aut decipere non est miraculum: Ergo illud potius credendum est, quam miraculum. Atqui vero testes, quos nos requirimus, in facto designato mentiri, aut decipi esset miraculum (DX.), esset supra ordinis moralis leges, ut supra leges ordinis physici mortui exsuscitatio. E duobus vero istis miraculis hoc potius, quam illud credam; Deus enim non miracula patrat: ut homines iustificetur, sed, ut ipsos in veritate confirmet, mortuos exsuscitat.

Humius (*T. II. Ess. X.*) certitudinis moralis fundamenta ignorat, vel se nescire simulat. Multa, quæ miscet, si contrahantur, ait. Certitudo moralis vim accipit ab experientia, qua constat cum hominum

tes-

nisi quod si solam substantiam facti simpliciter certam reddere possunt, maxime si eorum series longior fuerit: in hujus tantum facti substantia ostenditur, eos nec decipi, nec decipere: oculatorum vero testimonium latius patere monebam (DVII.). Sed de traditione agens fusius circa testes auritos versabor.

DXVII. Quamquam igitur mentiendi malitia in secreto cordis lateat, tamen indicia habentur, quibus ad veritatem plane demonstratur, in aliquibus casibus, & circumstantiis testes ea non moveri. Quæ demonstrativa indicia inepte quis ex scientia, probitate, numero testium desumeret: inepte quidem ex scientia; etsi enim concedatur, ali-

testimonio factorum veritatem conjungi; hæc experientia, quoad miracula, nulla; immo miraculum experientia impugnatur, & contra ipsam est. Ultimum hoc requirit, ut aliquid explicatis addamus. Miracula igitur, *Humi*, sunt contra experientiam? At nonne rectius, si præter experientiam diceret? Quænam experientia est, quæ doceat, fieri non posse miraculum? Ad summum docet non fieri. Sed neque hoc ipsum; miracula gesta permulti experti sunt. Ita ne vero miraculum erit contra experientiam, ut sit pugnans, impossibile? Pugnat quidem, unum, eundemque hominem vivum esse, & mortuum; at qui mortuus est, denuo vivere, quomodo pugnet, contradictionem scilicet involvat, non assequor.

Ac ego is quidem non sum, qui miraculis à quolibet pollicitis, evulgatis, in quibusvis narrationum voluminibus descriptis fidem tribuam. Commentitia, & ficta permulta agnosco: ad pias fraudes stulto religionis amore, & mirabilium cupidine plebsque impelli scio; inde miracula supponi: hæc tamen à probatis secerno; & tam nimium credere, quam omnia negare angustæ mentis esse jam à magnis viris decretum recorder (*V. L. II. num. CXLVIII. not. 1.*).

aliquos ea esse prædit ostendi posse, numquam tamen erit demonstratum eadem uti, & in peculiari casu fato quodam, aut negligentia non decipi.

DXVIII. Neque vero probitas demonstrationis illius fundamentum suppediat. Ea creditur, non ostenditur; qui probi fuere, & sunt, repente in primum mendacium possunt labi. Tandem neque ex numero certam testium fidem inferre jure possumus; si enim ii in se probabiles, quantumvis eorum numerus augeatur, certitudinem numquam faciunt, quæ non est probabilitatis natura longe differens (CXXXIX.). Si autem certi, eorum quilibet, non eorum numerus certitudinem pareret. Ac cum certitudinis natura sit indivisibilis (CXXXIX. not. 2.), cum non augeatur auctis testibus, imminutis non minuatur, sed vel extinguatur, vel nullo modo mutetur, quis unquam à numero eam pendere asserat?

DXIX. Hæc, scientia nempe, probitas, numerus, ut videbimus, probabilitatis moralis principia sunt. Certitudo autem, quia exigit omni remoto scrupulo, & dubitatione constare, testes non decipi, nec mentiri, ex principiis solum à nobis positis jure derivatur. Ex quo scilicet eorum deceptio sensum communem è medio tolletur; ex quo inter testium cupiditates pugna habeatur, vel eæ cum ipsorum mendacio pugnent. Quæ principia cum probitate, & scientia nihil commune habent; & demonstratio ex iis conficitur, tam si testes sint probi, quam si improbi, vel partim improbi, partim probi. Eodem modo se se referunt ad scientiam, atque doctrinam, quam non requirunt, sed sensum communem.

DX. Quinam vero testium numerus ad eam pugnam constituendam desideretur, exacte nequit præ-

præfiniri: pendet à circumstantiis facti, & eorum, qui testantur, ac rem testatam accipiunt. Sed numquam certitudo ex testium quantitate, tamquam ex partibus integrantibus simul collectis, exoritur.

DXXI. Si ex statutis indiciis (quod frequetius evenit) ea cupiditatum pugna nequeat inferri, si ex facti natura testes nequaquam deceptos evidenter non constet, ii illico non pro nihilo habendi sunt, nec confestim res enarrata censenda falsa. In ejus probabilitatem inquirendum; atque hæc, ut testium fides, ex aliis principiis, & criteriis expendatur.

DXXII. Probabilitatis hujus principia sunt circumstantiæ, seu tota testium, facti, narrationis conditio. Testis, si coævus, oculatus, maxime probabilis; si alias à mendacio abhorruerit; si muneribus, & amplitudine clarus; si doctrina, & sapientia præditus; si sagacitate, & ingenii vi polleat; si plus rationi, quam imaginationi tribuere videatur, nihil adulationi, partium studio, immoderato Patriæ, vel suæ Gentis amoris. De eo autem vehementer dubitandum, qui indolem illiberalem præferat; qui imprudentia, aut malitia alias mentitus; qui criminibus infamatus; qui non satis instructus, judicio nec recto, nec accurato præstans, qui cupiditatibus mancipatus, qui denique cum aliis testibus pugnat. Ac dum testes concordēs non sunt, eorum ex jam statutis æstimanda auctoritas est, & iis, in quibus major, assensus tribuatur.

DXXIII. Res vero, dum ex testibus probabilius habentur, ut fidem mereantur, non debent esse admodum insolitæ, nec ejus naturæ, ut incautum quemque decipiant; cum rerum temperie, cum naturali, & supernaturali ordine, ut conciliari possint necesse est (1). Narratio denique sibi co-

(1) Quænam res esse debeant, ut eorum testimonium

hæreat, nimiam non affectet stili curam, ingenuitatem ubique spiret. Præcipue ex sincerioribus monumentis, licet non ejus ponderis, ut certitudinem physicæ æqualem pariant, sit hausta. Omnia hæc in testibus, factis, narratione diligenter animadvertenda, æstimanda, simul conferenda; inde rerum enarratarum major, aut minor probabilitas, improbabilitas etiam dijudicanda.

XXXIV. En ergo quantum intersit probabilitatis inter, & certitudinis moralis principia. Hæc ex his desumuntur, quæ ostendi possunt, ex ea nempe cupiditatum pugna, & sensu communi; illa vero ex aliis, quæ verisimilitudinem, licet quandoque summam, hæc characterem humanæ naturæ, quæ efficiunt, quæ characterem humanæ naturæ, quæ sunt ingenita, quæ omnibus communia; probabilitatem vero constituit unius, aut alterius hominis indoles, educatio, studia, circumstantiæ, id demum quod non naturale, sed acquisitum est. Ex quibus intelligitur quare homines testimonio, quod præbent, etsi plerumque probabilitatem dumtaxat afferant, aliquando vero tantam etiam certitudinem, ut hæc haud major, si res ipsis oculis conspiceremus. Ac illa probabilitas non raro hujusmodi, ut eidem perperam assensum denegare nitamur. Sed tota de hominum testimonio, atque auctoritate doctrina tradi nunc nec debet, nec potest. Dudum notata, & ea, quæ de Traditione, Monumentis, Historia dicenda sunt, congerantur, ac expleta ejus forma habebitur.

nium plena fide sequi possimus n. DV. & seq. declaratum est.

CA-

CAPUT IX.

De Traditione, & Monumentis.

XXXV. Traditio, de qua nunc, ea est successio, & veluti catena testium, in qua primi coævi factis, quod traditione manat ad posteros, & oculati esse debent; secundi ab iis acceperunt; tertii ab istis, & ita sine notabili interruptione progreditur. Qua de re aptissime traditio istiusmodi oralis dicitur.

XXXVI. Ad certitudinem ex ea consequendam ampla, & constans oportet, ut sit. Constans erit, si facilis regressus ab ultima linea traditionali ad caput traditionis; ampla, si singulæ hæc lineæ multos omnino testes complectantur. Quæ lineæ sunt series testium in subsequentes ætates rem propagantes: primi testes in traditionali serie caput sunt traditionis.

XXXVII. Traditio hæc factum non minus certum reddit, ac testes, quorum fidem certissimam asseruimus (Cap. VIII.). Nam ea, quæ testes oculatos nec decipi, nec mentiri ostendunt, etiam illos, qui ab oculatis rem immediate acceptam narrant, in hac excipienda non decipi, nec in ea referenda decipere suadent. Id ipsum valet pro tertia, quarta linea, & pro reliquis quotquot fuerint.

XXXVIII. Vis autem traditionis augetur, cum memoria factorum cæremoniis, ritibus, festis solemnibus celebratur. Impossibile namque prorsus est falsitati adeo litatum fuisse, quin id ullo modo historia, monumentis constet, quæ illa & traditionem oppugnent.

XXXIX. Ac ut magis appareat lineis traditionibus, dum in iis requisita (XXXV., XXXVI.)

concurrunt, vim veritatis inesse, notandum est, illas singulas non ex testibus ejusdem ætatis constari, sed generationes misceri, ita ut senes, viri, juvenes, adolescentes, pueri eodem tempore vivant. Quod si juvenes facti narrationem tentarent pervenire, à senibus reprehenderentur, & ab adolescentibus, qui à senioribus rem diverso modo acceperant. Hinc ut una linea traditionalis deceptrix, necesse, multas hominum generationes de eodem mendacio convenire.

DXXX. Quæ dum traditione certitudinem partam ostendunt, eam difficilius haberi declarant, cum non de una, sed de multis plurium testium probatorum seriebus agatur. Iade oritur, facilius nos credere, quæ nostris, quam quæ preteritis temporibus evenere, facilius ea, quæ ab oculatis, quam quæ à multiplici auritorum successione traduntur (DXVI.).

DXXXI. Ex quo vero mores hominum, & studia mutantur, & mutantur ea, quæ in omnium ore versantur, timendum non est, ut sensim narratio corrupta sit. Traditionis namque certitudo ad facti sensibilis substantiam dumtaxat extenditur, non etiam ad circumstantias; quæ quidem mutantur, si factum in ore sit omnium.

DXXXII. Denique, quæ in traditione inest certitudo, vim ab eo non desumit, quod mutationi obnoxium; sed à principis ex humanæ naturæ indole profluentibus, quæ homines, ut enia moralia, regunt, & quorum vi non mentiuntur exi. gr. si se in mendacio deprehendendos certo prævideant, si mendacium eorum cupiditatibus opponatur. Hæc cum semper in hominibus sint eadem, & immutabilia, eadem quoque apud ipsos erit substantiæ facti enarratio (1).

Non

(1) Postremi hi tres numeri leviter tangunt, & di-

DXXXIII. Non solum traditione, sed monumentis etiam alicujus facti memoria servatur. Monumenta sunt Arcus Triumphales, Columnæ, Nummi,

diluvit objecta, quæ nonnulli contra vim traditionis intorquent.

Bælius scepticum semper agens alios scrupulos injicit, & exempla adducit traditionum, quæ, licet pluribus sæculis veneratæ, fabulas tamen, & somnia obtrudunt. Quis hujusmodi esse non videat traditiones de æternis Ægyptiorum Dynastiis, de Gentilium Deorum gestis, de Remi, & Romuli Lupa?

At sint hæ falsæ. Quare? Quia non constantes non amplæ, monumentis, aut historia oppugnatæ, quia non circa facta simplicia, sensibilia; paucis, quia in regulas criticas peccant. Veræ igitur eæ, quæ iisdem congruunt. Ex falsa ergo traditione vera colligitur. Si numquam traditio vera esse posset, nulli in mentem venisset falsam evulgare. Cur non falsas ostendit Bælius traditiones de Alexandra Macedone, de Pompejo, de Casare, de Nerone, de Tito, de Romanorum Imperio, & Republica?

Lokius etiam (L. IV. C. 16.) cui assentitur Alambertus (Eclaircis. de Phil. §. IV.) in gravissimum circa traditionem errorem incidit; ait, vim traditionum tantum imminui, quantum ab earum origine recedunt: licet testes oculati summam ingerant certitudinem, si rem ab iis acceptam auriti narrent, non eodem modo certam reddunt; ac fides ipsis amplius detrahitur, quo magis eorum series augentur. Hæc de re cujusdam Anglorum legis exemplo utitur, cujus vi ab autographo exaratum exemplar, quamvis à scriba probato, & adhibitis testibus, in judiciis non admittitur.

Hanc Lokii doctrinam amplectitur Graigius in Transact. Angl. atque ex ea lepidum sane calculum conficit, quo mundi finem an. 3150. ponit. Fides stabit, inquit ipse, usque ad consummationem sæculi, innititur autem fides certitudini morali; quam cum

sæ-

188 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.
mi, Inscriptiones, Fœdera, Edicta, Diplomata
Principum, aliaque acta publica.

DXXXIV. Hæc si authentica, factis contem-
poranea, traditioni constanti, & amplæ, historiæ
verissimæ inferius constituendæ nequeunt esse op-
posita. Ac si essent, vitium historiæ, traditionis
suspiciendum, ex quo certitudine careant.

DXXXV. Quæ illis qualitatibus non præstant
nullam vim habent, atque etiamsi ea referant,
quæ non palam, & publice gesta sunt. Uno, aut
alio ex capite monumenta ad Deorum religionem
spectantia deficiunt, quæ proinde nil mirum, si
abulis fuerint consecrata.

DXXXVI. Atque cum monumenta ejus generis
sunt,

seculorum lapsus minuat, nulla anno illo erit.

Qui quidem calculus per se sufficeret ad doctri-
nam de diminutione certitudinis in traditione con-
vellendam. Sed si testes oculati certitudinem pariunt,
cur non & auriti? Nonne eadem in illis ac in iis qua-
litates desiderantur? Quæ cum ostendant, testes ocu-
latis non decipi, nec decipere, cur idipsum de auri-
tis non demonstrabunt? Quod vero pro una traditio-
nali linea valet, ad alias transferri jure posse vidi-
mus. An ne traditiones quatuor abhinc seculis certis-
simæ, hujusmodi amplius non sunt? Esse vero, ex-
perimento facile convinci potest.

Jam *Lokii* exemplum dispar est. Ut exemplaria ab
autographo exscripta in casu proposito corrumpantur,
sufficit, duo, aut tres de eodem mendacio convenire.
Quis præterea ignorat, legum præsumptiones non
obesse veritati? Quis, leges præcavere quædam nullo
modo futura? Tantum porro abest, ut traditiones ve-
tustate infirmetur, quin potius ex ea auctoritatis
non parum acquirunt. Nonne enim movebimur pru-
dentum auctoritate, atque sapientum, qui per multa
secula traditiones probarunt, & judicio suo confir-
marunt? Profecto commenta opinionum delet dies,
veritatem autem confirmat.

LIBER QUARTUS.

189

sunt, ut dubium oriri possit ab adulatione, vel
impotenti superbia Tyranni originem habuisse, non
tanti sunt ponderis, sed cum traditione, & his-
toria debent convenire; quo posito facti certitudi-
nem memoriæ perpetuæ traditi confirmant. Prorsus
namque absurdum, factum monumentis redditum
solemne, & illustre, in omnium oculis positum,
falsum esse, idque traditione, aut historia non de-
clarari: scilicet contemporanei à cupiditatum, qui-
bus agitantur, diversitate, & pugna incitati tan-
tam adeo impudentiam posteris manifestassent.

DXXXVII. Et quoniam de convenientia, aut
pugna testium, traditionis, monumentorum, his-
toriæ mentio iterum facta est, animadvertendum
nunc arbitror, esse quid longe diversum, hæc in-
vicem oppugnari, convenire, unum ab alio non
confirmari. Dum inter se pugnant, nullum eorum
certitudinem facit; magnam, si convenient; quam
etiam pariunt, licet mutuo se non confirmet,
dummodo qualitatibus postulatis ornentur. Hæc cum
non omnes, aut non ita plane in eorum aliquo
sunt, confirmatione illa hoc indiget, ut certitu-
dinis robur eidem accedat.

DXXXVIII. Sed nonnullorum genus monu-
mentorum, in quod adulationis, ambitionis sus-
picio non cadit (DXXXVI.), tantam vim habet,
quando authenticum est, & genuinum, ut tra-
ditione, & historia licet opposita non infirmetur;
hæc potius ex monumentis contrariis dubiæ, sus-
pectæ redduntur; & monumentis præstita fide illis
standum non est (DXXXIV.).

DXXXIX. Monumenta authenticitatis habent
signa quædam historiis, aliisque operibus commu-
nia, quæ inferius indicabo; alia vero ad ipsa spe-
ciatim pertinentia. Hæc determinare hujus loci non
est, idque nos ab instituto nimis distraheret. Vi-
de-

190 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.
deri possunt apud *Montfoconium*, aliosque in antiquitatum studio versatissimos.

CAPUT X.

De Historia.

DXL. *P*recipuus, & nobilissimus fons cognitionum Historia; eo, quemadmodum ex ceteris hactenus perlustratis, certitudinem, ac probabilitatem in primis consequimur. Ut illam ad nos adducat, debet esse historia multiplex, concors, enarratis contemporanea, traditioni, & monumentis consentiens. Factum vero ab ea relatum certum esse non poterit, nisi sit quale Cap. VII. præscribebam.

DXLI. Multæ igitur historiæ, ut scilicet ex earum convenientia veritatem rerum enarratarum prudens quisque sentiat. Fieri autem potest, unum dumtaxat historicum certitudini narrationis sufficere; si nempe ex illius, & facti circumstantiis, aut ex aliorum scriptis, quotquot desiderari possunt, argumenta habeantur, quæ suadent ipsum esse veracem; atque in aperto ponant sufficienter factum agnovisse, nec cupiditatibus, nec præjudicatis opinionibus, sed unius veritatis vi motum fuisse. Quæ enim hæc ostendunt multis historicis æquiparantur.

DXLII. Generatim non tot requiruntur historici, quod testes, qui verbo rem referunt: horum namque testimonium effluit, illorum manet; qui insuper coævus omnes, & posteros palam alloquuntur: quare diligentius errorem vitant, & fortius mendacium refugiunt.

DXLIII. Historia concors est, si quilibet historicus sibi semper constet, & unus ab alio non im-

LIBER QUARTUS.

191

impugnetur. Enimvero hujusmodi esse debet, ut moralis certitudo exoriat; historiarum siquidem, quæ secum, vel cum aliis pugnant, aut nulla est auctoritas, aut tantum imminuta, quanta oppositæ præstant.

DXLIV. Concordia hæc facti substantiam respicit, non circumstantias leviores; nec ex. gr. facti veritas neganda, quia aliqua intercedat annorum varietas.

DXLV. Quæ porro historiæ auctoritate magna gravissimæ, licet factum diverse referant, censendæ non sunt oppositæ, dummodo eas conciliandi via possibilis adsit; hæc, si tanta non sint auctoritate communitæ, debebit esse probabilis; atque ex his unam, aut aliam errore laborare potius censendum est, quam pro arbitrio aliquid fingere, & verba à naturali significatione detorquere.

DXLVI. Historiarum autem concordia non tollitur, ex quo aliqui ex historicis rem narrent, alii vero eam silentio prætereant. Tacere namque idem non est, ac negare. Silentium ab oscitantia, aut alia quavis causa esse potest, non falsitate facti, quæ minime ad tacendum, sed ad mendacium redarguendum impellit.

DXLVII. Quare imperite ex nonnullorum silentio aliqui argumentum, quod dicitur *negativum*, concludunt. Coævus omnes sileant, posteriores rem narrent, validum sane habebitur argumentum negans contra rem enarratam.

DXLVIII. Si universalis hujus silentii ratio evidens reddi possit, & res aliunde nota fuerit, censendum non est, eam illo silentio oppugnari. Id cadit in multa, quæ ad Christianorum religionem, & eorum sacra pertinent: Veterum silentium fidem illis non adimit, cum prudens apud ipsos ætæ disciplina vigeret.

DXLIX. Dum vero aliqui narrant, aliqui silent, ad

ad pondus, quod rei enarrata ex aliorum testimonio accedit, expendendum, & cum eo conferendum, quod ex ceterorum silentio ipsi detrahatur, multa animadvertenda sunt. Primo, an qui silent rem notam habuerit, an referre illorum intererit, an eorum fini, & consiliis fuerit conforme, an gravis iisdem silendi causa: hæc si adsit, non illa, silentio nulla vis erit. Revera *Josephi de Christi* miraculis silentium, illudque *Sinensium, Ægyptiorum, Græcorum* de rebus Judaicis nihil probat. Sin autem demonstretur res prætermissa auctori nota, ab ipsius fine non aliena, immo cum ipso cohærens, si eidem commoda illam referendi occasio fuerit, si demum rei gravitas, & aliæ circumstantiæ monuerint, de hujus silentio non idem iudicium ferendum est.

DL. Quod ut recte pronuncietur, debet attendi auctoritas eorum, apud quos facti mentio: hæc si non satis probata, eorum qui silent majus pondus, diligentia perspecta, multum illa ab hac imminuitur, etiam quandoque eliditur, prorsus evertitur. Fieri vero potest, ut eorum, qui tacent, & eorum, qui narrant, æqualis pene auctoritas sit: tunc potius quam illos de fraude, malitia, oscitantia criminari, non adeo grave omissionis vitium istis tribuatur, & narrantium sarta, & tecta habeatur auctoritas (*).

DLI. Qualitatibus, quas in historia, ut certa sit, desiderabam (DXL.), adjuugebam contemporaneos, seu synchronos esse debere historicos, traditioni, & monumentis consentientes. Primum necessarium est, ut rem notam habuisse constet; secundum, ut eorum valeat fides, quæ traditione, monumentis oppositis everteretur.

DLII. Jam vero de historiis, si multæ, concor-

(*) V. Lannojum. T. II. Op. P. I.

cordes, contemporaneæ, traditioni monumentis consentientes, nec error suspicari potest, neque mendacium. Quis enim sibi persuadeat, umquam, alicujus ætatis historicos in facto sensibili, & publico deceptos fuisse, omnes de eodem consensisse mendacio, quin hoc neque traditione; nec monumentis fieret manifestum? Profecto coævi omnes historicis non reclamando, se cum illis convenire ostendunt. Quia autem horum cupiditates maxime inter se pugnant, absurdum erit, omnes ab eodem mendacio stetisse (1).

Ra-

(1) Multa ad certitudinem historicam labefactandam habet in primis *Bælius*. Omnia quæ ex suppositione, corruptione historiarum deducuntur, ad hunc locum non pertinent: uberius Cap. XI. confutantur. Hic tantum observo, criteria unde suppositionem, vel corruptionem scepticismi historici amatores arguunt, ea ipsa authenticitatem, sinceritatem ostendere; hæc enim in iis profecto habetur, quibus criteria illa non quadrant. Si autem nonnullæ historiæ apocryphæ sunt; ergo aliquæ plane authenticæ; veritas namque fictionem semper præcedit, & nullus apocrypham historiam consarcinasset, nisi veræ in omnium manibus fuissent.

Sed *Bælius* urget. Historia potius ostendit, quam singulis sæculis fuerit opinandi ratio, quam quid eveniret. Plerumque facta unius tantum testimonio probantur; plerumque diverso modo historiæ res referunt; pro partium studio, suæ gentis amore, religionis diversitate, mirabilium cupidine scriptores facta immutant, pervertunt, extenuant, amplificant. Quamvis convenient, non persuadent. Quis enim neget, spe, aut metu alicujus ætatis historicos ad mentiendum induci?

Quibus quidem *Bælius* ostendit permulta esse, quæ certitudine historica haud nitent, ea scilicet, de quibus historia nec multiplex, ne concors. Quod si vel

194 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

DLIII. Raro evenit, ut hanc ex historiis veritatis certitudinem percipiamus. Comparatione inter facta historica hoc modo certa, & ea, quæ solam probabilitatem attingunt, instituta, invenimus, ab iis illa in infinitum superari.

DLIV. Probabilitas historica à principiis, & fundamentis hactenus de certitudine explicatis longe diversis repetenda est. A qualitatibus historici examine pendet, atque derivat; certitudo vero, ex quo illa cupiditatum pugna in medio sit posita, eaque indoles facti, ut ejus cognitio solo communi sensu possit obtineri. Historici hæc qualitates ab iis, quibus testes probabiles oculati, & auriti præstare debent (DXXII. & seq.), non differunt. Sunt autem hujusmodi, ut historicum hunc nec errore lapsum, nec decipiendi cupidita-

tæ vellet nullam esse hujusmodi, jam in multiplicitate facto ipso refelleretur; inde deberet ea diluere, quæ probant historicum unum multis aliquando esse equiparandum (DXLI. DLV.).

Concordes autem non sunt historiæ circa fines, consilia, causas, circumstantias; non autem in factorum substantia secum pugnant. Porro in hanc solam cadere certitudinem fatemur, & volumus; reliqua probabilitate, prudenti quidem, præstare.

Sed concordia hæc à spe, vel metu. In primis non iis omnes flectuntur, ut contra propriam sententiam loquantur, vel scribant: id ratum habere, nimis esset in humanum genus injuriosum. Nitimur in vetitum, maxime si opinandi libertatem auferat. Potuit ne munificentia Augusti, Neronis immanitas eorum vitia suppressere? Profecto effluerunt, semperque effluent. Fac sint omnes Tyrannide oppressi: libertate restituta Tyranni morte, traditione, & historia omnia elucescent. Ergo veritas, non spes, non metus historiam parit concordem, & monumentis, & traditioni congruentem.

TITULUS LIBER QUARTUS.

195

tate infectum probabiliter tenere possimus.

DLV. In earum cognitionem venimus sedulo considerando res, quas narrat, notitiam, quam de illis habuerit, ejus indolem, ingenium, stilum, cupiditates, opiniones, partes, quibus favet, eorum auctoritatem, à quibus dissentit, opinionem denique à contemporaneis de illo habitam. Hæc ea sunt, quæ uni tantum historico (DXLI.) vim certitudinis, quandoque concilient (1). Et vero hujusmodi etiam, ut licet intelligatur, non omnino pugnare historicum illum aliquo occulto fine, causa ignota mentiri, eidem tamen fides omnis absque ullo scrupulo tribuatur.

DLVI. Historici facto posteriores ex se neque certitudinem, neque probabilitatem generant. Eam fidem merentur, quam monumenta, unde rem totam desumunt. Si ergo centum ex. gr. historici recentiores factum referant, quod ex uno synchrono exscripserint, nullum pondus eidem addunt.

CAPUT XI.

De Librorum Authenticitate, Sinceritate, Suppositione, interpolatione, Corruptione; de Interpretationibus.

DLVII. Ut ea, quæ his de rebus explicanda, intelligantur, nonnulla præmittere necessarium existimo. Antequam igitur ars Typographica inventa foret, historias, & aliud quodvis libro-

(1) Id omnino negat Genuensis L. IV. C. II. §. 13. quin tamen ulla rationes afferat. de Prades, qui ex Bulliero certitudinem ab uno teste sublatam historico largitur, de illo graviter criminatus est.

194 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

DLIII. Raro evenit, ut hanc ex historiis veritatis certitudinem percipiamus. Comparatione inter facta historica hoc modo certa, & ea, quæ solam probabilitatem attingunt, instituta, invenimus, ab iis illa in infinitum superari.

DLIV. Probabilitas historica à principiis, & fundamentis hactenus de certitudine explicatis longe diversis repetenda est. A qualitatibus historici examine pendet, atque derivat; certitudo vero, ex quo illa cupiditatum pugna in medio sit posita, eaque indoles facti, ut ejus cognitio solo communi sensu possit obtineri. Historici hæc qualitates ab iis, quibus testes probabiles oculati, & auriti præstare debent (DXXII. & seq.), non differunt. Sunt autem hujusmodi, ut historicum hunc nec errore lapsum, nec decipiendi cupidita-

ta-
vellet nullam esse hujusmodi, jam in multiplicitate facto ipso refelleretur; inde deberet ea diluere, quæ probant historicum unum multis aliquando esse equiparandum (DXLI. DLV.).

Concordes autem non sunt historiæ circa fines, consilia, causas, circumstantias; non autem in factorum substantia secum pugnant. Porro in hanc solam cadere certitudinem fatemur, & volumus; reliqua probabilitate, prudenti quidem, præstare.

Sed concordia hæc à spe, vel metu. In primis non iis omnes flectuntur, ut contra propriam sententiam loquantur, vel scribant: id ratum habere, nimis esset in humanum genus injuriosum. Nitimur in vetitum, maxime si opinandi libertatem auferat. Potuit ne munificentia Augusti, Neronis immanitas eorum vitia suppressere? Profecto effluerunt, semperque effluent. Fac sint omnes Tyrannide oppressi: libertate restituta Tyranni morte, traditione, & historia omnia elucescent. Ergo veritas, non spes, non metus historiam parit concordem, & monumentis, & traditioni congruentem.

TITULUS LIBER QUARTUS.

195

tate infectum probabiliter tenere possimus.

DLV. In earum cognitionem venimus sedulo considerando res, quas narrat, notitiam, quam de illis habuerit, ejus indolem, ingenium, stilum, cupiditates, opiniones, partes, quibus favet, eorum auctoritatem, à quibus dissentit, opinionem denique à contemporaneis de illo habitam. Hæc ea sunt, quæ uni tantum historico (DXLI.) vim certitudinis, quandoque concilient (1). Et vero hujusmodi etiam, ut licet intelligatur, non omnino pugnare historicum illum aliquo occulto fine, causa ignota mentiri, eidem tamen fides omnis absque ullo scrupulo tribuatur.

DLVI. Historici facto posteriores ex se neque certitudinem, neque probabilitatem generant. Eam fidem merentur, quam monumenta, unde rem totam desumunt. Si ergo centum ex. gr. historici recentiores factum referant, quod ex uno synchrono exscripserint, nullum pondus eidem addunt.

CAPUT XI.

De Librorum Authenticitate, Sinceritate, Suppositione, interpolatione, Corruptione; de Interpretationibus.

DLVII. Ut ea, quæ his de rebus explicanda, intelligantur, nonnulla præmittere necessarium existimo. Antequam igitur ars Typographica inventa foret, historias, & aliud quodvis libro-

(1) Id omnino negat Genuensis L. IV. C. II. §. 13. quin tamen ulla rationes afferat. de Prades, qui ex Bulliero certitudinem ab uno teste sublatam historico largitur, de illo graviter criminatus est.

brorum genus amanuenses (ii, & qui dictabant librarii appellabantur) exscribebant. Hinc perrara operum exemplaria; hinc ortum, ut multa supposita, multa interpolata omnia mendis undequaque scaterent.

DLVIII. In tanta siquidem exemplarium inopia non admodum difficile opus scriptori affingere, quod est supponere; ipsi aliquid addere, aliquid ab eo detrahere, quod est interpolare; naturale vero, & inevitabile prorsus, ut ea perscribendo mendis quamplurimis inficerentur.

DLIX. Ac de impostoribus, & falsariis, qui supponerent, exempla permulta; nec difficile causas imaginari, ex quibus extiterint; maxime si monumenta spectentur, quæ ad religionem pertinent, quæ jura, & privilegia continent.

DLX. Cum vero ille esset opera evulgandi modus, quidam in litterariam rempublicam necessario inducti, qui Critici vocabantur, à quibus suscepta provincia codices emendandi, & ad veram lectionem restituendi: exemplaria enim ita expurgata plurimi æstimabantur, & vendebantur. Hi autem critici non omnes, ut sors est, integri judicii, non omnes eruditione præstantes; quare corrupta loca amplius pervertere, sana violenter mutare, & multoties ab iis non sublata, sed aucta corruptio.

DLXI. Præsertim id factum, dum codices temporis injuria laceros, lacunis interspersos restituere aggressi sunt, ac litteras deletas supplere. Tunc profecto sua somnia, & commenta pro auctorum sententiis venditabant.

DLXII. Præter impostores, & Criticos alia interpolationis, & præcipue corruptionis causa fuit, nempe librarii. Hi plerumque festinantes, ignari rerum, quas dictabant, vel exscribebant; contractiones verborum in codicibus frequenter

ad-

adhibitas non satis callentes; confundentes cum textu auctoris glossemata, & notas ad marginem positas. Quibus si addas scriptionem exemplarium non satis distinctam, fatum quoddam, seu inevitabilem oscitantiam, qua fit, ut exscribendo nonnulla mutantur, voces vocibus substituantur; evidens omnino erit, magnam in codices errorum vim irrepsisse.

DLXIII. Qui primum, dum restitutæ litteræ, animum ad scientias appulere, in eo præcipue insudarunt, ut codicibus integritatem, pristinum splendorem redderent. Quare manuscripta ejusdem operis, quotquot extabant, collata, comparata cum consequentibus antecedentia loca, & unum auctoris opus cum ipsius altero; scriptoris finis, scopus investigatus; omnis denique eruditio, atque doctrina acquisita rerum, quæ in opere emendando pertractabantur.

DLXIV. Ita quidem à multis; sed non ab omnibus: immo nonnullos, quasi morbus quidam, corripuit consuetudo, qua obscura prætereunt, & difficiliora; in perspicuis ad nauseam immorantur: quod non intelligunt, vitiatum blaterant, expungunt, sua substituunt, & diligentia indocta plerumque depravant. Verendum scilicet est, ne exemplaria, quæ multas criticorum manus subierint, minus casta evaserint, minusque sincera.

DLXV. Hisce præmonitis, regulæ nunc constituendæ, & explicandæ, quæ opus suppositum, interpolatum, corruptum ab authentico, sincero distinguentes ad hujusmodi judiciorum genus accuratos, expeditos nos reddant, & judicia edita confirment.

DLXVI. Suppositio gitur, interpolatio, corruptio vel est contemporanea auctorum, quorum opera vitiantur, & supponuntur, vel posterior; si primum, nota fiet ex auctore ipso, qui

re-

reclamaret, & synchronis, qui suppositionem, malamque fidem agnoscerent, retererent.

DLXVII. Si sit posterior, & adhuc supersint exemplaria autographa, nempe ab auctore ipso scripta, vel ab eo recensita, & probata, ex iis cetera supposita, corrupta poterunt ab authenticis, genuinis plane dignosci, & restitui.

DLXVIII. Autographa quamvis perierint, non proinde certitudo historica deficit. Regula critica, utrum, quæ supersunt, vitata sint, aut supposita, aperte docent. Et 1.º opus suppositum est, si nulla ejus mentio apud contemporaneos, vel immediate succedentes occurrat: quæ regula caute adhibeatur; vim ipsa habet argumenti negativi, quod nullum, si positivum ei sit oppositum.

DLXIX. 2.º opus ab antiquioribus rejectum, aut in dubium revocatum fieri vix potest, ut ex recentiorum auctoritate admittatur. Similiter si in veteribus codicibus non eidem auctori constanter tribuatur, si in recentioribus quædam inveniuntur, quæ non in vetustis, suppositum dubitari, poterit, & certe interpolatum.

DLXX. 3.º cum ex aliquo auctore in aliorum genuinis operibus quædam citantur, & adducuntur, & hæc in libro ejusdem nomine inscripto non habentur, gravissima de hujus sinceritate dubitandi ratio suppetit.

DLXXI. 4.º suppositus liber est, & interpolatus, cujus verba, stilus, methodus, principia, scientia, eruditio, sæculum, scriptores, vel scriptorem non sapiunt, utrumque superant, aut vero non æquant. Ille præterea, qui mores exprimit, artes, systemata illustrat, dogmata ponit, quæstiones agit, de quibus constat, auctore, cui liber tribuitur, esse posteriores, suppositione, aut interpolatione laborat.

exem-

DLXXII. 5.º exemplaria, quæ inter se non conveniunt, interpolata, corrupta esse intelliguntur. Standum vero erit vetustioribus, diligentius exaratis, cum stilo, fine scriptoris consentientibus.

DLXXIII. Quæ postrema duo non ita debent accipi, quasi levioris momenti discrimina, unum verbum, vel aliud reddat opus suspectum. Qui enim aliorum opera corrumpere instituit, leviora negligit, quæ nequaquam illa corrumpunt. Quare dicendum, librarii negligentia, imperitia, vel è margine in textum irrepsisse, vel alio quovis fato adjecta fuisse, aut detracta.

DLXXIV. Ceterum exemplaribus ab autographo exscriptis semper hoc præferendum est; reliqua namque quid amplius exigunt, fidem, diligentiam, peritiam eorum, à quibus descripta.

DLXXV. Idem de interpretationibus censendum. Quod si multa exemplaria ubique vulgata sint, à multis diversæ initæ interpretationes, atque hæc, & illa pariter convenient; sufficiens inde erit argumentum, rectas esse interpretationes, & accuratas; tam eas, quam exemplaria supposita, interpolata non fuisse. Cui enim non videatur absurdum homines moribus, cupiditatibus discrepantes in eadem omnes falsitate consensisse? Ita codicum, & interpretationum vindicata fide, veritatem historicam in lucem proferre curabam (1).

Ca-

(1) Qui omnem fidem historicam subvertunt, in medium adducunt *Simonium*, *Harduinum* opera, quæ apud omnes certissima, apocrypha demonstrantes. *Harduinus* quidem eruditissimus *Salustio historiam*, *Aeneidem Virgilio* abjudicat. Quid ergo de reliquis in minori adeo luce versatis?

At *Dupinius*, *Spanhemius*, *Clericus* illos intemperantes fuisse criticos persuadent, evincunt; omnesque cachinnis *Harduinum* ita ingenio abutentem exceperunt.

V

Alam-

CAPUT XII.

De Arte Hermeneutica.

DLXXVI. Ars Hermeneutica loquentis, aut Scribentis mentem explorat. Qui id hac arte suscipit, maxime meminerit, verba ideas exprimere eorum, qui eadem adhibent: igitur non ex propriis ideis, & sua quadam cogitandi ratione ea accipiat; sed loco ejus, qui verba facit, aut aliquid scriptum reliquit, se ponat, illius veluti personam gerat, & recte mentem ejusdem, atque sententiam intepretabitur (V. L. I. Cap. IX).

DLXXVII. Ad quod multarum rerum notitiam afferat necesse est; in primis linguæ, quæ lo-

Alambertus, ut aliquod opus constet non esse suppositum, necessariam putat (*Eclaircis. §. IV.*) seriem non interruptam testium, qui illius authenticitatem scripto testentur. Ac si inter nos, & primum hujusmodi testem lacuna foret, quæ sola traditione orali impleatur, dubium efficitur, an authenticum revera sit.

Ex disputatis autem constat auctorem, ceteroquin doctissimum, in conditionibus illis statuendis modum excedere. Quæ præterea efficerent, vix ullum esse opus, quod authenticum jure haberetur, & omnia male corrupta, & vitiata esse reputanda.

Idem insuper auctor majorem diligentiam, & severius examen expostulat in authenticitatis indicio, quo magis enarrata ierosolita, & ab hominum fide aliena. Ac recte quidem expostulat, si de authenticitate probabilis res sit; si autem in certa versemur, eaque ex principiis, quæ divelli nequeunt, aut dividi, constituta jam fuerit, omnis sublatus est scrupulus, omne dubium, nullumque restat examen instituendum (DXXIII., & DXV. not. 2.)

LIBER QUARTUS.

201

loquens, vel scribens utitur; illius etiam nosse debet religionem, patriam, mores, studiorum, & vitæ rationem, familiarem denique habere eruditionem ad sæculum, in quo vixit, & ad regionem, quam incoluit, pertinentem.

DLXXVIII. His munitus, non quæ sit ex verbis sententia possibilis, sed quæ probabilis, investigabit. Probabilis autem est, quæ infertur ex loquendi modo illius proprio, in cujus mentem inquiritur; quæ ex ejus intentione; ex materia demum, quam tractat, deducitur. Nisi hæc duo aperte obstant, illum loquendi modum præsertim sequatur, & litteralem, naturalem sensum cui-cumque alteri præferat.

DLXXIX. Loquendi usus alicui proprius ab jam recensitis (DLXXVII.) determinatur, ex quibus insuper intentio colligitur. Sed hæc maxime ex scopo, quem sibi quisque eligit; ex toto contextu, ex convenientia doctrinæ; antecedentibus cum consequentibus, locis obscuris cum clarioribus, & *parallelis*, ut ajunt, collatis; denique propositionibus principalibus, in quibus ex professo de re agitur, & expresse, cum incidentibus comparatis, quæ rem subobscura, & perfunctorie.

DLXXX. Ac de propositionibus incidentibus, & principalibus notare occurrit, auctoris mentem, si in iis versetur, quæ, temporum circumstantiis inspectis, aperte noluerit exponere, neque debuerit, ex incidentibus potius esse interpretandam.

DLXXXI. Tandem materiam, quam disputat oratio, aut scriptio, sufficienter calleat qui velit utramque perfecte intelligere; neque cognitionum apparatu careat, qui ad eam sit opportunus. Ita cognitiones chronologicæ, geographicæ, & per antiquissimis historicis astronomicæ requiruntur, ut plane percipiantur.

DLXXXII. In interpretando ab æquitate numquam discedamus, sitque nobis curæ fama scriptorum, & nomen. Omnia, quantum, licet, mitiorem in partem accipiantur; consecraria, quæ ipsi inferunt, iisdem tribuantur, non cetera, licet ad ea ducat illorum doctrina: hæc fortasse non viderunt, nec animo adverterunt. Invidia denique auctoribus haud creanda, quod multis modis in rebus præsertim Theologicis fieri posse ostendit *Clericus* (1).

Ex accurata, nec umquam intemperanti Critica, ex perfectissima Logica gignitur ille, qui communi sermone *spiritus* Philosophicus nuncupatur. Omnia hic ad quædam principia revocat; omnia simul confert; disjuncta conjungit, in dissimilibus convenientiam, in similibus discrimina intuetur; quomodo cuncta perfici, promoveri possint exacte designat. Verum, & bonum, honestum, & decorum complectitur, pulchritudinem dijudicat, nec auctoritati, nec opinionibus im-

(1) Duplici ratione quemlibet posse, ac ex proposito sine debere criticum agere jam monebam (CDXCVII. CDXCVIII.) Ea, qua nos, *Dr Aguessau Medit. Philos. IV.*, *Para Theor. des Etres insens. T. I. Traité II. Sect. IV.*, *Boullier Traité de la certitude morale*, de Prades in famigeratissima *Thesi, & Apologie cinquieme Prop.*, qui duo licet in nonnullis deficiant, aliqua omittant, alia ponant, ex quibus ad scepticismum historicum proclives esse accusantur; tamen pulcherrima multa, eaque vere Philosophica habent.

Duplinus, Ballietus, *Honoratus* A. S. Maria in critica secundo potius modo n. CDXCVIII. explicato versantur. Utroque *Clericus*, qui tamen pluribus ea, quæ *Ballietus*, & alii: fatetur se multa ab *Andrea Riveto*, & *Gul.* Caveo desumpsisse.

prudenter obsequitur: late patet per omnes scientias, & artes; universarum rerum rationes, usus præscribit.

Commendandus igitur maxime spiritus Philosophicus, omnique studio enitendum, ut eo mens compleatur. Sed cavendum, ne ad prima rerum principia extendatur; ne in historia animadversionibus, comparisonibus, disquisitionibus facta pervertens, & obruens simplici narrationi figmenta substituat; ne in litteris humanioribus affectus enervet, vel comprimat; ne puram religionem impugnet; ne demum eruditionem, qua non parum eget, negligat, contemnat.

Spiritu hoc Philosophus judicia moderatur, eodemque in investigationibus regitur. Ille itaque Philosophus, cui pro rationibus verba non obtruduntur; qui nihil, nisi antea de ejus demonstratione plane constet, ut verum admittit, qui singulis veritatum generibus convenientem certitudinem probe noscit, eamque tantummodo expetit; qui denique ignorantiam suam in iis ingenue fatetur, quæ nec ratione assequitur, nec de tegit experientia. Huic, & observationi maxime fidei, phænomena respicit, multifarie versat, comparat, alia ex aliis explicat, veras, & primas causas inani curiositate non perscrutatur.

Philosophus in hoc rerum ordine, & pulchritudine Conditoris sapientiam, atque potentiam admiratur; in scientia morum id, ad quod impellente natura ducimur, & ipsa suadente probamus, moderatur, felicitati societatis accommodat, sacrumque reddit ostendendo necessarium esse, & utile, ac ex immutabilibus rerum relationibus derivatum. Postremo ex historia hominis cognitionem haurit, & facta, quæ describuntur, ipsi sunt, ut Physicis observationes.

Neque vero ille est Philosophus, qui ab usu

204 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

vitæ communi abhorret; qui quidquid humani est à se alienum putat; qui negat, quæ ceteri concedunt, admittit, quæ universi non probant; qui tandem, quod ignorat, quod ipsi non arridet, non favet, quod in ejus rem, vel commodum non conducit, aspernatur.

Hæc fere est eximia Philosophi imago, in quam, Auditores præclarissimi, si mente, & animum intenderitis, quantum ingenio valetis, quantum omni scientiarum apparatu, & subsidiis afflueritis, ea vos demum non adumbrata, aut fucata, sed vera, expressa, & eminenti excellere Parentibus, ac Patriæ polliceor.

FINIS.

INDEX

Proœmium.	I.
Historiæ Philosophicæ prima, & expeditissima Adumbratio.	XXXIX.
Operationum mentis analysis.	XCVII.
LIB. I. De Elementis humanarum cognitionum.	
Cap. I. De Perceptione, & ideis, earumque objectis.	I.
Cap. II. De Idearum affectionibus, & in primis de Realitate, Abstractione, Universalitate earumdem.	5.
Cap. III. De Simplicitate, Compositione, Relatione idearum.	13.
Cap. IV. De idearum Claritate, & Distinctione, Veritate, & Perfectione.	17.
Cap. V. De Vocibus.	21.
Cap. VI. De Synonymis, & Inversionibus.	27.
Cap. VII. De Varietate linguarum, & idearum influxu.	29.
Cap. VIII. De Usu, & Abusu verborum.	34.
Cap. IX. De verborum Interpretatione.	37.
Cap. X. De multiplici scribendi ratione.	40.
LIB. II. De Humana Cognitione.	
Cap. I. Humanæ Cognitionis Analysis.	43.
Cap. II. De Propositionibus.	46.
Cap. III. De Gradibus hum. Cognitionis.	50.
Cap. IV. De Cognitione probabili.	54.
Cap. V. De Cognitionum Realitate.	58.
Cap. VI. De Extensione humanarum cognitionum.	61.
Cap. VII. De Impedimentis humanarum Cognitionum.	66.
Lib. III. De Humanarum Cognitionum Instrumentis.	
Cap. I. De Mentis magnitudinis, & perspicacitate augenda.	75.
Cap.	

204 DE RECTA HUM. MENTIS INSTIT.

vitæ communi abhorret; qui quidquid humani est à se alienum putat; qui negat, quæ ceteri concedunt, admittit, quæ universi non probant; qui tandem, quod ignorat, quod ipsi non arridet, non favet, quod in ejus rem, vel commodum non conducit, aspernatur.

Hæc fere est eximia Philosophi imago, in quam, Auditores præclarissimi, si mente, & animum intenderitis, quantum ingenio valetis, quantum omni scientiarum apparatu, & subsidiis afflueritis, ea vos demum non adumbrata, aut fucata, sed vera, expressa, & eminenti excellere Parentibus, ac Patriæ polliceor.

FINIS.

INDEX

Proœmium.	I.
Historiæ Philosophicæ prima, & expeditissima Adumbratio.	XXXIX.
Operationum mentis analysis.	XCVII.
LIB. I. De Elementis humanarum cognitionum.	
Cap. I. De Perceptione, & ideis, earumque objectis.	I.
Cap. II. De Idearum affectionibus, & in primis de Realitate, Abstractione, Universalitate earumdem.	5.
Cap. III. De Simplicitate, Compositione, Relatione idearum.	13.
Cap. IV. De idearum Claritate, & Distinctione, Veritate, & Perfectione.	17.
Cap. V. De Vocibus.	21.
Cap. VI. De Synonymis, & Inversionibus.	27.
Cap. VII. De Varietate linguarum, & idearum influxu.	29.
Cap. VIII. De Usu, & Abusu verborum.	34.
Cap. IX. De verborum Interpretatione.	37.
Cap. X. De multiplici scribendi ratione.	40.
LIB. II. De Humana Cognitione.	
Cap. I. Humanæ Cognitionis Analysis.	43.
Cap. II. De Propositionibus.	46.
Cap. III. De Gradibus hum. Cognitionis.	50.
Cap. IV. De Cognitione probabili.	54.
Cap. V. De Cognitionum Realitate.	58.
Cap. VI. De Extensione humanarum cognitionum.	61.
Cap. VII. De Impedimentis humanarum Cognitionum.	66.
Lib. III. De Humanarum Cognitionum Instrumentis.	
Cap. I. De Mentis magnitudinis, & perspicacitate augenda.	75.
Cap.	

Cap. II. De <i>Analysi</i> , & <i>Definitione</i> .	81.
Cap. III. De <i>Ratiocinio</i> , & <i>Demonstratione</i> .	86.
Cap. IV. De nonnullis <i>Argumentorum generibus</i> .	90.
Cap. V. De <i>Inductione</i> , & <i>Analogia</i> .	98.
Cap. VI. De <i>Methodo generatim</i> .	104.
Cap. VII. De <i>Methodo Analytica</i> .	108.
Cap. VIII. De <i>Methodo Synthetica</i> .	113.
Cap. IX. De <i>Principiis</i> .	117.
Cap. X. De <i>Hypothesibus</i> .	122.
Cap. XI. De <i>ratione conjectandi probabilia</i> .	124.
LIB. IV. De <i>Fontibus Hum. Cognitionum</i> .	
Cap. I. De <i>Conscientia</i> .	129.
Cap. II. De <i>Ratione</i> .	132.
Cap. III. De <i>Concursu Rationis</i> , & <i>Revelationis</i> .	143.
Cap. IV. De <i>Sensibus</i> , deque recto eorum usu.	150.
Cap. V. De <i>Cognitionibus</i> , & <i>Erroribus sensuum</i> .	154.
Cap. VI. De <i>Observatione</i> , & <i>Experientia</i> .	165.
Cap. VII. De <i>Auctoritate</i> .	172.
Cap. VIII. De <i>Testibus Oculatis</i> , & <i>Auritis</i> .	177.
Cap. IX. De <i>Traditione</i> , & <i>Monumentis</i> .	185.
Cap. X. De <i>Historia</i> .	190.
Cap. XI. De <i>Librorum Authenticitate</i> , <i>Sinceritate</i> , <i>Suppositione</i> , <i>Interpolatione</i> , <i>Corruptione</i> , de <i>Interpretationibus</i> .	195.
Cap. XII. De <i>Arte Hermeneutica</i> .	200.

DIRECCION GENERAL DE BIBLIOTECAS

UAN

DAD AUTÓNOMA DE NUEVO
CIÓN GENERAL DE BIBLIOTECAS